Dorota Krystyna Rembiszewska

Gwary Mazur wschodnich w XIX wieku

(na podstawie ankiet Georga Wenkera do Niemieckiego atlasu językowego)

Schulort:	Kreis etc.:	Regierungs-Bezirk:	Staat:
Ostrokollen	Lyck	Gumbinnen	Preußen

Name des Lehrers: Jacob Siegmund. Geburtsort des Lehrers: Suleyken Kreis Oletzko im Reg.-Bezirk etc., Staat Gumbinnen Preußen

Fragen. (Als Beantwortung genügt Durchstreichen des Nichtzutreffenden.)

1. Geschah die Uebersetzung durch Schüler oder durch den Lehrer?
2. Lautet in dem in Ihrer Schulgemeinde ortsüblichen Dialekte das g im Anfange der Wörter (z. B. in den mundart. Wörtern für gut, geben, groß, graben, glauben, glücklich) wie j, oder wie leises k, oder wie leises ch, oder wie harte
3. Ist ein deutlicher Unterschied zwischen dem g in Kugel, Augen, fragen und dem g in Kegel, kriegen, biegen, zeigen, sind diese g sämmtlich in der Aussprache fast gleich?
4. Lautet st, sp in den mundartlichen Wörtern für Stall, stellen, sprechen, Spiel etc. wie scht, schp oder wie st, sp?
5. Ist sch in den mundartlichen Wörtern für fischen, waschen, Flasche etc. ein einziger Laut, oder lautet es getrennt wie s-ch, Flas-che etc.
6. Wird das r in roth, rund mit der Zungenspitze oder hinten im Munde gebildet?
7. Unterscheiden die Schüler von selbst oder erst, nachdem sie ausdrücklich darauf aufmerksam gemacht worden sind, fol. Laute:
   a. g und ch in zeigen und Zeichen von selbst? nein?
   b. s und ß in reisen und reißen, von selbst? nein?
   c. dr und tr in drehen, drüber und treten, trauen, von selbst? nein?
   d. gr und kr in Greis und Kreis, von selbst? nein?
8. Sind in Ihrem Schulorte Nichtdeutsche (Dänen, Polen, Litthauer etc.) in grösserer Zahl ansässig? und welche? und stellt sich etwa das Zahlenverhältniss in diesem Falle?
9. Haben die Einwohner Ihres Schulorts noch eine ausgeprägte Volkstracht?
   a. die Männer? b. die Frauen?
10. Wie lautet der Name des Schulorts in dortiger Mundart? und zwar:

Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk

Gwary Mazur wschodnich w XIX wieku

Język na Pograniczach
[Borderland Languages]

44

Dorota Krystyna Rembiszewska

Gwary Mazur wschodnich w XIX wieku

(na podstawie ankiet Georga Wenkera do Niemieckiego atlasu językowego)

Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk

Warszawa 2020

Recenzje wydawnicze [Editiorial Reviews]
Prof. dr hab. Hanna Popowska-Taborska, em.
Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, Polska
[Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland]
Prof. dr hab. Janusz Siatkowski, em.
Uniwersytet Warszawski, Warszawa, Polska
[University of Warsaw, Warsaw, Poland]

Publikacja finansowana z subwencji na utrzymanie i rozwój potencjału badawczego
Instytutu Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
[This work was financed from a subvention for maintaining and developing
the research potential of the Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences.]

Projekt okładki i stron tytułowych [Cover, Half-title and Title Page Design]
Barbara Grunwald-Hajdasz

Na okładce: Fragment ankiety do *Niemieckiego atlasu językowego.*
[Cover: A passage from Georg Wenker's questionnaire
for the German Linguistic Atlas (*Deutscher Sprachatlas*).]

Korekta [Proofreading]
Dorota Muszyńska-Wolny, Dorota K. Rembiszewska

Skład [Typesetting]
Dariusz Górski

ISBN 978-83-66369-37-5 [druk]
ISBN 978-83-66369-38-2 [ebook]
ISSN: 1230-1302 (Język na Pograniczach)

Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk
[Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences]
ul. Bartoszewicza 1b/17, 00-337 Warszawa
tel. 22 826 76 88, wydawnictwo@ispan.waw.pl, www.ispan.waw.pl

SPIS TREŚCI

WSTĘP

Ankiety do *Niemieckiego atlasu językowego*, będące przedmiotem omówienia, opracował bibliotekarz pracujący w Marburgu – Georg Wenker (1852–1911). Składają się one z dwóch części. Pierwszą z nich stanowi zestaw 40 zdań w języku niemieckim, tak skonstruowanych, by za ich pomocą można było ukazać zróżnicowanie fonetyczne, gramatyczne i leksykalne gwar niemieckich. Druga część zawiera pytania dotyczące wymowy samogłosek, form przypadkowych nazw miejscowości i nazw mieszkańców wsi, gdzie wypełniano ankietę. Tak na przykład zdanie nr 1. brzmi: *Im Winter fliegen die trocknen Blätter durch die Luft herum*[1]; zdanie 6. – *Das Feuer war zu stark/heiß, die Kuchen sind ja unten ganz schwarz gebrannt*[2]; zdanie 16. – *Du bist noch nicht groß genug, um eine Flasche Wein auszutrinken, Du mußt erst noch ein Ende/ etwas wachsen und größer werden*[3]. W wersji kwestionariusza pochodzącej z 1887 r. występujące w 1. zdaniu *durch die* zmieniono na *in der*; w zdaniu 6. *heiß* zmieniono na *stark*; w zdaniu 16. *ein Ende* zastąpione zostało przez *statt* (por. Mitzka, 1952, s. 13).

Ponadto znajdują się także pytania o lokalne zwyczaje i stroje ludowe. G. Wenker również zamieścił instrukcję dla nauczycieli, zawierającą prośbę o wypełnianie ankiety w miejscowej gwarze (za pomocą powszechnie używanego alfabetu – „allgemein gebräuchliches Alphabet"), nawet jeśli nie jest ona gwarą niemiecką.

Do kilku tysięcy szkół, znajdujących się na północy i w części środkowej Niemiec wysłano ankiety marburskiego bibliotekarza. G. Wenker otrzymał ponad 57 tysięcy ankiet, a wśród nich znalazły się pisane w innych językach (m.in. po francusku, litewsku, słoweńsku, łużycku, w jidysz, a nawet jedna w cymbryjskim). Kwestionariusze wypełnione w języku polskim zajmują pod względem liczby drugie miejsce – zaraz po kwestionariuszach niemieckich. Jak

---

[1] Pol. W zimie latają wokół suche liście w powietrzu.

[2] Pol. Ogień był za gorący, ciasta na dole przypaliły się na czarno.

[3] Pol. Nie jesteś jeszcze duży (dorosły) dostatecznie [genug ‘dostatecznie'], żeby wypić butelkę wina, musisz jeszcze trochę podrosnąć i być trochę większy [dosł. większym się stać, werden ‘stawać się'].

podaje G. Wenker, 1257 jest zapisanych gwarą polską oraz 1777 zanotowanych polszczyzną literacką (Wenker, 2013a) – uznał je za nieprzydatne, a w rzeczywistości one też zawierają cechy dialektalne.

Kwestionariusze wypełnione po polsku[4] pochodzą ze Śląska, z Poznańskiego, Pomorza (razem z Kaszubami); w tym 538 z Mazur, Warmii i Ostródzkiego[5]. Dostarczają one unikatowych danych z zakresu zróżnicowania terytorialnego polszczyzny, uzupełniają dotychczasową wiedzę o występowaniu cech fonetycznych, morfologicznych i słownikowych w wieku XIX.

Materiały z pow. ełckiego, oleckiego, gołdapskiego[6] zbierano prawdopodobnie w latach w latach 1879/1880, 1887 – takie datowanie jest w instrukcji dołączonej do kwestionariusza przesłanego do szkół. Dokładnej daty wypełniania poszczególnych kwestionariuszy nie sposób ustalić, gdyż wypełniający nie mieli rubryki dotyczącej czasu sporządzania tłumaczeń zdań.

Materiały do *Niemieckiego atlasu językowego* (zarchiwizowano je w Marburgu w Forschungszentrum Deutscher Sprachatlas – Wenkerbogenkatalog) stanowią bardzo istotne źródło gwarowe dialektów niemieckich, jak i innych języków, którymi posługiwali się mieszkańcy Rzeszy Niemieckiej w XIX wieku.

Kiedy rozpoczynałam pracę nad materiałami G. Wenkera, ankiety jeszcze nie były dostępne online. Korzystałam z kopii wykonanych z mikrofisz. Materiały polskie długo nie były dostępne. Dopiero w latach osiemdziesiątych XX wieku udało się Januszowi Siatkowskiemu i Kazimierzowi Feleszce – slawistom z Warszawy – dotrzeć do ankiet. Janusz Siatkowski otrzymał mikrofisze, następnie w Centralnym Archiwum Wojskowym w Raszynie wydrukował je do rozmiarów umożliwiających korzystanie. Ankiety z obszaru Warmii i Mazur przekazał do Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie, gdzie przeleżały nieopracowane przez kilkanaście lat. W roku 2009 wróciły do ofiarodawcy, który przekazał mi te ankiety.

Celem pracy jest próba rekonstrukcji XIX-wiecznej gwary mazurskiej, z obszaru ówczesnych powiatów ełckiego, gołdapskiego i oleckiego, na podstawie tłumaczeń zdań z języka niemieckiego zapisanych w omawianych ankietach. Jednocześnie w tym wycinku materiałów polskich będzie możliwe ukazanie, na ile te unikatowe dane mogą być wiarygodnym źródłem

---

[4] O materiałach polskich do Niemieckiego atlasu językowego pisali Stone, 1990; Hammel, 2020.

[5] Liczba ankiet z poszczególnych powiatów Mazur, Warmii i Ostródzkiego oddaje stan zachowania polszczyzny w tym okresie. Tereny już wtedy zgermanizowane mają nieliczną reprezentację, dlatego z powiatu węgorzewskiego przekazano 1 ankietę, z powiatu gołdapskiego – 2. Poza tym materiał pochodzi z powiatów brodnickiego (13 miejscowości), ełckiego (60), giżyckiego (27), lubawskiego (52), mrągowskiego (35), nidzickiego (61, w tym 7 z późniejszego pow. działdowskiego), oleckiego (19), olsztyńskiego (51), ostródzkiego (62), piskiego (41), reszelskiego (10), szczycieńskiego (106).

[6] Kilka miejscowości, które w XIX w. należały do powiatu ełckiego, obecnie znajduje się w innych powiatach: Garbas (p. 4), gm. Filipów, pow. suwalski, woj. podlaskie; Rostki Skomackie (p. 50), gm. Orzysz, pow. piski; Ogródek (p. 51), gm. Orzysz, pow. piski; Klusy (p. 53), gm. Orzysz, pow. piski; Lipińskie (p. 54), na terenie gm. Orzysz, pow. piski.

do badań dialektalnych polskich obszarów gwarowych i polskiego dziedzictwa językowego.

Do zamierzeń badawczych należy również przedstawienie zróżnicowania geograficznego wybranych wyrazów w gwarach polskich rozwijających się w otoczeniu niesłowiańskim. Pozwoliło to nie tylko na wskazanie zasięgów leksemów gwarowych, ale także na unaocznienie obecności wyrazów ogólnopolskich (często archaicznych) na omawianym obszarze. W odniesieniu do niektórych wyrazów można było wyznaczyć zasięgi, które przedstawiono na mapach. Zastosowanie metod geografii lingwistycznej stworzyło możliwość porównania ich z innymi arealami gwarowymi w centrum i na wschodzie Polski.

Ponadto pozostaje kwestia przejścia z jednego kodu językowego na drugi. Ponieważ zajmuję się analizą językową zdań jako tekstów gwarowych, nie wprowadzam rozważań teoretycznych na temat technik przekładowych, problemów z zakresu translatoryki, gdyż mamy do czynienia w przypadku ankiet Wenkera ze specyficzną sytuacją. Autorami przekładów są nieprofesjonaliści, dla których akt przekładu ankiet był zapewne jedynym aktem translatorycznym. Celem przekładających nie było wytworzenie tekstu komunikacyjnego, ale oddanie stanu miejscowej gwary. Nawet mając do czynienia z przekładami profesjonalnymi można zauważyć wiele potknięć i trudności z przekładem tego typu elementów języka (por. Berezowski, 1996, ss. 42–58). Z powyższych powodów również pomijam omówienie problemu ekwiwalencji[7], który jest podstawowy w przekładoznawstwie. Poświęcam jedynie krótki rozdział na ukazanie niektórych mechanizmów tłumaczeniowych wybranych wyrazów.

Należy zaznaczyć, że zbiory wyrazowe, zawarte w kwestionariuszach, stanowią specyficzne źródło. Po pierwsze ta swoistość wynika ze sposobu gromadzenia materiału – metoda korespondencyjna niesie często przypadkowość w doborze informatorów, niekiedy nierzetelność lub niezrozumienie wypełniającego kwestionariusz. Z drugiej strony taka formuła badawcza, jaką są ankietowe badania korespondencyjne, daje szansę na kartograficzne przedstawienie zasięgów danych jednostek leksykalnych, ukazanie geograficznego przenikania poszczególnych wyrazów pochodzących z różnych języków, które odnoszą się do tych samych desygnatów.

Według instrukcji G. Wenkera zapisywać zdania miał uczeń bądź kilku uczniów urodzonych w danej wsi lub nauczyciel będący autochtonem. Lektura kwestionariuszy pokazuje, że nauczyciele z pobliskich wsi zapewne konsultowali się ze sobą, bo nierzadko w dwóch kwestionariuszach pojawiają się identyczne tłumaczenia. W związku z tym należy z dużą ostrożnością i dozą sceptycyzmu podchodzić do tych zapisów. Po drugie, nawet najrzetelniejsi translatorzy nie mieli filologicznego przygotowania, by móc zaznaczyć wszelkie

---

[7] Por. definicje ekwiwalencji np. Kielar 1988, s. 60, Lukszyn 1993, s. 81, Tabakowska 2001, s. 98.

niuanse wymowy gwarowej. Zresztą G. Wenker tego nie wymagał, bo w instrukcji zalecił: „Pisownia możliwie najprostsza i swobodna jest najbardziej pożądana" (Stone, 2003, s. 10).

W opisie posłużono się tradycyjną metodą według założeń strukturalizmu językoznawczego. Tak klasyczna dziś metoda opisu okazała się przydatna przy prezentacji wielu gwar (por. np. Cyran, 1960; Gala, 1994; Kapusta, 2017; Mazur, 1976, 1978; Lewaszkiewicz, 2017; Nowak, 1970; Pawłowski, 1955; Pluta, 1963, 1964; Siatkowski, 1962; Szymczak, 1961; Strokowska, 1978; Warchoł, 1967). Przy takiej specyfice danych tego typu opis jest najbardziej funkcjonalny.

Z powodu ograniczeń materiałowych charakterystyka nie może być pełna i uwzględniać wszystkich elementów systemu. Poza tym dane te były zbierane na potrzeby *Niemieckiego atlasu językowego*, a więc brano pod uwagę elementy różnicujące gwary niemieckie, które mają niewielkie znaczenie dla dyferencjacji polskiego systemu gwarowego.

Konfrontacja językowa, pojawiająca się w omówieniu, służy zestawieniu określonych elementów gwary mazurskiej z innymi zespołami gwarowymi i pokazaniu ich na szerszym tle. Źródłem porównania są materiały, opracowania z lat późniejszych, głównie seria Studia Warmińsko-Mazurskie, SGOWM, ale także słowniczki amatorskie – z powiatu ełckiego (autochtona Güntera Dondera, reprezentujący słownictwo mazurskie z drugiej połowy XX wieku) (Donder, 2016), z obszaru Kurpi (Ceberek, 2003; Niksa, 2018) i pogranicza mazursko-suwalskiego (Ratasiewicz, 2010), które według mnie są wiarygodnym źródłem, jeśli chodzi o występowanie wyrazów i form gramatycznych na danym terenie.

Uznaję, że swego rodzaju nadużyciem metodologicznym byłaby analiza z punktu widzenia teorii kontaktów językowych. Metoda ta z powodzeniem wykorzystywana przez badaczy gwar na pograniczach językowych i gwar w otoczeniu różnych języków (np. Dzięgiel, 2003; Zielińska, 1996, 2002, 2013), w przypadku ankiet do *Niemieckiego atlasu językowego* nie miałaby wystarczającego uzasadnienia i zastosowania.

U czytelnika może zrodzić się pytanie, dlaczego analizie poddano tylko trzy powiaty z części wschodniej Mazur, skoro zwykło się przyjmować, że w skład tego subregionu wchodzą także dzisiejsze powiaty mrągowski i piski. Oczywiście taki wybór jest w pewnym sensie arbitralny, odbiegający od dotychczasowych podziałów wewnętrznych Mazur, jednak chodziło tu o scharakteryzowanie obszaru bezpośrednio graniczącego z innymi gwarami. Powiaty gołdapski, ełcki, olecki wyznaczają wschodnią granicę dawnych Prus Wschodnich i stanowią obszar pograniczny z Suwalszczyzną, Augustowszczyzną i północno-wschodnim Mazowszem. Wyodrębnienie tych trzech powiatów dało możliwość przyjrzenia się, w jaki sposób granica państwowa wpłynęła na podziały językowe. Dodatkowym wzmocnieniem wyboru tego terenu jest to, że w ostatnich latach w opracowaniach dotyczących innych dziedzin życia (turystyka, ekologia, historia gospodarcza) mówi się o EGO – trzech powiatach: ełckim, gołdapskim i oleckim, stanowiących swego rodzaju wspólnotę. Tak więc zjawiska

językowe z wymienionego terenu mogą być interesującym punktem odniesienia dla innych obszarów badawczych.

Istotne, że przedmiotem omówienia są gwary położone na terenie, który po II wojnie światowej doświadczył istotnych zmian, jeśli chodzi o wymianę ludności i układ geopolityczny. Powiaty ełcki, gołdapski, olecki znalazły się na terytorium Polski i już w 1945 r. autochtonicznych mieszkańców w wymienionych powiatach zostało niewielu. Dobrze znane są informacje o wypędzeniach, przymusowych wyprowadzkach mieszkańców byłych Prus Wschodnich po ustaleniu nowych granic państwowych. Wsie i miasta części wschodniej dawnych Prus Wschodnich zasiedliły osoby głównie z centralnej Polski, Kurpi, Suwalszczyzny i Kresów Wschodnich[8].

W 2010 r. odwiedziłam kilka z wsi w powiecie ełckim, w których wypełniono ankietę G. Wenkera. Jedną z nich był Grabnik w gminie Stare Juchy. Sytuacja panująca w tej miejscowości odzwierciedla stan większości wsi powiatów wschodnich. W 2010 r. w Grabniku nie było autochtonów. Obecni mieszkańcy napłynęli z różnych stron Polski. Na przykład J. U., mieszkająca w budynku szkoły, urodziła się w Lingen w roku 1945, później z rodzicami przeniosła się do Łodzi. Następnie mieszkała w Sokółce na Białostocczyźnie. Po ukończeniu

---

[8] Skomplikowaną sytuację społeczno-polityczną na Mazurach w latach 1945–1946 szczegółowo opisuje na podstawie dokumentów archiwalnych Marcin Płotek (Płotek, 2013). Świadectwem odkrywania Mazur w nowej rzeczywistości są także liczne wspomnienia osób, które przybyły na tereny byłych Prus Wschodnich tuż po zakończeniu II wojny światowej, por. np. Chłosta-Zielonka 2014.

Bardzo ciekawym dokumentem tych czasów jest sprawozdanie z maja 1948 r. sporządzone przez pracownika urzędu zatrudnienia w Olecku (pisane według powtarzającego się w kolejnych sprawozdaniach schematu): „Wzajemny stostunek poszczególnych grup ludności:

a) Autochtoni: jeżeli chodzi o Mazurów, to ustosunkowanie się do ludności polskiej napływowej do tych ostatnich jest jeszcze nieprzejednanie wrogie.
Władze jako takie powinny zorganizować kilka odczytów-pogadanek, by stosunek ten, chropowaty w życiu społecznym danej grupy ludności wygładzić, zniwelować.
Jeżeli chodzi o autochtonów-Niemców, to ci są nieprzejednani w swoim uporze trzymania się niemczyzny. Do ludności polskiej nastawieni wrogo.
b) Przesiedleńcy z akcji „W” zwani przez ludność polską „Ukraińcami” w m. Olecku osiedlili się wyłącznie urzędnicy, rzemieślnicy i robotnicy w ilości 14 rodzin. Rolnicy odeszli na teren powiatu [...].
c) Repatrianci ze wschodu: wyrwani z domowych pieleszy i prymitywności koniecznością dziejową nie mogą się jeszcze przyzwyczaić do nowych warunków życia i pracy. Stosunek ich do przesiedleńców i odwrotnie jest dość poprawny [skreślone – nieprzychylny z uprzedzeniem]. Wkradł się tylko nieduży rozdźwięk.

[...]
Repolonizacja:

a) Usuwanie śladów niemczyzny. Propagowanie mowy polskiej wśród autochtonów zarówno Mazurów jak i Niemców,
b) usunięcie z szyldów, drogowskazów, słupów i t.p. koloru brunatnego i czarnego [...]
d) Nauczanie autochtonów jęz. polskiego. Winny być zorganizowane obowiązkowe kursy języka polskiego dla Autochtonów starszych wiekiem począwszy od 1890 do 1940 r.

Należy otoczyć większą opieką dzieci autochtonów” (AP Ełk, k. 10).

liceum pedagogicznego w Białymstoku, w związku z obowiązującymi nakazami pracy, została skierowana do pracy w Skomacku Wielkim, gm. Stare Juchy, gdzie przepracowała do lat osiemdziesiątych. Do Grabnika przeniosła się już jako emerytka. Jej mąż (jeden z niewielu prawosławnych w tej wsi) pochodzi z Białegostoku.

We wsi większość stanowią katolicy. Jest kilku wyznawców religii prawosławnej i greckokatolickiej. W dawnym zborze ewangelickim mieści się kościół katolicki. Obok świątyni znajduje się pomnik w kształcie walca ku czci mieszkańców poległych w czasie I wojny światowej. Zachował się także cmentarz wojenny z tego okresu. Dawniej znajdował się granitowy pomnik, poświęcony setkom żołnierzy tu pochowanych. Został wysadzony w powietrze w latach sześćdziesiątych XX wieku, z polecenia władz PRL.

Szkołę zlikwidowano w latach osiemdziesiątych XX wieku, a budynek przeznaczono na cele mieszkalne.

W Starych Juchach w 2010 r. mieszkało 10 autochtonów wyznania ewangelickiego. We wsi zachował się budynek dawnej szkoły parafialnej, o czym informuje tabliczka pamiątkowa. W dawnej szkole przy ul. Mazurskiej 9 mieściło się przedszkole samorządowe.

Ważna dla tego obszaru jest także zmieniająca się nazwa regionu i jego mieszkańców. W tekstach naukowych i publicystycznych niemieckojęzycznych południową część dawnych Prus Książęcych, później przekształconych na Prusy Wschodnie, zamieszkałą przez ludność polską wyznania ewangelickiego, zaczęto nazywać w XIX w. Mazurami (Achremczyk, 2011, s. 823). W literaturze polskojęzycznej drugiej połowy XIX wieku i początku XX wschodnia część Prus Wschodnich jest nazywana Mazowszem Pruskim (por. Sempołowska, 1913; Uziembło, 1920), co ma związek z wejściem części Mazowsza po trzecim rozbiorze Polski w obręb państwa pruskiego. W latach pięćdziesiątych XX wieku dla podkreślenia prapolskości tych ziem wprowadzono nazwę Pomorze Mazowieckie (por. Jasiński, 2000, s. 21; Sakson, 1998, s. 44). Nawet jedna monografia z serii Studia Warmińsko-Mazurskie ma w tytule ten toponim: *Słownictwo z zakresu roli w gwarach Pomorza Mazowieckiego* (SWM, t. 9). Później weszła do obiegu nazwa Warmia i Mazury, która mimo że nie zyskała akceptacji wśród niektórych regionalistów, to jednak się upowszechniła (por. Jasiński, 2003d). Historię zmian nazewnictwa obecnych Mazur od wieku XVI do współczesności przedstawił Janusz Jasiński (Jasiński, 2003e).

Mam świadomość, że omawianie zagadnień językowych bez kontekstów historyczno-socjologicznych i rozważań na temat tożsamości nie oddaje złożoności sytuacji Mazurów w Prusach Wschodnich w wieku XIX. W związku z tym wykorzystałam komentarze wypełniających kwestionariusze do *Niemieckiego atlasu językowego* na temat miejscowych tradycji, zwyczajów, struktury etnicznej. Poza tym ograniczam się do podania niezbędnych informacji historycznych, wierząc, że czytelnik bez trudu trafi do bogatej literatury naukowej w tym zakresie (np. Bömelburg, 2019; Chojnacki, 1959; Czesla, 2001; Eberhardt 1995; Jasiński, 2003a; Jasiński, 1994; Jasiński, 2020b; Małłek, 2020; Orłowski

& Żytyniec, 2019; Sakson, 1990, 2008; Srokowski, 1937; Toeppen, 1998; Wakar, 1932; Wroniszewska, 2011).

Żywię nadzieję, iż ta książka, poza walorem poznawczym, będzie godnym hołdem złożonym byłym mieszkańcom wschodnich Mazur, których potomkowie nie mogli doświadczyć ciągłości dziedziczenia i pozostać na ojcowiźnie.

Komentarze do ankiet w języku niemieckim (zapisane odręcznie szwabachą) z omawianego obszaru odczytała i przetłumaczyła Lelly Szumigaj – emerytowana lektorka języka niemieckiego na Uniwersytecie Warszawskim, za co jej serdecznie dziękuję.

Bardzo dziękuję Panu Dariuszowi Górskiemu, z którym po raz kolejny mogłam współpracować przy wydaniu książki i po raz kolejny doświadczać Jego niezwykłej serdeczności i fachowego wsparcia.

Serdecznie dziękuję Doktor Annie Wolańskiej z Philipps-Universität w Marburgu za pomoc w uzyskaniu zgody na wydruk fotografii G. Wenkera i mapy ze zbiorów REDE.

Składam podziękowania Profesor Hannie Popowskiej-Taborskiej za zrecenzowanie pracy. Wyrażam wielką wdzięczność Profesorowi Januszowi Siatkowskiemu za zainspirowanie do podjęcia ciekawego tematu oraz uwagi recenzenckie, życzliwe sugestie.

Georg Wenker i *Niemiecki atlas językowy*

Johann Arnold Georg Wenker jest uznawany za twórcę geografii językowej[9] jako metody językoznawczej (Stone, 2003, s. 8). Urodził się 25 lutego 1852 r. w Düsseldorfie[10].

W 1876 r., mieszkając w Düsseldorfie, rozpoczął zbieranie materiałów w Nadrenii, gdzie korzystał z zestawu składającego się z 42 zdań do tłumaczenia na miejscową gwarę. W tymże roku w Tybindze otrzymał stopień doktora za pracę *Über die Verschiebung des Stammsilben-Auslauts im Germanischen*, której recenzentami byli Adelbert von Keller (romanista i germanista, badacz dialektu szwabskiego) i Ferdinand Justi (marburski językoznawca orientalista). Wtedy również został członkiem Verein für niederdeutsche Sprachforschung.

W roku 1877, kiedy wyszła praca (wydana własnym sumptem) *Das rheinische Platt*, G. Wenker przeprowadził się do Bonn-Popelsdorfu. Tam kontynuował prace nad zbieraniem słownictwa gwarowego i wtedy wysłał kwestionariusze, liczące 38 pytań, do szkół w Westfalii. W tym samym roku zaczął pracować jako wolontariusz w bibliotece landu Düsseldorf. W 1878 r. G. Wenker

[9] O historii powstania *Niemieckiego atlasu językowego* i udziale w nim G. Wenkera pisał obszernie Walter Mitzka (Mitzka, 1952).

[10] Informacje biograficzne, nieopatrzone dodatkowym przypisem, podaję na podstawie zestawienia chronologicznego za Lameli, 2014.

Il. 1. Georg Wenker (1852–1911), ze zbiorów Forschungszentrum Deutscher Sprachatlas w Marburgu

opracował dwa rękopiśmienne egzemplarze *Sprachatlas der Rheinprovinz und des Kreises Siegen nördlich der Mosel* (Atlas językowego prowincji reńskiej i powiatu Siegen na północ od Moseli).

G. Wenker w 1880 r. zostaje członkiem Hessische Geschichte und Landeskunde (Heskiego Stowarzyszenia Historycznego i Krajoznawczego).

W 1881 r. w wydawnictwie Trubnera ukazuje się *Sprach-Atlas von Nord- und Mitteldeutschland auf Grund von systematisch mit Hülfe der Volksschullehrer gesammelten Material aus circa 30 000 Orten bearbeitet, entworfen und gezeichnet* jego autorstwa. Pierwszy zeszyt składa się z 6 wielokolorowych map językowych i zeszytu tekstowego (s. 1–13).

W 1883 r. G. Wenker dostaje etat kustosza w bibliotece uniwersyteckiej w Marburgu, a w 1884 r. może już oficjalnie zająć się Atlasem w ramach etatu. W tymże roku ukończono budowę domu rodzinnego w Marburgu przy Schwanallee 45, którego część stanowiły pokoje przeznaczone do prac atlasowych. Na rok 1884 r. przypada również czas ponownych badań w prowincji reńskiej.

W 1885 r. G. Wenker zaczyna kartografować w dużym formacie materiał z obszaru północno-zachodnich Niemiec. Niestety, pracy tej nie kończy. Jednocześnie chce kontynuować zbieranie danych. Kolejne eksploracje są wstrzymane, gdyż Akademia odmówiła finansowania badań w Niemczech południowych, w Austrii i Szwajcarii. W związku z tą odmową sekcja niemiecko-romańska Zgromadzenia Filologów w Giessen zwróciła się z prośbą do kanclerza Rzeszy o sfinansowanie.

W roku 1886 G. Wenker otrzymał nominację na zagranicznego członka honorowego Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde (Flamandzka Królewska Akademia Języka i Literatury).

W 1887 r. wydano uchwałę w sprawie upaństwowienia projektu Atlasu językowego pod patronatem Ministerstwa Kultury. Uchwała ta przewidywała, że w ciągu roku należy przesłać do Biblioteki Królewskiej w Berlinie od 30 do 35 map wraz z komentarzami.

Po raz pierwszy zostały rozesłane kwestionariusze z 40 zdaniami (por. s. 21, 23) do tłumaczenia w 1887 r. Trafiły one do szkół w południowych Niemczech.

Materiał południowoniemiecki był gromadzony od lata 1887 do jesieni 1888 roku. Z północnych Niemiec zebrano materiał od jesieni 1879 do jesieni 1880 roku. Wpłynęło 40 736 kwestionariuszy niemieckich (ściślej germańskich, bo

Wenker zaliczył tu też 290 duńskich i 67 fryzyjskich) oraz 1760 obcojęzycznych, w tym czeskich 60, francuskich 302, litewskich 62, łużyckich 79, polskich 1257[11]. Ponadto 2494 kwestionariusze, w tym 1849 obcojęzycznych (w tym 1777 polskich), uznał za nieprzydatne, bo zapisane zostały językiem literackim (z polskich należą tu głównie kwestionariusze z Poznańskiego). Wenker zwracał uwagę, że na zachodzie granica między dialektami niemieckimi i francuskimi jest ostra i nigdzie nie ma dialektu mieszanego, natomiast na wschodzie pogranicze słowiańsko-niemieckie i litewsko-niemieckie stanowi szeroki pas przejściowy, gdzie używane są oba języki. W sposób szczególnie skomplikowany przedstawia się sytuacja językowa na Łużycach, gdzie na pewnych terenach używany jest tylko język łużycki, a na innych oba – przy różnym stopniu ich znajomości.

W roku następnym (1888) ruszyło finansowanie projektu z Cesarskiego Funduszu Dyspozycyjnego. Komisja Ekspertów (kuratorów) przejęła nadzór nad Atlasem językowym (*Sprachatlas des Deutschen Reichs*) oraz prawo materiałów i opracowań. Jednocześnie, G. Wenker otrzymał oficjalne zwolnienie z pracy w bibliotece uniwersyteckiej w Marburgu w godzinach przedpołudniowych i mógł wtedy zajmować się Atlasem.

Również w 1888 r. anulowano (nie wiadomo, z jakich przyczyn), na zasadzie porozumienia, umowę w sprawie publikacji G. Wenkera *Pronomina in Nordwestdeutschland* (Zaimki w północno-zachodnich Niemczech). Wydrukowanych egzemplarzy nie przeznaczono do dystrybucji.

W 1889 r. w firmie Giesecke i Devrient z Lipska wydrukowano mapy podkładowe do *Sprachatlas des Deutschen Reichs*. W tymże roku Georg Wenker, Ferdinand Wrede i Emil Maurmann kończą rysowanie map i odbitek. Wenker kończy pisanie komentarzy do map i wstępu do Atlasu. Wtedy też następuje początek oficjalnego przekazywania map i komentarzy do Staatsbibliothek zu Berlin (Biblioteki Państwowej w Berlinie).

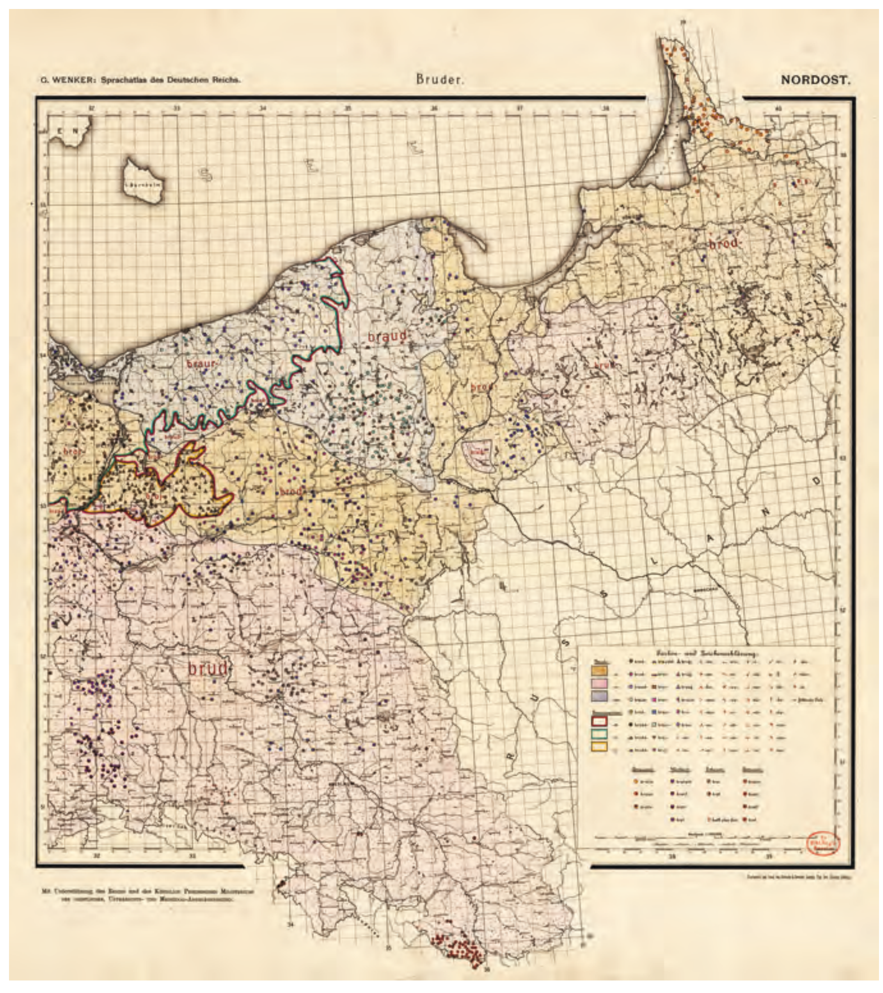
W 1891 r. wychodzi zeszyt z opracowaniami atlasowymi (nieustalonego autorstwa) *Sprachverhältnisse NO* (Północno-wschodnie kontakty językowe), w którym zostały omówione stosunki językowe na obszarze niemiecko-litewskim i niemiecko-słowiańskim (Lameli, 2008, s. 12).

W 1893 r. zespół Atlasu językowego zyskuje lepsze warunki do pracy, dzięki rozbudowie domu rodzinnego Wenkera w Marburgu, w którym przewidziano część na potrzeby Atlasu.

G. Wenker w tym czasie intensywnie zajmował się opracowywaniem map i komentarzy, jednocześnie nie rezygnując z aktywności w środowisku

---

[11] O zbieraniu materiałów przez G. Wenkera wiedział Kazimierz Nitsch, który wspomniał o tym przy okazji apelu o pomoc w badaniach nad gwarami polskimi w dawnych Prusach Królewskich: „W Niemczech Wrede rozpoczął niedawno osobne wydawnictwo «Deutsche Dialektgeographie» w związku z nie wydanym jeszcze atlasem dialektycznym Niemiec Wenkera, do którego urzędowo niemal dostarczali materiału także nauczyciele ludowi" (Nitsch, 1954c, s. 401).

Il. 2. Wyraz *Bruder* 'brat' na mapie *Sprachatlas des Deutschen Reichs*, ze zbiorów Forschungszentrum Deutscher Sprachatlas w Marburgu

naukowym. Na przykład w 1895 r. miał wykład dla Philologenversammlung w Kolonii. Zabiegał także o pieniądze na sfinansowanie Atlasu. Zwrócił się m.in. do Niemiecko-Romańskiej Sekcji Zgromadzenia Filologów w Kolonii o dodatkowe środki, które umożliwiłyby zatrudnienie kolejnej osoby. Pomocy takiej Zgromadzenie nie udzieliło.

18 grudniu 1897 r. G. Wenker zostaje głównym bibliotekarzem Biblioteki Uniwersyteckiej w Marburgu (Universitätsbibliothek Marburg), a 23 grudnia otrzymuje tytuł profesora na podstawie szczególnych zasług naukowych.

W 1907 r. zostaje nagrodzony Orderem Orła Czerwonego (Roter Adlerordens) IV klasy.

Na rok 1908 r. przypada wydanie pierwszego zeszytu „Deutsche Dialektgeographie" z podtytułem *Berichte und Studien über G. Wenkers Sprachatlas des Deutschen Reichs*.

Georg Wenker umiera 17 lipca 1911 r. w Marburgu i wtedy kierownictwo nad Atlasem językowym obejmuje Ferdinand Wrede. Ostatecznie, pod kierunkiem Wredego, w roku 1926 mogła się rozpocząć publikacja Niemieckiego atlasu językowego, w którym było reprezentowanych 49 363 punkty niemieckojęzyczne. Wydawanie Atlasu kontynuowali Bernhard Martin i Walter Mitzka i dopiero w 1956 r. ukończono prace, które zwieńczyło ukazanie się 23 zeszytu.

Już w latach 2000. sfinalizowano projekt, realizowany przez zespół naukowców z Marburga, polegający na digitalizacji kwestionariuszy i map do omawianego atlasu – REDE regionalsprache.de (regionalsprache). Obecnie wszystkie kwestionariusze dostępne są w wersji online.

Ankieta Georga Wenkera z 40 zdaniami do tłumaczenia

Georg Wenker podstawą do zbierania materiałów dialektalnych, w tym z obszaru Prus Wschodnich, uczynił 40 zdań zapisanych w literackim niemieckim do przetłumaczenia na miejscową gwarę. Nazwał je *Die 40 Sätze Nord- und Mitteldeutschlands sowie der späteren Erhebung Süddeutschlands*[12].

1. Im Winter fliegen die trocknen Blätter durch die Luft herum.
2. Es hört gleich auf zu schneien, dann wird das Wetter wieder besser.
3. Thu Kohlen in den Ofen, daß die Milch bald an zu kochen fängt.
4. Der gute alte Mann ist mit dem Pferde durch´s Eis gebrochen und in das kalte Wasser gefallen.
5. Er ist vor vier oder sechs Wochen gestorben.
6. Das Feuer war zu stark/heiß, die Kuchen sind ja unten ganz schwarz gebrannt.
7. Er ißt die Eier immer ohne Salz und Pfeffer.
8. Die Füße thun mir sehr weh, ich glaube, ich habe sie durchgelaufen.
9. Ich bin bei der Frau gewesen und habe es ihr gesagt, und sie sagte, sie wollte es auch ihrer Tochter sagen.
10. Ich will es auch nicht mehr wieder thun!
11. Ich schlage Dich gleich mit dem Kochlöffel um die Ohren, Du Affe!
12. Wo gehst Du hin? Sollen wir mit Dir gehn?
13. Es sind schlechte Zeiten.
14. Mein liebes Kind, bleib hier unten stehn, die bösen Gänse beißen Dich todt.
15. Du hast heute am meisten gelernt und bist artig gewesen, Du darfst früher nach Hause gehn als die Andern.

---

[12] Zdania te znajdują się na stronie internetowej Archiwum Niemieckiego atlasu językowego (Wenkerbogenkatalog).

Il. 3. Pierwsza strona ankiety do *Niemieckiego atlasu językowego* ze wsi Grabnik (p. 40), ze zbiorów Forschungszentrum Deutscher Sprachatlas w Marburgu

16. Du bist noch nicht groß genug, um eine Flasche Wein auszutrinken, Du mußt erst noch ein Ende/etwas wachsen und größer werden.
17. Geh, sei so gut und sag Deiner Schwester, sie sollte die Kleider für eure Mutter fertig nähen und mit der Bürste rein machen.
18. Hättest Du ihn gekannt! dann wäre es anders gekommen, und es thäte besser um ihn stehen.
19. Wer hat mir meinen Korb mit Fleisch gestohlen?
20. Er that so, als hätten sie ihn zum dreschen bestellt; sie haben es aber selbst gethan.
21. Wem hat er die neue Geschichte erzählt?
22. Man muß laut schreien, sonst versteht er uns nicht.
23. Wir sind müde und haben Durst.
24. Als wir gestern Abend zurück kamen, da lagen die Andern schon zu Bett und waren fest am schlafen.
25. Der Schnee ist diese Nacht bei uns liegen geblieben, aber heute Morgen ist er geschmolzen.
26. Hinter unserm Hause stehen drei schöne Apfelbäumchen mit rothen Aepfelchen.
27. Könnt ihr nicht noch ein Augenblickchen auf uns warten, dann gehn wir mit euch.
28. Ihr dürft nicht solche Kindereien treiben!
29. Unsere Berge sind nicht sehr hoch, die euren sind viel höher.
30. Wieviel Pfund Wurst und wieviel Brod wollt ihr haben?
31. Ich verstehe euch nicht, ihr müßt ein bißchen lauter sprechen.
32. Habt ihr kein Stückchen weiße Seife für mich auf meinem Tische gefunden?
33. Sein Bruder will sich zwei schöne neue Häuser in eurem Garten bauen.
34. Das Wort kam ihm von Herzen!
35. Das war recht von ihnen!
36. Was sitzen da für Vögelchen oben auf dem Mäuerchen?
37. Die Bauern hatten fünf Ochsen und neun Kühe und zwölf Schäfchen vor das Dorf gebracht, die wollten sie verkaufen.
38. Die Leute sind heute alle draußen auf dem Felde und mähen/hauen.
39. Geh nur, der braune Hund thut Dir nichts.
40. Ich bin mit den Leuten da hinten über die Wiese ins Korn gefahren.

Oprócz zdań do tłumaczenia G. Wenker na drugiej stronie zamieścił dodatkowe pytania dotyczące systemu fonetycznego, informacji o wsi oraz o lokalnych tradycjach i zwyczajach. W ankietach z roku 1887 podano 10 pytań:

Fragen (Als Beantwortung genügt Durchstreichen den Nichtzutreffenden)[13].

1. Geschah die Uebersetzung [Übersetzung] durch Schüler oder durch den Lehrer?[14]

---

[13] Pol. Jeśli wystarcza odpowiedź, to proszę o skreślenie niewłaściwego wyrazu.

[14] Pol. Tłumaczył uczeń czy nauczyciel?

2. Lautet in dem in Ihrer Schulgemeinde ortsüblichen Dialekte das *g* in Anfange der Wörter (z. B in den mundartichen Wörtern für *gut*, *geben*, *groß*, *graben*, *glauben*, *glücklich* wie *j*, oder wie leises *k*, oder wie leises *ch*, oder wie hartes *ch*[15]?
3. Ist ein deutlicher Unterschied zwischen dem *g* in *Kugel*, *Augen*, *fragen* und dem *g* in *Kegel*, *kriegen*, *biegen*, *zeigen*, oder sind diese *g* sämmtlich[16] in der Aussprache fast gleich?[17]
4. Lautet *ſt*, *ſp* in den mundartlichen Wörtern für *Stall*, *stellen*, *sprechen*, *Spiel* etc. wie *ſcht*, *ſchp*, oder wie *ßt*, *ßp*?[18]
5. Ist *ſch* in den mundartlichen Wörtern für *fiſchen*, *waſchen*, *Flaſche* etc. einziger Laut, oder lautet es getrennt wie *fiß·chen*, *Flaß·che*[19]?
6. Wird das *r* in *roth*[20], *rund* mit der Zungenſpitze oder *hinten* im Munde gebildet[21]?
7. Unterscheiden die Schüler von ſelbſt oder erst, nachdem sie ausdrücklich darauf aufmerksam gemacht worden sind, folgende Laute[22]:
   a) *g* und *ch* in *zeigen* und *Zeichen*, von selbst? nein[23]?
   b) *ſ* und *ß* in *reiſen* und *reißen*, von selbst? nein[24]?
   c) *dr* und *tr* in *drehen*, *drüber* und *treten*, *trauen* von selbst? nein[25]?
   d) *gr* und *kr* in *Greiß* und *Kreiß* von selbst? nein[26]?
8. Sind in Ihrem Schulorte **Nichtdeutsche** (Dänen, Polen, Lithauer [Litauer] etc.) in grösserer Zahl ansässig? und welche? und wie stellt sich etwa das Zahlenverhältniss [Zahlenverhältnis] in diesem Falle[27]?
9. Haben die Einwohner Ihres Schulorts noch eine ausgeprägte Volkstracht?[28]
   a) die Männer? [mężczyźni]
   b) die Frauen? [kobiety]

---

[15] Pol. Czy w miejscowym dialekcie *g* wymawia się na początku wyrazów (np. w wyrazach gwarowych dla *gut*, *geben*, *groß*, *graben*, *glauben*, *glücklich*) jak *j*, słabe *k*, słabe *ch* lub mocne *ch*?

[16] Dzisiaj: *sämtlich*.

[17] Pol. Czy występuje wyraźna różnica między *g* w *Kugel*, *Augen*, *fragen* i *g* w *Kegel*, *kriegen*, *biegen*, *zeigen*, czy też wszystkie te *g* są w wymowie takie same?

[18] Pol. Czy połączenie *st*, *sp* w wyrazach gwarowych *Stall*, *stellen*, *sprechen*, *Spiel* itd. brzmią jak *ſcht*, *ſchp*, czy też jak *ßt*, *ßp*?

[19] Pol. Czy *ſch* w wyrazach gwarowych *fiſchen*, *waſchen*, *Flaſche* itd, to jest jeden dźwięk, czy też to brzmi jako rozdzielone *fiß·chen*, *Flaß·che*?

[20] Dzisiaj: *rot*.

[21] Pol. Czy *r* w *roth*, *rund* jest tworzone za pomocą czubka języka, czy tyłem języka?

[22] Pol. Czy uczniowie sami z siebie, czy też dopiero po zwróceniu im na to wyraźnej uwagi, rozróżniają następujące dźwięki?

[23] Pol. *g* i *ch* w *zeigen* i *Zeichen*, tak, nie.

[24] Pol. ſ i *ß* w *reiſen* i *reißen*, tak, nie.

[25] Pol. *dr* i *tr* w *drehen*, *drüber* i *treten*, *trauen*, tak, nie.

[26] Pol. *gr* i *kr* w *Greiß* i *Kreiß* tak, nie.

[27] Pol. Czy w waszej miejscowości, w której jest szkoła, stale zamieszkują nie-Niemcy (Duńczycy, Polacy, Litwini itd.) w większej liczbie i w jakiej, i jak w danym wypadku przedstawia się stosunek liczbowy?

[28] Pol. Czy mieszkańcy miejscowości, w której jest szkoła, mają jeszcze charakterystyczny strój ludowy?

10. Wie lautet der Name des Schulorts in dortiger Mundart? und zwar[29]:
    a) alleinstehend[30]
    b) in dem Satze: er wohnt in ... =[31]

NB Alle sonstigen Notizen über besondere Eigenthümlichkeiten in Sitte, Hausanlage, Lebensgewohnheiten u s. w. sind sehr willkommen. Immer aber bleibt di Ueberſetzung, dann die obigen **Fragen** die **Hauptſache**, auf die es ankommt! Sollte in Ihrem Schulorte eine deutsche Mundart gar nicht ortsüblich sein, so bitte ich, die Sätzchen in die ortsübliche **fremde** Sprache durch Eingeborne übersetzen zu lassen[32].

Materiały mazurskie w komentarzach Georga Wenkera do *Niemieckiego atlasu językowego*

Stosunkowo niedawno Alfred Lameli dotarł do rękopisów Georga Wenkera w Berlińskiej Bibliotece Państwowej (Berliner Staatsbibliothek), które dotyczą prac nad tym atlasem i opublikował je[33]. Dzięki temu jest możliwe kompleksowe spojrzenie nie tylko na układ cech gwar niemieckich, ale także innych gwar, w tym słowiańskich, używanych w Rzeszy Niemieckiej w drugiej połowie XIX wieku.

Opublikowane archiwalia składają się z trzech tomów – pierwszy zawiera wstęp do *Niemieckiego atlasu językowego*, studium o wielojęzyczności na północnym wschodzie badanego terenu oraz wczesne komentarze (1889–1897), na drugi składają sie pozostałe komentarze (1898–1911) oraz drukowane pisma G. Wenkera z lat 1877–1895, a w trzecim zamieszczono komentarze uzupełniające oraz indeks. Na uwagę slawistów zasługują wymieniane w komentarzach Wenkera i wyodrębnione w jednym z indeksów porównawcze materiały słowiańskie, zresztą dotychczas w niewielkim stopniu opracowane.

W archiwum w Marburgu z powiatu ełckiego znajdują się 4 ankiety w języku niemieckim z innych wsi niż zapisano materiał polski: Gorlowken (Gorlau, Gorlowken), nr kwest. 03154; Kallinowen (Kalinowo) nr kwest. 03060; Stradaunen (Straduny) nr kwest. 03059; Zeysen (Sajzy) nr kwest. 03156.

---

[29] Pol. Jak brzmi nazwa miejscowości, w której jest szkoła w miejscowym dialekcie?

[30] Pol. „stojąca oddzielnie", tzn. Nom.

[31] Pol. w zdaniu on mieszka w ...

[32] Pol. Wszystkie pozostałe informacje o szczególnych osobliwościach w zwyczajach, rozkładzie domu, przyzwyczajeniach życiowych itd. są bardzo pożądane. Zawsze jednak pozostaje **tłumaczenie**, a zatem powyższe pytania to jest podstawowa sprawa, o którą chodzi. Gdyby w waszej miejscowości, w której jest szkoła, nie używano gwary niemieckiej, to proszę polecić autochtonom przetłumaczenie tych zdań na miejscowy język **obcy**.

[33] Część informacji w tym rozdziale i następnym, dotyczących komentarzy G. Wenkera wydanych przez A. Lamelego, pochodzi z recenzji: Siatkowski, Rembiszewska 2016.

Z powiatu oleckiego jest 59 ankiet, 2 paralelne z polskimi kwestionariuszami: 03162 Gonsken (Gąski), 03283 Gordejki (Gordeyken), z powiatu gołdapskiego 66 (jedna ankieta pokrywająca się z punktem polskim: 02591 Czarnowken).

Komentarze G. Wenkera do map *Niemieckiego atlasu językowego* dowodzą wielości interesujących zagadnień dotyczących gwar polskich. Wenker, omawiając te gwary, wyodrębnia trzy zespoły dialektalne, które występowały wówczas na terenie Niemiec: Kaschubisch (język kaszubski), Masurische (gwary mazurskie), Schlesien (Śląsk). Taki podział jest dość uogólniony, gdyż w grupie Kaschubisch znajdą się również gwary Pomorza i terenów przyległych, a Masurische obejmą także gwary Warmii i Ostródzkiego.

G. Wenker w komentarzach do map przedstawia informacje według ściśle określonego porządku: najpierw materiał niemiecki, następnie słowiański (łużycki, polski, czeski), a w następnej kolejności litewski (często przed słowiańskimi, np. – *liebes* s. 174, *fest* s. 609: Wenker, 2013), francuski itd.

G. Wenker wyraźnie rozdziela polski i mazurski, co na pierwszy rzut oka może wydawać się pozostawaniem pod wpływem ówczesnej propagandy. Taki podział wynika chyba jednak z intencji pokazania rózróżnienia form ogólnopolskich od gwarowych, w tym mazurskich. Na przykład wymienia: „Im Polnischen ist die Schriftform *już* unbezeichnet gelassen. Abweichungen sind *ju* bei den Kassuben, *iuz* bei den Masuren, *jur* [? D.R.], *jus* in Schlesien" (Wenker, 2013b, s. 625). Jednocześnie w wykazie form, dla innych niż niemiecki języków (*Varianten ergänzender Sprachen*), podaje tylko *Polnisch*.

W większości komentarzy materiał słowiański ma dużą reprezentację. G. Wenker notuje najczęstsze formy odnotowane w kwestionariuszach, w zasadzie pomija jednostkowe zapisy. W odniesieniu do materiałów polskich podaje, których form nie kartografuje ze względu na ich literacką postać. Jednocześnie należy zwrócić uwagę, że Wenker nie interpretuje podanych form, ogranicza się do ich wyliczenia. Na przykład pisze o występujących sporadycznie na Mazurach formach z nagłosem *mn-* i *n-* dla tłumaczeń wyrazu *liebes* 'miłe' (Wenker, 2013b, s. 503), gdzie chodzi o asynchroniczną wymowę spółgłoski *ḿ*. Nie podaje egzemplifikacji tych wymówień ani miejsc ich występowania. Dla liczebnika *fünf* '*pięć*' notuje postać synchroniczną *pięc* oraz formy ze spirantem: *ps-*, *psz-* (Wenker, 2013b, s. 753). Zapisał także formę imperatywu z charakterystyczną dla Mazur depalatalizacją spółgłoski miękkiej: *idz* (*geh*) (Wenker, 2013b, s. 498). Najwięcej przykładów odnoszących się do Mazur stanowią różne postaci fonetyczne, np. dla *noch*: *je-*[szcze], *i-*, *e-* (Wenker, 2013b, s. 529). Wyjątkowo zamieszczane są warianty leksykalne, np. *łu-*[marł] || *zdech* (Wenker, 2013b, s. 764).

Ten brak szczegółowego omówienia może czasem wprowadzać w błąd, gdyż na przykład jako odrębne postaci fonetyczne potraktowano zapisy różniące się jedynie grafią. Są to m.in. *fąt*, *font* 'Pfund – funt' (pyt. 30). Brak odniesienia się do specyfiki zapisów każe traktować jako zupełnie inne formy postaci typu *pogietrz-* i *pojietrz-*, które mogą być tożsame, a wynikają z ówczesnych prawideł ortograficznych, gdzie *j* oddawano za pomocą *g*.

Lektura komentarzy Wenkera w odniesieniu do materiału mazurskiego daje ogólną orientację co do cech gwarowych. Jednak zbyt duży stopień ogólności utrudnia szczegółową analizę i wykorzystanie w pełni tego źródła do opracowań w zakresie geografii lingwistycznej. Niezbędne jest sięganie do konkretnych ankiet z omawianego obszaru.

Konteksty kulturowo-socjologiczne i religijne w ankietach Georga Wenkera

Ankiety G. Wenkera są istotnym, choć niezbyt obfitym, źródłem do badania dawnych tradycji, obyczajowości codziennej, tradycji Mazur wschodnich[34]. Dostarczają one danych o strukturze ludności, jej życiu codziennym, pracach, rozrywkach, nałogach. Są także cenne z tego powodu, że uwagi zapisywali ludzie związani bezpośrednio z daną wsią, co prawda stojący nieco wyżej w hierarchii społecznej, bo reprezentujący miejscową „inteligencję", ale dobrze znający teren i lokalne uwarunkowania.

Jedno z pytań kwestionariusza dotyczy stroju ludowego charakterystycznego dla wsi, w której nauczyciel zapisywał zdania. Często padała lakoniczna odpowiedź „nein" [nie] (p. 30[35], 34, 43, 51, 53, 56, 57, 58, 61, 62, 68, 80), „keine" [żadnych] (p. 55) lub „keine, höchstens ganz alte Frauen"[36] (p. 35), a niektórzy zapisywali dodatkowe uwagi, na przykład:

> Nein, mit der Modewelt gesteigert[37] (p. 25).
>
> Nein, Männer wie Frauen tragen im Winter kurzen knielangen unbezogenen Pelz[38] (p. 72).
>
> Die Masuren hier haben keine besonderen Volkstrachten. Diese wurden, besonders bei dem jüngeren Geschlecht, durch moderne Kleidung verdrängt[39] (p. 76).

Materiał z kilkudziesięciu kwestionariuszy umożliwia, choć mało szczegółowe, odtworzenie, jak ubierały się ówczesne kobiety. W ankiecie z miejscowości Zawady-Tworki (p. 19) podano dokładny opis odświętnego stroju:

> Die Frauen tragen bei Festlichkeiten als Kopfbedeckung aus Schirting angefertigte Häubchen oft garniert, welche nur den Hinterkopf bedecken und unter dem Kinn

---

[34] Na temat przydatności ankiet G. Wenkera do badań etnograficznych (zob. Rembiszewska, 2010a).

[35] P. i numer oznaczają miejscowość według numeracji przedstawionej na mapach, np. p. 30 – Płociczno; por. Wykaz badanych wsi według wprowadzonej numeracji (s. ...).

[36] Pol. Żadnych, najwyżej bardzo stare kobiety.

[37] Pol. Nie, zgodnie z modą.

[38] Pol. Nie. Mężczyźni i kobiety noszą w zimie krótkie kożuchy do kolan.

[39] Pol. Tutejsi Mazurzy nie mają żadnych szczególnych strojów ludowych. Te bowiem zostały wyparte przez nowoczesne ubranie, szczególnie w młodszym pokoleniu.

Schulort:	Kreis etc.:	Regierungs-Bezirk:	Staat:
Ostrokollen	Lyck	Gumbinnen	Preußen

Name des Lehrers Jacob Siegmund.

Geburtsort des Lehrers Juleyken Kreis Oletzko im Reg.-Bezirk etc., Staat Gumbinnen, Preußen.

Fragen. (Als Beantwortung genügt Durchstreichen des Nichtzutreffenden.)

1. Geschah die Uebersetzung durch Schüler oder durch den Lehrer?
2. Lautet in dem in Ihrer Schulgemeinde ortsüblichen Dialekte das **g** im Anfange der Wörter (z. B. in den mundartlichen Wörtern für **gut, geben, groß, graben, glauben, glücklich**) ~~wie j, oder wie leises g, oder wie leises ch, oder~~ wie hartes **ch**?
3. Ist ein deutlicher Unterschied zwischen dem **g** in **Kugel, Augen, fragen** und dem **g** in **Kegel, kriegen, biegen, zeigen**, ~~oder sind diese g sämmtlich in der Aussprache fast gleich~~?
4. Lautet **st, sp** in den mundartlichen Wörtern für **Stall, stellen, sprechen, Spiel** etc. wie **scht-, schp-** ~~oder wie st, sp~~?
5. Ist **sch** in den mundartlichen Wörtern für **fischen, waschen, Flasche** etc. ein einziger Laut, ~~oder lautet es getrennt wie fis-chen, Flas-che etc.~~
6. Wird das **r** in **roth, rund** mit der Zungenspitze ~~oder hinten im Munde~~ gebildet?
7. Unterscheiden die Schüler **von selbst** oder erst, nachdem sie ausdrücklich darauf aufmerksam gemacht worden sind, folgende Laute:
   a. **g** und **ch** in **zeigen** und **Zeichen** ~~von selbst~~? nein?
   b. **s** und **ß** in **reisen** und **reißen**, ~~von selbst~~? nein?
   c. **dr** und **tr** in **drehen, drüber** und **treten, trauen**, ~~von selbst~~? nein?
   d. **gr** und **kr** in **Greis** und **Kreis**, ~~von selbst~~? nein?
8. Sind in Ihrem Schulorte **Nichtdeutsche** (~~Dänen~~, Polen, ~~Litthauer~~ etc.) in grösserer Zahl ansässig? und welche? und wie stellt sich etwa das Zahlenverhältniss in diesem Falle? 5/6
9. Haben die Einwohner Ihres Schulorts noch eine ausgeprägte Volkstracht?
   a. die Männer? b. die Frauen?
10. Wie lautet der **Name des Schulorts** in dortiger Mundart? und zwar:
   a. alleinstehend = Ostrykół
   b. in dem Satze: **er wohnt in** . . . . = W Ostrykole.

53661

NB. Alle sonstigen Notizen über besondere Eigenthümlichkeiten in Sitte, Hausanlage, Lebensgewohnheiten u. s. w. sind sehr willkommen. Immer aber bleibt die **Uebersetzung**, dann die obigen **Fragen** die **Hauptsache**, auf die es ankommt! — Sollte in Ihrem Schulorte eine **deutsche** Mundart gar nicht ortsüblich sein, so bitte ich, die Sätzchen in die ortsübliche **fremde** Sprache durch Eingeborne übersetzen zu lassen. —

Sehr geehrter Herr!

Der Unterzeichnete hatte vor 7 Jahren es unternommen, mit Hülfe der Herren Volksschullehrer Proben unserer heutigen Volksmundarten aus allen Schulorten Nord- und Mitteldeutschlands systematisch zu sammeln. Diese für die sprachliche wie historische Erkenntniß unseres Volksthums gleich ergebnißreichen Proben sind im allgemeinen mit großer Vollständigkeit eingelaufen. Um so mehr stören einzelne Lücken den Zusammenhang, und da auch ihr Schulort bisher in der Sammlung nicht vertreten ist, so bin ich genöthigt, Sie nochmals mit der gleichen Bitte wie damals zu belästigen, nämlich: die einliegenden hochdeutschen Sätzchen in die ortsübliche Mundart Ihres Schulortes zu übersetzen resp. übersetzen zu lassen, diese Uebersetzung umstehend einzutragen, ferner die obenstehenden Fragen zu beantworten, das ausgefüllte Formular sodann an den Herrn Kreis- oder Stadt-Schulinspektor abzuliefern.

Es liegt mir sehr daran, daß Sie der Sache Ihr persönliches Interesse zuwenden, da nur dann, wenn aus Freude an dem Zweck des Unternehmens von Seiten der einzelnen Herren Lehrer meiner Bitte entsprochen wird, ein ersprießliches Ergebniß gesichert ist. Ich betrachte das von mir angeregte Unternehmen ebensosehr als eine Sache der deutschen Lehrer wie als meine eigene. Die deutschen Lehrer tragen, ein jeder aus seinem Schulorte, sicheres, werthvolles, unmittelbar aus dem Leben unseres Volkes geschöpftes Material zusammen, das dann zu einheitlicher Gestalt zu verarbeiten meine mühsame, langwierige Lebensaufgabe sein wird; und die deutsche Wissenschaft wird für die wichtigen Ergebnisse unseres Unternehmens einem jeden von uns um so größeren Dank schulden, je gewissenhafter er an seinem Theile gearbeitet hat.

Nach den gemachten Erfahrungen glaube ich Sie auf folgende Punkte aufmerksam machen zu sollen:

1. Lassen Sie die Uebersetzung durch einen oder einige geeignete Schüler anfertigen; dieselben kennen ja ihren Dialekt hinlänglich und werden sich aus der Arbeit ein Vergnügen machen. Nur wenn der Lehrer aus seinem Schulort gebürtig und des Dialekts mächtig ist, ist es gerathen, selber die Uebersetzung vorzunehmen.
2. Bei so umfassenden Sammlungen von Material kommt es nicht auf eine Darstellung der feinsten Schattirungen der mundartlichen Aussprache an, sondern es ist auch eine scheinbar unvollkommene Fixirung der einzelnen Laute im Zusammenhang mit den Uebersetzungen aus den Nachbarorten stets sehr werthvoll und daher willkommen.
3. Möglichst ungesuchte und ungezwungene Schreibweise ist stets die beste;
4. Die Uebersetzung bitte ich umstehend nach den vorgedruckten Ziffern deutlich einzutragen, da es für mich eine sehr große Erleichterung ist, jeden Satz in jeder Uebersetzung an derselben Stelle zu finden.
5. Zur Schonung meiner Augen (über 33,000 Uebersetzungen werde ich zu verarbeiten haben!) darf ich wohl um klare Schrift und gute Tinte bitten.
6. Nur diejenigen Orte, aus denen eine Uebersetzung mir zugekommen ist, können in die Sprach-Karten eingetragen werden.

Indem ich im Interesse der Sache um baldgefällige Erledigung ergebenst bite, zeichne

Marburg a. d. Lahn, 1887.

Hochachtend

Dr. G. Wenker.

c. ABCDEFGHIKLMNOPQRSTUVWXYZ 0123456789

Il. 4. Druga strona ankiety do *Niemieckiego atlasu językowego* ze wsi Ostrokół (p. 76), ze zbiorów Forschungszentrum Deutscher Sprachatlas w Marburgu

> mit langen Bändern von demselben schleifenartig zugebunden werden. Um das Häubchen wickeln sie ein seidenes farbenes Tuch um und binden es über dem Scheitel schleifenartig zu[40].

Męski punkt widzenia zapewne spowodował, że objaśnienia są ogólne, pozbawione detali, które dawałyby szansę precyzyjnego zrekonstruowania ubiorów. Jednocześnie pojawia się na przykład surowa ocena:

> Frauen tragen selbstgemachte und zu auffallende Kleider[41] (p. 9).

Poza tym popularne były

> Weiße Mützen, verschiedene Hauben, mit einem bunten Tuche umschlungen[42] (p. 54).

W kwestionariuszu oddzielono pytania o strój męski i kobiecy. Dlatego nauczyciele wielokrotnie zwracali także uwagę na poszczególne elementy stroju męskiego oraz materiał, z którego były one wykonywane, a także sposób ich wytwarzania:

> Die Männer tragen größtenteils selbstgewebte Kleider aus Baumwolle und Wolle und im Winter graue [nieczytelne] röcke oder kurze Pelzjacken[43] (p. 9).

W dwóch ankietach podano barwę męskich okryć wierzchnich: „graue, [nieczytelne] Kleidung[44]" (p. 54), „die Männer lange, graue[45]" (p. 71). Poza tym w innej znalazła się uwaga ogólna o kolorystyce:

> Trachten in grellen Farben, namentlich in Hochrot sehr vertreten und beliebt (p. 19)[46].

Podobne spostrzeżenia, dotyczące stroju Mazurów, znajdziemy u Wojciecha Kętrzyńskiego:

> Odzież Mazura jest prosta; latem długa sukmana granatowa i kapelusz podobny do tego, który Kurpie noszą; zimową porą kożuch i czapka futrzana, czyli kołpak, krawatki i chustki czerwone lub innego jaskrawego koloru. Ubiór kobiet nie ma

---

[40] Pol. Podczas uroczystości kobiety noszą czepki z tkaniny bawełnianej podobnej do lnu, często zdobione, które zakrywają jedynie tył głowy i wiązane są pod brodą na kokardę za pomocą długich wstążek. Wokół czepka owijają jedwabną kolorową chustę i wiążą ją w kokardę na czubku głowy.

[41] Pol. Kobiety noszą szyte przez siebie i zbyt rzucające się w oczy ubrania.

[42] Pol. białe czapki, różne czepce, kobiety okręcone kolorowymi chustami.

[43] Pol. Mężczyźni noszą w większości samodziały bawełniane lub wełniane, a w zimie szare [...] lub krótkie kożuchy.

[44] Pol. szare stroje.

[45] Pol. mężczyźni długie, szare.

[46] Pol. Ubrania w jaskrawych kolorach, szczególnie jaskrawy czerwony występują często i są popularne.

niczego nadzwyczajnego; panny chodzą z gołą głową [...]. Mężatki i starsze kobiéty obwijają głowę w im tylko właściwy sposób chustką jedwabną [...]. Chustkę związuje się nad czołem i węzły spoczywają tamże tworząc skrzydła motyla (Kętrzyński, 1872a, s. 8).

Emilia Sukertowa-Biedrawina pisząc w latach dwudziestych XX wieku o zaniku stroju ludowego u Mazurów (choć utrwalonego w pamięci osób starszych), upatruje się przyczyn takiego stanu w procesach germanizacyjnych.

„Kultura” niemiecka wyrugowała dawne stroje ludowe. Wspominają jeno stare babki mazurskie, jak to ich grózki [babki – D.R.] przywdziawszy namarszczoną suto pasiastą lub w okienka czerwono-zielone kieckę, takiż kaftan z rękawami, przepasawszy się zapaską odmienną od sukni, ozdobiwszy szyję sznurami bursztynów, w chustce „kaczorowej” zawiązanej na czole tańcowały tak siarczyście, że światło u pułapu gasiły. W łeckim powiecie, a także i w innych białe czepce – stąd nazywano je białkami; na plecy zarzucały kwiecistą chustę, którą nosiły na skrzyżowanych piersiach (Sukertowa, 2015, s. 72).

G. Wenkera interesowały nie tylko informacje związane ze strojem ludowym. Pytał także o sposoby budowy domu, wykonywane prace, charakterystyczne zwyczaje. W 81 ankietach znalazły się tylko dwa zapisy o szczegółach architektonicznych i rozmieszczeniu pomieszczeń oraz ich wyposażeniu:

Hausanlage wie gewöhnlich (p. 71)[47].

Die innere Einrichtung ist im ganzen überall gleich. Fast in jeder Wohnung steht in einer Ecke das Himmelbett, mit bunten Gardinen versehen (p. 54)[48].

Kilku nauczycieli uznało za interesujące zamieszczenie informacji o warunkach lokalowych i położeniu socjalnym Mazurów[49]. Podano, co zresztą ówcześnie nie było czymś szczególnym na wsiach, że nierzadko egzystują wspólnie ludzie i zwierzęta:

Bei den ärmeren Leuten findet man zuweilen noch Wohnung und Stallungen unter einem Dache[50] (p. 54).

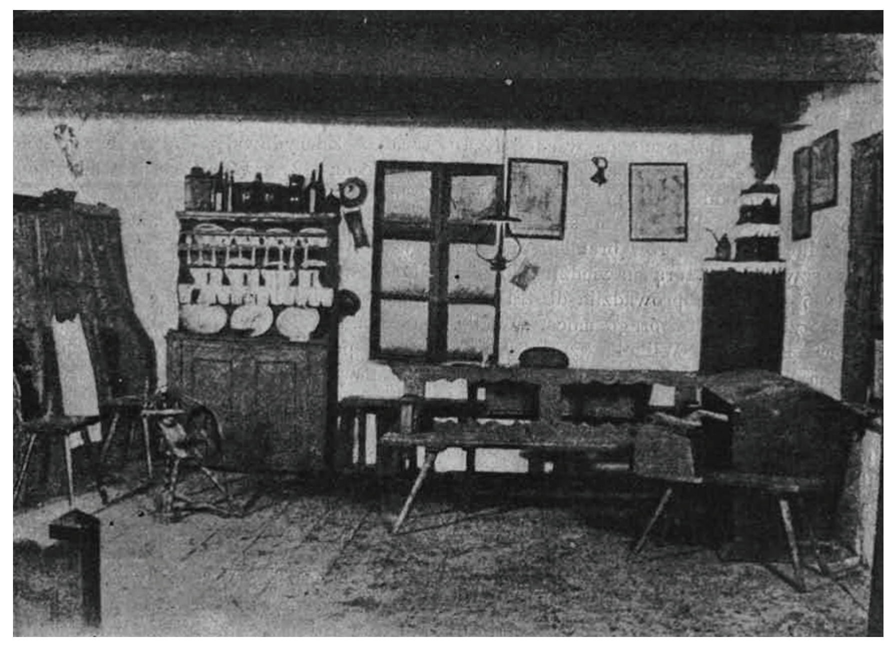
Taki stan ubóstwa przetrwał wiele lat. Stefania Sempołowska w artykułach wydawanych na początku XX wieku również pisze o niskim statusie materialnym Mazurów: „Warunki ekonomiczne ludności wiejskiej są marne” i trudnej sytuacji mieszkaniowej: „Chaty mazurskie drewniane, przeważnie nizkie,

[47] Pol. Budowa domu jak zwykle.

[48] Pol. Wystrój jest w zasadzie wszędzie taki sam. Prawie w każdym mieszkaniu w kącie stoi łóżko z baldachimem, z kolorowymi zasłonkami.

[49] W 1867 r., kiedy wypełniano ankiety, Mazury dotknęły różne klęski: epidemia tyfusu, ulewne deszcze, które spowodowały znaczne zubożenie ludności (Achremczyk, 2011, s. 783).

[50] Pol. U biedniejszych mieszkanie i pomieszczenie dla zwierząt znajduje się niekiedy pod jednym dachem.

Il. 5. Wnętrze chaty mazurskiej, „Ziemia" 1920, nr 1, s. 17

dawniej kryte słomianą strzechą. [...] Często pod jednym dachem z ludźmi mieszka i bydło" (Sempołowska, 1913, nr 32, s. 519).

Z drugiej strony zachowało się świadectwo Fryderyka Oldenberga, z roku 1865, dotyczące domostw w Markowskich, za czasów Jana Jenczia, któremu ta wieś zawdzięczała taką dbałość o gospodarstwa i ich otoczenie:

> Już na pierwszy rzut oka Markowskie wyróżnia się okazałością i schludnością domów. Są one ładne i odznaczają się dostatkiem. Obory i stodoły przeważnie zbudowane są z kamienia. W uprawę ogródków włożono tu taką troskę, jakiej chyba dotychczas nie widziałem w mazurskich wioskach (Oldenberg, 2000, s. 78).

Andreas Kossert, przedstawiając warunki życia Mazurów na przełomie XIX i XX, daje opis typowego domu mazurskiego[51]:

> Przed pierwszą wojną światową przeważał na Mazurach typowy dom chłopski: kryta strzechą drewniana chałupa z obciosanych czworokątnie bierwion, kładzionych poziomo jedno na drugim i łączonych w narożach w jaskółczy ogon, zwrócona zazwyczaj ścianą szczytową do drogi. Artystycznie wykonane pazdury (sytowki) zdobiły szczyty domów. Pomieszczenia dla zwierząt, stodołę i szopę (sopa) stawiano w czworobok za domem (Kossert, 2004, s. 105).

[51] O chłopskich domach mazurskich pisał Schimanski, 2002 [1940] – w tekście o charakterze propagandowym, wskazującym na silne powiązania Mazurów z kulturą niemiecką.

Il. 6. Chałupa mazurska w Orzechowie, gmina Ełk, XIX wiek, ze zbiorów APO, sygn. 367/74/1

Il. 7. Prawdziska, chałupa drewniana, 1937 r., fot. Herbert Zink, ze zbiorów Instytutu Sztuki PAN, nr inw. neg. 60299

Nauczyciele w ankietach do Atlasu zapisywali także uwagi odnoszące się do codziennych czynności Mazurów: „Die Leute führen ein einfaches Leben[52]" (p. 71).

Z pracą w polu przy żniwach były związane coroczne tradycje:

> Nach der Roggenernte wird in jedem Hause „Plon" gehalten. Vom Felde geht's unter Absingung eines Liedes nach heim, wo dann in aller Gemütlichkeit den masurischen Gerichten (Fische dürfen nicht fehlen) u. der Schnapsflasche wacker zugesprochen wird[53] (p. 54).
>
> Der Erntekranz wird nach vollendeter Roggenernte mit Gesang nach Hause gebracht u. vor der Haustür noch ein Loblied gesungen[54] (p. 76).

W latach dwudziestych XX wieku ów agrarny zwyczaj traktowany był jako wyróżnik kulturowy Mazurów: „Ze zwyczajów wymienić należy dożynki z tradycyjną pieśnią: «Plon niesiemy, plon»" (Rogowski, 1925, s. 17). Ten dawny zwyczaj świętowania zakończenia żniw utrzymał się jeszcze w czasach powojennych. Świadczy o tym zapis z początku lat pięćdziesiątych XX wieku ze wsi Kukowo koło Olecka:

> Kiedy splonujo jek zezniwowali to zrobzili rowniankie, no zıto[55], kłoski bıli pospołu pozbhierane i buło spleciona i biła przınieszionа korona taka upleciona z kwjatow i bıło jenemu kośnikoju do kosi przıhionzano i on to korune przymios do domu. A tu w domu wsıscy us cekali z wodo na ten plon i gospodını albo gospodaz wısedł i ten plon prszijoł od niech. Później ich obleli wodo, nie mieli jednej mitki na sobhie suchiej. Później jedli, pili i tancili i śpchiewali: Plon niesiemı, plon (Ścieborzanka, 1952, s. 28).

W rękopisach Jana Kaweckiego[56] (zbierał materiały w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX w.) zachowała się również adnotacja o *plonie* z powiatu ełckiego (wieś Wiśniewo):

> „Plon". Plonowanie – rozpoczęcie żniw, gdy zboże dojrzało – gospodarz z rodziną i najemnymi szli na pole śpiewając pieśń „Pole już bziałe"...
>
> Na ukończeniu żęcia przypiłowują „równiankę" – są to dorodne kłosy związane pod kłosami, rozdzielone łodyżki na trzy części i też przewiązane.
> Zbierają przy tem po polu kłosy i śpiewają pieśń z kancjonału „Chwalę Boga z wysokości" (Wiśniewo). Równiankę niosą do domu, i stawiają ją [...] na stole (Kawecki, k. 4).

---

[52] Pol. Ludzie prowadzą proste życie.

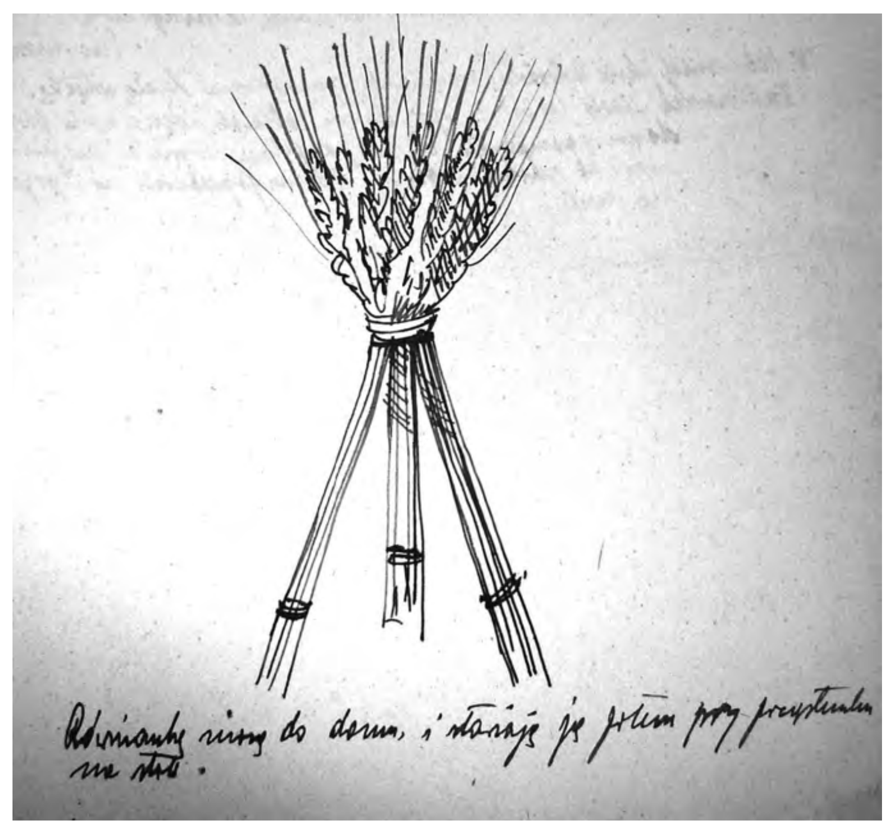
[53] Pol. Po zbiorach żyta świętuje się w każdym domu „plon". Z pola idzie się śpiewając do domu, gdzie następnie w spokoju żwawo zabierają się za mazurskie potrawy (ryb nie może zabraknąć) i butelkę z wódką.

[54] Pol. Po zakończeniu zbiorów żyta niosą wieniec dożynkowy do domu, śpiewając przed wejściem pieśń pochwalną.

[55] Jak podano w przypisie do tego tekstu, znak *ı* „oznacza głoskę pośrednią między *i* a *y*".

[56] Jan Kawecki (1903–1977), nauczyciel, urodzony w Suchej Beskidzkiej, od 1954 r. związany ze Starymi Juchami w powiecie ełckim. Zgromadził bogaty materiał z zakresu kultury ludowej Mazurów, zebrany głównie we wsiach powiatu ełckiego (Kawecki 1997).

W ankietach do *Niemieckiego atlasu językowego* dość skąpe są informacje mówiące o tradycjach wynikających z praktyk religijnych, a wyznaczających etapy życia poszczególnych osób. Znajdują się tylko wzmianki typu:

Il. 8. Równianka, z materiałów Jana Kaweckiego, ze zbiorów Instytutu Północnego w Olsztynie

> Bei Kindtaufen bringen die Frauen Grütze, Mehl, Speck, Eier etc. die Männer geben der Mutter unter einem Wunsche Geld[57] (p. 5).
>
> Die Hochzeiten und Kindtaufen werden in der Regel 3–8 Tage gefeiert[58] (p. 71).
>
> Hochzeiten dauern gewöhnlich 3–4 Tage, 2 Tage bei der Braut und 2 Tage bei dem Bräutigam. Außerdem wird bei allen geladenen Gästen aus derselben Ortschaft ein Schmausumzug mit Musik gehalten[59] (p. 54).

---

[57] Pol. Na chrzciny kobiety przynoszą kaszę, mąkę, słoninę, jajka itd. Mężczyźni dają matce wraz z życzeniami pieniądze.

[58] Pol. Wesela i chrzciny trwają z reguły 3–8 dni.

[59] Pol. Wesela trwają przeważnie 3–4 dni, 2 dni u panny młodej i 2 dni u pana młodego. Poza tym chodzono do wszystkich zaproszonych gości z tej samej miejscowości, jedząc i muzykując.

> Mit der Volkstracht verschwinden allmählich auch ihre früheren Sitten und Gebräuche bei Begräbnissen und Hochzeiten[60] (p. 76).

W ankietach możemy także odnaleźć informacje o pewnych stereotypach, wizerunku mieszkańców Mazur. Jeden z nauczycieli – Zorn ze wsi Zawady Ełckie (p. 11), jak można sądzić nastawiony wyjątkowo niechętnie do mieszkańców wsi, w której pracował, odnotował:

> Sehr zänkisch, diebisch, abergläubig, prozesssüchtig, rachesüchtig[61].

Po tym zdaniu znajduje się dopisek innej osoby, łagodzący tę kategoryczną opinię: „So schlimm ist die Sache nicht[62]".

Około 30 lat później Stefania Sempołowska, odwołując się do literatury niemieckojęzycznej, w podobny sposób charakteryzuje Mazurów:

> są żywi, weseli, uprzejmi, gościnni, towarzyscy, serca mają tak dobre, że podzielą się ostatnim kawałkiem chleba, ale obok tego są kłótliwi, w pracy niewytrwali, lekkkomyślni, mało dbający o jutro (Sempołowska, 1913, nr 33, s. 536).

Zgoła inną charakterystykę podaje ta sama autorka, pisząc o wielkim przywiązaniu Mazurów do ziemi, do rodzinnych stron, szczególnie wtedy, gdy muszą emigrować za pracą (Sempołowska, 1913, nr 34, s. 553).

Kolejna kwestia to duchowość Mazurów, ich stosunek do wiary[63]. Mazurzy, jeśli chodzi o wyznanie, byli głównie ewangelikami, w niewielkiej liczbie katolikami (por. np. Narzyński, 1963).

Cechą charakterystyczną Mazurów była ich pobożność, szacunek do modlitwy. Ta właściwość została zaznaczona w dwóch kwestionariuszach: „Vaterunser beten die Frauen stets kniend"[64] (p. 76).

Pobożność Mazurów potwierdza Max Toeppen, autor *Historii Mazur*, wydanej w drugiej połowie XIX wieku, a więc w czasach, gdy wypełniano kwestionariusze:

> Powszechnie wiadomo, że Mazurzy uczęszczają do kościoła, z zapałem uczestniczą we wszystkich praktykach religijnych, gorliwie przestrzegają obrządków kościelnych (Toeppen, 1998, s. 402).

Podobny osąd przedstawia ks. Fryderyk Oldenberg, który był wysłannikiem Centralnego Komitetu do Spraw Misji Wewnętrznej w Berlinie i w roku

---

[60] Pol. Wraz ze strojami ludowymi zanikają stopniowo także dawne zwyczaje pogrzebowe i weselne.

[61] Pol. Bardzo kłótliwi, kradną, zabobonni, pieniacze, mściwi.

[62] Pol. Nie jest tak źle.

[63] Zagadnienie to w odniesieniu do większego obszaru zostało omówione w: Rembiszewska 2011b.

[64] Pol. Kobiety odmawiają *Ojcze nasz* zawsze na klęczkach.

1865 odbył podróż po Mazurach (Oldenberg, 2000, s. 71). Również Wojciech Kętrzyński (1838–1918), któremu nauka polska zawdzięcza wprowadzenie w obieg zagadnień mazursko-pruskich, eksponował m.in. pobożność Mazurów:

> Mazur jest ewangelikiem, ale pobożnym; kiedy podczas nabożeństwa niemieckiego kościoły są puste albo niezbyt pełne, bywają one podczas nabożeństwa polskiego przepełnione (Kętrzyński, 1968, s. 28).

Przy tym pobożność Mazurów była dość daleka od tradycyjnego pruskiego protestantyzmu, co znajdowało niejednokrotnie odzwierciedlenie w dokumentach wizytacyjnych hierarchów kościelnych.

W kwestionariuszach pojawiają się także zapiski dotyczące zachowań, wynikających z porządku kalendarza religijnego podczas adwentu, Bożego Narodzenia, Wielkanocy.

> An jedem Adventssonntage hält die Jugend am Abende unter Absingung von Adventsliedern einen Umzug durch das Dorf, ebenso in der Weihnacht und Osternacht[65] (p. 54).

W tych lakonicznych uwagach wskazuje się na ściśle religijny charakter uroczystości. Potwierdzają to na przykład informacje u Kosserta (Kossert, 2004, s. 127) o śpiewach wielkanocnych, głoszących zmartwychwstanie Chrystusa we wsiach Płowce (Plowczen) i Sordachy (Sordachen) w powiecie ełckim. W innych opracowaniach na temat obrzędów świątecznych mówi się na przykład o zwyczajach adwentowych, ale mających świecki charakter. Były to na przykład przemarsze zespołów przebierańców, którzy chodzili z gwiazdą (Szyfer, 1968, s. 40).

W ankietach z omawianych powiatów nie wspomina się o ruchu gromadkarskim[66], wówczas intensywnie się rozwijającym, który miał istotne znaczenie

---

[65] Pol. W każdą niedzielę adwentu młodzież chodzi wieczorami po wsi śpiewając pieśni adwentowe, tak samo w noc wigilijną i wielkanocną.

[66] Ruch gromadkarski w Prusach Wschodnich omówił w kilku publikacjach Ryszard Otello, m.in. 1997, 2003. Według niego pierwsze dane o gromadkarzach z Mazur (głównie z powiatów nidzickiego i szczycieńskiego) pochodzą z 1848 r. „Najważniejszą charakterystyczną cechą gromadkarstwa była głoszona konieczność nawrócenia się lub odrodzenia w Duchu Św., a więc przeżycia duchowego przełomu przez człowieka, który chciał do gromadkarzy należeć" (Otello, 1997, s. 477). Znamienne dla członków zrzeszeń gromadkarskich było wyrzeczenie się wszelkich dóbr „światowych", w tym dbałość o skromny strój i jednocześnie „sumienne podejście do obowiązków i przywiązanie do mowy ojczystej" (l.c.). Gromadkarze swoje zgromadzenia organizowali w domach prywatnych.

Jedną z ważniejszych postaci mazurskiego gromadkarstwa był Jan Jenczio (1797–1864) ze wsi Markowskie pod Oleckiem (Otello, 1997, ss. 481–482; Jasiński, 1992). Z wielkim uznaniem o działalności tego Mazura wypowiadał się w swoich sprawozdaniach Fryderyk Oldenberg (Oldenberg, 2000, ss. 78–84).

Prostą, łatwą w odbiorze charakterystykę gromadkarzy podała w tekście *Wesele w Murawkach* E. Sukertowa-Biedrawina: „Postanowili tedy Mazurzy, żądni słowa bożego w macierzystym języku,

dla podtrzymania języka polskiego. Bez wątpienia ta formacja religijna wywarła znaczący wpływ na ludność całych Prus Wschodnich. W ankiecie z sąsiedniego powiatu – piskiego odnotowano:

> In den letzten Jahren hat sich eine Sekte „gromadki“ gebildet, deren Zahl stets zunimmt. Diese Leute halten sich im großen und ganzen zur evangelischen Landeskirche, versammeln sich aber an Sonntagen in einem Bauernhause, und ein Bauer, der gut polnisch lesen und sprechen kann und einige Bibelkenntnis besitzt, der predigt ihnen. Branntwein dürfen sie nicht trinken, auch sonntags keine Lustbarkeiten veranstalten, sondern sich nur mit Singen, Beten, Bibellesen und Predigen beschäftigen. Rauchen, Spielen, weltliche Lieder, Tragen eines Bartes mögen sie nicht leiden[67] (Gross Kurwien [Karwica], Kreis Johannisburg [pow. piski], nr kwestionariusza 57067).

W świetle ankiet rysuje się wyobrażenie społeczności, która wyróżniała się religijnością. Jednocześnie wiadomo o współistnieniu rozległej sfery rozmaitych zabobonów (por. Toeppen, 2015). Poza tym zaangażowanie w ruch gromadkarski – formację wyrosłą w łonie kościoła ewangelickiego – umożliwiało stawianie oporu wobec narastającej germanizacji, a także stanowiło remedium na powszechne pijaństwo i degrengoladę.

Nawet te pobieżne wzmianki potwierdzają dość prymitywny sposób odbierania świata, ograniczoność zainteresowań Mazurów, na co bez wątpienia miały wpływ ubóstwo, trudności w zaspokojeniu podstawowych potrzeb życiowych, a także znikome znaczenie w miejscowej hierarchii społecznej. Jednocześnie nie można ulec takiej dość krzywdzącej ocenie, która ukazywałaby Mazurów jako jedynie ludzi zacofanych, pozbawionych potrzeb duchowych. Należy przecież pamiętać, że mimo tak trudnych warunków materialnych, zmagania się z niełatwą codziennością, podlegania różnym administracjom, Mazurzy potrafili wytworzyć cały system ciekawych zwyczajów, obrzędów, wierzeń, o których nie ma mowy w kwestionariuszach, a są poświadczone w innych źródłach – ówczesnych (np. *Wierzenia mazurskie* Maxa Toeppena – pierwsze wydanie w „Wiśle” 1892–1893, później w wersji książkowej 1894 i współcześnie Toeppen, 2015) i późniejszych (por. np. zbiory bajek i baśni – Bajki, 1956; Łapo, 2006, 2007, 2014; Schiwy, 2007 – zbiór baśni ze wsi Krzywe i okolic; o zabobonach: Skowronnek, 2002).

---

zbierać się w gromadki i w chatach odprawiać nabożeństwa. Poczęli się zjawiać kaznodzieje z bożej łaski, których sława często rozchodziła się po dalszych nawet powiatach.

Gromadkarze dbają o wysoki poziom etyki, obce im używanie trunków, palenie papierosów, w szczególności przez kobiety. Całe ich życie nastrojone jest na jakiś wyższy ton. Nawet ich wesela inny jakiś noszą odcień radości” (Sukertowa-Biedrawina, 1947, s. 14).

[67] Pol. W ostatnich latach powstała sekta „gromadki”, która się rozrasta. Jej członkowie mają bliskie kontakty z kościołem ewangelickim, gromadzą się co niedzielę u jednego z chłopów. Ten, który potrafi dobrze czytać i mówić po polsku i ma pewną znajomość Biblii, wygłasza kazanie. Nie wolno im pić wódki, urządzać w niedzielę wesołych imprez, mają się jedynie zajmować śpiewem, modlitwą, czytaniem Biblii i kazaniami. Nie uznają palenia, gier, świeckich piosenek, noszenia bród.

Zapisy XIX-wiecznych nauczycieli ze szkół w Prusach Wschodnich pozwalają na stworzenie niestety zaledwie powierzchownego obrazu życia duchowego ówczesnych Mazurów. Z tych szczątkowych danych można wyłuskać informacje, które znajdują potwierdzenie także w innych materiałach i opracowaniach na temat Mazurów z drugiej połowy wieku XIX. Jednocześnie stanowią one uzupełniające źródło poznawcze na temat życia Mazurów. Komentarze do ankiet Wenkera są istotnym dopełnieniem dobrze znanych i często cytowanych opracowań Toeppena (Toeppen, 1998) czy Oldenberga (Oldenberg, 2000), odnoszących się do XIX-wiecznych Mazur. Dostarczają także interesującego materiału porównaczego do badań prowadzonych kilkadziesiąt lat później przez badaczy tego regionu, m.in. Franciszka Klonowskiego (Klonowski, 1960), Teodorę Modzelewską (Modzelewska, 1958), Annę Szyfer (Szyfer, 1968).

Sytuacja etniczno-narodowa i kwestie językowe w Prusach Wschodnich w drugiej połowie XIX wieku na tle ankiet Georga Wenkera

Prusy Wschodnie w XIX w., na których terenie znajdowały się powiaty ełcki, gołdapski, olecki, od 1871 r. (od zjednoczenia Niemiec) należały do Rzeszy Niemieckiej i uchodziły za zaścianek znakomicie rozwiniętego państwa niemieckiego (Kossert, 2009, s. 138). Wschodnia część Mazur symbolicznie otworzyła się na świat w 1868 r., kiedy to uruchomiono pierwszą linię kolejową z Królewca do Ełku, następnie przedłużoną do przygranicznych Prostek (Achremczyk, 2011, s. 793; Piątkowski, 2004, s. 187). Ten najdalej wysunięty na wschód obszar wyróżniał się niejednorodnością etniczną i narodową – oprócz Niemców mieszkali tam także Litwini (w powiecie gołdapskim) oraz Mazurzy mówiący po polsku.

Termin Mazurzy pojawił się w pierwszej połowie XIX wieku i był wprowadzony przez administrację pruską na określenie ludności mówiącej po polsku, wyznania ewangelicko-augsburskiego (luterańskiego) (Żurawski, 2007, s. 470). Wyróżnienie owej nowej kategorii określania miejscowej ludności[68] zafałszowało obraz stanu narodowościowego Prus Wschodnich[69]. W późniejszych latach wykorzystywano to do celów propagandowych, m.in. w czasie plebiscytu w 1920 r.

Georg Wenker niewątpliwie doskonale zdawał sobie sprawę z istnienia zróżnicowania narodowościowego w części wschodniej Rzeszy, dlatego na

[68] Na temat dyskusji o rozgraniczeniu Mazurów i Polaków np. w Jasiński & Małek, 2017, ss. 13–14.

[69] A. Kossert określa przymiotnik *mazurski* jako „sztuczny topos". Zdaniem badacza dwuznaczność kategorii – Polak, Mazur przyczyniła do „drastycznych wahnięć w spisach ludności w latach 1905 i 1910" (Kossert, 2009, s. 165).

drugiej stronie ankiety zamieścił pytanie (nr 8 lub 6 – w zależności od daty zapisu), dotyczące składu etnicznego i stosunku liczbowego Niemców i innych grup ludnościowych (Sind in Ihrem Schulorte Nichtdeutsche (Dänen, Polen, Lithauer [Litauer] etc.) in grösserer Zahl ansässig? und welche? und wie stellt sich etwa das Zahlenverhältniss [Zahlenverhältnis] in diesem Falle?"[70]). Dane zawarte w odpowiedziach ukazują sytuację etniczną w Prusach Wschodnich.

W ankietach pojawia się rozróżnienie na ludność niemiecką i nieniemiecką. Warto zwrócić uwagę, że określenia *Masuren* („Mazurzy") i *Polen* („Polacy") często traktowane są jako tożsame lub równorzędne. Niektórzy wypełniający nie podali stosunku liczbowego, lecz tylko informację o przewadze danej ludności:

Überwiegend masurisch[71] (p. 2)
Alle Schulangehörigen sind Masuren[72] (p. 19)
Masuren (oder Polen) fast durchweg[73] (p. 26)
vor allem Polen[74] (p. 55)
Masuren[75] (p. 62, 80)
Mit wenigen Ausnahmen Polen[76] (p. 7)
Polen (Masuren) in größerer Zahl[77] (p. 8)

Gdzie indziej, razem z proporcją liczbową, wskazywano, która grupa mieszkańców przeważa:

Nur Polen oder Masuren. Etwa 11 : 2[78] (p. 35)
Nur Polen und 2 Deutsche[79] (p. 37)
Ja; Polen oder Masuren 29/30 der Einwohner[80] (p. 34)
Deutsche zu Polen wie 11 : 114 (p. 45)[81]

W dwóch kwestionariuszach (wieś Świdry p. 31, Babki Gąseckie p. 32) znajdujemy udokumentowanie dość typowej wówczas sytuacji funkcjonowania niemieckiego i polskiego. Niemiecki był językiem wykładanym w szkole i znał go nauczyciel, a mieszkańcy wsi, w tym uczniowie, mówili na co dzień po polsku:

---

[70] Pol. Czy w waszej miejscowości, w której jest szkoła, stale zamieszkują nie-Niemcy (Duńczycy, Polacy, Litwini itd.) w większej liczbie i w jakiej, i jak w danym wypadku przedstawia się stosunek liczbowy?

[71] Pol. Przeważnie Mazurzy.

[72] Pol. Wszyscy uczniowie są Mazurami.

[73] Pol. Mazurzy (lub Polacy) prawie wszyscy.

[74] Pol. Przede wszystkim Polacy.

[75] Pol. Mazurzy.

[76] Pol. Z małymi wyjątkami Polacy.

[77] Pol. Polacy (Mazurzy) w przeważającej liczbie.

[78] Pol. Tylko Polacy albo Mazurzy, ok. 11 : 2.

[79] Pol. Tylko Polacy i 2 Niemców.

[80] Pol. Tak; Polacy lub Mazurzy mieszkańców 29/30.

[81] Pol. Niemców do Polaków jak ...

> Die polnische Sprache ist ortsüblich. Da der Lehrer aber der polnischen Sprache nicht mächtig ist, hat er die Übersetzung in Verbindung mit einem Nachbarkollegen gemacht. Nur in der Schule wird Deutsch gelehrt und gesprochen (p. 31)[82].
> Die polnische Sprache ist ortsüblich. Hier in der Schule wird Deutsch gelehrt und gesprochen (p. 32)[83].

Dane zapisane przez wypełniających kwestionariusz w większości potwierdzają przewagę liczbową ludności mazurskiej (polskiej) w powiatach ełckim i oleckim pod koniec XIX wieku. Jak zaznaczyłam wcześniej, liczba wypełnionych po polsku ankiet w powiecie gołdapskim (tylko dwie) wyraźnie sugeruje większość Niemców w tym powiecie. Potwierdzają to informacje z oficjalnych statystyk niemieckich, które wskazywały w omawianych powiatach przewagę języka polskiego. Na przykład w 1861 r. podawano, że językiem polskim w powiecie ełckim posługuje się 77,6%, oleckim 57,96%. Jednocześnie trzeba pamiętać, że do kategorii „język ojczysty niemiecki" zaliczano każdego, kto wykazał się choćby znikomą znajomością języka niemieckiego (Kossert, 2004, s. 118).

Adolf Friedemann, przedstawiciel Braterskiej Wspólnoty z Herrnhut w Saksonii, który podróżował po Mazurach, w tym po części wschodniej, w 1865 r. stwierdził, że

> Tamtejszych mieszkańców przedstawia się zawsze jako dwa odmienne szczepy. W przewadze żyją tam Mazurzy, zwani po prostu Polakami. Mniejszość mieszkańców jest niemiecka niemieckojęzyczna (Relacja..., 2018, s. 112).

Słownik geograficzny Królestwa Polskiego podawał, że ówczesny powiat łecki w 1864 r. zamieszkiwało 43 525 osób, z czego (według danych z 1837 r.) „po polsku mówiących czyli czystych Mazurów 27 718, Niemców 13 635, Litwinów 6. (...) Dziś liczą przeszło 50 000 ludności, w tem 79 proc. polskiej" (SGPK, t. II, s. 351). Z kolei w Margrabowie (Olecku) w 1879 r. było 4412 mieszkańców, z których „po większej części ewang., którzy mówią po niem." (SGKP, t. VI, s. 114), natomiast „na wsiach przeważa polska mowa" (SGKP, t. VI, s. 116). Jeśli chodzi o Gołdap, to według tego Słownika „ludność prawie tylko luterska, w części mówi też po polsku" (SGKP, t. II, s. 667), a w powiecie gołdapskim […].

> Ponieważ ludność od dawna germanizowana, i z małym już tylko wyjątkiem rozmówi się po niemiecku, urzędowe pruskie źródła r. 1837 podają Polaków 3333, Litwinów 2854, obecnie mniej jeszcze; w rzeczywistości znajduje się tu po polsku i litewsku mówiących bez porównania więcej. Polacy głównie w par. grabowskiej i górnowskiej (SGKP, t. II, s. 669).

---

[82] Pol. W miejscowości mówi się po polsku. Jako, że nauczyciel nie zna polskiego, zrobił tłumaczenie przy pomocy sąsiada. Niemieckiego uczy się tylko w szkole i tylko tam mówi się po niemiecku.

[83] W miejscowości mówi się po polsku. W tutejszej szkole uczy się niemieckiego i mówi po niemiecku.

Niebagatelny wpływ na utrzymanie przeważającej roli polszczyzny, jako podstawowego języka w codziennej komunikacji, przez długi czas miało nadgraniczne położenie powiatu ełckiego i ożywiony handel z kurpiowskimi miejscowościami.

Andreas Kossert w swej pracy o Mazurach podkreśla, że w połowie wieku XIX zaznacza się pewna moda na mazurskość. W jakimś sensie wpływała na to prasa, która z jednej strony była przesycona pruskim patriotyzmem, a z drugiej kształtowała „nową mazurską świadomość regionalną". Wzrastało zainteresowanie kulturą i historią, obyczajami swoich okolic (Kossert, 2004, s. 123). Nie przez przypadek w tym czasie (1866 r.) wychodzą *Wierzenia mazurskie* Maxa Toeppena. Trzeba pamiętać, że świadomość mazurska budziła się nie tylko wśród ludności polskojęzycznej, ale również w kręgach osób, które porozumiewały się w języku niemieckim i ukończyły niemieckie studia. Jednocześnie było wiadomo, że awans chłopów mazurskich był możliwy tylko dzięki wejściu w krąg języka niemieckiego i kultury niemieckiej.

O czasach, kiedy były wypełniane ankiety G. Wenkera, Wojciech Kętrzyński pisał:

> W miastach germanizacja już zupełnie dopięła swego celu; dziś nie ma tam już Mazurów po polsku mówiących, prócz biednych rzemieślników i proletariatu miejskiego. A ta germanizacja dokonała się w strasznie krótkim czasie za naszej pamięci. Dobrze dziś jeszcze pamiętam, że dwadzieścia kilka lat temu nieomal w każdym domku mego rodzinnego miasta mówiono po polsku, a byli to zamożni mieszczanie, właściciele domów i gruntów. Dzieci ich dziś jeszcze dobrze znają po większej części polski – ale służy im tylko jako środek porozumiewania się z chłopami na targu i z robotnikami; w domu i w familii wyrugował go język niemiecki (Kętrzyński, 1968, s. 40).

Ankiety spisywano w okresie, kiedy już na dobre zaczęła się germanizacja. Narodziły się już co najmniej dwa pokolenia Mazurów od czasów, kiedy wychodziły czasopisma mające wpływ na kształtowanie się świadomości narodowej i językowej. Na początku lat trzydziestych XIX wieku w Olecku publikowano mutację gazety drukowanej w Ełku „Lycker Zeitung" – „Oletzkoer Tageblatt" (Szostakowska, 2007, s. 77). W latach czterdziestych XIX w. w Ełku ukazywało się pismo lokalne „Lycker Kreisblatt" z polską mutacją „Tygodnik Łeckiego Obwodu", które niejako dało początek kolejnemu periodykowi – „Przyjaciel Ludu Łecki", ważnemu dla utrzymania ducha polskości w tej części Prus Wschodnich. Choć ukazywał się krótko, zajmował ważne miejsce w piśmiennictwie mazurskim. „Przyjaciel Ludu Łecki" (1842–1844) – czasopismo wydawane po polsku „ciekawym wieśniakom poświęcone" redagował Gustaw Gizewiusz, dzięki któremu (przy wsparciu Mrongowiusza) pismo utrzymywało wysoki poziom i miało wielu prenumeratorów. Wśród stałych czytelników byli m.in. mieszkańcy wsi Różyńsk (w tym wójt), nauczyciel, wójt i „gospodarz" z Ogródka, ksiądz z Pisanicy (PLŁ, 1842, nr 12, ss. 97–98). W tym

Celem przyjaciela ludu są: 1. rzeczy religijne i moralne, do oświecenia i ćwiczenia w obyczajach dobrych, 2. ekonomiczne, gospodarstwa rolniczego i domowego się tyczące, o chowaniu bydła, koni, pszczół, o sadach,

Przyjaciel ludu Łecki.

rzeczach i t. d. 3. o pielęgnowaniu zdrowia, 4. inne pospolitej potrzeczności, rzeczy zabawne, o wychowaniu dzieci, o dziejach ojczyzny, historyi naturalnej, szczególnie naprzeciw zabobonów i. t. d.

Redakcya i nakład drukarni Łeckiej.

№ 1. Styczeń. 1842.

Przyjaciela ludu wieśniakom ciekawym poświeconego, wychodzi co miesiąc arkusz formatu in 4. Pränumerata wynaszy [illegible] 11 gr. srbn. rocznie dla tych, którzy go pocztą odbierać zechcą, przyjmuje się po wszystkich królewskich Pocztamtach. Cena na miejscu 10 gr. sorn.*

Do czcigodnych czytelnikow tego pisma.

Gdy tu do was, mili przyjaciele mowię, wyobrażam sobie między wami czytelników rożnego wieku, młodych i czerstwych ludzi z świeżą farbą na twarzy, jasnemi oczami, wyprostowanego ksztaltu ciała, i jeszcze silnych do pracy; ale też i starców z siwemi włosami, bladych licow, z nachylonym i skurczonym grzbietem: widzę pomiędzy wami, którzy pracy dniowej dokonali, których wieczór przyszedł, a którzy, zmordowani sprawą rąk swoich, za zapadającym słońcem spoglądają, które im nieraz przyjemnie świeciło, nieraz mile ogrzewało, i niejednę radość sprawiało. Długi czas mają za sobą, swoją wiosnę, swoje lato, swoją jesień, a teraz w zimę wstępują, aby odpocząć. Pytajcie się tych starców wy młodzieńcy, jako dawniej było, gdy oni jeszcze młodemi byli. Oni wam odpowiedzą: wiedzieć było w wielu rzeczach wcale inaczej niż teraz. Swiat niewstrzymanie postępuje naprzod. Ludzie wzrastają co raz więcej w szykowności i roztropności. Kto teraz czem chce zostać, ten się musi od inszych odznaczyć, kto chce co umieć, musi tego pracować, bo teraz dalcko więcej ludzi, niżeli dawniej, a każdy chce pożywać swoj kawałek chleba. Ale powszechna nasza matka ziemia, nie stała się większą, a przecię musi wszystkich nasycić, wszystkich okryć, żaden nie chce głodu znosić, żaden nie chce nago chodzić. Do nas przeto należy, nie prożnować, aby z tej skiby ziemi, którą nam Bóg przeznaczył, jak największy pożytek odnieść. To musiem roztropnie począć, a gdy tego nierozumiemy, trzeba nam patrzeć jako to inni czynią, i od nich się nauczyć. Ktożby z was tak był nieroztropnym, wierzyć, że już dość jest mądrym, że swoje gospodarstwo, uprawę swej roli, chowanie bydełka i pszczołek, że swoje ogrody i sady i inne podobne zatrudnienia, tak doskonale urządził, że już lepiej tego wszystkiego urządzić nie może, żeby sam sobie nie powiedział: oto bym tu lub owdzie inaczej i lepiej był mogł urządzić, a nie byłbym miał tej lub owej szkody, mógłbym był mieć większy pożytek. A przecie i wy sami już dalcko lepiej urządzacie wasze gospodarstwo, jako wasze przodki przed

Il. 9. Strona z pierwszego numeru „Przyjaciela Ludu Łeckiego”

periodyku publikowano m.in. przedruki artykułów z prasy polskiej, utwory polskich pisarzy i poetów, np. Jana Kochanowskiego, Adama Naruszewicza, Bohdana Zalewskiego.

To właśnie na łamach „Przydatku do Łeckiego Przyjaciela Ludu” ukazał się słynny tekst Gustawa Gizewiusza *Odpowiedź Panu J. Marczówce, troskliwemu o zarzucanie kraju Mazurskiego niemieckim gnoiem, aby się na mazurskich, polskich piaskach czemprędzej rodziła pszenica niemiecka*, uznawany za manifest obrony języka polskiego. W ten sposób redaktor polskiego pisma zaregował na wiersz nauczyciela Jana Marczówki *Względna rada*: „Ucz się bracie po

Przydatek

do

Łeckiego Przyjaciela Ludu.

Lipsk w drukarni F. A. Brockhausa.

30. Styczeń. **1844.**

W 12ym numerze „Przyiaciela ludu", pisemka wychodzącego we Łku, niejakiś Pan J. Marczówka, Szkólnik, wyrwał się jak Filip z konopi z następuiącymi wierszami, w których tak opaczną myśl usiłuie wmówić w poczciwych Mazurów pruskich, że niektórzy prawdziwi przyiaciele ludu, aby zapobiedz dalszemu zgorszeniu, za rzecz konieczną i słuszną poczytali, nie zostawić słowa P. Marczówki bez odpowiedzi, którą tu, oraz z wierszami jego, łaskawym czytelnikom udzielamy.

Względna*) rada*

Ucz się, bracie, po niemiecku,
Będziesz dobrym chłopem,
Będziesz zdatnym, kochaneczku;
Tylko nie idź tropem

Krnąbrnych i przesądnych ludzi,
Zazdroszczących zysków,
Ktorych zwierzchność dla Cię budzi
Z mszystych legowisków.

Mieysca Tobie dotąd skryte
Kryią skarbów wiele, —
Lecz od Ciebie nie użyte,
Widzę na Twym ciele.

Skarbów nigdy nie przebranych
I nieocenionych,
Skarbów tylko dla wybranych*)
Ludzi nauczonych.

Skarbów, których czas nie psuie,
Złodziey nie odbierze,
Skarbów, których potrzebuie
Każdy w tey tu sferze;

*) Radbym wiedział, co też tu ma znaczyć ta względna (?) rada według P. Marczówki.
Przypisek Wydawcy.

**) Zwłaszcza ludzi, którym Bóg za łaskę pozwolił, czegoś lepszego się nauczyć, a to za pomocą języka niemieckiego. Doświadczenie uczy, że i z niskich stanów wiele osób wysokich dopięło stopni, w Prussach ale tylko, jak mowiono, za pomocą języka niemieckiego, jako oyczystego.
Przypisek pana Marczówki.

Il. 10. „Przydatek do Łeckiego Przyjaciela Ludu", w którym wydrukowano odpowiedź Gustawa Gizewiusza na wiersz Jana Marczówki

niemiecku, /będziesz dobrym chłopem, /Będziesz zdatnym, kochaneczku" [...] (PLŁ, 1844, nr 30+, s. 1), który był głosem w dyskusji na temat przydatności niemczyzny dla Mazurów.

Redaktor PLŁ Wilhelm Mencel w latach 1849–1862 wydawał „Kalendarz Królewsko-Pruski" (Mocarski, 1939, s. 12). Zapewne na wschodnie Mazury docierał „Kalendarz Królewsko-Pruski Ewangelicki" (wykazujący tendencje germanizacyjne), który wychodził w latach 1860–1895 (Hałun, 1982), redagowany przez Marcina Gerssa (1808–1895).

Z drugiej strony nie brakowało tytułów w języku niemieckim. Na przykład w Gołdapi w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych ukazywały

się w języku niemieckim gazety „Goldaper Zeitung” (w latach 1871–1935), „Goldaper Tageblatt” (1886–1935), w Olecku „Oletzkoer Zeitung” (1884–1933) (Szostakowska, 2007, s. 76). Niemałą rolę w osłabianiu mazurskości odgrywały tzw. czasopisma gadzinowe, np. „Przyjaciel Ludu” wydawany w 1849 r. w Olsztynku oraz „Pruski Przyjaciel Ludu”, który wychodził w Królewcu w latach siedemdziesiątych (Cieślak, 1959).

Na lata osiemdziesiąte i dziewięćdziesiąte XIX wieku przypada twórczość poety ludowego, obrońcy języka polskiego – Jana Luśtycha (1833–1901) z Małych Zawad w powiecie oleckim, Karola Sembrzyckiego (1823–1886) – nauczyciela w Mieruniszkach i Olecku, a jednocześnie folklorysty i poety, Tobiasza Stullichy (ok. 1850 – ok. 1918 r.) – poety mieszkającego w Staczach w powiecie ełckim (Sylwetki poetów). Propagatorem polskiej twórczości był mieszkający w Markowskich pod Oleckiem chłopski bibliofil, mówiący tylko po polsku, Jan Jenczio (1797–1884), m.in. autor wiersza o tematyce religijnej *O siedmiu słowach Chrystusowych* (Kruk, 2005).

Gwara mazurska odznacza się archaicznością, co rzecz jasna wynika z izolacji od centrum polszczyzny, ale też niemały wpływ na zachowanie dawnego stanu tej regionalnej odmiany polszczyzny miała popularność kancjonałów. Owe zbiory pieśni kościelnych i liturgicznych[84] w dużym stopniu oddziałały na kształtowanie się świadomości językowej Mazurów. Szczególne miejsce zajął *Kancjonał mazurski*, opracowany przez ks. Jerzego Wasiańskiego (por. Jasiński & Małłek, 2017, ss. 44–49)[85], wydany po raz pierwszy w 1741 r. i wielokrotnie wznawiany. W szkołach ludowych w powiecie ełckim w latach pięćdziesiątych XIX w. nauka śpiewu odbywała się wyłącznie na podstawie pieśni wydrukowanych w *Kancjonalne mazurskim* (Jasiński & Małłek, 2017, ss. 108–109).

Zdaniem historyka Grzegorza Jasińskiego pozycja języka polskiego na Mazurach nie była w XIX w. zbyt silna, „przemawiała za nim jedynie tradycja, choć ugruntowana na wartościach religijnych” (Jasiński, 2007, s. 9), zapewne wzmacnianych przez znajomość od pokoleń pieśni religijnych.

Druga połowa XIX wieku była dla polszczyzny w Prusach Wschodnich czasem przełomu. Od roku 1873 na Mazurach konsekwentnie usuwano język polski ze szkół (Jasiński, 2003b, s. 133). Do 1888 r. można było nauczać religii po polsku (Kossert, 2004, s. 154). Duży wpływ na popularyzację niemieckiego miał kościół ewangelicki[86], a jak wiadomo, w wymienionych powiatach przeważała ludność niekatolicka. Jednakże były znane propolskie postawy pastorów, jak chociażby Henryka F. Bildy (1845–1908), księdza ewangelickiego

---

[84] Pierwszy śpiewnik w języku polskim dla mazurskich luteran *Pieśni duchowne a nabożne nowo zebrane i wydane przez Jana Seklucjana* wydrukowano w Królewcu w 1547 r. (Jasiński & Małłek, 2017, s. 38).

[85] Charakterystyka kancjonału Jerzego Wasiańskiego (w: Jasiński & Małłek, 2017, ss. 50–73). O tekstach zawartych w tym kancjonale pisał także Jakub Lichański (Lichański, 1996).

[86] O różnych postawach księży ewangelickich możemy dowiedzieć się m.in. z biogramów duchownych ewangelickich zestawionych w *Słowniku duchownych ewangelickich na Mazurach w XIX wieku* (*1817–1914*) autorstwa Grzegorza Jasińskiego (Jasiński, 2020a).

z Grabnika pod Ełkiem, który prenumerował „Gazetę Ludową" i jej treść przekazywał swoim parafianom, za co został upomniany przez władze pruskie (Grygier, 1953, s. 308).

Władze kościelne (w tym konsystorz królewiecki, Ministerstwo Spraw Duchownych, Oświatowych i Medycznych, Ewangelicka Główna Rada Kościelna) do języka polskiego na Mazurach w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XIX wieku nie miały stosunku negatywnego. Nie hamowały inicjatyw przekazywania wiedzy na temat wiary w rodzimym języku, co więcej, niekiedy udzielały wsparcia (Jasiński, 1992, s. 132). Pastorzy protestanccy wspierali dwujęzyczność, gdzie jeden język należał do sfery familijnej, a drugi był językiem państwowym, urzędowym (Bömelburg, 2019, s. 291). Choć na przykład władze kościelne były niezbyt chętne rozwijającemu się na dużą skalę od lat siedemdziesiątych ruchowi gromadkarskiemu (o którym już wspomniano wyżej). Rozkwit gromadkarstwa przypadł właśnie na moment wyeliminowania ze szkół i kościołów języka polskiego. Gromadkarze spotykali się na modlitwach w prywatnych domach. Traktowali głoszenie ewangelii w języku ojczystym jako swojego rodzaju posłanie i konieczność (Kossert, 2004, s. 152).

Polszczyzna, a właściwie głównie gwara mazurska, w XIX w. była nie tylko wyróżnikiem tożsamościowym, ale jednym z elementów rywalizacji o dominację językowo-kulturową. Konkurowanie języków na wschodzie Prus budziło troskę władz. Mazurzy byli pod koniec XIX wieku utrakwistyczni. Dlatego odpowiednio prowadzona polityka oświatowa miała prowadzić do ostatecznego wyłączenia z komunikacji języka polskiego i wyparcia gwary.

Stworzenie gęstej sieci szkół było przejawem polityki germanizacyjnej państwa pruskiego. Ponieważ do 1873 r. lekcje odbywały się po polsku, nauczyciele najczęściej pochodzili z mazurskich środowisk polskojęzycznych. Potwierdzają to informacje w ankietach z omawianych powiatów, gdzie większość nauczycieli pochodziła ze wschodnich Mazur.

Z drugiej strony, na początku XIX wieku brakowało nauczycieli w części wschodniej Prus posługujących się sprawnie w mowie i piśmie językiem niemieckim. Aby podnieść kwalifikacje pedagogów, utworzono w 1800 r. w Ełku pierwsze seminarium dla nauczycieli, w 1829 r. w Węgorzewie (Węgoborku) seminarium dla Mazurów (Sukertowa-Biedrawina, 1958, s. 62). Początkowo kształcenie odbywało się w języku polskim, choć dbano o utrzymanie poczucia niemieckości. Z czasem wycofano język polski i przyjmowano do tej szkoły młodych Niemców nieznających miejscowego języka. Kilka lat po otwarciu szkoły w Węgorzewie zaczęła działać szkoła przygotowawcza dla nauczycieli (preparanda) w Rozogach (Kossert, 2004, s. 103).

Ówcześni wizytatorzy niemieccy nie byli zadowoleni z pracy nauczycieli w powiecie ełckim. Jeden z nich, kontrolujący szkoły w Skomacku i Rostkach w 1866 r., wskazywał na niski poziom nauczania języka niemieckiego (Jasiński, 1990, s. 7).

Pisząc o sytuacji szkolnictwa w części wschodniej Prus Wschodnich, warto zwrócić uwagę na specyficzną sytucję w powiecie ełckim. Powiat ten przez

wiele lat stanowił ważny ośrodek polskiego szkolnictwa. Jak podaje *Słownik Królestwa Polskiego*, ełcka

> Wyższa szkoła miejska zdawna się przed innemi odznaczała. Polscy Mazurzy chętnie oddawali do niej swoje dzieci. Wykładano nauki po polsku. (...) Polskiego języka uczono początkowo w zepsutem narzeczu mazurskiem. R. 1638 (...) zważając na to zepsute mazurskie narzecze radzili [wizytatorzy – DR] zaprowadzić wykład czystej mowy polskiej.(...) Uczniów było w r. 1863 348. Język polski, dawniej główny przedmiot uczenia, od r. 1810 nie bywa wcale wykładany; przeciwnie zadaniem teraźniejszego gimnazyum jest zniemczyć jak najbardziej polskich chłopców mazurskich (SGKP, t. II, ss. 350–351).

Dzięki temu, że w Ełku działało Królewskie Gimnazjum, miasto to w XIX wieku stało się ważnym centrum pruskiej i niemieckiej kultury Mazur (Marcinkiewicz, 2015, s. 55). Zresztą Ełk miał bogate tradycje oświatowe, bo pierwsza, przykościelna szkoła powstała już w 1546 r. Za początek działalności ełckiego gimnazjum przyjmuje się 1587 r., w którym książę Jerzy Fryderyk przekształcił szkołę miejską w szkołę partykularną (międzyklasztorną szkołę teologiczną). Przez wiele lat uczyła się tam polska młodzież szlachecka wyznania protestanckiego (Chrzanowski, 2011, s. 236).

Historycy regionu uważają, że na przełomie XIX i XX wieku „gimnazjum ełckie było ośrodkiem kształcenia i reprodukcji niemieckojęzycznej elity" (por. Marcinkiewicz, 2015, s. 67). Nawet jeśli tam uczyli się Mazurzy, to często po zdobyciu wykształcenia najczęściej utożsamiali się z narodem niemieckim. Różnie w tym czasie przedstawiała się sprawa obecności polszczyzny w nauczaniu przedmiotów. W pierwszych dziesięcioleciach XIX w. dążono do wzrostu wpływu języka niemieckiego. Konsekwencją takich poczynań było w 1812 r. wyłączenie z nauczania języka polskiego w gimnazjum ełckim (Jasiński, 1993, ss. 14). Język polski, jako przedmiot fakultatywny, wrócił do ełckiego gimnazjum w 1871 r., na mocy zarządzenia ministra do spraw wyznań oraz dzięki zabiegom Rady Naczelnej Kościoła Ewangelickiego (Marcinkiewicz, 2015, s. 68, za sprawozdaniem rocznym dyrektora gimnazjum Hampke, 1871, s. 14).

Skomplikowane dylematy tożsamościowe i kwestie językowe mieszkańców rubieży Prus Wschodnich są udziałem nie tylko osób żyjących w XIX wieku. W latach późniejszych w literaturze pięknej otwierały się różne przestrzenie mazurskości, pogranicza polsko-niemieckiego. Bardzo wyraziście przeżycia z tym związane wybrzmią w powieści *Muzeum ziemi ojczystej* (Heimatmuseum) Siegfrieda Lenza, urodzonego w Ełku (1926–2014) (por. także Jasiński, 2003c). Potomkowie Mazurów żyjący z dala od rodzinnych stron do dzisiaj mają poczucie zawieszenia, dychotomii etniczno-językowej, bycia obcymi: „W Polsce są Szwabami, a w Niemczech niektórzy wyzywają ich od Polaków" (Szady, 2020, s. 110).

O XIX-wiecznej świadomości językowej na przykładzie ankiet Georga Wenkera

Kwestionariusze G. Wenkera, zbierane do *Niemieckiego atlasu językowego*, w sposób niezamierzony przyczyniły się do utrwalenia, niemalże w ostatnim momencie, stanu polskiej gwary mazurskiej u schyłku XIX wieku. Bowiem 24 lipca 1873 r. na zlecenie nadprezydenta Karla Wilhelma Georga von Horna wydano dekret, który wprowadzał język niemiecki jako język wykładowy we wszystkich innojęzycznych szkołach elementarnych, z wyjątkiem nauczania religii (Kossert, 2009, s. 161, według materiałów Archiwum Państwowego w Olsztynie).

Zawartość kwestionariuszy z wymienionego obszaru pokazuje ścieranie się dwóch systemów językowych, przenikanie się różnych form, występowanie obok siebie różnych leksemów, oznaczających ten sam desygnat, co wynika z nakładania się dwóch niespokrewnionych języków.

Omawiam materiał z 12 wsi. Są to: Borkowinnen (Borkowiny) p. 3, Dlugochorellen (Długochorzele) p. 79, Judziken (Judziki) p. 5; Krzywen (Krzywe) p. 71, Gr. Lasken (Laski Wielkie) p. 56, Lissewen (Lisewo) p. 72, Marzinowen (Marcinowo) p. 35, Olschoewen (Olszewo) 9, Skomentnen (Skomętno Wielkie) p. 45, Prawdzisken (Prawdziska) p. 49, Stosnen (Stożne) p. 61, Wischniewen (Wiśniowo Ełckie) p. 69.

Wzięłam pod uwagę kwestionariusze, w których w nawiasach zapisano dodatkowe uwagi bądź formy oboczne. Takie zapisy niewątpliwie są przejawem świadomości językowej o różnym stopniu zaawansowania.

Nie dziwi, że niektórzy nauczyciele zamieszczali dodatkowe uwagi. Zapewne było to jakąś manierą na obszarze, gdzie konkurowały ze sobą języki. Do tego ten typ rywalizacji wzmacniały podteksty polityczne. Dublety leksykalne i fonetyczne stanowiły część kolorytu lokalnego miejscowej gwary. Zresztą w popularnych czasopismach, kalendarzach, wydawanych w nieco wcześniejszym okresie na terenie Mazur podawanie podwójnych nazw nie było czymś nadzwyczajnym. Wystarczy chociażby powołać się na pismo „Przyjaciel Ludu Łecki". W tym periodyku, który ukazywał się w Ełku w latach 1842–1845 (Chojnacki, 1983, s. 195), w nawiasach umieszczano wyrazy takie, które zdaniem redaktorów były czytelnikowi lepiej znane, częściej używane: „radlili i włocʒyli w cʒasie ſłoth (mokrości)" (PLŁ, 1842, nr 1, s. 7), „gospodarʒ ʒamoʒ́ny (bogaty)" (PLŁ, 1842, nr 2, s. 15), „cʒyni ſadownik (ʒielnik)" (PLŁ, 1842, nr 3, s. 17), „kaʒał młodej ſʒcʒupłej (małej, cienkiej)" (PLŁ, 1842, nr 4, s. 29), „jaki wpływ drʒewa na klimat (ſtan powietrʒa) całej okolicy mają" (l.c.), potarł je pisarſkiem cʒerniłem (atramentem)" (PLŁ, 1842, nr 3, s. 20), „poʒ́niej kſięgi wytłacʒać (drukować) ʒacʒęto" (l.c.) bądź podawano w nawiasach wyrazy zapewne odczuwane jako literackie w tekście pisanym polszczyzną potoczną: „kmiotek (chłop) cepami bije ʒboʒ̇e" (PLŁ, 1842, nr 3, s. 17), „tłocznia (praſa)" (l.c.), „podcʒas uprawy ʒ poʒimku (wioſną)" (PLŁ, 1842, nr 4, s. 29)[87].

---

[87] J. Zieniukowa w artykule o języku PLŁ wprowadziła klasyfikację objaśnień językowych w wymienionym piśmie (Zieniukowa, 1991, ss. 118–119).

Jeśli zaś chodzi o materiał do *Niemieckiego atlasu językowego*, uwagi w nawiasach, umieszczane przez wypełniających kwestionariusz, dotyczą kilku płaszczyzn języka – fonetycznej (tych jest najwięcej), leksykalnej i stylistycznej. Niektóre wynikają z trudności translatorskich osoby tłumaczącej zdania. Jednocześnie trudno ustalić, za którą formą opowiada się wypełniający kwestionariusz Wenkera.

Najobszerniejsze informacje dodatkowe znajdują się w kwestionariuszu ze wsi Grabnik (gm. Stare Juchy, pow. ełcki) p. 40, którą wypełniał Karrausch – rektor, co zaznaczył w rubryce z nazwiskiem. Tak rzetelne i wnikliwe wypełnienie wiąże się zapewne z funkcją dyrektora szkoły, a więc i z odpowiednim wykształceniem. Ponadto nie bez znaczenia jest miejsce urodzenia – Weſsolowen (Wesołowo, pow. olecki), niezbyt odległe, ale dające możliwość zauważenia różnic w miejscowej gwarze.

Na plan pierwszy, jeśli idzie o cechy fonetyczne, wysuwa się artykulacja spółgłosek wargowych miękkich. Szczególną uwagę na to zwrócił nauczyciel ze wsi Stosnen (Stożne) p. 61.

Nauczyciel uznał zapewne za najbardziej charakterystyczną cechę asynchroniczną wymowę spółgłosek wargowych miękkich, dlatego wariantów związanych z tym typem artykulacji podał najwięcej. Wśród nich przeważają przykłady z wargowo-zębowym *w*: *jencey*/*więcej*, *butelki jina* (wina), *pojiastkie*/ auch *powiaſtkie*, *wcorai jiecor* (auch *wiecor*), *gospodarʒe prʒyjedli* (*prʒywiedli*) *pięc` Wołów*, *dʒieijęć* (*dʒiewięć*) *Krów*. Jednocześnie w tym samym zdaniu zanotowano: *ona mojiła*, *mojułem* bez formy dubletywnej oraz oboczne *powie*/*pojie corce*. Występują też przykłady obocznej wymowy dwuwargowego *m* oraz *ń*: *kos z nięsem* (auch *mięsem*), *pudʒiem ʒ wani* (auch *wami*), *wam nie roʒunieie* (auch *roʒumieie*), *Jam z ludʒiami* (*ludʒiani*).

Zapewne rozchwianie w artykulacji powyższych spółgłosek musiało być żywe, skoro zapisano w ankiecie także tylko synchroniczne postaci: *wiele ognia*, *naywięcey*. Słuszność tego spostrzeżenia potwierdzają zapisy form hiperpoprawnych: *mie* ‘mnie’, które pojawiają się też w materiałach z pozostałych miejscowości: *dla mię* p. 35, *smiek* ‘śnieg’ p. 56.

W innych kwestionariuszach zanotowano (bez jakiegokolwiek komentarza) formy z artykulacją asynchroniczną lub będące konsekwencją tej wymowy, np. p. 35: *zrozumnie* ‘zrozumie’, p. 79: *z nięszem* ‘z mięsem’, *nie zrozunieje* ‘nie zrozumie’.

Kolejna cecha fonetyczna, na którą zwrócili uwagę tłumacze zdań, to mazurzenie. Wspomniany rektor z Grabnika szczególnie pieczołowicie odnotował przykłady tej typowo mazurskiej wymowy. Zapisywał formy niezmazurzone i nad przekreśloną literą *z* nadpisywał *mas*. [*masuren*] lub *m*. [ts.], np. *czas* (zd. 2). W niektórych zapisach nie ma przekreślenia, lecz cały wyraz jest zakreślony, a nad zakreśleniem zapisano *m*, np. *inaczej*, *przyszło* (zd. 17), por. foto 3.

O ówcześnie żywym wymieszaniu szeregu spółgłosek dziąsłowych i zębowych, zapewne nieuświadamianym niektórym zapisującym, świadczy pojawienie

się w pożyczce niemieckiej *s* zamiast *š*: (*draſowania*), a także formy hiperpoprawne, np: *Kielbaſzy* p. 9; *kelbaszy*, *głupsztwo* p. 69.

XIX-wieczni nauczyciele zwracali także uwagę na dublety leksykalne – polski i niemiecki, szczególnie w odniesieniu do niektórych desygnatów. Tak więc najwięcej uwag pojawia się przy nazwie *kiełbasa*: *wurʒty* (*kiełbaszy*) p. 79, *worsty* (*Kielbaſzy*) p. 9, *wórśźty* (albo *kieybaszy*) p. 5, *kelbaszy* (*worzty*) p. 69. Poza tym zaznaczono synonimiczne warianty w wyrazach: *butelkę* (*flaschkie*) p. 69, (*draſowania*) *młočenia* p. 9, *gbury* (*wieśniaki*) p. 35.

Zapisujący podają postaci oboczne form gwarowych i literackich, choć nie zaznaczają, które z nich należą do poszczególnych odmian polszczyzny: *owte* (*inne*) p. 45, *waiu* (*waſzą*) p. 9.

O powolnym wchodzeniu niemczyzny do języka mieszkańców Mazur może świadczyć zapis tłumacza z p. 72, w którym odpowiednik wyrazu niemieckiego, mający pochodzić z innego kodu (polszczyzny), jest zaczerpnięty także z niemieckiego *kuchi* (*flady*) ‘ciasta’ – *der Kuchen* ‘ciasto pieczone, ciastko, placek’, *der Fladen* ‘placek’. Inny przykład pokazuje niepewność w użyciu polszczyzny. Wyraz *obstalowano* dla piszącego zapewne zabrzmiał jak dysonans w zbiorze wyrazów polskich (w pewnym sensie słusznie, bo pochodzi od niem *bestellen* ‘zamawiać’) i dopisał w nawiasie *wezwano* p. 69. Wyraz *obstalować* osobom znającym niemiecki, nawet w niewielkim stopniu, mógł się wydawać przynależny tylko językowi niemieckiemu, choć jak wiadomo notowały go XIX-wieczne ogólne słowniki języka polskiego. W pewnym sensie takie ostrożne podejście potwierdza sąd użytkownika z odległego terenu – z Litwy, z początku XX wieku:

> Obstalować. Czasownik na Litwie rzadko jeszcze używany, jak i rzeczownik *obstalunek* – wyrazy, będące w powszechnem użyciu w Królestwie i obu tamtych zaborach. (...) Wszystkie te wyrazy żywcem wzięte od Prusaków i wtłoczone w mowę polską, szpecą ją całkiem niepotrzebnie: wszak posiadamy swe własne, polskie wyrazy odpowiednie: *zamówić*, *zamówienie* (Łętowski, 1915, s. 168).

Być może z pewnej nieporadności translatorycznej wynikają kolejne przykłady albo są dowodem na świadomość piszących co do istnienia różnych wariantów leksykalnych. Osoba zapisująca we wsi Borkowinnen podała *wołać* obok *krzyczeć*, gdyż niemiecki czasownik polisemiczny *schreien* może zarówno oznaczać ‘krzyczeć, wrzeszczeć’, jak i ‘wołać’. Jedno ze zdań zawiera naddaną treść, gdyż niemieckie *thut Dir nichts* przetłumaczono w dwojaki sposób: *nic nie zrobi*, *nic ci nie zrobi* oraz *cie nie ukąsi* p. 71, 72. Inne zdania również wskazują na być może niejednakową znajomość obu języków, a z drugiej pokazują świadomość piszącego co do wieloznaczności wyrazów niemieckich. Tak więc niemieckie *Kindereien* ‘dziecinada; dziecinny postępek’ przetłumaczono jako *dziecinstwo* (*głupsztwo*) p. 69, *bałamuctwa* (*chigle*) p. 40; zaś zwrot [*wir*] *haben Durst* ‘mamy pragnienie, chce nam się pić’ jako *mamẏ pragniončkie* (*pič ſie nam chče*) p. 9 lub *pragnące* (*upragnelim*?) p. 35, *wir sind müde* jako *My uturbowane*, gdzie *müde* oznacza 1. ‘znużony’, 2. ‘zmęczony’, 3. ‘wyczerpany’.

Na podstawie tych kilkunastu ankiet można stwierdzić dość dobrą znajomość gwary u tłumaczących zdania, świadomość istnienia różnic wobec polszczyzny ogólnej. Uwidacznia się także dążenie do poprawności, które niesie użycie błędnych form lub niewłaściwych wyrazów. Daje to obraz dość przejrzysty, pokazujący gwarę mazurską jako podstawowe narzędzie komunikacji mieszkańców omawianych powiatów w drugiej połowie XIX w.

Imiona i nazwiska nauczycieli wypełniających ankiety przejawem interferencji językowych polsko-niemieckich

W ankietach G. Wenkera z trzech wschodnich powiatów nie przy wszystkich nazwiskach mazurskich odnotowano miejsce urodzenia wypełniającego, jednak wśród tych ujawnionych przeważa pochodzenie ze wschodniej części Prus.

Na 80 ankiet w 25 nie podano imienia, w 2 są one nieczytelnie zapisane, w 2 odnotowano tylko inicjał (J., St. – zapewne Stanisław). W odniesieniu do imion trudno mówić o polskości czy niemieckości, gdyż ich wybór wiąże się z konfesją. Nauczyciele noszą imiona związane przede wszystkim z tradycją protestancką (według której głównie nadaje się starotestamentowe imiona): *Friedrich* (5x), *August* (4x), *Carl* (4x), *Hermann* (4x), *Adolf* (2x), *Fritz* (2x), *Jacob* (2x), *Otto* (2x), *Rudolf* (2x), *Samuel* (2x), *Wilhelm* (2x), *Albert*, *Anton*, *Arthur*, *Emil Otto*, *Eugen*, *Franz*, *Gottlieb*, *Gustav Ludwig*, *Johann Friedrich*, *Johanner*, *Ludwig*, *Martin*, *Matthias*, *Michael*. Nieprzypadkowo najbogatszą reprezentację ma imię *Friedrich*, bo w Prusach było ono nadawane jako imię rodziny panującej i wówczas cieszyło się dużą popularnością (por. Bystroń, 1938, ss. 185–186; Zielińska, 2012, s. 172).

Pojawiają się też imiona wspólne dla katolików i protestantów: *Emil*, *Robert* oraz *Jan* – *Johann* (3x)[88].

W broszurze propagandowej, wydanej na początku XX wieku w Poznaniu, zaznaczono, że w Prusach Wschodnich od dawna Mazurzy nadawali imiona niemieckie swoim dzieciom, nie uwzględniając tradycji związanej z religią protestancką:

> [...] lud mazurski, choć rdzennie słowiański, przyjmować zaczynał dla swych dzieci imiona niemieckie, nie zgadzające się ani z jego tradycją, ani też z duchem, a zarzucał pod wpływem tych stosunków imiona swych ojców i praojców. Szeregi Gotliebów, Samulów, Adolfów, Fryciów, są tego najlepszym dowodem, a u płci żeńskiej imiona takie, jak Karlina, Lowiza, Gotlieba itp. są powszechne i wielką odgrywają rolę (Kościński, 1908, s. 7).

[88] Taki stan na przykład notowano w XVIII i XIX w. w Toruniu (Zielińska, 2012, s. 169).

Natomiast na przykładzie nazwisk można obserwować proces germanizacji lokalnego środowiska. W warstwie systemowej miejscowych gwar nie zaznaczyły się tak silnie wpływy języka niemieckiego jak w warstwie proprialnej. Ma to oczywiście uzasadnienie w przenikaniu się sfery urzędowej do nazewnictwa. Niemniej, postaci nazwisk umieszczone w metryczkach ankiet Wenkera, mimo że stanowią nieliczną egzemplifikację, to są reprezentatywne, jeśli chodzi o mechanizm zniemczania nazwisk słowiańskich na obszarze Prus Wschodnich.

Niektóre nazwiska polskie zachowały oryginalną postać: *Bury*, *Chruściel*, *Figura*, *Gajewski*, *Kucharski*, *Przetak*, *Szewczyk*. Kilka z nich uległo adaptacji fonetyczno-graficznej: *Jaschinski* (: *Jasiński*), *Kruppa* (: *Krupa*), *Kutz* (: *Kuc*), *Lulga* (: *Lulka*), *Marczinski* (: *Marciński*), *Prufs* (: *Prus*), *Radday* (: *Rataj* – podwojone *d* wskazuje, że samogłoska *a* w rdzeniu jest krótka), *Rosinski* (: *Rosiński*), *Sembritzki* (: *Zembrzycki*). *Wisotzki* (: *Wysocki*).

Możemy tu zauważyć proces odwrotny wobec adaptacji nazwisk niemieckich do systemu polskiego, kiedy nieme *h* w nazwiskach bywa pomijane (por. Lica, 2009, s. 9). Tu mamy do czynienia z dodaniem *h*, które w języku niemieckim jest wyznacznikiem długości głoski (por. Rospond, 1957, s. 20): *Lyhs* (: *Lis*)[89].

Wśród nazwisk są antroponimy odzwierciedlające polskie cechy gwarowe:

- asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich: *Nikutowski* (: *Mikutowski*);
- mazurzenie: *Dronsek* (: *Drążek*), *Grzywatz* (: *Grzywacz*), *Katzinski* (: *Kaczyński*), *Klesczewski* (*Kleszczewski*), *Pawelzik* (: *Pawelczyk*), *Symanowski* (: *Szymanowski*).

W odniesieniu do niektórych antroponimów można mówić o bardzo daleko posuniętych zmianach fonetyczno-graficznych, które utrudniają wskazanie pierwotnej formy. Na przykład nazwisko *Czymmek*, nienotowane w SSNO, może stanowić przekształconą postać nazwiska *Szymek*, gdyż mogło dojść do zmieszania *c*, z, *s* – w związku z wymową niemiecką. Zaś podwójne *m* pojawiło się dla zaznaczenia, że poprzedzająca samogłoska jest krótka.

Pojawiła się także hybryda – nazwisko z podstawą niemiecką i polskim formantem antroponimicznym -*owski*: *Fischerowski*, będąca zapewne przykładem adaptacji semantycznej w obrębie motywującego apelatywu (: *Fischer* → *Fisch* → *ryba*).

W zestawie nazwisk nauczycieli wypełniających ankiety są również nazwiska typowo niemieckie: *Fuchs*, *Zorn* (częste nazwisko górnoniemieckie, por. DNL 570). Wśród nich są te zadomowione w polskim nazewnictwie osobowym: *Bolc* (notowane w SSNO, t. I, s. 208, wymieniane w spisach komornictwa jeziorańskiego XVI–XVIII w. por. Matusiak-Kempa, 2009, s. 138); *Bolz* śrwniem. *bolz*, *bolze* 'trzpień, sworzeń'; metaforycznie 'wysoki, szczupły człowiek' – SEMSNO, t. IV 22; nazwisko częste w Hamburgu (DNL, s. 73); Reichmann, w SSNO, t. IV,

[89] Wstawne *h* nieme pojawiało się także w nazwiskach polskich mieszkańców okolic Węgorzewa już w XVII wieku, por. Biolik 1997, s. 18.

s. 457 zapisano *Rejchman*; SEMSNO, t. IV, s. 206 podaje nazwisko *Reichmann* wraz z etymologią: *Rich* – germ. *rīkaz* → *rīk*, apelatyw germański *rikja* → stsas. *Rīki*, stwniem. *rīhhi* 'potężny, królewski', później 'bogaty', śrwniem. *rīche*, *rīch*, *rich* 'wysoko urodzony, dostojny, szlachetny, potężny, mocny, bogaty'.

Niektóre nazwiska niemieckie występują w Polsce do dzisiaj (choć poza omawianym obszarem) i przetrwały w oryginalnej postaci: *Herrmann*, *Hein*, *Kirchner*, *Kronenberger*, *Schutz*, *Wallner*.

Ciekawy przykład infiltracji obu języków stanowi nazwisko *Klatt*. Można je interpretować jako typowo niemieckie, pochodzące od nazwy osobowej *Klatt* (por. Górnowicz 1992, s. 104) lub od apelatywu dolnoniemieckiego *Klatt* 'wirres Haar [włosy potargane, w nieładzie]' (DNL, s. 28). Niewykluczone jednak, że to nazwisko znane jeszcze przed II wojną światową na Powiślu Gdańskim (znana działaczka plebiscytowa nazywała się Łucja Klatt), wywodzi się od polskiego gwarowego *klat* 'włos' (Górnowicz, 1992, s. 104), co oczywiście nie pozostaje bez związku z językiem niemieckim.

Widać zatem wyraźnie, jak przenikały się oba systemy nazewnicze, na które również miały niewątpliwie wpływ cechy miejscowych gwar – polskich i niemieckich. Przewaga języka niemieckiego jako urzędowego, spowodowała tak znaczące zmiany w postaciach nazw pochodzenia polskiego lub kojarzonych z polskimi.

Adaptacje nazw miejscowych jako świadectwo wycofywania polszczyzny na Mazurach w XIX wieku

Bogata literatura poświęcona procesom adaptacyjnym w zakresie toponimów i ojkonimów na obszarach współwystępowania języka polskiego i niemieckiego ukazuje złożoność nie tylko kwestii językowych (por. np. Fiedor, s. 1966, Gaczyńska-Piwowarska, 2003; Czopek-Kopciuch, 1995; Zabrocki, 1980b), ale także m.in. stosunków narodowościowych, zagadnień propagandy politycznej terenów niejednorodnych etnicznie. Na przykładzie nazw miejscowości podanych w ankietach Wenkera można prześledzić początkowy etap germanizacji polskich nazw miejscowych.

Nazwy miejscowe we wschodniej części Prus kilkakrotnie były zmieniane. Dotyczy to szczególnie wieku XX – najpierw zmieniano je po I wojnie światowej w latach 1920–1935 (por. Zabrocki, 1980b, s. 395), a następnie, w drugiej połowie lat czterdziestych, kiedy ten obszar znalazł się w granicach Polski[90]. W XIX wieku nazwy wsi w powiatach ełckim, gołdapskim i oleckim były nazwami polskimi. W okresie, gdy wypełniano kwestionariusze, trwał

[90] Pełne zestawienie zmian nazewnictwa wsi w powiecie ełckim dostarcza Morawiecka-Gąsiorowska 2008, ss. 195–203.

proces adaptacji do niemieckiego systemu nazewniczego. Tylko wieś *Grabnik* ma takie samo brzmienie w polskim i niemieckim.

Najbardziej charakterystycznym wyróżnikiem niemieckości była końcówka liczby mnogiej -*en*, którą dodawano do polskiej podstawy. Na 80 nazw wsi aż 73 ma tę końcówkę, np. *Babken* (pol. *Babki*), *Gordeyken* (pol. *Gordejki*), *Judziken* (pol. *Judziki*), *Marcinowen* (pol. *Marcinowo*), *Milewen* (pol. *Milewo*), *Piasken* (pol. *Piaski*), *Prostken* (pol. *Prostki*), *Sordachen* (pol. *Sordachy*), *Sypytken* (pol. *Sypitki*), *Wysoken* (pol. *Wysokie*). Nie powodowało to co prawda zmiany przejrzystości etymologicznej nazw, ale formalnie zbliżało do niemieckiego systemu nazewniczego.

W latach siedemdziesiątych XIX w. mamy do czynienia z substytucjami fonetyczno-graficznymi, polegającymi przede wszystkim na przekształceniach zapisu. Polskie ***c*** jest zapisywane według grafii niemieckiej przez ***tz*** lub ***ʒ***: *Klein Oletzko* (pol. *Olecko Małe*), *Pissanitzen*, *Piſsaniʒen* (pol. *Pisanica*), *Skomatzko* (pol. *Skomack Wielki*), polskie ***ś*** jako trigraf ***sch***: *Iwaschken* (pol. *Iwaśki*), *Kolleschniken* (pol. *Koleśniki*), *Schwiddern* (pol. *Świdry*), *Wischniewen* (pol. *Wiśniowo Ełckie*); polskie ***dź*** jako ***dz***: *Niedzwetzken* (pol. *Niedźwieckie*), polskie ***e*** jako ***ö***: *Plöwken* (pol. *Plewki*), polskie ***ó*** jako ***o***: *Ogrodken* (*Ogródek*)[91]. Aby zapis liter był zgodny z niemieckimi prawidłami ortograficznymi i nie sugerował wymowy jako *c*, polskie ***z*** oddano za pomocą ***s***: *Saborowen* (pol. *Zaborowo*), *Sanien* (pol. *Zanie*), *Sawadden* (pol. *Zawady Ełckie*). Między samogłoskami niektóre spółgłoski są podwajane, np. *Barannen* (pol. *Barany*), *Claussen* (pol. *Klusy*), *Dlugochorellen* (pol. *Długochorzele*), *Garbassen* (pol. *Garbas*), *Gollupken* (pol. *Golubka*), *Hellmahnen* (pol. *Chochołki*, *Helmany*), *Krolowollen* (pol. *Królowa Wola*), *Ostrokollen* (pol. *Ostrykół*), *Rogallen* (pol. *Rogale*).

Należy przy tym zaznaczyć, że nie było konsekwencji w przeprowadzaniu dostosowania nazw do grafii niemieckiej. Ten sam znak polski był oznaczany na różne sposoby. Tak więc oddawano polskie ***sz*** jako ***sz***: *Kleszczewen* (pol. *Kleszczewo*), *Szczecinowen* (pol. *Szczecinowo*), ***s***: *Seesken* (pol. *Szeszki*), ***ss***: *Bartossen* (pol. *Bartosze*), *Dlugossen* (pol. *Długosze*), *Mylussen* (pol. *Miłusze*) lub ***sch***: *Olschoewen*, *Olſchoewen* (pol. *Olszewo*); polskie ***rz*** jako ***rz*** (wymawiane może jako połączenie *r* + *z*): *Borzymen* (pol. *Borzymy*), *Krzyszewken* (pol. *Krzyżewko*), *Krzywen* (pol. *Krzywe*), *Orzechowen* (pol. *Orzechowo*), *Przytullen* (pol. *Przytuły*), *Skrzypken* (pol. *Skrzypki*), *Wierzbowen* (pol. *Wierzbowo*) lub ***r***: *Dlugochorellen* (pol. *Długochorzele*); polskie samogłoski nosowe ***ą***, ***ę*** jako ***on***, ***om***, ***en***: *Dombrowsken* (pol. *Dąbrowskie*), *Gonsken* (pol. *Gąski*), *Gronsken* (pol. *Grądzkie Ełckie*), *Kallenczynnen* (pol. *Kałęczyny*), *Groß Skomentnen* (pol. *Skomętno Wielkie*).

Na tym etapie germanizacji nie dochodziło właściwie do adaptacji semantycznych, co może świadczyć o utrzymywaniu się polszczyzny jako dominującego kodu komunikacyjnego miejscowej ludności, a jednocześnie o pewnej akceptacji władz miejscowych i centralnych onimicznego *status quo*. Zmieniono

[91] W ankiecie podano postać *Ogrodken*. Nazwa ta była także zapisywana jako *Ogrodtken*, a od 1938 r. do 1945 r. wieś ta nazywała się *Kalgendorf*.

jedynie określenia relacyjne – przymiotniki *mały*, *duży* zastąpiono odpowiednikami niemieckimi, a więc *Klein Oletzko*, *Klein Lasken*, *Gross Lasken*.

Z przedstawionego zestawienia nazw polskich wynika, że procesy adaptacyjne w nazwach miejscowych przebiegały dość konsekwentnie w kierunku unifikacji z językiem niemieckim, co było wówczas stanem naturalnym. Należy jednak pamiętać, że władze niemieckie nie zmieniły dawnej warstwy nazewniczej i nie zastąpiły lokalnych onimów nazwami niemieckimi (co nastąpiło w latach trzydziestych XX wieku).

Większość z wymienionych nazw wsi powróciła do obiegu po roku 1945, bo Komisja Ustalania Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych[92] przyjęła na tym terenie utrwalone w tradycji nazwy.

[92] O działalności KUNM na Mazurach pisali m.in.: Wagińska-Marzec, 2000; Tomkiewicz, 2004.

ANKIETY GEORGA WENKERA WYPEŁNIONE WE WSIACH MAZUR WSCHODNICH (POWIAT EŁCKI, GOŁDAPSKI, OLECKI)

Numerację wsi wprowadziłam na potrzeby tej pracy. Jej porządek wynika z lokalizacji punktów na mapach – od najmniejszego numeru na północy do największego na południu.

Zestaw zdań z poszczególnych miejscowości poprzedzają informacje o wsi i wypełniających ankietę. Są to:

- obecna nazwa wsi i jej współczesna przynależność administracyjna: gm. (gmina), pow. (powiat);
- nazwa wsi w języku niemieckim, zapisana w ankiecie oraz kolejne nazwy pojawiające się w późniejszych okresach; przy niektórych nazwach podano w nawiasie kwadratowym dodatkowe brzmienia miejscowości, które ustalono na podstawie XIX-wiecznych map i spisu miejscowości Wojciecha Kętrzyńskiego (Kętrzyński, 1879);
- ówczesna przynależność administracyjna: Kreis ‘powiat’; nie podaję przy każdym Reg.-Bez. [Regierungsbezirk] ‘okręg regencyjny, regencja; rejencja’, gdyż wszystkie miejscowości należały do regencji gąbińskiej – Gumbinnen, obecnie Gusiew w Rosji;
- imię i nazwisko osoby wypełniającej kwestionariusz;
- miejsce urodzenia sporządzającego tłumaczenia (w miarę możliwości podano także współczesne brzmienie nazwy miejscowości) i regencję (Reg.-Bez.);
- rok wypełnienia ankiety (1879/80 lub 1887);
- numer kwestionariusza nadany przez Archiwum w Marburgu (np. 53 661);
- współrzędne miejscowości, odsyłające do map *Deutscher Wortatlas*[1] (np. [U 101,9]).

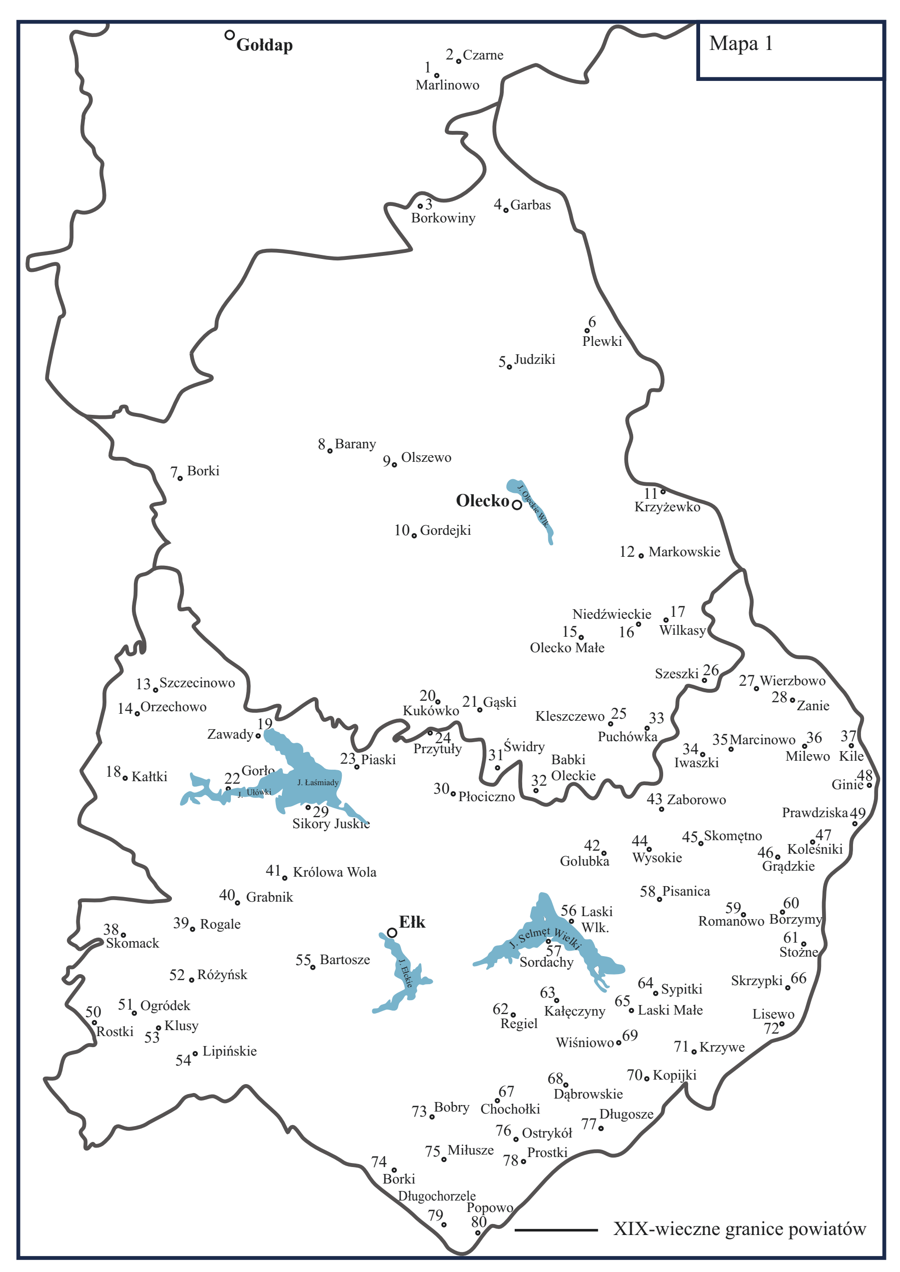
---

[1] Walther Mitzka, Ludwig Erich Schmitt, *Deutscher Wortatlas*, Band 22, Gießen 1980 – w tym tomie znajduje się spis wszystkich miejscowości uwzględnionych w siatce punktów do wymienionego atlasu.

Alfabetyczny wykaz badanych wsi według nazw w języku polskim

Cyfry pogrubione podane w nawiasach kwadratowych odpowiadają numerom punktów na mapach, następne cyfry oznaczają numery ankiet G. Wenkera nadane w archiwum w Marburgu.

Babki Gąseckie (Babken) [**32,** 57311]
Barany (Barannen) [**8,** 57213]
Bartosze (Bartossen) [**55,** 53656]
Bobry (Bobern) [**73,** 57197]
Borki (Adl. Borken) [**74,** 57195]
Borki (Borken) [**7,** 57212]
Borkowiny (Borkowinnen) [**3,** 57207]
Borzymy (Borzymen) [**60,** 53657]
Chochołki (Helmany) (Hellmahnen) [**67,** 57200]
Czarne (Czarnen) [**2,** 57206]
Dąbrowskie (Dombrowsken) [**68,** 57202]
Długochorzele (Dlugochorellen) [**79,** 57196]
Długosze (Dlugossen) [**77,** 57203]
Garbas (Garbassen) [**4,** 57208]
Gąski (Gonsken) [**21,** 57256]
Ginie (Gingen) [**48,** 57322]
Golubka (Gollupken) [**42,** 57312]
Gordejki (Gordeyken) [**10,** 57222]
Gorło (Gorlen [Qulacken]) [**22,** 57251]
Grabnik (Grabnik) [**40,** 57306]
Grądzkie Ełckie (Gronsken) [**46,** 57319]
Iwaśki (Iwaschken) [**34,** 57315]
Judziki (Judziken) [**5,** 57214]
Kałęczyny (Kallenczynnen) [**63,** 57132]
Kałtki (Kaltken) [**18,** 57248]
Kile (Kiehlen) [**37,** 57318]
Kleszczewo (Kleszczewen) [**25,** 57259]
Klusy (Claussen) [**53,** 57126]
Koleśniki (Kolleschniken) [**47,** 57320]
Kopijki (Goldenau) [**70,** 57204]
Królowa Wola (Krolowollen) [**41,** 57307]
Krzywe (Krzywen) [**71,** 57138]
Krzyżewko (Krzyszewken) [**11,** 57225]
Kukówko (Kukowken) [**20,** 57255]
Laski Małe (Kl. Lasken) [**65,** 57134]
Laski Wielkie (Gr. Lasken) [**56,** 57131]
Lipińskie (Lipinsken) [**54,** 57127]
Lisewo (Lissewen) [**72,** 57139]
Marcinowo (Marcinowen) [**35,** 53651]
Markowskie (Markowsken) [**12,** 57224]
Marlinowo (Marlinowen) [**1,** 57205]
Milewo (Milewen) [**36,** 57317]
Miłusze (Mylussen) [**75,** 57198]
Niedźwiedzkie (Niedzwetzken) [**16,** 53649]
Ogródek (Ogrodtken) [**51,** 57125]
Olecko Małe (Kl. Oletzko) [**15,** 57257]
Olszewo (Olschoewen) [**9,** 57223]
Orzechowo (Orzechowen) [**14,** 57249]
Ostrykół (Ostrokollen) [**76,** 53661]
Piaski (Piasken) [**23,** 57253]
Pisanica (Pissanitzen) [**58,** 57136]
Plewki (Plöwken) [**6,** 57215]
Płociczno (Ploczitznen) [**30,** 57309]
Popowo (Popowen) [**80,** 57199]
Prawdziska (Prawdzisken) [**49,** 57321]
Prostki (Prostken) [**78,** 57201]
Przytuły (Przytullen) [**24,** 57254]
Puchówka (Puchowken) [**33,** 57260]
Regiel (Regeln) [**62,** 57129]
Rogale (Rogallen) [**39,** 57305]
Romanowo (Romanowen) [**59,** 57137]
Rostki Skomackie (Rostken) [**50,** 57124]
Różyńsk (Rosinsko) [**52,** 57128]
Sikory Juskie (Schikorren) [**29,** 57308]
Skomack Wielki (Skomatzko) [**38,** 57304]
Skomętno Wielkie (Skomentnen) [**45,** 57316]
Skrzypki (Skrzypken) [**66,** 57140]
Sordachy (Sordachen) [**57,** 57130]
Stożne (Stosnen) [**61,** 57141]
Sypitki (Sypytken) [**64,** 57135]
Szczecinowo (Szczecinowen) [**13,** 57250]
Szeszki (Seesken) [**26,** 57261]
Świdry (Schwiddern) [**31,** 57310]
Wierzbowo (Wierzbowen) [**27,** 57262]
Wilkasy (Wilkassen) [**17,** 57258]
Wiśniowo Ełckie (Wischniewen) [**69,** 57133]
Wysokie (Wysoken) [**44,** 57313]
Zaborowo (Saborowen) [**43,** 57314]
Zanie (Sanien) [**28,** 57263]
Zawady Ełckie (Sawadden) [**19,** 57252]

Mapa powiatów ełckiego, gołdapskiego i oleckiego w XIX w.
z polskimi nazwami miejscowości

Wykaz badanych wsi według wprowadzonej numeracji

Cyfry w nawiasach kwadratowych oznaczają numery ankiet G. Wenkera nadane przez archiwum w Marburgu.

1. Marlinowo (Marlinowen) [57205]
2. Czarne (Czarnen) [57206]
3. Borkowiny (Borkowinnen) [57207]
4. Garbas (Garbassen) [57208]
5. Judziki (Judziken) [57214]
6. Plewki (Plöwken) [57215]
7. Borki (Borken) [57212]
8. Barany (Barannen) [57213]
9. Olszewo (Olschoewen) [57223]
10. Gordejki (Gordeyken) [57222]
11. Krzyżewko (Krzyszewken) [57225]
12. Markowskie (Markowsken) [57224]
13. Szczecinowo (Szczecinowen) [57250]
14. Orzechowo (Orzechowen) [57249]
15. Olecko Małe (Kl. Oletzko) [57257]
16. Niedźwiedzkie (Niedzwetzken) [53649]
17. Wilkasy (Wilkassen) [57258]
18. Kałtki (Kaltken) [57248]
19. Zawady Ełckie (Sawadden) [57252]
20. Kukówko (Kukowken) [57255]
21. Gąski (Gonsken) [57256]
22. Gorło (Gorlen [Qulacken]) [57251]
23. Piaski (Piasken) [57253]
24. Przytuły (Przytullen) [57254]
25. Kleszczewo (Kleszczewen) [57259]
26. Szeszki (Seesken) [57261]
27. Wierzbowo (Wierzbowen) [57262]
28. Zanie (Sanien) [57263]
29. Sikory Juskie (Schikorren) [57308]
30. Płociczno (Ploczitznen) [57309]
31. Świdry (Schwiddern) [57310]
32. Babki Gąseckie (Babken) [57311]
33. Puchówka (Puchowken) [57260]
34. Iwaśki (Iwaschken) [57315]
35. Marcinowo (Marcinowen) [53651]
36. Milewo (Milewen) [57317]
37. Kile (Kiehlen) [57318]
38. Skomack Wielki (Skomatzko) [57304]
39. Rogale (Rogallen) [57305]
40. Grabnik (Grabnik) [57306]
41. Królowa Wola (Krolowollen) [57307]
42. Golubka (Gollupken) [57312]
43. Zaborowo (Saborowen) [57314]
44. Wysokie (Wysoken) [57313]
45. Skomętno Wielkie (Skomentnen) [57316]
46. Grądzkie Ełckie (Gronsken) [57319]
47. Koleśniki (Kolleschniken) [57320]
48. Ginie (Gingen) [57322]
49. Prawdziska (Prawdzisken) [57321]
50. Rostki Skomackie (Rostken) [57124]
51. Ogródek (Ogrodtken) [57125]
52. Różyńsk (Rosinsko) [57128]
53. Klusy (Claussen) [57126]
54. Lipińskie (Lipinsken) [57127]
55. Bartosze (Bartossen) [53656]
56. Laski Wielkie (Gr. Lasken) [57131]
57. Sordachy (Sordachen) [57130]
58. Pisanica (Pissanitzen) [57136]
59. Romanowo (Romanowen) [57137]
60. Borzymy (Borzymen) [53657]
61. Stożne (Stosnen) [57141]
62. Regiel (Regeln) [57129]
63. Kałęczyny (Kallenczynnen) [57132]
64. Sypitki (Sypytken) [57135]
65. Laski Małe (Kl. Lasken) [57134]
66. Skrzypki (Skrzypken) [57140]
67. Chochołki (Helmany) (Hellmahnen) [57200]
68. Dąbrowskie (Dombrowsken) [57202]
69. Wiśniowo Ełckie (Wischniewen) [57133]
70. Kopijki (Goldenau) [57204]
71. Krzywe (Krzywen) [57138]
72. Lisewo (Lissewen) [57139]
73. Bobry (Bobern) [57197]
74. Borki (Adl. Borken) [57195]
75. Miłusze (Mylussen) [57198]
76. Ostrykół (Ostrokollen) [53661]
77. Długosze (Dlugossen) [57203]
78. Prostki (Prostken) [57201]
79. Długochorzele (Dlugochorellen) [57196]
80. Popowo (Popowen) [57199]

Wykaz badanych wsi według numerów ankiet Georga Wenkera

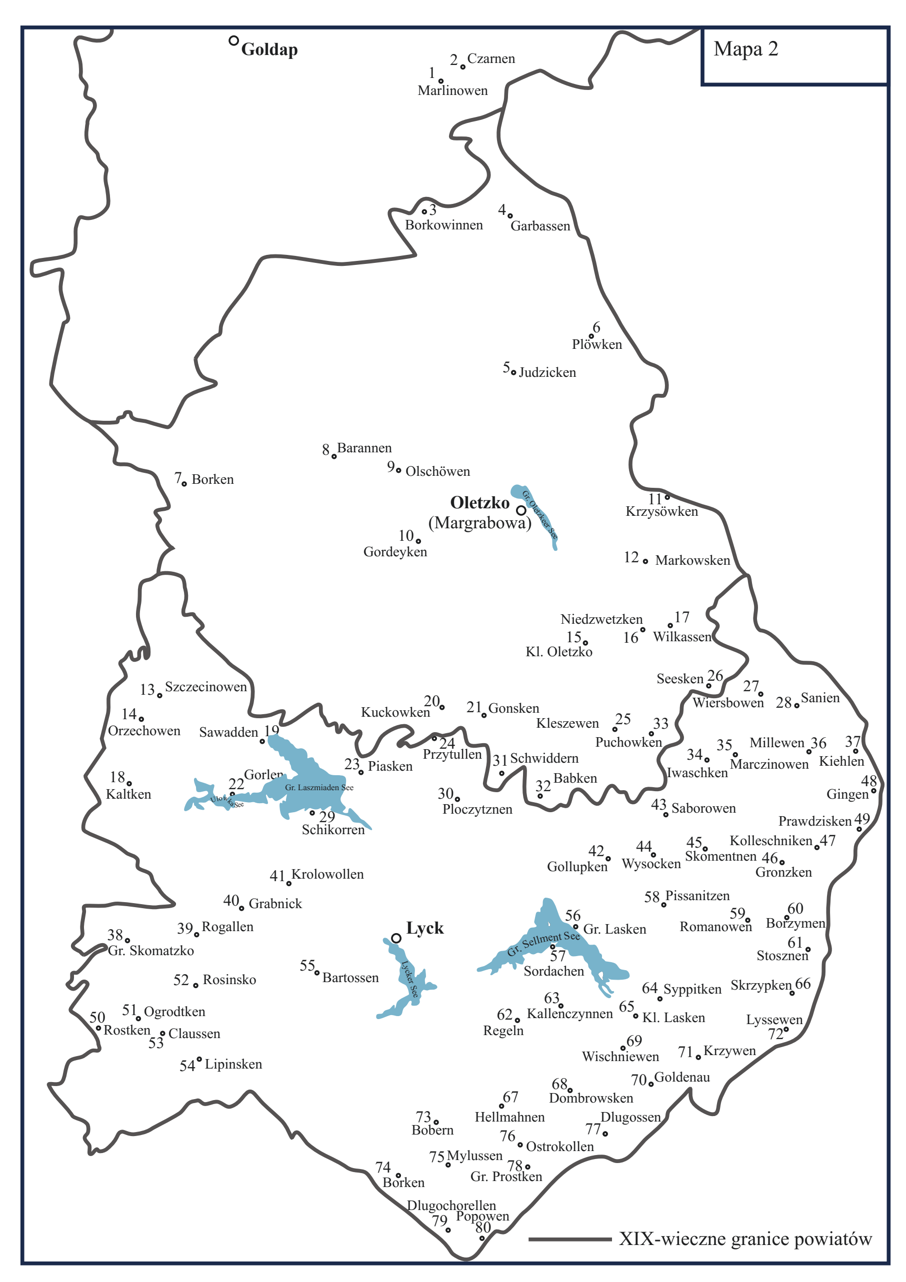
Cyfry w nawiasach kwadratowych odpowiadają numerom punktów na mapach.

53649 Niedzwetzken (Niedźwiedzkie) [16]
53651 Marcinowen (Marcinowo) [35]
53656 Bartossen (Bartosze) [55]
53657 Borzymen (Borzymy) [60]
53661 Ostrokollen (Ostrykół) [76]
57124 Rostken (Rostki Skomackie) [50]
57125 Ogrodtken (Ogródek) [51]
57126 Claussen (Klusy) [53]
57127 Lipinsken (Lipińskie) [54]
57128 Rosinsko (Różyńsk) [52]
57129 Regeln (Regiel) [62]
57130 Sordachen (Sordachy) [57]
57131 Gr. Lasken (Laski Wielkie) [56]
57132 Kallenczynnen (Kałęczyny) [63]
57133 Wischniewen (Wiśniowo Ełckie) [69]
57134 Kl. Lasken (Laski Małe) [65]
57135 Sypytken (Sypitki) [64]
57136 Pissanitzen (Pisanica) [58]
57137 Romanowen (Romanowo) [59]
57138 Krzywen (Krzywe) [71]
57139 Lissewen (Lisewo) [72]
57140 Skrzypken (Skrzypki) [66]
57141 Stosnen (Stożne) [61]
57195 Adl. Borken (Borki) [74]
57196 Dlugochorellen (Długochorzele) [79]
57197 Bobern (Bobry) [73]
57198 Mylussen (Miłusze) [75]
57199 Popowen (Popowo) [80]
57200 Hellmahnen (Chochołki (Helmany)) [67]
57201 Prostken (Prostki) [78]
57202 Dombrowsken (Dąbrowskie) [68]
57203 Dlugossen (Długosze) [77]
57204 Goldenau (Kopijki) [70]
57205 Marlinowen (Marlinowo) [1]
57206 Czarnen (Czarne) [2]
57207 Borkowinnen (Borkowiny) [3]
57208 Garbassen (Garbas) [4]
57212 Borken (Borki) [7]
57213 Barannen (Barany) [8]
57214 Judziken (Judziki) [5]
57215 Plöwken (Plewki) [6]
57222 Gordeyken (Gordejki) [10]
57223 Olschoewen (Olszewo) [9]
57224 Markowsken (Markowskie) [12]
57225 Krzyszewken (Krzyżewko) [11]
57248 Kaltken (Kałtki) [18]
57249 Orzechowen (Orzechowo) [14]
57250 Szczecinowen (Szczecinowo) [13]
57251 Gorlen [Qulacken] (Gorło) [22]
57252 Sawadden (Zawady Ełckie) [19]
57253 Piasken (Piaski) [23]
57254 Przytullen (Przytuły) [24]
57255 Kukowken (Kukówko) [20]
57256 Gonsken (Gąski) [21]
57257 Kl. Oletzko (Olecko Małe) [15]
57258 Wilkassen (Wilkasy) [17]
57259 Kleszczewen (Kleszczewo) [25]
57260 Puchowken (Puchówka) [33]
57261 Seesken (Szeszki) [26]
57262 Wierzbowen (Wierzbowo) [27]
57263 Sanien (Zanie) [28]
57304 Skomatzko (Skomack Wielki) [38]
57305 Rogallen (Rogale) [39]
57306 Grabnik (Grabnik) [40]
57307 Krolowollen (Królowa Wola) [41]
57308 Schikorren (Sikory Juskie) [29]
57309 Ploczitznen (Płociczno) [30]
57310 Schwiddern (Świdry) [31]
57311 Babken (Babki Gąseckie) [32]
57312 Gollupken (Golubka) [42]
57313 Wysoken (Wysokie) [44]
57314 Saborowen (Zaborowo) [43]
57315 Iwaschken (Iwaśki) [34]
57316 Skomentnen (Skomętno Wielkie) [45]
57317 Milewen (Milewo) [36]
57318 Kiehlen (Kile) [37]
57319 Gronsken (Grądzkie Ełckie) [46]
57320 Kolleschniken (Koleśniki) [47]
57321 Prawdzisken (Prawdziska) [49]
57322 Gingen (Ginie) [48]

Alfabetyczny wykaz badanych wsi według nazw niemieckich

Cyfry pogrubione podane w nawiasach kwadratowych odpowiadają numerom punktów na mapach, następne cyfry oznaczają numery ankiet G. Wenkera.

Adl. Borken (Borki) [**74**, 57195]
Babken (Babki Gąseckie) [**32**, 57311]
Barannen (Barany) [**8**, 57213]
Bartossen (Bartosze) [**55**, 53656]
Bobern (Bobry) [**73**, 57197]
Borken (Borki) [**7**, 57212]
Borkowinnen (Borkowiny) [**3**, 57207]
Borzymen (Borzymy) [**60**, 53657]
Claussen (Klusy) [**53**, 57126]
Czarnen (Czarne) [**2**, 57206]
Dlugochorellen (Długochorzele) [**79**, 57196]
Dlugossen (Długosze) [**77**, 57203]
Dombrowsken (Dąbrowskie) [**68**, 57202]
Garbassen (Garbas) [**4**, 57208]
Gingen (Ginie) [**48**, 57322]
Goldenau (Kopijki) [**70**, 57204]
Gollupken (Golubka) [**42**, 57312]
Gonsken (Gąski) [**21**, 57256]
Gordeyken (Gordejki) [**10**, 57222]
Gorlen [Qulacken] (Gorło) [**22**, 57251]
Gr. Lasken (Laski Wielkie) [**56**, 57131]
Grabnik (Grabnik) [**40**, 57306]
Gronsken (Grądzkie Ełckie) [**46**, 57319]
Hellmahnen (Chochołki (Helmany)) [**67**, 57200]
Iwaschken (Iwaśki) [**34**, 57315]
Judziken (Judziki) [**5**, 57214]
Kallenczynnen (Kałęczyny) [**63**, 57132]
Kaltken (Kałtki) [**18**, 57248]
Kiehlen (Kile) [**37**, 57318]
Kl. Lasken (Laski Małe) [**65**, 57134]
Kl. Oletzko (Olecko Małe) [**15**, 57257]
Kleszczewen (Kleszczewo) [**25**, 57259]
Kolleschniken (Koleśniki) [**47**, 57320]
Krolowollen (Królowa Wola) [**41**, 57307]
Krzyszewken (Krzyżewko) [**11**, 57225]
Krzywen (Krzywe) [**71**, 57138]
Kukowken (Kukówko) [**20**, 57255]
Lipinsken (Lipińskie) [**54**, 57127]
Lissewen (Lisewo) [**72**, 57139]
Marcinowen (Marcinowo) [**35**, 53651]
Markowsken (Markowskie) [**12**, 57224]
Marlinowen (Marlinowo) [**1**, 57205]
Milewen (Milewo) [**36**, 57317]
Mylussen (Miłusze) [**75**, 57198]
Niedzwetzken (Niedźwiedzkie) [**16**, 53649]
Ogrodtken (Ogródek) [**51**, 57125]
Olschoewen (Olszewo) [**9**, 57223]
Orzechowen (Orzechowo) [**14**, 57249]
Ostrokollen (Ostrykół) [**76**, 53661]
Piasken (Piaski) [**23**, 57253]
Pissanitzen (Pisanica) [**58**, 57136]
Ploczitznen (Płociczno) [**30**, 57309]
Plöwken (Plewki) [**6**, 57215]
Popowen (Popowo) [**80**, 57199]
Prawdzisken (Prawdziska) [**49**, 57321]
Prostken (Prostki) [**78**, 57201]
Przytullen (Przytuły) [**24**, 57254]
Puchowken (Puchówka) [**33**, 57260]
Regeln (Regiel) [**62**, 57129]
Rogallen (Rogale) [**39**, 57305]
Romanowen (Romanowo) [**59**, 57137]
Rosinsko (Różyńsk) [**52**, 57128]
Rostken (Rostki Skomackie) [**50**, 57124]
Saborowen (Zaborowo) [**43**, 57314]
Sanien (Zanie) [**28**, 57263]
Sawadden (Zawady Ełckie) [**19**, 57252]
Schikorren (Sikory Juskie) [**29**, 57308]
Schwiddern (Świdry) [**31**, 57310]
Seesken (Szeszki) [**26**, 57261]
Skomatzko (Skomack Wielki) [**38**, 57304]
Skomentnen (Skomętno Wielkie) [**45**, 57316]
Skrzypken (Skrzypki) [**66**, 57140]
Sordachen (Sordachy) [**57**, 57130]
Stosnen (Stożne) [**61**, 57141]
Sypytken (Sypitki) [**64**, 57135]
Szczecinowen (Szczecinowo) [**13**, 57250]
Wierzbowen (Wierzbowo) [**27**, 57262]
Wilkassen (Wilkasy) [**17**, 57258]
Wischniewen (Wiśniowo Ełckie) [**69**, 57133]
Wysoken (Wysokie) [**44**, 57313]

Mapa powiatów ełckiego, gołdapskiego i oleckiego w XIX w.
z niemieckimi nazwami miejscowości

1. Marlinowo, gm. Dubeninki, pow. gołdapski

Marlinowen, Kr. Goldap
nazwisko nauczyciela: Marczinski, miejsce urodzenia: Statzen [Stacze, gm. Kowale Oleckie, pow. olecki], Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył nauczyciel (1879/80)
57 205 [U 101,9]

1. Wzyme furaią ſuche Lyście na powietrzu.
2. Wraz przeſtanie śnieg padać wtedy ſtanie się powietrze lepſe.
3. Włoz węgle w pieč, aby mleko się poceło gotować.
4. Ten dobry ſtary chłop sie Koniem przez lod włamał i wzymne wode wpadł.
5. On przed 4 albą 6 tygodzien umarł.
6. Ogięn był za goracy Kuchy nysko carną ſpalone.
7. On ie iaia bez ſoly i Pieprzu.
8. Nogy mi bardzo bolą, ia mysle ia ie przefatykował.
9. Ia u Pani byłem, i iey mowił, a ona mowiła, ze i ſwey corce mowić chciała.
10. Ia to zaś nie chce cynić.
11. Ia cie wraz biie Warząchą bez uſy, ty Małpą.
12. Gdzie ty idzieś, mamy ztobą iść?
13. ſą lyche czaſy.
14. Moie miłe dziecie zoſtąn nyzko ſtoiąc złe gęsi zakąſaią cie.
15. Tyś sie dzysiay naywiecey ucył iś ſtatecny był, wolno eć [?] raniey do Domu iść iako inſzy.
16. Iesceś niewielky dość butelle wina wypic, musys iesce koniec rosnąc i większem ſie ſtac.
17. Ić a mow twoiey sioſtsze, bądz taky dobry, aby odzienie Matce gotową uſyła, i ſczotko wyceſała.
18. Znałabyś go, to by było inacey przyśło, i by lepiey s niem ſtoiałą.
19. Kto mi moy Kos mięſem ukradł?
20. On tak czynił, iak by go do młocenia zaſwaly, oni to ale ſani cynili.
21. Komu on to nową nowine powiadał?
22. Musi głośno wrzescyc, bo on naš nie wyrozumieie.
23. My mdłmi, i pragniemy.
24. Iak my wcoray wiecor nazad przyślym, to drudzy iuz włozu lezely i krzepko ſpaly.
25. Snieg dzysieyſey nocy u nas zoſtał leząc, ale dzysiey rano ztaiał.
26. Za naſem domem ſtoią trzy Iabłonusky z ſcerwonemi Iablonuskami.
27. Niemozeta iesce okamgnienską na nas cekać wtedy idzem zwami.
28. Nie wolno wam dzieczynskie gre wypełnić.
29. Naſe gory nie ſą bardzą wyſoke, waſe ſą wiele wysſe.
30. Wiele Funt Kełbasſy, i iak wiele chleba chceta mieć?
31. Ia nie rosumieie wam, wy musicie troche głosniey gadać.
32. Cyście zaden Kawałek mydła białego dla mie na moim ſtole nie znalezli?
33. Iego Brat chce ſobie dwa, piękne nowe Domy w waſem ogrodzie budować.

34. Te ſłową przysło mu zſerca.
35. To było prawie od niech.
36. Co siedzą tu za Ptaſecky wyſoko na mureckach.
37. Gbury pięć Wołow i dziewięć Krow i dwanaście owiecuchnow przede wsio przyprowadzyli, te chciely oni przedać.
38. Te ludzie ſą dzysiay wſzyscy na dworzu na Polu i zniwuią.
39. Ić – tylko ten bronatny Pies nie cyni ci nic.
40. Ia z ludzami, tam wtyle, bez łąke wzyto poiechał.

2. Czarne, gm. Dubeninki, pow. gołdapski

Czarnen [w kwestionariuszu po niemiecku podano nazwę wsi Czarnowken], Kr. Goldap
nazwisko nauczyciela: Martin Reichmann, miejsce urodzenia: Mitschullen (Miczuły, gm. Banie Mazurskie, pow. gołdapski), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył nauczyciel (1879/80)
57 206 [U 101,(13)]

1. Wzieme wiewaio šie ſzuche liščie w powietrzu.
2. Zaras przestanie sňig padač, wtedy będzie zas lepſze powietrze.
3. Wrzuč węglow w pieč, zeby sie Mleko prędko zagotowało.
4. On dobry stary Mąz zkoniem šie przez lod włamał i wzimno Wode wpadł.
5. On przed čzterom albo ſzeščioma niedzielom umarł.
6. Ogien był zagorąčy, bułki wšpody šie wčale čzarno špalily.
7. On iada Iaia zawſze bez šoly i pieprzu.
8. Nogi mi tęgo bolo, ia miemam, zem ia ie przebrał.
9. Iam był u tey Kobiety i mowiłem iey, a ona mowiła ze iey čorče chče mowič.
10. Ia tego więčey čzynic.
11. Iacie zaras Warząncho bez uſzy trzašne, ty Małpo.
12. Gdzie idzes, mamy my ztobo isc.
13. Šo liche Czaſy!
14. Moie miłe Dziečie, ustań tu nisko, bo čie te złe gienši do šmierči zakąsaio.
15. Tis dzisay naywięčey šie naučzył i spokoynym byłeś, ty mozeš prędzey do domu iśc iak drudzy.
16. Ieſzčeś ty niedosc wielky, zebyš mogł Flašche wina wypic, ty mušis ieſzcze kawał więšy [sic!] rošnąc i więšem być.
17. Idz, bądz taka dobra i mow twoiey Sioštrze, ona ma Kleyty waſzey Matčze uſzyc i Šzčzotko občzyšččič.
18. Gdybiš go był znał! toby to inačej przyſzło, a lepiey by šie znim miało.
19. Ktoš mi moy Koſz z Mięsem ukradł.
20. On tak čzynił, iakby go do młočenie pozwano, lecz oni to šami učzynili.
21. Komu on to nowo Powiešč opowiedział.
22. Muši głošno wrzesčzeč, bo on naſz nezrozumie.
23. Myśmy špračowani i mamy Pragnienie.

24. Iak my wčoray wiečor nazat przyšly, to iuz či drudzy byly w łosku i iuz twardo spaly.
25. Snieg tey nočzy u naſz został leząc, ale dzišiay rano ztopniał.
26. Za naſzem Domem stoio trzy piękne Iabłonki z čzerwonemi Iabłkami.
27. Mozečie wy iedne Okamgnienie na naſz čzekač, to poydziem zwami.
28. Niepowinnesta takego džečinnego głupstwa przepędzac.
29. Naſze gory niešo bardzo wyſzokie, waſze so wiele więkſze.
30. Iak wiele Pf [funtów] i Kiełbaſzy i wiele Chleba chčečie mieć?
31. Nierozumieie waſz, mušycie troskie głošniey gadac.
32. Nieznaleźliście wy małego kawałka białego mydła na moim stole.
33. Iego Brat chče sobie dwa pięke Dómy w waſzem Ogrodzie pobudowač.
34. Te słowo mu od šerča przyſzło.
35. To było rzetelnie od niego.
36. Co to za ptaſzęta tam šiedzo na murku?
37. Gbury sprowadzyly pięc Wołow i dziewięc krow i dwanaście Owiečzkow przed wies, te chčiely oni šprzedac.
38. Dzis wſzykie ludzie wpoli [sic! D.R.] i koſzo.
39. Idz tylko ten brunatny pies nic či nieuczyny.
40. Ia z ludzmi tam wtyle bez łonke wzyta wiechał.

3. Borkowiny, gm. Kowale Oleckie, pow. olecki

Borkowinnen, Kr. Oletzko
nazwisko nauczyciela: Carl Fuchs, miejsce urodzenia: Neundorf (Jabłonowo, gm. Kowale Oleckie, pow. olecki), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył nauczyciel (1879/80)
57 207 [V 101,3]

1. W zime lataią suche liscie przez powietrze wokoło.
2. Zaraz przestanie snieg padać, to będzie powietrze znow lepſze.
3. Zrób węgle w piecu, ze się mleko zaraz pocznie gotowac.
4. Stary dobry chłop zkoniem przez lod włamał się, i wpadł w zimną wode.
5. On przed czteroma albo szescioma tygodniami zdech.
6. Ogien był za gorączy, ze kołacze od niska są wcale czarno spalone.
7. On zawdy iada iayka bez soli i pieprzu.
8. Nogi mie bardzo bolą, ia wierzam ze ia iech przebrał.
9. Ja byłem u białki i mowiłem iey to, a ona rzekła, ona to chcę tez iey corcze mowic.
10. Ja tego tez niechcę znowczy czynić.
11. Ja cie uderze zaraz warzączą pousach, ty Małpo!
12. Gdzie ty idziez, mamy my tez ztobą iść?
13. Teraznieyſze czasy ſą liche.
14. Moie miłe dziecie stóy tu nizko, bo cie te złe gęsi na smierć pokąsaią.

15. Ty dzisiay naywięcey się uczyłes, ibyłes cichi, ty pudziesz prędzey do domu nizli owci.
16. Tys nie ieſt ieſzcze dość wielki, oraz butelkie wina wypić, ty musziz ieſzcze nayprzód cokolwiek rosnąć i większym być.
17. Bądz taki dobry idz i mow twoiey siostrze, ona ma odzienie waſzey matcze uszyć i czysto szczotką obczesać.
18. Gdybyś go znał! byłoby inaczey przysło i stoiano by oniego lepiey.
19. Kto mi moy Kós z mięsem ukrad?
20. On tak robiuł iakby oni go do młoczenia obstalowali, oni to ale sani zrobilili.
21. Komu on to nową hystoryą powiadał?
22. Musi głosno (wołać) krzyczeć poniewaz on nam nierozumieie.
23. My się uturbowalim i mamy pragnienie.
24. Jak my wcoray Wiecor nazad przyslim, lezeli iuz drudzy w łozach i spali moczno.
25. Snieg wte noc unas lezał, ale dzis rano rostopniał.
26. Wtyle za naſzym domem stoią 3 piękne Jabłonki, z czerwoneni iabłuskani.
27. Niemozeta ieſzcze iedne okamgnienie na nas czekać, to my tez w wani pudziem.
28. Wy nimata takiego dziecinstwa prowadzić.
29. Nase gory nie są bardzo wysokie, wasze są wiele wyzſze.
30. Jak wiele funtow worztow i iak wiele chleba chceta wy mieć.
31. Ja wama nierozumnieie, wy musita troske głosniey mowić.
32. Nie znalezlista wy ani kawałka białego mydła na mym stole dla mie?
33. Jego brat chcę sobie dwa piękne nowe domy w waszym ogrodzie budowac.
34. To słowo przyszło mu odſerca.
35. To było prawie dobrze odwas!
36. Co tam za ptaseczki siedzą wysoko na tych mureczkach?
37. Te gburzy przed Wies przywiedli pięc Wołow, dziewięc krow i dwanascie Owieczek i chcieli one sprzedać.
38. Dzisiay są wſzystkie ludzie wpolu na dworzu i kosą (sieką).
39. Jdz tylko, ten brunatny pies tobie nic niezrobi.
40. Ja z ludziani tam wtyle przez łąke w zyto wiechałem.

4. Garbas, gm. Filipów, pow. suwalski, woj. podlaskie

Garbassen, Kr. Oletzko
nazwisko nauczyciela: Dannenfeld, miejsce urodzenia: Lyck (Ełk), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczyli uczniowie przy pomocy nauczyciela (1879/80)
57 208 [V 102,2]

1. W ʒimę lataią suche Liśće w Powiętrʒu.
2. Prʒestanię ʒaraś śniek padać, a wtedy będʒię Powietrʒę ʒasię lepse.
3. Włoś Węglow w Piec aby mleko prędko warʒyć ʒaceło.

4. Tyn dobry stary chłop ʒ Konem śię beʒ Lod włamał, i w ʒimno Wode popadł.
5. On prʒed cʒteroma lub seścʒoma Niedʒeloma umarł.
6. Ogien był ʒa oſtry, Kółace śie nisko wcale carno popalili.
7. On iada iayka ʒawsdy beʒ soli i Pieprʒu.
8. Nogi mnię bardʒio bolo, miemam ʒem ię prʒebrał.
9. Jam u tey Kobiety był im iey to mowył, a ona powiedʒiała, ʒe to chce tyʒ i swey Ciorce powiedʒyć.
10. Ja to więcey ʒnowuy cynic nięchce.
11. Ja cię uchmale Warącho po Usach, ty Małpo.
12. Gdʒię ty idʒes, mamy i my ʒtóbo iść?
13. So liche Casy.
14. Moię miłe Dʒiece, stan tu nisko, te ʒłe Gęśy ćię do śmierćy ʒakąʒaią.
15. Ty dʒyš śię nawięcey naucʒyłeś, i statecny byłeš, dlatego moʒeś prędʒey do domu iscʒ iak inni.
16. Tys iesce ʒa małi Butelke Wina wipchič, ty muśis naprʒod Kawał więksʒy rosnąć.
17. Jdʒ, bądʒ taka dobra a powiedʒ twoiey Śiostrʒe, ona ma Odʒięnię dla Matky gotowo usyć a Scʒotko cʒysto ʒrobic.
18. Gdybiś ty go ʒnał! toby wcale inacey było prʒyło [sic!], i lepchey by u niego stoiało.
19. Kto mny moy Koš ʒ Mięsem ukradł.
20. On cʒynił tak iakby go do Drasby ʒastalowali, ony to ale samy ucʒynili.
21. Komu to nowo Powieść powiedał?
22. Muśem głośno wrʒescyć, bo nam nieroʒumnię.
23. Jesteśmy uturbowany i pragnemi.
24. Jak my wcoray Wiecor naʒad prʒyśli, leʒeli tamcʒy w łosku i byli mocʒno w spaniu.
25. Śnieg tey nocy u naš leʒąc ʒostał ale dʒiś ius stopniał.
26. ʒa naſʒem Dómem stóio trʒy piękne Jabłoneʒki ʒ cʒerwonemi Jabłuskamy.
27. Nie moseta wy iescʒe Okamgnenia na nas cʒekać, tedy i my ʒ wamy pudʒem.
28. Wy niepotrʒebuieta takie Dʒiecynstwa robicʒ.
29. Naſʒe Gory nię so ʒa bardʒio wyſʒokię waſʒe daleko więksʒe.
30. Jak wiele Funtow Wursty i iak wiele Chleba chceta wy.
31. Ja wam nieroʒumnię musycię troche głosney gadać.
32. Cʒyśta Kawałek białego midła dla mnię na moiem Stóle nie ʒnaleʒli.
33. Jego Brat chce dwa piękne nowe Budinky w waſʒem Ogrodʒię ʒbudować.
34. Te słowo prʒysło iemu ʒ ſerca.
35. To było dobrʒe od waš.
36. Cos tam siędʒo ʒa Ptasecky wysoko na tym murecʒku?
37. Gbury miely pięć Wołow i dʒiewięć Krow i dwanaśćie Owiecuchnow prʒede fśo ktore prʒywiedli i chceli ie prʒedacʒ.
38. Ludʒię so Dʒiś wsʒysci na Polu i śieko.
39. Jdʒ tylko, tyn brunatny Pies cʒy nicʒ nieʒroby.
40. Ja ʒtemy Ludʒiami tam wtyle beʒ biel w ʒyto póiechałem.

5. Judziki, gm. Olecko, pow. olecki

Judziken, Kr. Oletzko
nazwisko nauczyciela: Gustav Ludwig Katzinski, miejsce urodzenia: Drosdowen (Drozdowo, gm. Kowale Oleckie), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczyli uczniowie wspólnie z nauczycielem (1879/80)
57 214 [W 102,2]

1. W zimie lataio suchie liście w powietrzu.
2. Przestaie zaras kurzić, wtedi będzie czas zasie lepszy.
3. Przyczyń węgli wpiec, aby Mleko prętko sie warzić poczeło.
4. Dobry, stary chłop z konien [sic!] przez lod sie przełamał i w zimno wodę wpadł.
5. On przed czteroma albo sześź tygodni umarł.
6. Ogień był zagoroncy, kuchy szo niszko wcale czarno szpalone.
7. O [sic!] ie jayka zawsze oproc soli i pieprziu.
8. Nogi mi bardzo bolo, ia wierze, zem ie przesz chiodnio obszował.
9. Ja u bialki byłem i iey to powiedziałem, a ona mowiła, ze chce ona to i szwey czorce powiedzieć.
10. Ja niechce tego tez szasie czynić.
11. Ja uderze cie zarasz warząchą po uszach ty małpą!
12. Gzie [sic!] idzies ty, mamy my ztobo iść?
13. Szo liche czaszy.
14. Moie miłe dziecie, zostań niszko stoiące złe gęsi zakąszaio cie do śmierci.
15. Tyśź dziśź naywięcey się uczył i porządnym był, ty mozesz prędzey do domu iść niz owte.
16. Tyśź ieszcze nie wielki dość, abyśź butelkie wina wypiuł, muszysz w przód ieszcze kawał rosznonć i wienkszym bydz.
17. Idz, bądz taki dobry i mów twoiey siestrzę, ona miała odzienie dla waszey matki doszycz i szczotko czysto zrobić.
18. Gdibyśź ty go znał, to by było to inaczy sie stało i lepiey by z niem stoiało.
19. Kto mi moy Kósz z mięszem ukradł?
20. On czynił tak, iakby go do młoczenia obśtalowano, oni szami to uczynili.
21. Kto tó nowó hystoryią powiedział?
22. Musi głośźno wrzeszczeć, bo nie rozumieie nasz.
23. Ja spracowany i mam pragnienie.
24. Jak my wcoray wieczor n[a]zad przyśli, to lezeli owci iuz w łozu i byli moczno iuz wspiku.
25. Śnieg tey nocy u nasz leząc zostay, ale dzisziay rano to on ztopniał.
26. Za naszem domem stoio trzy iabłóneczki z czerwonemi iabłuskami.
27. Niemozeta ieszcze iedne okamgnienia na nasz czekiać, potem przydziem z wami.
28. Wy niemusita takie głupstwa dziecinskie czynić.
29. Nasze gory nie szo bardzo wyszokie, wasze szo wiele wyszę.
30. Wiele funtów wórśźty (albo kieybaszy) i wiele chleba chceta wy?

31. Ja wasz nie rozumieie wy musita troche głośniey gadać.
32. Czyśta zadnego kawałkia białego mydła dla mie na moiem stole nieznalezli?
33. Jiego brat chce szobie dwa pienknich nowech domów w waszem ogrodzie budować.
34. To słowo przyszło mu szerca.
35. To było godnie (albo prawie) z wasz.
36. Czo tam siedzo za ptaszenta wyszoko na mureczku?
37. Gbury byli pienć wolów i dziewienć krów i dwanaście owiecz przed wiesz przyprowadzili, te chcieli oni przedać.
38. Ludzie szo dzisiay wszyszczy na dworzu na polu i koszó.
39. Jdz tylko ten bronatny piesz nieczyni tobie nic.
40. Ja z temi Ludziami tam w tyle przesz łońkię w zyto byłem poiechał.

6. Plewki, gm. Olecko, pow. olecki

Plöwken, Kr. Oletzko
nazwisko nauczyciela: Hermann Marczinski, miejsce urodzenia: Marlinowen (Marlinowo), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczyli uczniowie i miejscowi (1887)
57 215 [W 102,4]

1. W Zime latało suche lisze w powietrzach.
2. Zaras przestanie snieg padacz, tedy zas bendzie Znowoy lepsi.
3. Wrzuč wenglow w piez, z sie mleko wnet pocnie warzič.
4. Dobry stary chłop skoniem w lod się władmał i w zimno wode wlezał.
5. On przed cztery albo sześc niedziele umarł.
6. Ogien bu za goronči, kołace so niesko spalone.
7. On ie iałka zawsdy bez zoly i pieprzu.
8. Nogi mie barzo bolo, ia iech pewnie przeszorował.
9. Ja u kobiety bułem i łeł to mowiu, i ono mowiła ona to corce powie.
10. Ja tego niechce wiencey cyniecz.
11. Ja ci zaras warzoncho bez usy dam, ty małpo.
12. Gdze ty idzes, mamy my ztobo iscz?
13. So lyche zasy.
14. Mołe miełe dziecze, stoł ty tu nisko, słe gensy cze zakonsało.
15. Ty sie dzysiał nawienceł uzułecs i spokoyny bułes, ty mozes prenseł do domu iscz nies drugie.
16. Tysez nie dosiz wielky, abysez ieno butelke wina wypicz mogł, ty musies nawprzod kawał większy urosnoncz.
17. Idcz, bondcz taky dobry i mow twołeł siostrze, ona ma odzenie przed wasze matke usycz i sczotko wyczesacz.
18. Bysez bo ty go snał, to by to nacey przysło i temu by lepie było.
19. Kto mie moł kos s niensem ukrat?

20. On tak čyniu iak ony by go do młocenia obstalowaly; ony ale to sany cyniely.
21. Komu on to nowo rystoryło powiedzał?
22. Musziem głosno wrzesczicz, bo on nas nie srosumiełe.
23. My upracowane i nam sie chcze piec.
24. Jek my wzorał wiezor nasad przyslym, to owte łuz lezely w łosku i mosno spaly.
25. Snieg dzyseyso noc unas ostał lesonc, ale dzies srena sgynoł.
26. Za naso isbo stoło trzy łebłonky zarwonienie łebkoma.
27. Nie moseta iesce okamgnienie na nas cekac, tedy pułdziem swani.
28. Wy nimata takie dzeczynske rzečy cynicz.
29. Nase gory nie takie wysoke, wase wysse.
30. Wiele funtow keybasy i wiele chleba chzeta wy?
31. Ja was nie zrosuniełe, wy musihyta krusine głosnieł gadacz.
32. Cy wy sta nie snalesly kawałek białego mydła przędemie na mołem stole?
33. Jego brat chce sobie dwa pienknie nowe isby w wasem ogrodze budowacz.
34. Te słowo mu serca przisło.
35. To dobrze z was było!
36. Zo tam sa ptasezky na murze siedzo.
37. Gbury piencz wołow i dzewiencz krowow i dwanasie owieckow z wies wiwiedly, te ony chcely przedać.
38. Ludze dzisiay wzystke na polu i koso.
39. Idcz tlo, bronatny pies nie robi nic czi.
40. Ja sludzianie tam w tyłku bes łonke w syta połechał.

7. Borki, gm. Świętajno, pow. olecki

Borken, Kr. Oletzko
nazwisko nauczyciela: Michael Paul, miejsce urodzenia: Kr. Sensburg (pow. mrągowski), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył – brak informacji (1879/80)
57 212 [W 100,2]

1. W zimie furaią szuche liście w powietrzu.
2. Przestanie wnet śnieg kurzyč, wtedy będzie lepsze powietrze.
3. Włoz węgli w piecz, co mleko wnet zawra.
4. Dobry stary mąz z koniem się na lodzie włamał i wpadł w zimną wode.
5. On przed cztery albo sześć niedziel umarł.
6. Gorącka była za wielka, kuch nisko wcale czarno spalony.
7. On iaika zawsze oprocz soli i pieprzu ie.
8. Nogi mie barzo bolą myśle, zem iech przebrał.
9. Byłem u tey białki i mowiłem iey tą, ona mowiła, ze to i swey corce powie.
10. Ia tego tez więcey nie uczynie.
11. Ia ciebie uderze warząncho miedzy uszy, ty małpo!
12. Gdzie idziesz, mamy z tobą iść?

13. Liche czasy!
14. Miłe dziecie, zostań nisko, złe gięsi cie roszszarpaią.
15. Tyś się dziś naywięcey uczył i byłeś spokoyny, mozeš prędzey do domu iść iak oni.
16. Tyś ieszcze nie dość wielki, abyś butele wina wypiuł, musisz ieszcze kawał więcey rosnąc!
17. Idź, bądź taki dobry, a mow twoiey siostrze, zeby waszey matce odzienie doszyła i szczotką obczesała.
18. Zebyś go znał! w tedy by z nim lepiej było.
19. Kto mi moy kós z myęszem ukradł?
20. On tak czynił iakby do młoczenia był wezwany, lecz oni to sami czynili.
21. Komu to nowo hystoryią powiadał?
22. Musi głośno wołać, bo nas nie zrozumie.
23. My szą umordowane i mamy pragnienie.
24. Iak my wczoray wieczor nazad przyśli, byli oni iuz włozu i twardą spali.
25. W nocy śnieg lezał, ale dziś rano z taiał.
26. Za naszym domem stoią trzy piękne iabłonki z czerwonemi iabłkoma.
27. Nie mozecie okamgnienie na nasz zaczekać, to poydzim z wami.
28. Nie potrzeba wam tak błaznować.
29. Nasze gory nie szą bardzo wyszokie, wasze szą wiele wyszsze.
30. Wiele funtow kiełbaszy i chleba chcecie mieć?
31. Ia wasz nie rozumieie, wy musicie cokolwiek głośniej mowić.
32. Nie znaleźliście kawałek białego mydła przede mie na moim stole?
33. Iego brat chce sobie dwa piękne nowe domy w waszym ogrodzie pobudować.
34. Te słową przyszłą mu z serca.
35. To było prawie od was.
36. Coz to za ptaszeczki na tem murku siedzą?
37. Gbury pięć wołow, dziewięć krow i dwanaście owieckow przed wieś przygnali, te chcieli przedać.
38. Ludzie dziś wszyscy szą na polu i sieką.
39. Idź tylko, brunatny pies ci nic nie uczyni.
40. Ia z ludzioma z tyłu przez łąke do zyta przeiechał.

8. Barany, gm. Świętajno, pow. olecki

Barannen, Kr. Oletzko
nazwisko nauczyciela: Kronenberger, miejsce urodzenia: Mensguth (Dźwierzuty, pow. szczycieński), Reg.-Bez. Koenigsberg (Kaliningrad, Rosja)
tłumaczyli uczniowie (1879/80)
57 213 [W 101,4]

1. W Zymi lataio suche Liśćie w powietrzu.
2. Zaraz przestanie śnieg padać, tedy będzie czas lepsy.

3. Włoz wingle w piec, ze sie mleko prędko zawarzy.
4. Ten dobry stary mąs sie z koniem przez lot włamał i wpad w zimno Wode.
5. On przed stery albo seść miedziel umarł.
6. Ogeń za gorący był, bo Kuchy nysko czale czarne spalone so.
7. On iee ciągem iayka bez soly i pieprzu.
8. Nogy mi moczno bolo, ia myśle zem ie przechodził.
9. Ja u tey Biàyki bylem, i iey mowiłem, a ona mowiła, ze chciała i swoiey czorce mowić.
10. Ja tego więcey niechce czynic.
11. Ia ci Warziąchsio po usach dam, ty maypa.
12. Gdzie idzez, mamy stobo isć.
13. Szo lyche czasy.
14. Miłe Dziecie, zostań tu nysko stoiąc bo te złe gyńsy ćie na śmierć ukąsaio.
15. Tyś się dzysiay na więcey wyucził, i cychych był, ty mozez prędzey do domu isc iak owći.
16. Tys iescze nie wielky dość abyś butelke wina wypił, ty iescze kawał uro-śnąć muśiz.
17. Idz, bądz taky dobry i mow twoiey śiostrzie, ze ma Kleity matćie usyc i z czotko czysto zrobić.
18. Kiedy bys go był znał, tedy by inaczey przysło, i byłoby lepiey z nim stoyiało.
19. Kto mi Koz z mięsem ukradł?
20. On tak czynił iakoby go do młóczenia opstalowali, ale oni tego sami zrobily.
21. Komu tó nowo powieść powiedział?
22. Muśy głośno wrzesceć, bo inaczey nasz nie rozumieyie.
23. My so zpracowane i pragniem.
24. Iak my wczoray wieczor się wroćylim, iuz owte w łozu lezely, i byli zasnely.
25. Śńieg z tey nocy u nasz leząc został, ale dzyśiay reno staiał.
26. Za naszo izbo stoio trzy piękne iabłąki z czerwonemi iabkami.
27. Nie mozeta wy okamgnienie na nasz czekać, tedy poydzim z wami.
28. Wy nie muśyta takie Dźiećinne zabawy czynić.
29. Nasze gory nie so bardzo wysokie, wasze so wiele wysse.
30. Wiele Funtow Wurzty i wiele Chleba chczeta?
31. Ja nie moge wasz rozumieć, muśyta głosniey gadać.
32. Znaleźlyśta Kawałek białego midła przedemno na stoliku moim?
33. Jego brat chce sobie dwa piękne nowe izby w waszem ogrodzie budować.
34. Te słowo mu z serca przysło!
35. To od wasz dobrze było.
36. Čzo tam za ptasky wysoko na murku śiedzo?
37. Gospodarzie byli pięc Woły i dzewięc Krow i dwanaście owiec przed wieś wyprowadzili i chciely ie przedać.
38. Ludzie so dzyśiay wsyscy na polu i śieko.
39. Idz tylko, ten bronatny pies tobie nic nie uczyni.
40. Ja z temi ludziami tam w tyle przez łąkie w zyto poiechał.

9. Olszewo, gm. Olecko, pow. olecki

Olschoewen, Kr. Oletzko
nazwisko nauczyciela: Wilhelm Radday, miejsce urodzenia: Ortelsburg (Szczytno), Reg.-Bez. Koenigsberg
tłumaczył nauczyciel (1879/80)
57 223 [X 101,2]

1. W zyme lataią ſuchie liſčie przez powietrze.
2. Zaraz przeſtanie kurzyč, tedy będzie powietrze zas lepſze.
3. Čzyn węgle w pieč zeby Mleko wnet warzyč počeło (začeło).
4. Ten dobry ſtary Mąz (Chłop) z koniem przez lot przełamał i w zymno wode w padł.
5. On przed čztery albo ſzeſčz niedziel umarł.
6. Ogien był za gorončy, kuchy ſą niſzko čale čzarno ſpalone.
7. On ie iaika zawzdy opročz Soly i Pieprzu.
8. Nogi mie bardzo bolo, ia wierzam zem ie oddłabił.
9. Ja u tey białky był i iey mowił, a ona mowiła ze ſwey čorče powie.
10. Ja tego tez niechče więčey učzynyc.
11. Ja uderzie čiebie zaraz warzongchwio w koło uſzy, ty małpo.
12. Gdzie idzies, mamy z tobą iſč?
13. Są lyche čzaſy.
14. Moie mnyłe dziecie zoſtan tu niſko ſtoieč te złe gęſy čiebie do smiercy zaſčypią.
15. Tys dzis naywięčzey ſie učzył i grzečny był. Ty mozes prędzey do domu iſčz iak owčzy.
16. Tys ieſčze nie duzy doſč, abys mogł butelke winna wypič, ty muſis wprzod ieſčze kawał roſznoč i więkſzem bydč.
17. Jdz, bądz taky (taka) dobry (dobra) i mow twey siostrze ona ma odziene przed waiu (waſzą) Matke uſyč i ſčotko čzyſto zrobyč.
18. Był bys ty go znał toby inačzey było przyſło, a lepiey by znim ſtoiało.
19. Kto mnie moy koſz z mięſem ukradł?
20. On čzynił iak by go do (draſowania) młočenia obſtalowaly, oni to ale ſami učzynily.
21. Komu on to nowo Hyſtoryia (przepowiaſtke) powiedział?
22. Trzeba głoſzno krzyčzyč bo naſ nie zrozumnieie.
23. My uturbowane i mamy pragniončkie (pič ſie nam chče).
24. Jak my wčzoray wiečzor wzad przyſly to lezely owčzy iuż w łozu a byly feſt w spiku.
25. Snieg tey nočy u nas lezyč zoſtał ale dzis rano roztopniał.
26. Za naſzem domem ſtia trzy piękne iabłonky z čzerwonemy iabłkoma.
27. Nie mozečie ieſčze iedne okamgnienie na naſ čekač, tedy pudziem (poidziemy) z wamy.
28. Wy nie potrzebuiečie takie dziečinskie rzečzy prowadzič.
29. Naſze gory nie ſą bardzo wyſokie, waſze ſą wiele wyſze.

30. Jak wiele funtow worsty (Kielbaſzy) i iak wiele chleba chčzečie miečz?
31. Ja waſ nie rozumnieie wy muſyčie troſkie głosniey gadač.
32. Čzylisčie zadnego kawałka białego mydła dla mnie na moiem ſtole ne znalezly.
33. Jego brat chče ſobie dwa piękne nowe budinky w waſzem ogrodzie budowač.
34. To ſłowo przyſzło mu z ſerča.
35. To było dobrze (prawie) od waſzčy.
36. Co ſiedzy tam za ptaſzuſek wyſoko na tem murečku.
37. Gbury byly pięč wołow i dziewięč krow i dwanasčie owieč przed wies przyprowadzily, te chčiely przedač.
38. Ludzie ſą dziſzay wſzyſčzy na dworzu na polu i koſzą.
39. Jdz tylko ten bronatny pies nie učzyni tobie nič.
40. Ja z ludziamy (z temi ludziamy) tam w tyle przez łonkie w zyto poiechał.

10. Gordejki Małe, gm. Olecko, pow. olecki

Gordeyken, Kr. Oletzko
nazwisko nauczyciela: Rudolf Hein, miejsce urodzenia: Klimken koło Angerburga (Klimki koło Węgorzewa), Reg.-Bez. Gubminnen
tłumaczyli uczniowie (1879/80)
57 222 [X 101,4]

1. W zima lataią ſuche liście w powietrze.
2. Przeſatnie [sic!] zaraz śnieg padać, tedy będzie czas znowu lepſy.
3. Syp węgle wpieču, azeby mleko wnet napoczyna się warzyć.
4. Ten dobry ſtary mąź się werwał zkoniem wlód i padł wzimne wodę.
5. On umarł przed cztery albo ſześć niedziel.
6. Ogień był za gorączy, bo Kołace nizko czarne się spalili.
7. On ię iayka zawzdy bez ſoly i bez pieprzu.
8. Nogi mi barzą bolą, mnię się widzi, zem ię odgniodł.
9. Byłem u pani i iey to mówił, a ona mowiła, ze miała to tez corki ſwoiey powiedzieć.
10. Ia iuz niechcę tego więčey czynić.
11. Dam ci zaraz z warzącha między uſzy, ty iawronie.
12. Gdzie idzieſz, mamy ztobą iść.
13. Są liche czasy.
14. Moie miłe dziecie, zoſtań tu nizko, bo tę złę gęsi zadrą cię do śmierci.
15. Ty dzisiay naywięcey uczyłeś i byłeś posłuſzny, ty mozeſz prędzey do domu iść niz drugie.
16. Tyś ieſzcze nie ſrogi dość, butele wina wypić, musiſz ieſzcze kawał rosnąć i większy być.
17. Idź, bądź taki dobry a mów twoiey siostrze, ze miała odzienie przed naſzą matko usyć i z ſzczotką wyczyścić.

18. Kiebyś ty go poznał! Tedy by inaczey to przyſzło i przed niego by to było lepiey.
19. Kto mi móy kós z mięſem ukradł?
20. Się widziało, zeście iego do młočenia obśtelowali; wyście ale to sami zrobili.
21. Komu on to nowo hystoryą powiedział?
22. Trzeba głośno wrzescyć, bo on naſz nie rozumieię.
23. My iesteśmy spraczowane i pragniemy.
24. Iak my wczoray wieczor wzad przyſzlim, lezeli iuz owte włozu i twardą spali.
25. Snieg wtey nocy u naſz leząc oſtał, ale dziś rano on się roztopniał.
26. Za naſzem domem ſtoią trzy piękne iabłonecki z červonemi iabłuskami.
27. Nie mogliście ieſzczę okamgnienieczku na naſz czekać, to by poſzlim zwami.
28. Nie godzi się wam takie dziecinskie figle stroić.
29. Naſze góry nie są barzą wyſokie, waſze są wiele wyźſze.
30. Iak wiele funtow wurztów i iak wiele chleba chčecie?
31. Nie rozumieie wam, musicie troszkę głośniey gadać.
32. Czyście na moim ſtole nie znaleźli przedemie kawałek białego mydła?
33. Iego brat chcę ſobie dwa pięknę nowę budynki w waſzem ogrodzie budować.
34. Słowo tez przyſzło iemu z ſerča.
35. To było od nich prawię dobrzę.
36. Co tam siedzą za ptaſeczki wyſoko na tem murecko?
37. Gbury mieli pięć wołów dziewięć krów i dwanaście owieczków przede wsią przyprowadzóno, te chcieli oni przedać.
38. Ludzie są dzisiay wſzystkie na polu i koſą.
39. Idź tylko, ten brunatny pies ci nic nie zrobi.
40. Ia iechał z ludziami tam wtyłku bez łąki wzyto.

11. Krzyżewko, gm. Wieliczki, pow. olecki

Krzyszewken, Kr. Oletzko
nazwisko nauczyciela: Figura, miejsce urodzenia: Rydzewen (Rydzewo), Reg.-Bez. [brak informacji]
tłumaczył (1887)
57 225 [X 102,8]

1. W zime lataią suche liśćie w powietrzu.
2. Zaraz przestanie śnieg padać, powietrze się polepszy.
3. Włoz węglow w pieć, ze się prętko mleko zawarzy.
4. Ten dobry stary mąź koniem sie bez lot werwał, i w zimno wode wpadł.
5. On przed cztery albo sześć niedziel umarł.
6. Ogien był za gorący, kuchi podspody się popalyły.
7. On ie jaika zawzdy bez soli i pieprzu.

8. Nogi mi bardzo bolą, misle zem ie przebiegał.
9. Ia byłem u białky, i iey to mowiłem, a ona mowiła ze chciała to i iey corce mowić.
10. Ia to więcey czynič niechce.
11. Ia cie zaraz warząchο bez uszy uderze ty małpo.
12. Gdzie idzies ty, mamy i my stobo iść?
13. Zą lychie czasy.
14. Moie miłe dziecie, zostan ty tu nizko, słe gęśi na śmierć cie zakąsą.
15. Ty dziś się najwięcey uczył, i byłeś baczny, ty możes prędzey do domu iść, iako drudzy.
16. Ty ieszcze nię dosć srogi iedno butele wina wipić, ty musis ieszcze kawałek podrosnąć.
17. Idź, bądz taki dobry mow ze twoiey siostrze, ona ma szaty przed waszą matkie uszyć i szczotko obczyścić.
18. Gdy byś go był znał, tedy by naczey było przysło, i stobo lepiey by się miało.
19. Ktos mi kosz z mięsem ukradł?
20. On tak czyni, iako by oni go do młocęnio obstalowali, oni ale sami to zrobily.
21. Komu on to nowo powiastkie powiadał?
22. Muśi głośno wrzeszczeć, bo on naz nie zrozumie.
23. My iestem upracowane i mami pragnienie.
24. Gdyšmi wcoray wiecor wzad przyśli, lezely iuz owte włoszu i byli usneli.
25. Snieg tey noci u nas nie zginął, ale dzisiay rano roztopniał.
26. Za naszą isbo stoio trzy jabłonkow cerwonemi jabłkami.
27. Nie moszecie wy okamgnienie na naz czekać, tedy my z wami poydzemy.
28. Wy nie macie takie dziećinstwa wypełniać.
29. Nasze gory nie zą tak wysokie, wasze zą wiele wysze.
30. Wiele funtow kiełbasa i wiele funtow chleba chciecie wy.
31. Ia waz nie zrozumie, musycie głośney mowić.
32. Nie znaleszliscie kawałek białego mydła dla mie na moiem stole?
33. Iiego brat sobie chce dwa piękne nowe domi waszem ogrodzie budować.
34. Słowo iego serca pochodzo.
35. To było prawie od niech.
36. Co tam za ptaseczki wysoko na murku siedzio?
37. Gbury mieli pięć wołow, dziewięč krow i dwanaście owiec przed wrota zaprowadzono, chcąc ie przedač.
38. Ludzie dziśiay na polu i zniwuią.
39. Idz tylko, ten bronatni pies tobie nić nie uczyni.
40. Ia z ludzami tam wtyle przez łąkie w zyto wiechał.

12. Markowskie, gm. Wieliczki, pow. olecki

Markowsken, Kr. Oletzko
nazwisko nauczyciela: Albert Kucharski, miejsce urodzenia: Krupinnen (Krupin, gm. Olecko), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył nauczyciel (1879/80)
57 224 [X 102,6]

1. Wźyme latają szuche liście przez powietrze.
2. Zaraz pszestanie śnieg padać, w tedy zasię będzie lepsze powietrze.
3. Włoz węgle w pieč, zeby mleko rycho pocnie się warzyć.
4. Ten stary dobry chłop się werwał i wpad wzimno wode.
5. On przed cztery albo sześć niedziel umarł.
6. Ogień był za gorączy, kuchy się podspody czale spalili.
7. On je jayka zawzdy bez soli i bez pieprzu.
8. Nogi mi barzo boló, pewniem je sobie okalecił.
9. Byłem u tey niewjasty i jey to mowiłem a ona mi mowiła, ze powie i swojey czorce.
10. Ia to i więczey niechce czynić.
11. Uderzie cię zaróz warządcho wkoło uszy ty małpo!
12. Gdzie ty idziez, mamy my z tobó yść?
13. Są liche czasy!
14. Miłe dziecie, ostań się tu nisko, złe gięsi cię zazro.
15. Ty dzyś najwięczej się uczył i byłeś porządnem, mozes prędzey do domu iść jak owte.
16. Tyś jeszcze niejest dość wielki abyś wypiuł pełno butelkie wina, ty musiz jeszcze większem roznąć.
17. Idz, bądz taki dobry i mów twojey śiostrze, ona mniała uszyć odzienie przed waszą matkie i mniała je wyczyścić sczotko.
18. Był byś go znał i naczey by źniem posło i lepiey by źniem stojało.
19. Kto mi ukratł kóz moj z nienszem?
20. Czynił tak, jak by go do młoczenia wołali, ale oni to szani czynili.
21. Komu on to nowo historyo powiadał?
22. Muśiem głośno wołać, gdyz on nam tak nie zrozumieje.
23. Iesteśmy utrudzone i pragniem.
24. Jak my wczoraj wiecor nazad przyślim, juz owci lezeli w łozu i spali.
25. Śnieg tey nocy unaz lezał, leć rano z tajał.
26. Za naszem domem stoją trzy jabłonki z (piękneni) czerwoneni jabkamni.
27. Nie mozeta jesce okamnienie na naz czekać, wtedy pudziem z wami.
28. Wy nimata takie głupstwa czynić.
29. Nasze gory nieszó barzo wyszoko, wasze szŏ większe.
30. Jak wiele funtow wórśtow i jak wiele chleba chcecie?
31. Ja waz nie rozumieje, musicie troche głośniej gadać.
32. Nie znałeźliście na mojem stole kawałek białego mydła przede mię?

33. Brat jego chce szobie dwa pięknech domow w waszem ogrodzie z budować.
34. Słowo przysło mu od serca.
35. To było prawie od waz.
36. Co siedzą tam za ptaszecki wyszoko na murku?
37. Gospodarze zawiedli pięć wołow i dziewięć krow i dwanaście owieckow przed wieś, te chcieli oni przedać.
38. Ludzie szą dzyśaj nadworzu w polu i zną.
39. Idz tylko, bronatny pies nic ci nie czyni.
40. Z ludzami tam wtyle bez biel w zyto jechałem.

13. Szczecinowo, gm. Stare Juchy, pow. ełcki

Szczecinowen, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Reinhardt, miejsce urodzenia: Neuendorf (Jabłonowo, wcześniej Nowa Wieś, gm. Kowale Oleckie, pow. olecki), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył uczeń (1887)
57 250 [Y 100,(10)]

1. W zimę leczą szuche Liście w powietrzu.
2. Zaras przestanie snieg padać, a będzie piękne Powietrzie.
3. Włoz węgli w piecz, ze mleko prędko sie zawarzy.
4. Dobry stary mąz przerwał się zkoniem przes lod i wpadt wwode.
5. On przed cztery albo pięć tygodni umarł.
6. Ogien był za gorączy, kuchy się nisko zpaliły.
7. On jada jajka zawsze oprocz szoli i pieprzu.
8. Nogi mię bardzo bolą wierzam zem je przebrał.
9. Byłem u niewiasty, i mowiłem jej, a ona mowiła ze chce czorcze mowić.
10. Niechcze więczej tez tego czynić.
11. Trzaszne ćie warzonchą między uszy Małpo.
12. Gdzie idzies, mamy stobą isć?
13. Są liche czaszy.
14. Miłe dziećie, ostań nisko, złe gęsi cie zakąszają.
15. Uszyłeś sié dzysay nawięszey i byłeś szpokoyny mozesz prędzey do domu iść jak drudzy.
16. Jeszesześ nie wielky dość, butelky wina wypić, muśysz kawał rosznąć i większy być.
17. Jdz, bądz taky dobry, i mów siostrze, ze odzienie waſsey Matcze uszyje i je sczotko wyczyści.
18. Znałbyś ty jego, stało by śie inaćz i lepiey się by mu działo.
19. Ktoz ukradł mi mój kosz z mięszem?
20. Czynił tak, jakby go do drażby wołali, oni ale to sami czynili.
21. Komu powiedzał nową powieść?
22. Muśi głośno krzyczeć, bo nas tak nierozumiejes.
23. Upraczowanym i mam pragnionczke.

24. Jak wszoraj wieczor nasad przyślym, lezeli owći w łozu i byli posznięte.
25. Snieg u nas przez noć leżącz ostał, dzys rano ale stopnał.
26. Za naſsem domem stoyą trzy piękne Jabłonki z czerwonemi Jabłuszkami.
27. Mozeta w okamienie na naſs czekać, tedy pojdziem zwami.
28. Niemata takiego dziecinstwa czynić.
29. Naſse gory nie są bardzo wysokie, waſse wiele wyscze.
30. Jak wiele funtów kełbaszy i wiele chleba chczeta?
31. Nierozumnie waſs, muśita troche głosno gadać.
32. Nieznaleźlista zadnego kawałka białego mydła dla mie na stole moyem.
33. Jego brat chce dwa piękne nowe domy w waſsem ogrodzie budowac.
34. Te słowa przysło mu z szercza.
35. Prawie było z waſs.
36. Czosz za ptaszeczki siedzą wysoko na murku.
37. Gburi mieli pięć wołów i dziewięć krów i dwanaście owiecz prezd wiśą, i chcieli je przedać.
38. Wszyszy ludzie są dzyś na polu i sieką.
39. Jdz, bronatny piesz ći nicz nie uczyni.
40. Z teni Ludziami pojechałem tam wtyłku prezes łonke w zyto.

14. Orzechowo, gm. Stare Juchy, pow. ełcki

Orzechowen, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Reinhardt, miejsce urodzenia: Orzechowen, Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył nauczyciel (1887)
57 249 [Y 099,(10)]

1. Wzime leczą ſuche liście przez powietrze.
2. Zaraz przestanie śnieg padać, tedy będzie znowu czas lepſzy.
3. Włoz węgli w piec, aby się mleko poczeło prętko warzyć.
4. Ten dobry ſtary chłop zarwał się z koniem i wpad w zimną wode.
5. On przed czteroma albo sześcioma niedzielami umer.
6. Ogień buł za tęgi, toć kołacze odspody cale czarno spalone.
7. On ie iayka zawdy bez soli i bez pieprzu.
8. Nogi me bolą barzo, ia myśle, ia ie przesiłował.
9. Ja bułem u białki i mowiłem iey i ona mowiła, ze ona i iey córce tez bedzie mowiła.
10. Ja tego jęcey nie bede robiuł.
11. Ja ciebie uderze zaraz warzącha przez usy. Ty małpa.
12. Gdzie ty idzies, cy my ztobą pudziem?
13. To liche znaki.
14. Moie miłe dziecie, zostań tu nisko, bo cie gęsi zascypią.
15. Tyś dzisiay się nayjencey ucuł i bułeś dobry, ty mozes prendzey do domu iść, niz owci.

16. Jesceś ty za mały, abyś butele jina wypjuł, ty musis iesce kawał rosnąć i jęksem być.
17. Jć, i mow twoiey śiostrze, aby ona odzienie przed wasą matke usyła i ʃcotką wyceʃała.
18. Kiebyś ty go znał, toby inacey przysło i lepjey by zniem było.
19. Kto mie moy kos z nięsem ukrat?
20. On to tak zrobiuł, iekby oni go do młocenia obśtalowali, ale oni to sani zrobili.
21. Komu on tą nową istorią pojedał?
22. Musi głośno wrzesceć, bo on nas nierozumnieie.
23. My się umęcili i chce się nam pchić.
24. Jek my wcoray wiecór nazat przyśli, to iuz owci lezeli w łozu i twardo spali.
25. Śnieg tey nocy unas ostał, ale dziśay reno iuz zginął.
26. Za naʃzem domem ʃtoią trzy pchienkne Jebłonki z cerwonemi Jebkani.
27. Nie moglibyśta wy na nas chilke cekać tobym pośli z wani.
28. Wy nie muśita takieni dziecinneni być.
29. Naʃe góry nie są takie wysoke iak wase.
30. Jak siła kiełbasow i chleba chceta?
31. Ja was nie rozunieie, wy muśita troske głośniey gadać.
32. Cyśta nie nalezli kawałka białego mydła przede mie na ʃtole?
33. Jego brat chce ʃobie dwa pchienkne nowe domy w wasem ogrodzie postajić.
34. Te słowo mu z ʃerca przysło.
35. To było dobrze od waści.
36. Co to za ptaʃecki siedzą wysoko na tem murku.
37. Te gospodarze wyprowadzili pchęć wołow i dziejenć krow i dwanaście ojeć przed jeś, te oni chcą przedać.
38. Ludzie są dzisai wsisci na polu i sięką.
39. Jć tlo ten bronatny pches tobie nic nie zrobi.
40. Ja z teni ludziani tam w tyle przez łąke w zyto poiechał.

15. Olecko Małe, gm. Wieliczki, pow. olecki

Klein Oletzko, Kr. Oletzko
nazwisko nauczyciela: Samuel Dotzek, miejsce urodzenia: Kukowen (Kukowo, gm. Olecko), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył nauczyciel (1879/80)
57 257 [Y 102,5]

1. W Zyme furaio ʃzuche Liśće przez powietrze około.
2. Przeʃtanie zaraʃz śneg padac, wtedy będze Czas znowu lepʃzi.
3. Czyn węgle w piec, ze mleko wnet się warzic pocnie.
4. Ten dobri stari mąsz sie z konem przeʃz lod przełamał i w to zymno wode wpadł.
5. On przed 4 lub 6 tygodnie umarł.

6. Ogen był za gorąci, kuchi ʃʒo nisʒko wcale cʒarno upalone.
7. On ie iaika zawʒdi oproc ʃʒoli i pieprʒu.
8. Nogi cinio mie bardʒo boł, ia wierʒe, ia ie prʒeʃʒorował.
9. Ia u białki byłem i mowiłem iey, a ona mowiła, ona chcʒala to i swey cʒorce mowic.
10. Ia chce to iuʃʒ ʒaśie niecʒinić.
11. Ia rʒne ciebie ʒaraʃʒ warʒochwio około uʃʒu, ty małpo.
12. Gdʒie ty idʒeʃʒ, mamy i my z tobo iść?
13. Szo liche cʒaʃzi!
14. Moie miłe dʒiecie, zostań tu niʃʒko, ʃʒtoiąc, te złe gęśi cie cie [sic!] zakąʃʒaio.
15. Ty dʒiś naywięcei sieuciłes, i byłeś ʃʒtatecni, ty mozes prędʒei do domu isc niʒli druge.
16. Ty nie iesteś ʃʒrogi dość abyś butele wina wypił, ty muśiʃz wprʒod iesʒcʒe koniec rosnąc i więkʃem byc.
17. Idʒ, bądʒ taki dobri i mow twey siostrʒe, ona ma te odʒenie prʒed waʃʒo matke gotowo uʃʒic i ʃʒcʒotko cʒysto ʒrobic.
18. Był by ty iego znał! wtedy by było inacey prʒyʃʒło, i stoiało by lepiey około niego.
19. Kto mie moy koʃz z mięʃʒem ukradł?
20. On cʒinił tak, iakoby go do młocenia ʒaʒwali, oni ale to ʃʒami ucʒinili.
21. Komu to nowo historio powiedał?
22. Aʃʒ muśi głośno wrʒeʃʒcʒec, bo nie roʒumieie nam.
23. My utrudzone i mamy pragniącke.
24. Iak my wcʒoray wiecor naʒad prʒysli, to leʒeli te druge i byli mocno we spiku.
25. Sneg tey noci u naʃʒ leʒąc ʒostał, ale dʒis rano on stopniał.
26. Za naʃʒem domem stoio trʒy piękne Iablonecki cerwonemi iabkami.
27. Nie moʒeta wy iesce okamgnienie na naʃz cʒekac, wtedi poidʒem z wami.
28. Wy niemacie takie dʒiecinnośći cʒinic.
29. Naʃʒe gori nie ʃzo bardʒo wyʃʒoke, waʃʒe ʃʒo wiele wyʃʒse.
30. Iak wiele funtow kełbaʃzi i iak wiele chleba chcʒecie miec?
31. Ia wam nie rozumieie, wy muśita troche głosney gadac.
32. Nie znalezliśta kawałka białego mydła dla mie na stole?
33. Iego brat chce sobie dwa piękne nowe domy w waʃʒem ogrodʒe budowac.
34. Te ʃʒłowo prʒyʃʒło mu od ʃʒerca.
35. To było prawie od wasieci!
36. Coʃʒ siedʒo tam za ptaʃʒecki wyʃʒoko na tem murku?
37. Te gburi mieli pięc wołow i dʒiewięc krow i dwanascie Owieckow prʒed wieś prʒywiedʒono, te chcieli oni sprʒedac.
38. Te Ludʒe ʃʒo dʒys wʃʒysci na dworʒu na polu i zniwuio.
39. Idʒ tylko, ten bronatni pies nie ʒrobi ci nic.
40. Ja ʒ ludʒami tam w tyle beʒ łąke w zyto poiechał.

16. Niedźwiedzkie, gm. Wieliczki, pow. olecki

Niedzwetzken, Kr. Oletzko
nazwisko nauczyciela: Kruppa, miejsce urodzenia: [nieczytelne], Reg.-Bez. [nieczytelne]
tłumaczył nauczyciel (1879/80)
53 649 [Y 102,10]

1. W zimie lataią suche liście w powietrzu.
2. Śnieg przestanie wnet padać, potym będzie powietrze lepsze.
3. Włòz węgli w piec aby mleko wnet się zagotowało.
4. Ten dobry stary mąz na lodzie z Koniem się zarwał i wpadł w zimną wodę.
5. On tak cztery lub sześć niedziel umarł.
6. Ogień był za mocny, z tąd Kołacze nizko czarno spalóne.
7. On iada iaia zawſze oprocz soli i pieprzu.
8. Nogi mi bardzo bolą, ia myśle zem ię nadłabił.
9. Ia byłem u tey kobiety i powiedziałem iey to, a ona mowiła że ona to i swey córcze opowie.
10. Ia tego więcey iuż nie uczynie.
11. Ia tobie warząchwią po uszach dam, ty małpo!
12. Gdzież idziesz mamy i my z tobą iść?
13. Lichę czaſy!
14. Miłe dziecię, zostań tu nizko, bo te złe gęsi ciebie zakąſaią.
15. Ty dzisiay naywięczy się wyuczył, będąc i porządnem, więc poydziesz prędzey do domu, niz owci.
16. Ty ieszcze nie dosić wielki, abyś butele wina wypił, nayprzod musisz rosnąc i większy być.
17. Idź, bądź tak dobry, a mów twoiey siostrze, aby òna waſzey matcze odzienie uſyła i te szczotką ochędozyła.
18. Gdybyś ty iego znał! toby to wſzystko inaczey sie stało, a ón inszy by był.
19. Ktož mi moy kosz z mięsem ukradł?
20. On tak czynił, iak gdbyby go do młocenia zaſadząno, ale oni to ſami czynili.
21. Komu on te nową hyſtoryią opowiedział?
22. Trzeba glośno krzyczeć, bo inaczey ón zaś nie zrozumie.
23. Iesteśmy spracowani i poczuwamy pragnienie.
24. Gdyśmy wczoray wieczorem powrocili, lezeli owci w łozu twardo śpiąc.
25. Śnieg u nas przez noc tylko lezał, a dziś rano ztaiał.
26. Za naſzem domem ſtoią trzy piękne jabłonki z czerwonemi jabłuszkami.
27. Moglibyście ieszcze chwilke (okamgnienie) na naſ czekać, a tedy poydziem z wami.
28. Nie musicie takie głupstwa robić.
29. Naſze góry nie bardzo wyſokie, waſze ſą daleko wyszemi.
30. Ile funtów kiełbaſy i chleba żądacie?

31. Nie rozumieie waſ, muſicie troche głośniey gadać.
32. Nie znalezliście kawałka białego mydła dla mnie na ſtole leżącego?
33. Iego brat chce dwa nowych pięknych domów w waſzem ogrodzie zbudować.
34. Te słowo pochodzi mu z ſerca.
35. To było dobrze od was.
36. Coz to za ptaszeczki siedzą wyſoko na mureczku?
37. Gbury przyprowadzili pięć wołów, dziewięć krów i dwanaście owieczek przed wieś, chcąc ie przedać.
38. Ludzie dziś wſzyscy na polu i żną.
39. Idź za, ten brunatny pies ci nič nie uczyni.
40. Ia z ludziami tam byłem przez łąke w żyta poiachałem.

17. Wilkasy, gm. Wieliczki, pow. olecki

Wilkassen, Kr. Oletzko
nazwisko nauczyciela: Deyda, miejsce urodzenia: Ludwigswelde, Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczyli uczniowie (1879/80)
57 258 [Y 102,11]

1. W zyme lataią suche liscie wpowietrziu.
2. Ustanie zaraz kurzyć, potem bendzie czas piękny.
3. Wrzuć węgle w piec, co mleko sie wnet pocnie warzyć.
4. Dobry, stary chłop z koniem przez lód sie zarwał i w zymno wode w pad.
5. Iuz cztery albo sześć niedziel jak on umarł.
6. Ogeń buł zagorączy, kołacze nizko sie carno spalili.
7. On je jajka zawse bez soli pieprziu.
8. Nogi mie mocno bolą, ja wierzie, ja je przeleciał.
9. Ia u białki bułem i mowiułem jej, i ona mowiła, ona chciała swojej czorce mowić.
10. Nie chce i więcej robić.
11. Ia bende cie zaraz warziochą biła za uszy, ty małpo!
12. Gdziesz idziesz, mamy i my stobą iść?
13. Są liche czaszy.
14. Moje miłe dziecie, zostań nizko stoiąc, złe gęsi cie zakąsaią.
15. Tyś dzisiaj najwięcej sie uczuł i bułeś cychi, ty mozes prędzej do domu iść jek owte.
16. Ty nie jest jeszcze dość srogi, cobyś jedno butelke wina wypiuł, ty musisz jeszcze konieč urosnąc i większi być.
17. Ić, bądz taki dobry i mow twojej siostrzie, ona niała odzienie przed wašą matka gotowe uszyć i szczotką czysto zrobić.
18. Miałeś ty go znać! to by było inaczej przysło i mogło lepiej o niego stoieć.
19. Kto mie moj kóſs z nięsem ukrad?
20. On zrobiuł tak, jak by go do drasowania stalowali, oni ale sani to zrobili.

21. Komu to nową rystoryią powiedał?
22. Musi głośno wrzesceć, bo nie zrozumieie nam.
23. My jestemy zmęcząne i mamy pragniąckie.
24. Iek my wczoraj wieczor nazat przyslim, lezeli owte juz w łozku i byli mocno przy spaniu.
25. Śniek tej noci u nas ležąč został, ale dzysiaj reno stopniał.
26. Za nasą izbo stoią trzy piękne jebłonki z cerwoneni jebłuśkoma.
27. Nie mozeta okamgnięka na nas cekać, to pudziem z wani.
28. Nie mata takiego dziecinstwa prowadzyć.
29. Nase gory niesą tak mocno wysokie, wase są siła wyssze.
30. Wiele funtow worsty i syła chleba chceta mieć?
31. Ia wam nie rozumieje, wy musita troche głośniej gadać.
32. Śta nie nalezli zadnego kawałka białego mydła przedemie na moim stole.
33. Iego brat chce sobie dwa pięknech nowech domow w wasem ogrodzie budować.
34. Słowo przysło mu z serca.
35. To było prawie od niech!
36. Co siedzą tam za ptasecki wysoko na murecku?
37. Gbury pięč wołow i dziewięč krowow i dwanaście owiecuskow przed wieś przyprowadzili, te chceli przedać.
38. Ludzie są dzisiaj wszystkie na dworziu na polu i koszą.
39. Ić lo bronatny pies nie zrobi ci nič.
40. Ia z ludziani tam w tyłku bez łąke w zyto w jechałem.

18. Kałtki, gm. Stare Juchy, pow. ełcki

Kaltken, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: August Guenther, miejsce urodzenia: Gr. Strengeln (Stręgiel, gm. Węgorzewo), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył (1887)
57 248 [Y 99,6]

1. W źime latają zuche liście w powietrzu.
2. Zaraz przestanie padač, to będzie lepzi czaz.
3. Włoz węgle w piez, co zaraz mleko zawra.
4. Dobri stari głop z koniem sie przez lot werwał i w zimno wode wleział.
5. On przed cteroma albo szescioma niedzielani umarł.
6. Ogien był za goronci, kuchi zą nisko carno zpalone.
7. On ie iaika zawzdy oproč smalcu i pieprzu.
8. Nogi bolo mnie mocno ia mysle, co ia ie przebrał.
9. Ia był u białki im ieł mowił i ona mowiła, ona chciała swoiey corce powiedzič.
10. Ia niechce więcey tego czynič.
11. Ia cie trzasne zaraz warząchο bez usy ty małpo.
12. Gdzie ty idziez cy my mamy z tobo iśč.

13. Za liche czazi.
14. Moie myłe dzieće ostan tu nisko, złe gęśi zakązo cie do smnerći.
15. Tys nawięcey ucił czychos była ty mozez prendzey do domu iść niz drugie.
16. Ty iezce nie iesteś dosč duzi, iedno butelke wina wypic, ty muśiz ieszce roznąč i więksi byč.
17. Idz, bądz taki dobry i mow siostrze, ona miała odzienie uszić przed wasſo matke i zcotko czysto zrobiedz.
18. Kedyč ty iego był znał to było inač przysło i by lepiey z niem była.
19. Kto mie ukrat koz z nięzem.
20. On zrobił tak, tak iek by iego do drazowania obstalowali, oni zani zrobili.
21. Komu on to nowo ristoriio powiedział.
22. Musi głośno gadač, bo on naz nie rosumeie.
23. My iestemy zpracowane i chcemi piedz.
24. Iek my wcoray wiecor nazad przyslim, to lezeli owte w łozu i zpaly mocno.
25. Sniek lezał to noč unaz, ale dziśay rano rozpuścuł śie.
26. Unaz za domem stoią trzy iebłąki z cerwonemie iepkami.
27. Nie mozeta wy na naz chilke pozčekač to pudzem z wani.
28. Wy nie musita take dziečinstwa czynič.
29. Naze gori nie zą bardzo wysokie, wasſe zą siła wysze.
30. Ziła funtow worzti i siła chleba chceta nič.
31. Ia waz nie rozumneie wy muśita troche głośniey gadač.
32. Nie znaleślista kawałek białego midła na moiem ztole.
33. iego brat chce zobie dwa nowech pienknech domow w ogrodzie budować.
34. Te złowo przysło mu z zerca.
35. To było dobrze od waz.
36. Coz tam siedzo za ptazuski wysoko na murku.
37. Gospodarze nieli pięč wołow dziewięč krow i dwanaśce owieckow przed wśią oni chceli ie przedač.
38. Ludzie zą wzyzkie dzisay na polu i zno.
39. Idz bronatni piez cie nič nie zrobic.
40. Ia z ludzami w tyłku bez łąke w zyto poiechał.

19. Zawady Ełckie, gm. Stare Juchy, pow. ełcki

Sawadden, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Zorn, miejsce urodzenia: Nikossen, Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczyli uczniowie (1879/80)
57 252 [Y 100,8]

1. Wzime lataio suche lišce w pogietrzu.
2. Teras przeštaie kurzič, i pogietrze bendzie lepše.
3. Rob Wengle wpgiec co Mleko sie bendzie warzič.
4. Dobri stari chłop skonem na lodzie sie werwał i wzimno Wode wpad.
5. On przed cteroma albo sešč Tigodnami sdech.

6. Ogen buł za goronczi Kuchi šie niesko popaliłi.
7. On ie Iaika zawdi beš Soli i beš Pieprzu.
8. Nogi mnie mocnoł bolo, ia misle ia ie przeleczałem.
9. Ia bułem u Białki i ia mogułem, ona chciała to swoiei Corce pogiedzeč.
10. Ia iuš genzei tego nie srobie.
11. Ia cie zaras bende kucharko bes usi bgiec ty Małpo.
12. Gdzie ty idzieš, my stobo pudziem.
13. Teras liche Casi.
14. Moie mniełe Dzieče sostan tu nieško, bo te złie Genši čie pokonsaio.
15. Ty dzišai sie učułeš i ciecho bułeš, ty pudzies prendzei do domu nis ofte.
16. Ty nie iesteš iescie dosč Gielki iedno Butele Jina wipgicz, ty iesčie musiš iesce genkši bič.
17. Idz bondz taki dobri i mow twioiey Siostrze ona by Odzienie przed Matke usiła i Šcotko zisto zrobiła.
18. Kebiš go znał to by biło inaczey.
19. Kto mnie moy Koš znensem ukrat?
20. On to robguł, iek by oni go do drasowania stalowali, oni to sani zrobgili.
21. Komu on to nowo ...istorio pogiedał?
22. Muszi głoszno wrieścieć bo on nie rozunie.
23. My iestemi słabe i mami pragnienie.
24. Iek my wcorai giečor našad przišlim, to lesieli Drudzi ius włosu i ʃpali.
25. Šnieg tey Noczi lesał, dzisay reno iuš rostopniał.
26. Ša nasem Domem stoio trzi iebłonki ziepkani.
27. Moseta wy iesčie nanaš troske pocekač, to pudzem zwani.
28. Wy nie moseta dzieciani byč.
29. Naše Gory so wisoke, ale wase iesče genkse.
30. Wiele worstow i wiele chleba chcečie nieč?
31. Ia wam nie rosumnie, wy musyce troche głosnie gadač.
32. Mose kawałek białego Midła na moiem Stole nalešli.
33. Jey brat chće sobie dwa nowe Domi w Ogrodzie budowač.
34. Słowo przisło iemu serca.
35. To było prawda zwaš.
36. Cego tam siedzo Ptaski na Murze?
37. Gburi prziprowadzili pinč Wołow i dziegenč Krow i dwanašcie Ofcow i chcieli predač.
38. Ludzie so dzisai wsišci na Polu.
39. Idz, bo ten bronatni Pgieš nič nie zrobgi.
40. Ia zludziamni beš Bgiel w Sito przeiechałem.

20. Kukówko, gm. Świętajno, pow. olecki

Kukowken, Kr. Oletzko
nazwisko nauczyciela: Figura, miejsce urodzenia: Rydzewen, Kr. Lötzen (Rydzewo, gm. Miłki, pow. giżycki), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył nauczyciel (1887)
57 255 [Y 101,(9)]

1. W zimę latają suche liscie w powietrzu.
2. Iuż zaraz przestanie kurzić, to będzie i czas zasię lepszy.
3. Włoż węglow w pieč, aby się mleko prędko zawarzyło.
4. On dobry stary mąż włamał się z koniem na lodzie i wpadł w zimną wodę.
5. On przed śteroma albo sześcioma tygodniami umarł.
6. Ogien był za gorąčy, kołačę są nisko bowiem cale carno spalone.
7. On ję jaika zawsze opróć soli i pieprzu.
8. Nogi mnie boló, ja myślam, żém ich obłordził.
9. U téj białki byłém i jéj to mówiłém, a ona mówiła, ze to i swojej córcę mówić będzie.
10. Tego już więčéj czynić nie chče.
11. Cię zaraz udęrzę warząsią po uszach, ty małpo.
12. Gdzie ty idziesz, mamy z tobą iść.
13. Są liche czaszy.
14. Moje miłe dziečie, zostań tu nisko, te żłe gęsi zakąsają čię.
15. Ty się dzisiay najwięčéj uczyłeś i byleś porządny. Ty mozesz prędzéj do domu iść niż owtę.
16. Tyś jeszcze nie dość, abyś mogł butelkie wina wypić, ty muszisz jeszcze kawał rosnąč i większym byc.
17. Idź bądź taki dobry i mów twojej siostrzę, ona miała odzienie dla waszéj matki usyć i szczotką wyczyscič.
18. Gdyż by ty jego znał, tedy by to inaczéj było przysło, i znim by się lepiéj miało.
19. Kto mnie mój koſz z mięszém ukradł?
20. On tak czynił, jakby go oni do młoczenia obstalowali, oni ale to sami uczynili.
21. Komu on tą nową historyą powiadał?
22. Muszy głosno wołać, bo tak on nas nierozumieję.
23. My są spracowane i pragnąče.
24. Jak my wcoraj wieczor nazad przyśli, to już owtę leżeli w łozu i spali.
25. Śnieg téj nocy u nas leżał, ale dziś rano roztopniał.
26. Za naſzym domém stoją trzy piękne jablonki z czerwonemi jabkami.
27. Nie możeta jeszcze chwilkie na nas czekač, to bym z wami pośli.
28. Wy nie mata takiego głupstwa czynić.
29. Naſze gory nie są bardzo wysokie, waſze są wiele większe.
30. Wiele funtow kiełbaszy i wiele chleba chceta wy?
31. Nierozumieję was, muszičię trochę głośniej gadać.
32. Znalazłliście kawałek białego mydła dla mnie na moim stole.

33. Iego brat chče sobie dwa piękne nowe domy w waszém ogrodzie budować.
34. Te słowo przyszło mu z serca.
35. To było prawie od waſz.
36. Cóż tam, za ptaszki siedzó wysoko na murku.
37. Bgury wyprowadzyli pięć wołów, dziewięč krów i dwanaszcie owieć przed wieś, te chcieli przedać.
38. Ludzie są dzisiaj wszystkie na polu i koszą.
39. Idź, ten brónatny pieś tobie nić źłego nie uczyni.
40. Z ludziami tam w tyłku przez jońkie w zyto wjechałem.

21. Gąski, gm. Olecko, pow. olecki

Gonsken, Kr. Oletzko
nazwisko nauczyciela: Niklas, miejsce urodzenia: [brak informacji], Reg.-Bez. [brak informacji]
tłumaczył [brak informacji]
57 256 [Y 101,4]

1. W zime lecą suche liście bez pojetrze (nicht powietrze).
2. Juz przestaye kurzyć, to będzie zaraz lepsy cas.
3. Włóz węgli w piec, co mleko sie pocnie wnetki warzyc.
4. Ten dobry stary chłop werwał sie z koniem i wpad w zimno wode.
5. On zdech przed cteru albo piąciu tygodniami.
6. Ten ogień buł za gorący, kuchi nisko az carno sie spalili.
7. On je jajka zawzdy bez soli i bez pieprzu.
8. Nogi bolą mie, ja mysle, co ja je przebrał.
9. Ja bułem u białki i mojułem jey, a ona mojiła, co swojey corce tez będzie mojić.
10. Ja jęcey tego nie będe robiuł.
11. Ja trzasne cie warząchą bez usy, ty małpo.
12. Gdzie ty idzies, cy i my stobą mamy iść?
13. Teraz są liche casy.
14. Moje miłe dziecie, stań tutaj, bo te złe gęsi zadziobią cie.
15. Ty dzisiay nalepiey sie ucułeś i cicho siedziałeś, ty mozes prędzey do domu iść, niz owte.
16. Ty jesceś nie srogi dość, jedną butelke wina wypić, ty musis jesce kawałek rosnąć i jęksy być.
17. Jdź bądź taka dobra, mow twojey siostrze, coby odzienie przed wasą matke usyła i z cotką cysto zrobiła.
18. Zebyś ty go buł znał, toby było inacey przysło, i by było zniem lepiey stojało.
19. Kto mie moy kós z nięsem ukradł?
20. On robiuł tak, tak jekby jego do drasowania obśtalowali, ale oni sani to zrobili.

21. Komu on tą nową rystoryją pojedał?
22. My musiem głośno wrzescec, bo on nie będzie nas rozuniał.
23. My jestemy utrudzone i pragniem.
24. Jek my wcoray jecor nazad przyśli, to lezeli owte juz w łozu i spali fest.
25. Snieg bez tą noc u nas lezał, ale dzisiay reno stopniał.
26. Za nasem domem stoją trzy piękne jebłonki z cerwonemi jebłuskami.
27. Nie mozeta chylecke na nas pocekać, tedy pudziem z wani.
28. Nie musita takie głupstwo stroić.
29. Nase gory nie są za mocno wysoke, wase są jele jękse.
30. Jele funtów wórśty i jele chleba chceta mieć.
31. Ja wam nie rozunieje, musita troske głośniey gadać.
32. Cyśta wy kawałek białego mydła przede mie na mojem stole nie znaleźli?
33. Jego brat chce sobie dwa piękne nowe izby w wasem ogrodzie pobudować.
34. Te słowo mu z serca przysło.
35. To było dobrze od was.
36. Co tam za ptaski siedzą wysoko na murku?
37. Gbury pięć wołów i dziejęć krów i dwanaście ojec przed jeś wyprowadzili, oni chcieli ich przedać.
38. Wsystkie ludzie są dzisiay na polu i kosą.
39. Idź tylko, bronatny pies tobie nis nie učyni.
40. Ja pojechałem z ludziani tam wtyle bez łońkie w zyto.

22. Gorło, gm. Stare Juchy, pow. ełcki

Gorlen, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: August Zorn, miejsce urodzenia: Brosowen (Brzozowo, gm. Węgorzewo), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył nauczyciel (1887)
57 251 [Y 100,(11)]

1. W zimę leczą szuche Liśćie w powietrzu.
2. Zaraz przestanie śnieg padać i będzie piękne Powietrzie.
3. Włoz węgli wpiecz ze mleko prędko sie zawarzy.
4. Dobry stary mąz przerwal się zkoniem przes lod i w padł w wode.
5. On przed cztery albo ſeścz tygodni umarł.
6. Ogień był za gorączy, kuchy się niszko zpaliły.
7. On jada jajka zawsze oprocz szoli i pieprzu.
8. Nogi mię bardzo bolą wierzam zem je przebrał.
9. Byłem u niewiasty, i mowiłem jej, a ona mowiła ze chce i ſwoiey czorcze mowić.
10. Niechcze więczy tez tego czynić.
11. Trzaszne cie warzonchą między uszy Małpo!
12. Gdzie idzies, mamy stobą isc?
13. Są liche czaszy.

14. Miłe dziecie ostań nisko, złe gęsi cie zakąszaią.
15. Uczyłes się dzisiay naywięcey i byłeś ſpokoyny, mozes prędzey do domu iść.
16. Jescześ nie dość ſrogi, butelki wina wypić, muśiſz ieſzcze kawał rosznąć i więkſy być.
17. Jdź bądź taki dobry i mów sioſtrze, ze odzienie waſʒey matcze uſzyie i ie ſzczodką wyczyści.
18. Znał byś ty iego stało by się inaczey i lepiey się by mu działo.
19. Kto mi ukrad moy kos z mięſem?
20. On cʒynił tak iak by go do draźby wezwali oni ale to zami czynili.
21. Komu on tą nową hystorią powiedział?
22. Musi głośno wrześczeć, bo naſz nie będzie rozumiał.
23. My utrudzone i chcemy pič.
24. Iak my wczoray wieczor w zad przyślim, lezeli owci w łozu i spali.
25. Śnieg tey nocy u nas został leząc, ale dziś rano stopniał.
26. Za naſzym domem stoią trzy piękne iebłonki z czerwonemi Jabluskami.
27. Nie mozecie chwilkie na nas poczekać, to poydziem z wami.
28. Wy nie mata takiego głupstwa czynić.
29. Naſze gory nie ſą bardʒo wyſokie, waſze ſą wiele wyźſze.
30. Jak wiele funtów worśty i wiele chleba chcecie.
31. Ia wam nie rozumieie, musita troche głośniey gadać.
32. Znaleźliśta kawałek białego mydła dla mie na moiem stole?
33. Jego brat chce ſobie dwa nowe domy w waſzym ogrodʒie budować.
34. Te słowo przysło mu zſerca.
35. To było dobrze od nich.
36. Coz za ptaſecki siedzą wyſoko na murku?
37. Gbury pięć wołów i dziwięć krów i dwanaście owiecʒ przed de wſzię przywiedli i chcieli ie przedać.
38. Ludzie dziś wſzyscy są na polu i sieką.
39. Idź tylko brunatny pies ci nic nie uczyni.
40. Ia z tymi ludziami tam w tyle przez łąkie w zyto poiechał.

23. Piaski, gm. Ełk, pow. ełcki

Piasken, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Otto Herpell, miejsce urodzenia: Taberlack (Tarławki, gm. Węgorzewo), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył nauczyciel (1887)
57 253 [Y 100,(12)]

1. W źimę lataią suche listki w powietrzu.
2. Zaraź przestanie kurzić wtedy będzie powietrze lepsze.
3. Włoz węgli w piec, co mleko się zawarzi.
4. Ten dobry i stary chłop z koniem przeź lód włamał i w źimną wodę pad.

5. On przed cztery albo sześc tygodni umarł.
6. Ogien był za gorący kołace nisko wcale czarno spalone.
7. On ie iayka bez szoli i pieprzu.
8. Nogi mię mocno bolą, ia miśle, zem ie obcochał.
9. Ia był u pani i iey mowiłem, a ona mowiła ze ona to corcę mowić chciała.
10. Ia tego też więcey czynić niechce.
11. Ia ciebie zaraz warząngwią przeź uszy trzasne, ty małpo.
12. Gdzie ty idziesz, mamy z tobą iść?
13. So liche czaszy.
14. Moie miłe dziecie ostań nisko, te złe gęsi ciebie zezrą.
15. Ty dziś najwięcey się uczyłeś i stateczny byles mozesz prędzey do domu iść niz owci.
16. Tyś ieszcze nie srogi dość, butelke wina wypić, ty musisz pierwej kawalek rosznąć i większem ostać.
17. Idz, bądź dobrym i mów siostrze twoiey ona miała kleydy naszey matcę usyć i z scotką wyczyścić.
18. Gdy bys iego znał, wtedy on inacey by przysło i lepiey by zniem było.
19. Kto mi kosz z mięsem ukradł?
20. On czynił, iak by iemu do mlocenia nakazali, ale oni to sami uczynili.
21. Komu tą nową przepowiaskie powiadał?
22. Trzeba tęgo wrzeszyć, bo tak on nam nie zrozumieie.
23. My są utrudzone i chce się nam pić.
24. Jak my wczoraj wiecor nazad przyśli, wtedy owci iusz w lozu lezeli i tego zasneli.
25. Śnieg tey nocy u nas ostał, ale dzisiay rano ztaiał.
26. Za naszym domym stoią trzy piękne iabłąki z czerwonemi iabłkami.
27. Nie mozecie ieszcze wchilke na nas cekać, wtedy puydziemy z wami.
28. [brak tekstu]
29. Nasze gory niesą takie wysokie, wasze są wiele wyzsze.
30. Iak wiel funtów kełbaszy i iak wiele chleba chcecie mieć?
31. Ia was nie rozumieie, wy musicie troskie głośniej gadać.
32. Czyście wy kawałka białego mydła dla mię na moiem stole nie znaleźli?
33. Twoy brat chce dwa piękne domy w waszym ogrodzie zbudować.
34. To słowo przysło iemu z serca.
35. [brak tekstu]
36. Co tam za ptaski wysoko na murku siedzą?
37. Gbury pięć wołów dziewięć krów i dwanaście owieczkow przed wieś przyniesli, oni ie chcieli przedać.
38. Te ludzie są dzisiay wszyczy na dworze na polu i tną.
39. Idź tylko, ten brunatny pies tobie nicz nie uczyni.
40. Ia z ludziami tam wtyle przez łąkę w żyto poiachał.

24. Przytuły, gm. Ełk, pow. ełcki

Przytullen, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Rudolf Thiem, miejsce urodzenia: Czychen (Cichy, gm. Świętajno, pow. olecki), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczyli uczniowie (1887)
57 254 [Y 101,(8)]

1. W źime lataią szuche liśčie w powietrzu.
2. Zaras przestanie śnieg padać, to będzie znowu lepszy čaſs.
3. Kłać węgle w pieč, ze mleko zarasz się počnie warzyč.
4. Dobry stary mąsz z koniem przez lód się załamał i w zimną wode wpadł.
5. On przed czteroma albo przed sześcioma Niedzielami umarł.
6. Ogień był za gorąčy, kuchi szą podzpody czale czarno spalóne.
7. On ie iaika zawsze bež soli i pieprzu.
8. Nogi mie močno bolą, ia myślė, ia ie przelatałem.
9. Ia byłem u białki, i mowiłem iey, a ona mowiła, ona chčiała tez swoiey čorče mowić.
10. Ja niečhče to wiečej znowu czynić.
11. Ia trzaszne čie zaraz warząncho miedzi uszy, ty małpo.
12. Gdzie ty idziesz, mamy i my ž tobą iść?
13. Szą lyčhe czaszy.
14. Moie miłe dziečie zostań się tu niszko stoiąč, te złe gęsi pokąszaią čie do śmierči.
15. Tyś dzisiay naylepiey się uczył i statečny był, to možesz prędziey do domu iść niz drugie.
16. Tyś ieszcze nie dość srogi butelkie wina wypić, tu musisz ieszcze kawał rosznąć i większy być.
17. Idź, bądź taki dobry i mów twoiey siostrze, ona ma odzienie przed waszą matkie gotowo uszyć i szczotko czysto robić.
18. Zebyś go był znał to by inačey było przyszło, i lepiey z niem stoiało.
19. Kto moy kósz z męszem ukradł?
20. On czyniuł tak, iek by go do młoczenia obštalowali, ale oni to szani czynili.
21. Komu on tą nowo Historią powiedział.
22. Musiem močno wrzeszczeč, bo on nam nie rozumieye.
23. My iestyśmy mdłe i mamy pragniąckie.
24. Iek my wczoray wiečór wzad przyśli, to lezeli iusz onye w łozu, i byli močno we spiku.
25. Śnieg w tey nočy u nasz lezyć został, ale dzisiay reno się rostopniał.
26. Za naszem domu stoią trzy pięknie iabłónki z czerwonemi iebkami.
27. Nie mozeta wy ieszcze okamgnienie na naſs čekać, to my pudzem zwami.
28. Wy nimata takie dziečinstwo prowadzič.
29. Nasze gory nie szą bardzo wyszokie, wasze szą wiele większe.
30. Siła funtów wurztów i siła chleba čhčeta mieć?
31. Ia wasz nie rozumieye, wy musita točhe głośniey gadać.

32. Cyśta mi kawałek białego mydła na moiem stole žnaleźli?
33. Iego brat chče dwa pienkne nowe domy w waszem ogrodzie budować.
34. Te słowo przysło mu do serča.
35. To było prawie od niečh.
36. Čo siedzo tam za ptaszečki wysoko na murku?
37. Te gospodarze mieli pięć wołów i dziewięć krowów i dwanaśčie owčów przed wieś przyprowadzono, te chčeli oni przedać.
38. Ludzie są dzisiay wszyszczy na polu i sieką.
39. Idz, ten brónatny piesz ci nič nierobi.
40. Ia z ludzami tam w tyłku bez łónkie w zyto poiečhał.

25. Kleszczewo, gm. Wieliczki, pow. olecki

Kleszczewen [Kleszewen], Kr. Oletzko
nazwisko nauczyciela: Johann Szewczyk, miejsce urodzenia: Grabnick (Grabnik, gm. Stare Juchy, pow. ełcki lub Grabnik, gm. Mikołajki, pow. mrągowski), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył nauczyciel z uczniami (1879/80)
57 259 [Y 102,8]

1. Suche liśce pławią się w powietrzu w zime.
2. Iak tylko snieg przestanie padac, tak zaraz powietrze się zmieni.
3. Rzuc węgli wpiec, tak wnet mleko się zagotuie.
4. Starzec dobry ziego koniem przełamał lod i wpadł wzimną wode.
5. J odtego przed 4 albo 6 Tygodni umarł.
6. Gdysz ogien zagorący był, tak kuchy zpocpody wczale zczarniely.
7. On ie iaia oproc soli pieprzu.
8. Nogi mie bardzo bolą, a ia wierze, zem ich odgnioł.
9. Ja byłem utey ząny i iey opowiedziałem, a ona mi mowiła, ze tez to i iey czorce oznaymi.
10. Ja więcey to czynic nie będe.
11. Ty małpo, warząchą cie zaraz po uszach wypierze.
12. Dokąd idzies, cy i my ztobą iśc mamy?
13. Są liche czasy.
14. Moie miłe dziecie, stoy tu nisko, złe gęśy cie zagryzą.
15. Dzisiay naywięcey się uczył i do tego pokorny byłes, mozes prędzey do domu isc iak inni.
16. Jeszcze nie iestes dosyc wzrosły butel wyna wypic, muszis do tego kawał rosnąć i wielkiem się stac.
17. Jdz, a mow twoiey siostrze, zeby odzienie twoiey matcze odsyła i ie scotką obczyscyła.
18. Gdybyś ty iego poznał! wtedy by to inacey było, alepiey by się zniem działo.
19. Kto mi moy koś z mięsem ukradł?
20. On to tak czynił, iak by iego do drazby zazwał, ale to oni sami zrobily.

21. Komu on te nowe dzieie opowiedział?
22. Muśi głosno wrzescec, bo on inaczey nie zrozumie.
23. My iestesmy mdłe i mamy pragnosc.
24. Jak my wczoray wieczor się powrocili, inny iuz włozku spoczywali i zasypiali.
25. Śnieg przez tą noc u nas został, ale dzisiay rano stopniał.
26. Za domem naszym stoią trzy Jabłonie z czerwonemi Jabłkami.
27. Niemogli by wy iednego okamgnienia czekac, tak bym pospolnie posli.
28. Niemacie po dziecinsku się sprawowac.
29. Nasze gory nie ſą tak bardzo wysokie, wasze ſą daleko wysze.
30. Jak wiele funtow worzty i iak wiele chleba chcecie mieć?
31. Ja wam nierozumiewam, muśicie troche głośniey mowic.
32. Czyscie na moiem stole przedemie kawałek białego midła znalezli?
33. Jego brat chce sobie dwa pięknych domow wiego ogrodzie budowac.
34. Te słowa przysly mu z serca!
35. To było sprawnie od Pana.
36. Co za ptaszęta siedzą wysoko na murach?
37. Gospodarze przywiedli pięc wolow, dziewięc krow i dwanaśćie owiec przed wies, i chceli ich sprzedac.
38. Dzisiay są wszystkie ludzie wpolu i koszą.
39. Jdz tylko, ten bronatny Pieś ci nic złego nie uczyni.
40. Ja z moiemi ludzmi tam wtyle przez łąke w zyto wiechalim.

26. Szeszki, gm. Wieliczki, pow. olecki

Seesken, Kr. Margrabowa [Oletzko]
nazwisko nauczyciela: Fritz Czymmek, miejsce urodzenia: Drosdowen (Drozdowo, gm. Kowale Oleckie lub gm. Kowale Oleckie), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył – brak informacji (1879/80)
57 261 [Y 102,2]

1. W zimie lataią suche liście wpowıetrzu.
2. Zaraz przestanie śnieg padać, powietrze się polepszy.
3. Włoz węglow wpiec, ze się prętko mleko zawarzy.
4. Ten dobry stary mąz koniem bez lot zarwał i wzimno wode wpad.
5. On przed cztery albo sześć niedziel [brak dalszej części zdania].
6. Ogien był zagorący, kuchi pospody się popalyły.
7. On iaika zawzdy bez soli i pieprzu ię.
8. Nogi mi bardzio bolą, mysle zem ię przebrał.
9. Ia byłem u kobiety, i iey to mowiłem, a ona mowiła ze chciała to i swoiey corce mowic.
10. Ia tego więcey czynić niechce.
11. Ia ćie zaroz warządcho bez uszy uderze, ty małpo.
12. Gdzie ty idzieš, mamy stobo iść.
13. So lychie czasy.

14. Moię mile dziecie, zostan ty tu misko, złe gęśi ćie na smierc zakąso.
15. Ty się dzis naywięcey uczył i byles [?]ecny, ty mozes prędzey do domu isc iako drudzy.
16. Ty za maly iestes ieden iedno butele wina wypić, ty musiš ieszcze kawalek podrosnąć.
17. Idz, bądz taki dobry mow ze twoięy siostrze, ona ma saty przed waszą matkie uszyć i szczotko obcyscic.
18. Gdybys go był znał tedy by nacey było przysło, i stobo się by lepiey miało.
19. Ktos mi moy Koz mięsem ukradł.
20. On tak cynił, iako by go oni do mlocenia obstalowali, oni ale to sami zrobili.
21. Komu on to nowo powıastkie powiedał.
22. Musi głosno wrzeszczeć, bo on nas nie zrozumnie.
23. My upracowane i mamy pragnienie.
24. Gdysmy wczoray wiecor nazad przysli, lezeli owcy iuz włozu i były zasneły.
25. Snieg tey nocy u nas nie zginął, ale dzysiay rano roztopniał.
26. Za naszą izbo stoią trzy iablonki cerwonemi iabłkami.
27. Nie mozećie wy okamgnienie na nas czekać, tedy my zwami poydziemy.
28. Wy nie macie takie dziecynstwa cynić.
29. Nasze gory nię są takie wysokie, wasze są wiele wysze.
30. Wiele funtow kielbasow i wiele funtow chleba wy chcećie?
31. Ia waz nie zrozumnie, musićie głosniey mowić.
32. Nie znalezliście dla mie kawałek białego mydła dla mnie na moiem stole.
33. Iego brat sobie chce dwa piękne nowe domy waszem ogrodzie pobudować.
34. Te slowo serca przysło.
35. To było prawie odniech.
36. Co lam [sic!] za ptasęnta wysoko na murku siedzio?
37. Gburi mieli pięć wołow, dziewięc krow i dwanaście owiec przed wrota zaprowadziono, chcąć ie przedać.
38. Ludzie dzysiay na polu zniwuią.
39. Tylko idz, len [sic!] bronatny pies tobie nic nie uczyni.
40. Ia zludziami tam wtyle przez łąkie wzyto iechałem.

27. Wierzbowo, gm. Kalinowo, pow. ełcki

Wierzbowen, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Anton Rieck, miejsce urodzenia: Klesiewen[?], Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył nauczyciel (1887)
57 262 [Y 103,(3)]

1. W źime latają zuche liśće w powietrziu.
2. Kiedy przestanie śnieg padač, tedy będʒie źaśiė lepsʃy ćasʃ.
3. Włóš węgle w pieč, źeby mleko wnet napoceło śię warzyč.

4. Ztary dobry chłop z koniem na lodʒie śie werwał i w źimną wode padł.
5. On przed ztery albo seśč niedʒiel umarł.
6. Ogień był za teńgy, kučhy nisko čale čarne.
7. On je jiaka zawsʃe opróč šoly i pieprziu.
8. Nogy mie teńgo bolo, ja myślam, źa wiele chodʒiłem.
9. Ja u tey błiałky byłem i mówiłem jey to, a ońa mowiła, źe córce to powie.
10. Ja tez to więčey cynič nie będe!
11. Źaraz doztanies warząc ho obkoło uchów ty małpo.
12. Gdʒie idʒes, mamy stobó iść.
13. Lyche časʃy!
14. Miłe dʒieče, źostań tu nisko, bo te źłe geńśy čie na śmierč ukońzo.
15. Tys dʒiśay na wiecey śię učył i byłeś spokoyny, ty prędʒeś do domu puddʒeś niz drugie.
16. Tyś jeśće nie srogy dośč, butele wiena wypič muśiz jesce kawał rosnąč i większy być.
17. Ič, bądz taky dobry i mów twoyey śostrzie, źeby odʒienie przed nasʃo matke usʃyła i ječh zcotko wyciściła.
18. Byś ty go źnał, by inacey przysło a źniem by lepsʃey stojało.
19. Chto ci ukradł móy kozʃ ź nienšʃem.
20. On tak cińił, jekby go do drasʃowania opstalowaly, ońy to ale sʃany cynili.
21. Komu to Nowine powiedał.
22. Muśemy głośno wrzesceč, bo nie rozunegje nasʃ.
23. My zʃo umęceny i pragniem wody.
24. Jek my wčoray wiecór nazad przyśly, to już owte w łozu lezely i spaly.
25. Śniek tey nocy jesce u naz lezał, ale rano rospuścył.
26. Za nasʃem domem stoją trzy jebłónków z cerwoneny jepkoma.
27. Nie możeta jesce okamgienie na nasʃcekac, pudʒiem z wamy.
28. Nie muśita takie dʒieciństwo prowadʒič.
29. Nasʃe góry nie sʃo teńgo wysoke, wasʃe sʃó wiele wysʃze.
30. Wiele pfuntów wórśty i wiele chleba chceta?
31. Nie rożuneyje wasʃ, muśita krusʃeńke głośney gadač.
32. Nie źnaleźliśta kawałek midła na mojem stole przedemie?
33. Jedo brat chce sʃobie dwa pięknie nowe budinki w wasʃym ogrodzie budowač.
34. Te słowo s sʃerča przyśło!
35. To dobrze od wasʃ!
36. Co tam źa ptasʃecky siedʒó na murawie?
37. Gospodarze pieńc wołów i dʒiewieńč krów i dwanaście owiečków przede wśó przyprowadʒily, te chcely przedac.
38. Ludʒie wsʃyscy dʒiśay na polu i kosʃó!
39. Idʒ bronatny piesʃ cynic nie ciny.
40. Ja z ludʒiany w tyłku beź łónke w źyto wiechałem.

28. Zanie, gm. Kalinowo, pow. ełcki

Sanien, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Wilhelm Kirchner, miejsce urodzenia: Seedranken (Sedranki, gm. Olecko), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył nauczyciel (1887)
57 263 [Y 103,(4)]

1. W śzime furajó suche liście bez powietrsie lataio.
2. zaras przestanie pluchać, wtedy powietrsie zaś lepse będzie.
3. Kłać węgle w piećz, aby mleko wnet się warzić poczeło.
4. Ten dobry chłop s konani bez lot się przełamamł i wſsiemno wode wpadł.
5. On przed czteroma albo szescioma niedʒieloma umarł.
6. Ogien był za gorączy, to kołacze misko czale czarno spalone.
7. On ie iayka zawsze oprocz soli pieprziu.
8. Nogi mi barzo bolo, ia wierziam, ia je przemocował.
9. Ja byłem u kobiety i jey to mowiłem, a ona mowiła, ze chcze to i swoiey czorce mowyc.
10. Ja niechcze tego więczy czynić.
11. Ja cie zaras warziącho miedzy uszy, udersie, ty małpo.
12. Gdzie ty idzies, mamy my stobo iść?
13. ʃczo liche czasy.
14. Moje miłe dziecie, zostań misko stojąc, złe gęci cie zakąso.
15. Tyś dziś nay więczey się uczył i byłeś statecznym, ty mozes prędzey do domu iść, niz owte.
16. Ty iescze nie dość wielky, abyś iedno butele wina wypił, ty musies jescze kawał rosnonc i większem byc.
17. Jdź bądź taky dobry i mow twojey siostrzie, ona mała odzienie waszey matcze usyć i sczotko wyczyścić.
18. zebyś ty był go znał. toby to czale naczey było przysło i śniem by lepey stojało.
19. Kto mi kosz z niensem ukrat.
20. On tak czynił, czale by oni go do młoczenia śtalowaly, oni ale to sami czynily.
21. Komu on to nowo historyio powiedał?
22. Musi głosno wrzesczyś, bo on nas nie zrozumneyie.
23. My upraczowane i mamy pragniene.
24. Jak my wcoray wiecor nasat prziślim, to iuz owci w łosku lezely i byli fest przi spaniu.
25. Śniek u nas tey noczy się ostał, ale dzisiay rano on stopniał.
26. Za naszem domem stoió trzi pękne iabłąki s czerwoneni iebluskoma.
27. Niemozeta okamgnien na nas czekać, wtedy my poydzim zwami.
28. Wy niemusita take dziecinskie chigle stroyć.
29. Nasze gory nie są tak moczno wysokie, wasze daleko wększe.
30. Siła funtow kełbasy i wiele chleba chczeta wy.

31. Ja was nie zrozumiey, wy musita czokolwiek głosniey gadać.
32. Čzyliśta wy prźedemnie na stole kawałek białego midła nie znaleśly?
33. Jego brat chcze sobie dwa pękne nowe domy w waszem ogrodzie budować.
34. Słowo mu s sercza przisło.
35. To było prawie od was.
36. Czo tam za ptaseczky siedzo wysoko na murku.
37. Gospodarzie prziprowadzily pęć wołow i dziewęć krow i dwanaście owieczkow przed wieś, oni chciely je prziedać.
38. Ludzie wszystkie dzisiay nadworziu na polu i kosó.
39. Jćź, bronatny pies ci nicz nie uczyni.
40. Ja s ludziami tam w tyle bez łąkie w zyto w jechał.

29. Sikory Juskie, gm. Stare Juchy, pow. ełcki

Schikorren, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Rosinski, miejsce urodzenia: Gaylowken (Gajlówka, gm. Wydminy, pow. giżycki), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył uczeń (1887)
57 308 [Z 100,11]

1. W Zime wiewaio śię śuchę Lyśćie w Powietrzu.
2. Zaraš przestanie Šnieg padać to będzie znowu lepſzy czaš.
3. Przycyń Węgli w Piec ze mleko prędko zawra.
4. Dobry stary Chłop z koniem przez lot śię włamał i w zimno Wodę wpadł.
5. On przed ctreri [sic!] albo ſześi Tygodniow umarł.
6. Ogien był za gorąci, Kuchi są nisko cale carno zpalone.
7. On ie Iayka zawſse bez Soli i Pieprzu.
8. Nogi mie barzo bolą, ia wierzam ze ia ie przeleczał.
9. Ia byłem u Białki i mowiłem iey, a ona mowiła, ona iey Čorcie powie.
10. Ia nie chce toz znowu czynić.
11. Ia biie ćiebie zaraz Warzącho bez Uſzy ty małpo!
12. Gdzie idzes ty, mamy my ztobą iść.
13. Są liche czaſzy.
14. Moie miłe dzięćie, zostan tu nisko stoiąč, te złe Gęśi pokąsaią ćie do śmierci.
15. Ty dziśay nagwięcey śię ucził i byłeś statecny, ty mozeš prędzey do Domu iśč iak druge.
16. Ty iesteś nie dość wielki, abys iedno Butelke Wina wypiuł ty muśis ieſzcze kawał rosnąć i więkſzy być.
17. Idź, bądź taki dobri a mow twoiey Šiostrze ona ma odzienie przed waſzą Matke gotowo uſyć i Scotką czysto zrobić.
18. Kebyś ty go znał, to by inacey było i by iemu lepiey było.
19. Kto mi moy kos z męsem ukradł.
20. On tak robił, iak by go do młoczenia obstalowali, ale oni sami zrobili.
21. Komu on tą nową Powiastke powiedał.

22. Muʃi głośno wrzesceć bo on nam nierozumie.
23. My ieʃtemy zpracowane i się nam pić chce.
24. Tak my wcoray Wiecor nazad przyślim, to drudzi iuz lezely w Łozu i mocno spali.
25. Šńeg tą noč u nas został leząč, ale rano ztopniał.
26. Za naʃzym Domem stoią trzy piękne Iabłonuski z czerwoneni Jabłuzkani.
27. Niemozeta okamgnienia na nas czekać, to pudziem z wami.
28. Wy niemuśita takie Dzieczynstwa czynić.
29. Naʃze Gory nie są barzo wysoke, waʃze wyʃzse.
30. Iak wiele Funtow Worśti i iak wiele Chleba chceta.
31. Ia wam nierozumieyie, muśita troske głośney gadać.
32. Czysta kawałek białego Mydła na moiem stole nieznaleźli.
33. Iego Brat chce sobie dwa nowe piękne Domi w waʃzym Ogrodzie pobudować.
34. Słowo mu wysło z Šerca.
35. To było dobrze od was.
36. Čo tam za Ptasecki śiędzą na murku.
37. Gburi przyprowadzili pięć Woły, dzię więć Krow i dwanaśćie Owieckow przed wieš i chćeli ie przedać.
38. Ludzie šą dziśay wʃzysczy na Polu i śieką.
39. Idz tlo, bronatny Pieš ći nic niezrobi.
40. Ia z ludzami tam wtyle bez łąke w Zyto wiechał.

30. Płociczno, gm. Ełk, pow. ełcki

Ploczitznen [Ploczytznen], Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Matthias Lulga, miejsce urodzenia: Drosdowen, Kr. Oletzko, Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył nauczyciel (1887)
57 309 [Z 101,1]

1. Wźime lataio suche liśćie w powietrzu.
2. Zaraz przestanie śnieg padać, wtedy będzię powietrze zasie lepʃze.
3. W ʃzyp weńgłow w pieč, aby mleką wnet poczełą się warźyć.
4. Ten ʃtary mąz z koniem przez lót się włamał i źimnó wodę w padł.
5. Ón przed čteroma albą sześčioma niedzieloma umarł.
6. Ogien buł za gornčy, kuchi niską calę czarną spalonę.
7. On ie iayka zawzdy bez ʃoli i pieprzu.
8. Nogi mię tęgo boló, wierzę, ze mam burchlę.
9. Ia bułem u białky i mowiułem iey, a ona mog[w zmienione na g]iła, ze chciała ʃwoiey corce pojedźeć.
10. Ia niechce i zaś gęcey cynić.
11. Ia dam ci zaraz warząchą po usach, ty małpą.
12. Gdzie idziesty, mamy ʃtobą iść?
13. Lychę czaʃzy!

14. Moie miłę dziecię, ustan tu niską, tę złe gęśi zakonʃzaią cię.
15. Ty dzisiay nagenčey się uczułeś i bułeś ʃtateczny, mozes prędzey do domu iść, iak drugie.
16. Ty iesce niegėlgi dość, abyś butelkę wina wypiuł, muśiś iešče konieć giększy urosnąć.
17. Itsch, bądź taki dobry i mow twoiey siostrze, ona niała waʃzey matce odzienię fertig szyć i szczotko czyśćić.
18. Był byś ty go znał, toby byłą naczey pryszłą i by było źnim naczey z nim ʃtoiałą.
19. Kto ni moy kos z niensem ukrat?
20. On czynił tak, iak by go do młocenia obśtellowali, oni ale sany [*y* przerobione na *i*] to czynili.
21. Komu on to nową hystoriią pojedał.
22. Musi głośną wrzesceć, bo nierozonieię nasz.
23. My uštalim i chčesię nam picz.
24. Iek my wcorai jecor nazad przyśli, to lezeli drudzy iuz w łozu i byli mocną w spiku.
25. Śnieg tey nocy został leząć, ale dzisiay reną zǵinoł.
26. Za naʃzym domem ʃtoią tŕźi pięknę iebłonki z cerwonemi iebłuskani.
27. Niemozeta iesce chilkie na nasz czekać, tedy pudzem zwani.
28. Nimata taki dziecinski rozum prowadzić.
29. Naʃze gory ʃzą nietaki wysokie, waʃze są wyszszę.
30. Iek [w skreślone]jele funtow worstow i iek jele chleba chceta wy nieć?
31. Nię rozunieię wam, musita troche głośniey gadać.
32. Nimata przedemię kawałka białego mydła na moiem stole znalezioną?
33. Iego brat chce dwa domow pięknech w waʃzym ogrodzię budować.
34. Te słową przysłą mu z ʃerca!
35. To byłą dobrzę od waʃz!
36. Coto za ptaseczki siedzą wyʃoką na murzyku?
37. Gbury pieć wołow, dziejęć krow i dwanaścię owiecuchnow przed wieś wyprowadili [sic!], te chcieli przedać.
38. Ludzię ʃą dzisiay wʃyscy na polu i koʃzą.
39. Tylko idz, bronatny pies tobię nic niezrobię.
40. Ia zludziami tu w tyłku przez łąke bez zyto iechałem.

31. Świdry, gm. Olecko, pow. olecki

Schwiddern, Kr. Marggrabowa
nazwisko nauczyciela: Friedrich Klatt, miejsce urodzenia: Drengfurt (Srokowo, pow. kętrzyński), Kr. Rastenburg (Kętrzyn), Reg.-Bez. Königsberg
tłumaczył – brak informacji (1887)
57 310 [Z 101,5]

1. W Zyme lataią szuche Lysce w powietrziu.

2. Schnieg zaroz przestanie padač to będzie powietrze lepsze.
3. Wrzucz węgli w Pieć, to mleko pocznie się warzyč.
4. Lót się załamał a ten stari dobri Chłop wpadł ze swoiem koniem wzymną wode.
5. On umarł przed czteroma albo pięcioma Niedzielemie.
6. Ogien był zagorący to kuchi nizko cale cza[r]no się spaliły.
7. Om [sic!] ie zawzdi iayko oproc soli i pieprzu.
8. Nogi mie moczno bolą, iam ię bezpiecnie zranieł (?).
9. Ia by łem u zony i iey mowiłem, i ona mowiła ona chce swoiey corce powiedzieč.
10. Ia iuz więczey tego niezrobie!
11. Ia ciebie uderze przez uszy zar[a]z warząchо ty Małpo.
12. Gdzie ty idzies, mamy my ztobą iśč?
13. Iest liche czasy!
14. Moie miłe dziecie, zostań tu nisko, bo te złe Gęśi ciebie na smierč pokąsaią.
15. Ty dzysay naywięčey śię uczył i byłeš pokornem ty mozes prędzey do domu iść iako drudzy.
16. Ty iesce nie dosč wielki abyś iedno butelke wina wypił, ty muszys ieden kawał rosnąc i większy być.
17. Idź, bądz taki dobry i mow twoiey szosztrze ona miała przed waszę Matke odzienie posyci szczotko czysto zrobic.
18. Kiedy by ti go znał, to by przysło inaczey i on by się lepiey ztoiał.
19. Kto mie moy koś zmięsem ukradł?
20. On czynił tak iak by oni go dodrasby zawołali, ale oni sami poczynili.
21. Komu on to Historyke powiedział?
22. Muszy głośno wrzeczese [sic!], bo tak nasz niezrozumieie.
23. My iesteśmy zpraczowani i mamy pragniącke.
24. Iakmy wcoray nazad przysli, to lezeli owte iuz włozku i tengo spali.
25. Smieg tey nocy unas został leząč, ale wczoray on stopmiał [sic!].
26. Za nasem Domem stoią trzy pięknech Iabłąkow zczerwonemi iabłuskami.
27. Nie mozeta wy iesze na nas iedno chwilke czekač, to poydziem my zwami.
28. Niemuszycie take dzieczinske zarty prowadzyc.
29. Nasze gory nie są bardzo wysoke, wasze są daleko większe.
30. Wiele funtow Wursty i wiele Chleba chčeta wy?
31. Ia was nierozumnieie, wy muszyta troche głosnieł [sic!] gadač.
32. Nie znalezliście zadnego kawałka białego mydła przedemnie moiem stole.
33. Iego brat chce przed się dwa pięknech nowech Domow waszem Ogrodzie pobudowač.
34. Te słowo przysło zzerca.
35. To było dobrze odwas.
36. Co siedzo tam za ptaszecki wyszoko na tem murecku?
37. Te gbury przywiedli pięc wołow i dziewięc krow i dwanaście owieczuchnow przed brame, te chcieli oni przedač.
38. Te ludzie są dzysay wszyszy na dworzu na polu i koszą.

39. Tylko idź, ten bronatny Pies tobie nic nieuczyni.
40. Ia stemi ludziami tam wtyle łąke wzyto wiachał.

32. Babki Gąseckie, gm. Olecko, pow. olecki

Babken, Kr. Oletzko
nazwisko nauczyciela: Friedrich Sieg, miejsce urodzenia: Diebowen (Dybowo, gm. Świętajno), Kr. Oletzko, Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył nauczyciel (1887)
57 311 [Z 101,10+]

1. W Zyme lataią szuche liście w powietrziu.
2. Schnieg zaroz przestanie padač, to będzie powietrze lepsze.
3. Wrzucz węgli w Pieč, to mleko zaroz się pocznie warzyč.
4. Lót się załamał a ten stary Dobry Chłop wpadł ze swem Koniem w zymną wode.
5. On umarł przed czteroma albo pięcioma Niedzielami.
6. Ogien był zagorąčy, to Kuchi nizko cale carno śię spaliły.
7. On ie zawzdy iayka oproč soli i pieprzu.
8. Nogi mie močno bolą, iam ie bezpiečnie zramił.
9. Ia byłem u zony i iey mowiłem, i ona mowiła, ona chče swoiey corče powiedzieč.
10. Ia iuz więčey tego niezrobie.
11. Ia ciebie uderze zaróz warząch o bez uszy, ty Małpo!
12. Gdzie ty idzies, mamy mi zetobą iść?
13. Iest liche czasy.
14. Moie miłe dziećie, zostań tu nisko, bo te złe Gęśi ciebie na smierč pokąsaią.
15. Ty dzyśay naywięcey śię uczył i byłeś pokornem, ty mozes prędzey do domu iść, iako drudzy.
16. Ty iesce nie dośc wielki, abyś iedno butelke wina wypił, ty muszyś ieden Kawał rosnąc i więksy być.
17. Idz, bądz taki dobry i mow twoiey szośtrze, ona miała przed waszą Matke odzienie posyc i szczotką czysto zrobic.
18. Kiedy by ty go znał, to by przysło inacey i on by śię lepiey stoiał.
19. Kto mie moy Koś zmięsem ukradł?
20. On czynił tak, iak by oni go do drasby zwołali, ale oni sami poczynili.
21. Komu on tą Historio powiedział?
22. Muszy głosno wrzesćeć, bo tak nasz niezrozumieie.
23. My iesteśmy zpračowani i mamy pragniącke.
24. Iak my wczoray nazad przyśli, to lezeli owte iuz włozku i tengo spali.
25. Śnieg tey nocy został leząc, ale wczoray on stopniał.
26. Za naszem Domem stoią trzy pięknech Iabłonkow zczerwonemi iabuskami.
27. Nie mozeta wy escze na nas iedno chwilke czekač, to poydziem my zwami.
28. Niemuszycie take dzieczinske zarty prowadzyč.

29. Nasze gory nie bardzo wysoke, wasze są daleko większe.
30. Wiele funtow Wursti, i wiele Chleba chceta wy?
31. Ia was nierozumnieie, wy muszyta troche głośnieł gadač.
32. Nie znalezliscie zadnego Kawałka mydła białego przedemnie na moiem stole?
33. Iego brat chce przed się dwa pienknech Domow nowech waszem ogrodzie pobudowač.
34. Te słowo przysło szerča.
35. To było dobrze odwas!
36. Co siedzo tam zaptaszeki wysoko na tem murecku!
37. Te gbury przywiedli pięč wołow i dziewięč Krow i dwanaście owieczuchnow przed brame, te chceli oni przedač.
38. Te ludzie są dzysay wszyscy na dworzu na polu i Koszą.
39. Tylko idz, ten bronatny Pies tobie nic nieuczyni.
40. Ia stemi ludziami tam wtyle bez łąke wzyto wiachał.

33. Puchówka, gm. Wieliczki, pow. olecki

Puchowken, Kr. Oletzko
nazwisko nauczyciela: Carl Veuchnast, miejsce urodzenia: Babken (Babki Gąseckie), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył (1879/80)
57 260 [Y 102,4]

1. Wzyme lataio suche liscie w powietrzu.
2. Wnet przestanie snieg patac [sic!], wtedy będze powietrze zasię lepſze.
3. Włos węgli w piec, aby mleko wnet się gotowac zaczeło.
4. Ten dobry, stary chłop się zkoniem przez lot włamał i w zymno wode wpadł.
5. On przed czteri albo ſzesc niedzel umarł.
6. Ten ogień był zagorączy, te kuchy ſo dlatego wcale nisko spalone.
7. On pozywa te iayka wſzystko bez ſoly i pieprzu.
8. Nogi mi bardzo bolo, ia wierze, ia ie przeleciałem.
9. Ia byłem u tey białki i mowiłem iey i ona mowiła, ona chciała to tez iey corcze mowic.
10. Ia niechce tez zasię więczey czynic.
11. Ia uderze cie zaras to warządcho około uſzow, ty małpo.
12. Gdze idzes ty, mozem my ztobo isc?
13. So liche czaſzy.
14. Moie miłe dziecie, zostań tu niſko, te złe gęśi zakąsaio cie do smierci.
15. Ty dzisiay naywięczey się uczyłes i stateczny byłes, ty mozes prędzey do domu isc iako owci.
16. Ty ieſcze nie wielki doſyc do iedney butelki wina wypicia, ty muſzys nayprzod ieſcze ieden koniec rosnąć i większym bycz.

17. Idz, bądz taki dobry a mow twoiey Siostrze, ona miala te odzenie przed waſzo matko gotowe uſzyc a ſzczotko czyſto zrobič.
18. Znałes ty był iego! wtedy byłoby inaczey przyſło, i lepiey by znim ſtoialo.
19. Moi kos zmięſzem złodzey ukrat.
20. On czynił tak, iakby ońi iego do draſzowania obſtalowali, oni ale to ſami czynili.
21. On to nowo powiesc moiemu Oycowi powiedział.
22. Muſi głosno wrzesciec, bo on nas nie rozumieie.
23. My ieſtemy mdłe i mamy pragniącke.
24. Iak my wczoray wieczor nazad przyſli, to lezeli owci iuz włozu i byli fest w zpiku.
25. Snieg tey noczy u nas lezec zoſtał, ale dzys rano się rostopniał.
26. Za naſo izbo ſtoio trzy piękne Iabloneczki z czerwonemi Iabłuskami.
27. Nie mozeta wy ieſcze iedne okamgnienie na naſz czekac wtedy poydzem my zwami.
28. Wy nie potrzebuieta takie dziecinstwa pędzic.
29. Naſe gory nieso bardzo wyſokie, waſze so wiele wyſze.
30. My chcemy ieden funt wursty i dwa funty chleba.
31. Ia was nierozumieie, wy muſyta troche glosniey gadac.
32. My na ſtole zadnego Kawałka mydla nie znaleslim.
33. Iego brat chce ſobie dwa piękne nowe domy w waſzym ogrodze budowac.
34. Te ſłowo przyſło mu od ſerca!
35. To było dobrze od waſci!
36. Tam wyſoko na mureczku siedzo iaſkołki.
37. Te gbury pięc wołów i dziewięc Krow i dwanascie owieczuskow przed to wies przyprowadzyli, te chceli ońi przedac.
38. Te ludze so dzysiay wſzystkie na dworzu na polu i koſzo.
39. Idz tylko, ten bronatny pies nie czyńi ci nicz.
40. Ia ztymi ludzmi tam wtyłku bez łąke wzyto iechałem.

34. Iwaśki, gm. Kalinowo, pow. ełcki

Iwaschken, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Simoleit, miejsce urodzenia: Gr. Czymochen (Cimochy, gm. Wieliczki), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył nauczyciel (1887)
57 315 [Z 102,4]

1. W zimę latają suche liście w powietrzu.
2. Przestanie zaraz śnieg padać, wtedy staniesię źasię lepszy czaš.
3. Włozze węglow w piec, aby mleko prędko się poczeło gotować.
4. Ten dobry i stary mąz zarwał się z koniem na lodzie i w padł w zimną wodę.
5. On umarł tak cztery albo sešć tygodni.

6. Ogien był za gorączy, kolace nisko cale czarno się popalili.
7. On je jajka zawsze bez soli i pieprziu.
8. Nogi mi bardzo bolo, wierzie [brak dalszej części zdania].
9. Ia byłem u tej niewiasty i mowiełem jéj, a ona mowiła, ze chciala to tez swojéj corce mowić.
10. Niechce ja tez tego więczéj czynić.
11. Dam ci zaraz warzącha po uszach, ty małpo.
12. Gdzie idzies, mamy ztobo iść?
13. Są liche czasy!
14. Moję milę dziecie, zostansię tu nisko, bo te złe gęśi za sciopio cie.
15. Ty dzisiaj naywięczéj się uczyłes i byłeś grzecznym, mozesz prędzéj do domu iść, niz drudzy.
16. Iestes jescze nie dośzyć srogi, butele wina wypić, muśiz jescze kawał podrość i większy się stać.
17. Idz, bądzze taki dobry a mów twojéj siestrze, ona miała odzienie dla matki naszéj uszyć i szczotką wyczyśćić.
18. Gdybyś go znał! wtedy byłoby to inaczéj sięstało i lepiej by z nim stojało (było).
19. Któz mi kóz z mięsem ukradł?
20. On tak czynił, jakby go do drazby ządali, a oni sami to czynili.
21. Komuz on powiedział te nowe dzieje?
22. Muśy głośno krzyczeć, albowiem nię rozumnieje naš.
23. My jesteśmy opraczowani i mamy pragnienie.
24. Gdyz wczoray wieczor się wroczylem, lezeli drudzy juze w łozu i spali.
25. Téj nocy śnieg u nas został leząc, ale dzis rano zginoł.
26. Za nasem domem stoją trzy piękne jabłąki z czerwonemi jabkami.
27. Nie mozecie jescze okamgnienie na naš czekać, my poydziemy z wami.
28. Nie potrzembno jako dzieci robić!
29. Nasze góry nię są bardzo wysokie, nasze są wiele wyssze.
30. Jak wiele funtow kełbaszy i jak wiele chleba chczecie?
31. Nie rozumieje was, muśicie głośniéj gadać.
32. Nieznaleźliście kawałek białego midła na mojem stole przedemie?
33. Iego brat chce dla się dwie pięknech domów w waszem ogrodzie pobudować.
34. Te słowo przysło mu z serca.
35. To było dobrze od waš.
36. Co to za ptaszecki śiedzio wyszoko na murku?
37. Gbury przyprowadzili 5 wołow i dziewięć krowów i dwanaście owców przed wieś, chcieli je przedać.
38. Dziśiaj wszysczy ludzie na polu i koszą.
39. Idz, ten bronatny pies tobie nicz nie czyni.
40. Pojechałem z ludziami tam w tyłku przez łąkę w zyto.

35. Marcinowo, gm. Kalinowo, pow. ełcki

Marcinowen, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Grzywatz, miejsce urodzenia: Pientken (Piętki, gm. Kalinowo), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył nauczyciel (1887)
53 651 [Z 103,2]

1. W zime latają suche liście w powietrzu.
2. śnieg przestanie zaraz padać, wtedy polepszy się powietrze.
3. Włozzi węgli w piec, azeby mleko prędko gotować się poczeło.
4. mąż stary i dobry zarwał się z koniem na lodzie i wpadł w zimną wodę.
5. on tak cztery albo sześć tygodni umarł.
6. ogień był za gorący (wielki) kołace nisko carno się przypalil.
7. on pozywa jaja zawsze bez soli i pieprzu.
8. nogi mi bolą bardzo, wierzę, iż je ogłodałem.
9. byłem u tey niewiasty i mowiłem jey, a ona mowiła, iż chciała to zaraz swey corce mowić.
10. Nie chcę tego więcey czynić.
11. warząchą dam ci zaraz po uszach, ty małpo.
12. dokąd idziesz, mamy i my iść z tobą.
13. liche czasy nastały.
14. zostań miłe dziecię tu nisko, bo złe gęsi zagryzą (pozrą) cię.
15. dzisiay naylepiey się uczyłeś i byłeś grzecznym, mozesz prędzey iść do domú, niż drudzy.
16. jeszcześ nie dosyć wielkim, wypić flaszkę wina, musisz jeszcze niecokolwiek podrość i większym być.
17. bądźże tak dobry, idz a mów twey siestrze, azeby odzienie dla matki waszey uszyła i szczotką wyczyściła i wyceszała.
18. gdybyś go znał! wtedyby inaczey to się stało i lepieyby z nim było.
19. Ktoz mi moy kósz z mięsem ukradł?
20. tak się udawał, jakby go do drazby zgdali(?), a oni sami to uczynili.
21. Komuz powiadał on te nowe dzieje?
22. potrzebno głośno krzyceć, gdyz nam nie zrozumnie.
23. jesteśmy spracowani i pragnące (upragnelim?).
24. [brak tekstu]
25. Tey nocy śnieg u nas został lezyć, lecz dzisiay rano zginął.
26. Za domem naszym stoją 3 pięknych jabłonkow z czerwonemi jabłkami.
27. Nie mozecie jeszcze okamgnienie na nas czekać, my poydziemy z wami.
28. nie postępujcie po dziecińsku/ nie róbcie jako dzieci.
29. Nasze góry nie bardzo wysoke, wasze daleko wysże.
30. Jak wiele funtow kiełbasy i chleba chcecie?
31. Nie rozumiem wam, musicie troche głośniey gadać.
32. Nie znaźliście zadnego kawałka mydła białego na myṁ stole dla mię?
33. Brat jego chce sobie dwa pięknych domow w waszym ogrodzie zbudować.

34. to słowọ przyszło mu z serca.
35. [brak tekstu]
36. Cóz za ptaszecki siedzą tam na murku?
37. Gbury (wieśniaki) 5 wołow 9 krow i 12 owiecek przed wieś przyprowadzili, chcąc je sprzedać.
38. dzisiay wszystkie (wszyscy) ludzie na polu i koszą trawe.
39. Jdz tylko, pies brunatny cię nie skaleczy.
40. pojechałem z ludzmi przez łąkę tylną do zyta.

36. Milewo, gm. Kalinowo, pow. ełcki

Milewen, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Johann Lyhs, miejsce urodzenia: Klein Strengeln (Stręgielek, gm. Pozezdrze, pow. węgorzewski), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczyli uczniowie i nauczyciel (1887)
57 317 [Z 103,9]

1. W źime furaió ſuche liście bez powietrʒie lataio.
2. Zaraz prestanie pluchać, wtedy powietrʒe ʒaś lepse będʒie.
3. Kłać węgle w piecʒ, aby mleko wnet się warʒyć pocʒeło.
4. Ten dobry chłop z kóniani bez lót się prʒełamał i w zimnó wode wpadł.
5. Ón przed cʒteróma albo ʃʒeśćióma niedʒielóma umarł.
6. Ogien był ʒa gorączy bo kołacʒe misko cʒale cʒarno spalóne.
7. Ón ie iayka ʒewsʃe opróc ʒ soly i pieprʒiu ie.
8. Nogy mie bardʒo boló, ia wierʒam, ia ie prʒemocował.
9. Ja byłem u kobiety, i iey to mówiłem, a óna mowiła, ʒe chcʒe to i ʃwoiey ʒorce mowič.
10. Ia niechcʒe tego więcʒey cʒynić.
11. Ia ćie ʒaraʒ warʒąchó miedʒy uʃʒy uderʒe, ty małpo!
12. Gdʒie ty idʒies, mamy z tobó iść?
13. ʃʒó liche cʒaʃy.
14. Moie miłe dʒiecie, ʒostań misʒko ʃtoiącʒ, złe gęsi zakąsʃą cie do śmierci.
15. Tyš dʒiš naywięcʒey sią ucʒył i byłeš statecʒnym, ty moʒesʃ prędʒey do domu iśč niz owte.
16. Ty iescʒe nie iest dość wielky, abyš iedno butele wina wypił, ty musiʃʒ iesčʒe kawał rosnąć, i więkʃʒem byč.
17. Ić, bącʒ taky dobry, i mów twoiey siostrʒie, ona miała odʒienie waʃʒey matcʒe usʃyć i ʃcʒotko wycʒyśćić.
18. Byś ty iego był ʒnał! wtedy było by inacʒ prʒysʃło, i by lepiey w koło niego ʃtoiało.
19. Kto mie moy kos ʒ mięʃʒym ukradł?
20. Ón cʒynił tak, ani by go do draʃʒowania obstalowaly, óni ale ʃani to ʒrobily.
21. Komu ón tó nowó hisʃtoryió powiedʒiał.
22. Musi głośno wrʒeʃʒcʒeč, bo tak ón naʃʒ nie roʒumieie.

23. My iestemy spracʒowane, i mamy pragniącʒke.
24. Iak my wcʒorał wiecʒór nazad prʒysly, iuz owte w łoʒu lezely i fest spaly.
25. Śnieg tey nocʒy u naſʒ leʒącʒ ʒoſtał, a dʒiś rano roʒtopił.
26. Za naſʒym domem ſtoią trʒy piękne iebłunóſʒky ʒ cʒerwónemi iebłuſʒkami.
27. Nie moʒeta wy okamgnienie na naſʒ pocʒekać, wtedy pudʒiem ʒ wami.
28. Nie musita takie dʒiecinstwo treibować.
29. Naſʒe góry nieſʒó bardʒo wyſʒoke, waſʒe ſʒó wyſʒſʒe.
30. Iak wiele funtów worʒty i iak wiele chleba chcʒeta mieć?
31. Ia waſʒ nie roʒumieie, muśita troche głośniey gadać.
32. Nie ʒnaleʒlyśta kawałek białego mydła prʒedemie na moiem ſtole?
33. Iego brat chcʒe ſobie dwa piękne nowe domy w waſʒym ogrodʒie budować.
34. Te ſłowo mu prʒyſʒło ʒ ſʒerca.
35. To było prawie od waſʒ.
36. Cʒo tam ʒa ptaſʒecʒky siedʒó na tym murku?
37. Gospodarʒe pięć wołów, i dʒiewięć krów i dwanaście owiecʒków prʒed wieśprʒywiedly, tych chciely prʒedać.
38. Ludʒie dʒiś wſʒyſʒtke na dworʒu na polu ſʒó i koſʒó.
39. Ić tlo, ten brónatny pieſʒ tobie nicʒ nieʒrobi.
40. Ia ʒ ludʒóma tam w tyle beʒ łóńke w ʒyto poiechałem.

37. Kile, gm. Kalinowo, pow. ełcki

Kiehlen, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: August Symanowski, miejsce urodzenia: Jurken (Jurki, gm. Świętajno), Kr. Oletzko, Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczyli uczniowie i nauczyciel (1887)
57 318 [Z 103,8]

1. W źime furają suchie liście przez powietrzie.
2. Zaraz przestanie pluchać wtedy powietrzie zaś lepse będzie.
3. Czyn węgly w piecz aby mleko wnet się warzyć poczeło.
4. Ten dobry stary chłop z koniem bez lót śię przełamał, i w zimno wode wpad.
5. On przed cztery albo ſześćoma tygodni umarł.
6. Ogien był zagorączy, bo kuchi misko czale czarno spalone.
7. On je jajka zawsſe oprocz soly i pieprziu.
8. Nogy mni bardzo bolo, ja wierzam ja ie sobie opsował.
9. Ja byłem jestem u kobiety, i jey to mowiłem, a ona mowiła, ze chcie to swoey czorce mowić.
10. Ia tego niechce więczey czynić.
11. Ia cie zaraz warząchó uderzie miedzy uſzy ty małpo.
12. Gdzie idzies ty, mamy my z tobó iść?
13. Szo liche czaſzy.
14. Moie miłe dziecie, zostan tu misko ſtoieć, te złe gięsy zakąsajo cie!

15. Ty dzis naywięczey się uczył, i byłeś stateczny, dla tego mozeſs prędzey do domu iść, nizely drudzy.
16. Ty iescze nie jest dość wielky, abyś mogł butele wian wipić, ty musisſz jescze kawał roſsnąć i więgsem być!
17. Ic, bądz taki dobry i mow twojey siostrze, ona miała odzienie waſzey matczie uſzyč i ſczotko wyczyścić.
18. Byś ty jego był znał, wtedy było by inaczey przysſło, iby lepiey z nim stojało.
19. Kto mi moy kos z mięſzym ukrat?
20. On czynił tak oni by go do drasowania obsztalowaly, oni ale ſani to zrobily.
21. Komu on to nowo rzecz powiedał?
22. Musi głosno wrzesczeć bo tak nierosumnieję nasz.
23. My jestemy spraczowanie i mamy pragniączkie.
24. Iak my wczoray wieczór nasad przyśly, lezely drudzy juz w łosku i byli w zpiku.
25. Smieg tey nocy u naſz został leseć, ale dzis rano ztopniał.
26. Za naſzym domem ſtoją trzy piękne jabłonkiky z czerwonemi jabłuskami.
27. Nie mozeta wy okamgnienie na naſs poczekać, wtedy pudziem z wami.
28. Nie musita takie dziecinstwo prowadzić.
29. Naſze gory nieſzo bardzo wyſzokie, waſze są wielie wyſzſze.
30. Iak wiele funtow worzty i jak wiele chleba chczeta mieć?
31. Ia was nie rosumieie musita troche głośney gadać.
32. Nie znalezlysta kawałek białego mydła przedemie na mogem ſtole?
33. Iego brat chcze ſobie dwa piękne nowe domy w waſzym ogrodzie budowač.
34. Te ſłowo przysło z ſerca.
35. To było prawie od waſz.
36. Co siedzo tam za ptaſzeczki wysoko na mureczku?
37. Gospodarzie miely pięć wołow, i dziewięč krów i dwanascie owieczkow przed wies wyprowadzono, tych chciely przedać.
38. Ludzie dziś wsystkie na dworziu na polu i koſzo.
39. Ić tylko, ten bronatny pies tobie nicz nie uczyny.
40. Ia z ludzoma tam w tyłku bez łonke w zyto wjechałem.

38. Skomack Wielki, gm. Stare Juchy, pow. ełcki

Skomatzko, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Carl Jaschinski[2], miejsce urodzenia: Hinter Pogobien (Pogobie Tylne, gm. Pisz), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył nauczyciel (1887)
57 304 [Z 99,3]

1. W zime furaio uschłe listki przez powatrzie.

---

[2] Ankietę ze wsi Skomacko wypełnił w roku 1887 Carl Jaschinski, ten sam, który uczył Michała Kajkę, późniejszego poetę mazurskiego. W broszurze poświęconej Michałowi Kajce znajduje się wzmianka o nauczycielach Karolu Jasińskim i Owczarczyku, nauczających, jak donosił inspektor w sprawozdaniu z roku 1864, po niemiecku i po polsku (Jasiński, 1990, s. 7).

2. Zaraz przestanie snieg padač, tedy będzie lepsze powiatrze.
3. Wrzuć węgle wpieč, azeby mleko sie prędko zawarziło.
4. On dobry stary człowiek z koniem na lodzi sie werwał w zimo wode wpadł.
5. On przedcteroma albo seścioma tygodniami umarł.
6. Ogien był zagorący, kuchy na spodney stronie opalone, tak ze carne są.
7. On iada iayka oproc soly i pieprzu.
8. Nogi mie bardzo bolo, ia wierze zem ie z fatigował.
9. zem był u pani i obznaymiłem jey, a ona rzekła, ze i corce swey mowic miała.
10. Ia więcey tego czynič niechce.
11. Ia cie wraz warziąchio uderze po uszach, ty Małpo.
12. Dokąd idziesz, mamy i my ztobo isć?
13. Lyche czaszy!
14. Miłe dziecie, zostan tu niszko, bo cię te gęsi złe zakąszaio do smierci.
15. Ty dzis naywięcey uczyłes się, i statecznym byłes, ty mozez prędzey do domu iść niz drudzy.
16. Tys ieszce niedość duzy, abyś butelkie wina wypić miał, ty ieszce troch podrosznąć i większym być musisz.
17. Idz, a mow twoiey siostrze, niechze ona odzienie przed waszą matke doszyie i ie szczotko wyczysci.
18. Gdy byś ty był znał! tedy by inacey było, a zniem by sie lepiey stało.
19. Kto mi moy kosz z mięszem ukradł?
20. On uczynił tak, iak byście go do młoczenia ześtalowaly; oni to ale sami uczynily.
21. Komuz on to nowo powieść opowiedział?
22. Musi głośną krzyczyć, bo niezrozumieie nam.
23. My zemdlely i pragniącke mamy.
24. Gdy my wczoray wiecor wzad przyślym, lezely drudzy iuz w łozu i mocno spaly.
25. Snieg tey nocy u nas lezał, ale dzis rano z taiał.
26. za naſzym domem stoią trzy piękne iabłonki z cerwonemi iabłkami.
27. Nie mozecie ieszcze okamgnienie zwlekać, tedy poydżem my z wami.
28. Niemusicie iko dzieci zartować.
29. Nasze gory nietak bardzo wysokie, waſze daleko wyszse.
30. Iak wiele funtow worśty i wiele chleba wy chcecie?
31. Ia wam nie rozumieie, musicie glośniey gadać.
32. Cy wy ani kawałka białego mydła dla mie na ſtole nie znalezliscie.
33. Iego brat chce dwa piękne domy w ogrodzie waszym pobudować.
34. Te słowo z serca mu wysło!
35. To dobrze z was było!
36. Coza ptaszki siedzo tam wysoko na murku?
37. Gburi pięć wołow i dziewięć krow i dwanascie owieczkow przed wies przyprowadzily i chciely ie przedać.
38. Ludzie są dzisay wſzyszcy na dworzu i sieką.

39. Idz, tylko, ten brunatny pies nie uczyni ci nicz.
40. Ia z ludziami tam w tyle przez łąkie w zyto wiachał.

39. Rogale, gm. Stare Juchy, pow. ełcki

Rogallen, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Jencʒio, miejsce urodzenia: Markowsken (Markowskie, gm. Wieliczki), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył nauczyciel (1887)
57 305 [Z 100,3]

1. W źimę latają szuchę lyście przez powietrzę.
2. Zaraz przestanie śnieg padać, potem będzie powietrze znowu lepsze.
3. Przycyń węgli w piec, niechay się mleko prendzey zawarzy.
4. Dobry, ſtary chłop z koniem przez lód się w łamał i w zimną wodę wpadł.
5. On przed czteroma albo szescióma tygodniami umarł.
6. Ogień był za gorący, kuchi z odspodku wcale carno się spaliłi.
7. On je jayka zawzdy opröč soly i pieprzu.
8. Nogi mi bardzo bolą, ja wierzam, ja je przesiłowałem.
9. Ia u pani byłem i jey mowiłem, a ona powiedziała, ona chciała swojey córcze mówic.
10. Ia niechce tez więcey znowy czynic.
11. Ia ci dam zaraz warząchwią po uszach, ty małpo.
12. Gdzie ty idziesſ, mamy my ztobą iść.
13. Są lychę časſy.
14. Moje miłe dziecie, zostań tu nisko stoič, złe gęsi cie zakąszają.
15. Tyś dzisiay naywięcey się uczył i byłeś statecnem, ty mozesz prędzey do domu iść jak drudzy.
16. Tyś nie dość duzy, aby butele wina wypić, ty musisz jeszcze kawał rosznąć i większy bydz.
17. idź, bądź tak dobry a mow twojey siostrze, óna miała odzienie waszey matcze uszyć i szczotką cysto zrobić.
18. Kiebyś to go znał! toby to inacey było i lepiey by się z nim stojało.
19. Kto mi tezto moy kosz z mięszem ukradł?
20. On tak robił, jakoby go oni do młóczenia obstalowali, oni to ale sami uczynili.
21. Komu on tą nową hystoryję rozprawiał?
22. Musimy głośno krzyczeć, bo on nam nie rozumieje.
23. Jesteśmy utrudzeni i mamy pragniącke.
24. Jak my wcoray wiecór wzad przyślym , to lezely owci już w łozu i byli pełne spiku.
25. Śnieg przeszłey nocy u nasſ lezyć ostał, ale dziś rano stopniał.
26. Za naszem domem stoją trzy pieńkne jabłȯnuski zczerwȯnemi jabłuskami.
27. Nie mozeta wy jeszcze okamgnienia na nasz cekać, wtedy poydziem z wami.

28. Wy nie mata takich predów(?) ganiać.
29. Nasze góry nie są za bardzo wysokie, wasze są daleko wyszsze.
30. Jak wiele wurstów funtów i siła chleba chceta mieć.
31. Nie rozumieje wasʃ, musita kruszin [nadpisane trochę] głosniey gadać.
32. Nienazlista wy zadnego kawałka białego mydła dla mnie na moim stole?
33. Jego brat chce sobie dwa pieńkne domy w waszem ogrodzie budować.
34. Słowo wyszło mu z serca.
35. To było prawie od wasʃ.
36. Co tam za ptaszeczki siedzą wysoko na murku?
37. Gbury wyprowadzili pięć wołów i dziewięć krów i dwanascie owieczuchnȯw przed wieś, tę oni przedać chcieli.
38. Ludzie są dzisiay wszyscy na dworzu na polu i koszą.
39. Idz tylko, brȯnatny pieš nic ci nie zrobi.
40. Wjachałem z ludzmi tam wtyle przez łąkę w zyto.

40. Grabnik, gm. Stare Juchy, pow. ełcki

Grabnik, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Karrausch Hektor, miejsce urodzenia: Wesʃsolowen, Kr. Sensburg (Wesołowo, gm. Mikołajki, pow. mrągowski), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył nauczyciel (1887)
57306 [Z 100,4]

1. W zimie latają suche liście na powietrzu.
2. Zaraz przestanie śnieg padać, wtedy się czas [z ↙(mas.)] (niebo) wypogodzi.
3. Wrzuć węgle w piec coby mleko wnet poczę się uwarzyło.
4. Temu dobremu staruszkowi (owi ↙mas: ...) jek jerzchem[w ↙] polodzie jezdzec przerwał się lod pod nogämi ä wpadł nieborak wzimną wodę.
5. Zdechł, teraz tak ctery [z ↙ (mas.)] abo pięć niedziele.
6. Ogień buł [y zmienione na u (mas.)] za (ciepły) [nadpisane wielki]; toć kołace [z ↙ (m.)] podspody cale carne [z ↙nadpisane m.] się spaliły.
7. Iada jajka zawsze [z ↙ i dopisane m.] bez soli, bez pieprzu.
8. Nogi mię tęgo bolą; pewnie, zem je sobie przeordział na (botach) skorzniach.
9. Byłem u białki a mojułem jej to. Aona pojedziała [w ↙], ze chce a ta tez swej corce moijić.
10. Nie będę tego juz (mas.) tego dalej cynieć [z ↙ m].
11. (Dostaniesz (mas.)) Dam ci zaraz warząchwią po łbie, ty małpo!
12. Gdzie idzies; cy mamy stobą iść?
13. Liche to časy!
14. (Moje) kochane dziecię, postoj tu nisko; złe gęsi ukąsą cię, po tobie azdechnies.
15. Tyś się dziś nalepiej ucył [y poprawione na u – D.R.] a byłeś grzecny, mozes pierw iść do domu niz (m.) owte.

16. Iesceś nie dość duzy, abyś wypiuł butelkę [w poprawia na j m.] jina musis esce (kawałek) troskę podrosnąč.
17. Bądz taki dobry a idz mowić [w poprawione na j – D.R.] twojej siostrze, coby odzienia dla wasej matki doszyła [z ↙ m.] a sc[m.]otką ochędozyła.
18. Obyłbyś [y poprawione na u – D.R.] go znał! Wtedyby to by było przyszło inaczej a miało [m poprawione na n m. – D.R.] by się z nim lepjej.
19. Kto ni (m.) ukrat (m.) moj kos z nięsem? [n m.]
20. Udał jak by go byli obsztalowali do młoczby [z ↙ m.], ale oni to sani [przy n napisane m. – D.R.] cynili.
21. Komu powedział [w poprawione na j – D.R.] tę nową powiastkę?
22. Trzeba głośno gadac; inaczej [z ↙ dopisane m. – D.R.] nas nie dosłyszy [z ↙ dopisane m. – D.R.].
23. Sturbowalim (zmordowalim) się, a chce się nama pic.
24. Jak [a zmienione na e i dopisane m. – D.R.] się wcoraj jecor wrocilim, tedy owci jus lezeli w łos(m.)ku a spali mocno (zdrowo).
25. Snieg ostał się (nie rusył się) u nas tej nocy, ale dzisiaj re(m.)no roztopił się.
26. Za naszem domem stoją trzy piękne jabłonki z cerwoneni jebkani.
27. Cy nie mozeta jesce chilkę na nas cekać, tedybym poszli z wani.
28. Niemata wytwarzyć takie bałamuctwa (chigle).
29. Nasze [z ↙ dopisane m. – D.R.] gory nie są tęgo (za) wysokie, Wasze [z ↙] są daleko wyzse.
30. Iele funtow kiełbasy a jele chleba chceće mieć?
31. Nie rozumieje was; musicie troskę głośniej gadać!
32. Cyście nie znalezli stuckę białego mydła dla mnie na mojem stole?
33. Brat jego chce sobie dać zbudować dwa piękne, nowe budynki w wasym ogrodzie (sadzie).
34. To słowo mu wysło z serca!
35. Toście dobrze zrobili.
36. Co tam za ptasecki siedzą wysoko na murecku?
37. Gospodarze byli przyjedli [v ↙(m.)] pięć wołow, i dziejęć krow i dwanaście ojecek przed jeś, te chcieli sprzedać.
38. Ludzie dziś są wsyscy na dworzu wpolu a sieką.
39. Idz zeno, ten brunatny pies Ci nic nie zrobi.
40. Pojechałem z ludziani tam w tyłku prez łąkę w zyto.

41. Królowa Wola, gm. Stare Juchy, pow. ełcki

Krolowollen, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Johanner Mitzka, miejsce urodzenia: Klein Stürlack (Sterławki Małe, gm. Giżycko), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył – brak informacji (1887)
57 307 [Z 100,(10)]

1. W zinie latają suche liście na powietrzu.

2. Zaraz przestanie śnieg padac; wtedy się cas wypogodzi.
3. Wrzuć węgle w piec, coby się mleko wnet uwarzyło.
4. Temu dobremu staruskoju jek po lodzie jeździuł, przerwał się lod pod nogani, a wpad nieborak, w źimną wodę.
5. Zdech teraz tak ctery abo pięć niedziele.
6. Ogień buł za jeliki, toć kołace podspody cale carne się spaliły.
7. Iada jajka zawse bez soli, bez pieprzu.
8. Nogi mę tęgo bolą; pewnie zem je sobie przeordziuł w skorzniach.
9. Bułem u białki a mowiułem jej tego; Aona pojedziała, ze chciała tez swej corce mojić.
10. Nie chcę juz tego dalej cynieć.
11. Dam Ci zaraz warzącħą połbie, małpo.
12. Gdzie idzieš? Cy mamy iśc z tobą?
13. Liche to casy!
14. Me kochane dziecię, postojżetu nisko; ukąsą cię te złe gęsi az zdechnieś.
15. Tyś się dziś nalepiej ucuł a by[y poprawione na u]łeś grzecny, mozeš iść do domu przed owteni.
16. Iesceś nie dość duzy, abyś wypiuł butelkę jina, musis esce kawałek podrastać, a większy urosnąć.
17. Bądz taki dobry, a idz mojić twojej siostrze, coby dla wasej matki odzienia dosyła, a scotką je ochędozyła.
18. byłbyś go znał, tedyby było przysło inacej a niało by się znim lepiej.
19. Ktoz ni ukrad mój koš z nięsem?
20. Udał, jekby go byli obsztalowali do młocby; ale oni tego sani cynili.
21. Komu pojedział tej nowej pojastki?
22. Trzeba głośno gadać, inacej nas nie dosłysy!
23. Sturbowalem się a chcę się nama pić!
24. Iek się wcoraj jecor wrocilim, tedu juš owte lezeli w łosku a spali zdrowo.
25. Śnieg ostał się u nas tej nocy, ale dziśiaj reno roztopiuł się.
26. Za nasem domem stoją trzy piękne jabłonki z cerwoneni jebkani.
27. Cy nie mozeta jesce chilkę na nas cekać, tedybym poszli z wani.
28. Nie mata wytworzyć takie bałamuctwa (chigle).
29. Nase gory nie są barzo wysokie, Wase są daleko wyzsz[z ✓]e.
30. Iele funtow kiełbasy a jele chleba chcecie mieć?
31. Nie rozunieje was: musicie troskę głośniej gadać!
32. Cyście nie znalezli stuckę białego mydła dla mnie na mojem stole.
33. Brat jego chce sobie dać zbudować dwa piękne nowe budynki w wasym ogrodzie (sadzie).
34. To słowo mu wysło z serca!
35. Toście dobrze zrobili.
36. Co tam za ptasecki siedzą wysoko na murecku?
37. Gospodarze byli przyjedli pięć wołow i dziejęć krów i dwanaście ojecek przed jeś, te chcieli sprzedać.
38. Ludzie dziś wsyscy na dworzu w polu a sieką.

39. Idz ze no: ten brunatny pies Ci nic nie zrobi.
40. Pojechałem z ludziani tam [w tyle, poprawione na:] tyłem przez łąkę w zyto.

42. Golubka, gm. Kalinowo, pow. ełcki

Gollupken, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Gottlieb Schutz, miejsce urodzenia: Kutten (Kuty, gm. Pozezdrze, pow. węgorzewski), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczyli wspólnie [nauczyciel i uczniowie] (1887)
57 312 [Z 102,10+]

1. W zime lataią suche liście w powietrzu.
2. Zaraz przestanie śnieg padać tedy będzie powietrze znowu lepse.
3. Wsyp węgli w piec, zeby mleko prędko sie zawarzyło.
4. Dobry stari chłop sie z koniem przez lod werwał i wpad w zimną wodę.
5. On pred czteri albo sześć niedziel umarł.
6. Ogien był z gorący, kołac sie odpody cale czarno spalił.
7. On ie iayka zawsze bez soli i bez pieprzu.
8. Nogi mie bolą, ia myśle, ia ich opwwał[?] leceniem.
9. Ja byłem u tey kobiety i mowiłem iey, a ona mowiła, ze i swey corce powie.
10. Ja tego też więcey nie uczynie.
11. Zaraz cie trzasne warząchą, ty małpo.
12. Gdzie idzies, mamy i my z tobą iść?
13. Są liche czasy.
14. Moię miłe dziecie, zostań tu nisko, złe gęsi cie zakąsaią.
15. Tyś sie dziś naywięcey uczył i byłeś cicho, mozes prędzey do domu iść niz owte.
16. Tys ieszcze za mały, butelke wina wypić, musis iesče kawał rosnąć i więksy być.
17. Jdź, bądz taky dobry, a mow twoiey siostrze, zeby matce kleid doszyła i scotką obcesała.
18. Zebyś go znał, byłoby inacey przysło, a iemu by lepiey było.
19. Kto mi moy kos z mięsem ukradł?
20. On tak czynił, iakoby go do młocenia obstalowali, oni to ale sami uczynili.
21. Komu on tą nową historią powiedział?
22. Trzeba głośno wrzesceć, bo on nam nie rozumnieię.
23. My zmęconę i mamy pragnącke.
24. Jak my wcora wiecor nazad przyślim, lezeli owte iuz w łozku i spali mocno.
25. Śnieg tey nocy u nas leząc został, ale dziś rano roztopniał.
26. Za naszą izbą stoią trzy piękne iablonusky z cerwonemi iabłuskami.
27. Nie mozeta troseckę na nas poczekać, tedy poydziem z wami.
28. Nie mata takiego dziecinstwa robić.
29. Nasze gori nie barzo wysokie, wasze wiele wyzse.
30. Jak wiele funtow worśty i iak wiele chleba chceta?

31. Ja wam nie rozumieię, musita troskię głosniey gadać.
32. Nie znalezliśta dla mie kawałka białego mydła na moiem stolę?
33. Jego brat chce sobie dwa piękne, nowe izby w wasem ogrodzie budować.
34. Te słowo przysło mu od serca.
35. To było dobrze od was.
36. Co tam za ptasecky siedzą wysoko na murku?
37. Gburi przygnali pięc wołow i dziwięć krow i dwanaście owiećkow przed wies, tę chcieli przedać.
38. Ludzie są dziś wszyscy na polu i kosą.
39. Jdz tlo, brunatny pies ci nic nie zrobi.
40. Ja z ludziami tam wtyle przez łąke w zyto poiechalem.

43. Zaborowo, gm. Kalinowo pow. ełcki

Saborowen, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Johann Klesczewski [sic!], miejsce urodzenia: Markowsken (Markowskie), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył nauczyciel (1887)
57 314 [Z 102,(9)]

1. W zime furają suche liście przez powietrze.
2. Zaraz przestanie pluchać, wtedy powietrze zaś lepsze będzie.
3. Czyń węgle w piec aby mleko wnet się zawarzyć poczeło.
4. Ten dobry stary chłop z koniem bez lód się przełamał i w zimną wode wpadł.
5. On przed cztery albo sześcioma tygodni umarł.
6. Ogień był zagorączy bo kuchi misko wczałe czarne spalone.
7. On je jajka zawsze oprocz soly i pieprzu.
8. Nogy mi bardzo bolo ja wierzam ja je sobie oposował.
9. Ja byłem u kobiety i jej to mówiłem, o ana [sic!] mowiła, że chceto swojej corce mówić.
10. Ja tego nie chče więczej czynić.
11. Ia cie zaraz warząchó uderze między uszy, ty małpo.
12. Gdzie idzies ty, mały my z sobo iść.
13. Są liche czaszy!
14. Moje miłe dziecie zostań tu misko stojeć, te źłe gięsi zakąsają cie.
15. Ty dziś najwiecej się uczył i byłeś stateczny, dla tego mozes prędzej do domu iść, nizeli drudzy.
16. Ty jescze nie jest dosyć wielki, abyś mogł butele wina wypić, ty musisz jescze kawał rośnąć i większem być.
17. Idź, bądź taki dobry i mów swojej siostrze, ona miała odzienie nasej matcze uszyć i sczotką wyczyścić.
18. Byś ty jego był znał, wtedy było by inaszej przysło, i by lepjej z nim stojało.
19. Kto mi kos z mięszym ukratł?

20. On czynił tak, oni by go do młoczenia obśtalowaly óni ale sani to zrobili.
21. Komu on tą nowe rzecz powiedział?
22. Musi głośno wrzeszczeć, bo on nas nie rozumieje.
23. My jestemy spracowane i mamy pragniącke.
24. Iak my wczoraj wieczor nazad przyśli, lezeli drudzy juz w łosku, i byli w spiku.
25. Śnieg tey nocy u nas został lezeć, ale dziś rano stopniał.
26. Za nasem domem stoją trzy piękne jabjącki z czerwonemi jabjuskami.
27. Nie mozeta wy okamgnienie na nas poczekać, wtedy pojdziem z wami.
28. Nie musita takie dziecinstwa prowadzić.
29. Nasze góry niesą bardzo wysokie, wasze są wiele wyssze.
30. Iak wiele funtow worzty i jak wiele chleba chceta mnieć.
31. Ia was nie rozumieje, musita troche głośniej gadać.
32. Nie znaleźliśta kawałek białego mydła przede mie na mojem stole.
33. Jego brat chče sobie dwa piękne nowe domy w wasem ogrodzie budować.
34. Te słowa przyśli z serca.
35. To było prawie od was.
36. Co siedzą tam za ptaszeczki wysoko na mureczku.
37. Gospodaze mieli sięć wołow i dziewięć krów i dwanaście owieckow przed wieś wyporowadząno tych chcieli przedać.
38. Ludzie dziś wszystkie na dworzu na polu i kosą.
39. Idź tylko, ten brunatny pies tobie nic nie uczyni.
40. Ia z ludząma w tyłku bez łąkę w zyto w jechałem.

44. Wysokie, gm. Kalinowo, pow. ełcki

Wysoken, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Arthur Bolz, miejsce urodzenia: Liebemühl (Miłomłyn, pow. ostródzki), Reg.-Bez. Königsberg
tłumaczył nauczyciel (1887)
57 313 [Z 102,6]

1. W zimę lataią suchie liście w powietrzu.
2. Przestanie zaraz śmieg padać, to będzie znow lepczy czas.
3. Przyłóz węglow w piec, coby mleko wnet sie zawarzyło.
4. Ten dobry ſtarusek z koniem na lodzie się zarwał i w zimno wode wpadł.
5. On umarł przed čzteroma albo ſześčoma tygodnani.
6. Oǵien był za gorący, kuchi na ſpodku cale carno ſpalone.
7. On zawzdy ié jayka bez ſoli i pieprzu.
8. Nogi mi bolo, ia mysle, zem ie skalezył.
9. Byłem u kobiety i powiedziałem jey to, a ona mowiła, ze to tez i iey corze powie.
10. Ja tez tego więcey nie uczynie.
11. Dam ci zaraz warzoncho po usach, ty małpo!

12. Gdzie idziesz, pudziem i my z tobó?
13. ʃo lichę czaszy!
14. Moię miłę dziécię, postoy tu nisko, złę gęsi cie zasczypaią.
15. Tyś dzisiay naywięcey się uczył i byłeś spokoyny, mozes prędzey do domu iść nis owte.
16. Tyś za mały, cobyś butełkie wina wypił, musicz ieszcze kawał rocz i większy być.
17. Bądz taki dobry, idź, a mow twoiey siostrze, coby ona odzienie przed matkie usyła i ʃczotko wycyściła.
18. Zebyś ty go znał, toby to i nacey było, i by lepsey z niem się miało.
19. Kto ukradł mi moy kós z nienʃem.
20. On czynił tak, iakby go do młoczenia zawołali, ale oni to ʃami robili.
21. Komu on to nowó rystoryą powiadał?
22. Musiem głośno gadcz, bo on nam nie rozumeie.
23. My so utruzone i pragniem.
24. Jak mi wcoray wiezor do domu przyślim, to iuz owte lézeli i twardo spali.
25. Tey nočy u nas śnieg lezał, ale dzisiay rano zginoł.
26. Za naszem domem ʃtoią trzy pięknech iabłonkow z cerwonemi iabłuskami.
27. Nie mozeta ieszcze troszeczkie na nas počekać, to poydziem z wami.
28. Nie musita takiech głupstwow robić.
29. Naszę gory ne ʃą bardzo wysokie, waszę ʃą daleko wyssze.
30. Jak wiele fóntow worśty i wiele chleba mieć chceta?
31. Nie rozumieie wam, musicie trochie głośniey gadać.
32. Nie znaleźliscie na moiem ʃtole ani kawałek mydła białego przedemie?
33. Jego brat chce ʃobie dwa pięknech nowich domow w waszem ogrodzie budować.
34. Słowó przysło mu z ʃerca!
35. To było dobrze od niech.
36. Co tam za ptaki siedzo wysoko na murku?
37. Gbury przyprowadzili piec wołow i dziewięć krow i dwanaście owiec przed wieś, i chzieli iech przedać.
38. Ludzie ʃą dzisiay wszystkie na polu i koszą.
39. Idź, bronatny pieś ci nič nie robi.
40. Jechałem z ludziami tam w tyle przez łąkie w zyto.

45. Skomętno Wielkie, gm. Kalinowo, pow. ełcki

Skomentnen, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Adolf Herrmann, miejsce urodzenia: Prawdzisken (Prawdziska, gm. Kalinowo), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył nauczyciel (1887)
57 316 [Z 102,8]

1. W zimę lataią ʃuchie liście w powietrzu.

2. Przestanie zaraz śnieg padać, to będzie znów lepszy czas.
3. Przyłóz węgłow w piec, coby mleko wnet sie zawarzyło.
4. Ten dobry ſtarusek z koniem na lodzie się zarwał i w zimno wode wpadł.
5. On umarł przed czteroma, albo ſześcioma tygodniami.
6. Ogień był za tęgi, kuchi na ſpodku cale carno ſpalone.
7. Ón zawzdy ié jayka bez ſoli i pieprzu.
8. Nogi mi bolo, zdaie mi ſię, zem ie przebrał.
9. Byłem u pani i powiedziałem iey to, a ona mowiła, ze to tez i ſwoim iey corkom powie.
10. Ia tez tego więcey nieuczynie.
11. Dam ci zaraz warzonchwio, ty małpo!
12. Gdzie, idziesz, pudziem i my z tobó?
13. To lichę czaszy!
14. Moię miłę dziecię, postoy tu nisko, złę gęsi cie zasczypaią.
15. Tyś dzisiay naywięcey się uczył i byłeś spokoyny, mozesz prędzey do domu iść niz owte (inne).
16. Tyś za mały, cobyś butelkie wina wypił, musisz ieszcze kawał rość i większy być.
17. Bądź taki dobry, idź, a mów twoiey siostrze, coby ona odzienie przed matkie usyła i ſzczotko wycyściła.
18. Zebyś tygo znał, toby to inacey było i by lepiey z niem się miało.
19. Kto ukradł mi mój kós z nienſem.
20. On czynił tak, iak by go młocić zawołali, ale oni to ſami robili.
21. Komu on tó nowó hystoriją powiadał?
22. Musiem głośno krzyczeć, bo on nam nie rozumieie.
23. Calem po ustawali i pragniem.
24. Iak my wcoray wiecor nazad przyślim, to iuz owci w łozku lézeli i twardo spali.
25. Tey nocy u nas śnieg lezał, ale dzisiay rano zginoł (ztopniał).
26. Za naszem domém ſtoią trzy pięknech iabłonkow z cerwonemi iabłuskami.
27. Nie mozeta ieszcze troszeczkie na nas pocekać, to poydziem z wami.
28. Nie mata takiech głupstwow robić.
29. Naszę gory nie ſą bardzo wysokie, waszę ſą daleko wyzsze.
30. Iak wiele fóntow worſty i wiele chleba chceta mieć?
31. Nie rozumieie wam, musicie trochie głośniey gadać.
32. Nie znaleźliście na moiem ſtole ani kawałka mydła białego przedemie.
33. Iego brat chce ſobie dwa pięknech nowéch domow w waszem ogrodzie budować.
34. Słowó przysło mu z ſerca!
35. To było dobrze od niech.
36. Co tam za ptaski siedzȯ wysoko na murku?
37. Gbury przywiedli przed wieś pięć wołów i dziewięć krów i dwanaście owiec, chcąc ie przedać.
38. Ludzie ſą dzisiay wszystkie na polu i koszą.

39. Idź, idź bronatny pies ci nić nie robi.
40. Iechałem z ludziami tam w tyle przez łąkie w zyto.

46. Grądzkie Ełckie, gm. Kalinowo, pow. ełcki

Gronsken, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Jaschinski, miejsce urodzenia: Skomatzko (Skomack Wielki, gm. Stare Juchy), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył nauczyciel (1887)
57 319 [Z 103,5]

1. Wzyme leco suche liśćie przes powietrze.
2. Zaras przestanie kurzyć, wtedy powietrze będzie lepsze.
3. Włos węgle wpieč, aby mleko pręzey sie zawarzyło.
4. Dobry stary chłop zkoniem lod oberwał i wzymno wode wpadł.
5. On przed steroma albo seśćioma tygodniomi umarł.
6. Ogien był za gorący, kuchy sie nisko wcale popalily.
7. On ie iayka zawdy bes soly i bes pieprzu.
8. Mie nogy barzo bolo, ia mysle ia ie sparzył.
9. Byłem u białky, i powiedziałem jey, a ona mowiła, ona chciała i swoiey corce powiedzieć.
10. Ia to tes niechce więcey cynieć.
11. Ia golne cie warząchо bes uszy, ty małpo.
12. Gdzie idzies, mamy stobo iść.
13. So lyche časzy.
14. Moie miłe dziecie zostan tu nisko, złe gęśi zaščypio ćie.
15. Ty dzisiay naylepiey sie uczułeś i cicho siedziałeś, ty mozes pręzey do domu iść, niziely owte.
16. Ty iesce niedość [przekreślone jakieś litery] urosz, abyš butelkie wina wypiuł, ty iesce muśiś podrosnąć i większem sie stać.
17. Idz, bądz taky dobry, a mow twoiey siostrze, zeby ona odzienie przed waszo matkie uszyła i sčotko wyćiściła.
18. Gdy byś ty iego znał, wtedy by sie inacey stało, i zniem by sie lepiey miało.
19. Kto mi moy kos zmięsem ukradł?
20. On čynił tak, iako byśćie go do draśowania obstalowaly, wyśćie ale to sami ucynily.
21. Komu on to nowo Historio powiedział?
22. Muśi głošno krzycyś, bo nierozumieie nas.
23. My iestemy uturbowane i chce sie pić.
24. Gdy my wcorayszego wiecora nazad przyślym, to ius owte lezely włosku i spaly.
25. Snieg został tey nocy unas lezyć, pod zranek ale staiał.
26. Za naszem domem stoio trzy piękne iabłonusky, scerwonemi iabłuskami.
27. Niemozeta okamgnienie na nas pocekać, wtedy poydziem zwami.

28. Wy niemusita takie głupstwo robieć.
29. Nasze gory nieso barzo wysokie, wasze so wyssze.
30. Siła funtow worśty i siła chleba chceta mieć.
31. Ia was nierozunieie, wy musita troskie głośniey gadać.
32. Czyśta kawałek białego mydła, przede mie na moiem stole znalezly.
33. Iego brat chce sobie dwa piękne nowe domy waszem ogrodzie pobudować.
34. Te słowo wysło s serca.
35. To było prawie zwas.
36. Co tam za ptaszećky siedzo wysoko na mureczku.
37. Gbury przyprowadzily pięć wołow, dziewięć krow i dwanaśćie owieckow przed wieś i chciely ie przedać.
38. Wszystkie ludzie so dzisiay na dworzu i koszo na polu.
39. Idz tylko, bronatny pies ći nić niezrobi.
40. Ia zludziami przes łąkie wzboze poiechał.

47. Koleśniki, gm. Kalinowo, pow. ełcki

Kolleschniken, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Hermann Prang, miejsce urodzenia: Reddenau (Rodnowo, pow. bartoszycki), Reg.-Bez. Königsberg
tłumaczył – brak informacji (1887)
57 320 [Z 103,6]

1. W jime (j weich.) letʒo suche (ʃ. ʃcharf.) Lischtsche prsches pogetrsche opkoczo.
2. Prschestange saraʃs kurschitsch, tedy bendsche pogertsche snowoy lepʃse.
3. Zyng wenggle w Pchetʒ, co Mleko wnet sche sawarschi.
4. Dobry ʃ̈tari (ʃ-t.) chuop iëst s Kongem prsches lutt suamani i pat w schimno Wodde.
5. On umar prsched ztery albo sʃeschtsch Tygodngi.
6. Ogging bu sa gorunʒi, Kuchi ʃso podʃpuddi zale zarne sʃpalone.
7. Onië Iaka sawsdy bes ʃoll i Pcheprsch.
8. Noggi bollo mnge barso, ia gersche, ia iech obderr.
9. Ia bu u biauki i mogūemië i ona mogiu͜a, ona chtschaua teʃs ʃswoyë Corce mogitsch.
10. Ia tesʃ uʃs nechʒe ginʒe čingitsch!
11. Ia bgië tsche saraʃš s warschongcho opkou͜o Uʃsow, ty Ma͜upo!
12. Gdsche ty idscheʃš, mamy sʃtobo ischtsch?
13. Sʃo liche Zaʃsy.
14. Mo͜ye mngiu͜e Dschitsche, dostang tutay ngisko sʃtoyitsch, Ginschi sakonʃo tsche te go͜upche.
15. Ty uzuësch sche dschischay naginse, buesch zawsdy dobry, moseʃs prense do Domu ischtsch, ngiʃs Offte.

16. Tysch eʃsʒe dusi ngedoschtsch, iënëi, butelki Gina wipchitsch, ty eʃsʒe muschiʃs kawau roʃsnonsch, i gengkee bitsch.
17. Itsch, buntch taky dobry i moff twojë Schosʃtrsche, sebi ona Odschenge prsched waʃso Matke uʃsyu͜a i sʃzotko zisʃto srobgiu͜a.
18. Keddy bisch ty go sna͜u (sna͜ua – weiblich)! tedy by inaʒey biu͜o prschiʃso, i sʃtoiao lepchei schngem.
19. Chto ngi moy Kuʃs s ngenʃsem ukrat?
20. On tak oyngu, iëk bi ongi go do draʃsowango opstallowalli, ongi alle sʃangi to srobgili.
21. Komu un to nowo Ristorio pogedscha͜u?
22. Muschem gu͜oschno krschiztʒ, bo tak nas nie rosungeie.
23. My ʃso utrudzone i mami Praggngonske.
24. Iek mi vzora͜y getʒor nasad prschichli, leseli druge us w U͜osu i bili prage w spchiku.
25. Schngik to ktory u nas lesitsch schosta͜u, alle dschicha͜i reno stopngau.
26. Sa naʃsem domu sto͜io trschi pchenke Iibu͜onetʒki s cerwonengi Iebuskangi.
27. Nge mosete eʃsze chiuke na nas poʒekatsch, tedy pudschem swangi.
28. Wy nge brukuetta takego dchetschinstwa prowadchitsch.
29. Naʃse Gorry ngeʃso tenggo wysʃoke, waʃse ʃso gelle ginkse.
30. Schiu͜a Funtof Këubaʃsy i schiu͜a chleba chʒeta ngitsch?
31. Ia waʃs nge rosun͜ge͜ie, wi muschita ksʃine gu͜oschnge gadatsch.
32. N͜ge snaleʃlischta Kawau͜ek biauego Midu͜a na moiem Stolle?
33. Ieggo Brat chce sobie dwa pchenke nowe Budinki w waʃsem Ogrodsche budowatzch.
34. Te súowa prschiʃso mu s sʃerʒa.
35. To biu͜o prage od ngich.
36. Co sa Ptasʃki schedso tam wysʃoko na murku?
37. Gbury prschin͜geschli pchentsch Wo͜u(w) [nadpisane *i*] i gdegintsch Krowi i dwanaschtsche Ogetʒki prsched Gesch, te chtschelli o͜ngi prschedatsch.
38. Ludsche sʃo dchichai wsʃyʃstke na dworschu na polu i kosso.
39. Itsch tlo, bronattni Pcheʃs tschi n͜gitʒ nge ucyn͜gi.
40. Ia s Ludschangi tam ftile bes (Uonke) Bgel w Syto poiëchau͜em.

48. Ginie, gm. Kalinowo, pow. ełcki

Gingen, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Friedrich Zeuch, miejsce urodzenia: Alt Perlswalde, Kr. Angerburg (Perły Stare, część wsi Perły, gm. Węgorzewo), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył nauczyciel (1887)
57 322 [Z 103,10]

1. W zime furaió ʃuche liśćie bez powietrʒe.
2. Zaras prʒeʃtanie pluchać, wtedy będʒie lepʃʒy cʒaʃʒ.
3. Włoz węgle w piecʒ, cʒo sie mleko wnet ʒawarʒy.

4. Ten dobry ſtary chłop ʒ koniem się beʒ lót włamał i w ʒimnó wode wpadł.
5. Ón prʒed cʒteróma albo ſeśćóma tygodnióma umarł.
6. Ogien był ʒa gorącʒy, bo kołacʒe miſʒko cʒale cʒarno ſpalone.
7. On ie iayka ʒawſʒe beʒ ſoly i pieprʒu.
8. Nogy mie bardʒo bolo, iawierʒe, ia ſobie rany nalećiałem.
9. Ia byłem u kobiety, i iey to mowiłem, a óna mowiła, óna chciała to i iey cʒorcʒe mowić.
10. Ia niechcʒe tego i więcʒey cʒynić.
11. Ia ci ʒaraʒ warʒąchó miedʒy uſʒy dam ty małpo.
12. Gdʒie ty idʒieſʒ, mamy my ʒ tobó iść?
13. Sſó liche cʒaſʒy.
14. Moie miłe dʒiecie ʒostań tu miſʒko ſtoiącʒ, te ʒłe gęśi cie do śmierci ʒakąſʒó.
15. Ty dʒiś naywięcʒey się ucʒŷł i byłeś ſtatecʒnym, ty moʒesſ prędʒey do domu iść, iak druge.
16. Ty ieſʒcʒe nie iest dość wielky, butele wina wypić, ty muśiſš ieſcʒe kawał roſʒnąč i więkſʒy być.
17. Idʒ bądʒ taky dobry, a mów twey siostrʒe, óna miała odʒienie prʒed waſʒó matke gotowe uſʒyć, i ie ſcʒotkó cʒyſto ʒrobić.
18. Byś ty go był ʒnał! wtedy by było inacʒ prʒyſʒło, i by lepiey w koło niego ſtoiało.
19. Kto mie moy kosſ ʒ mięſʒym ukradł?
20. On cʒynił tak, iak by go do dreſʒowania obstalowaly, óni ale to ſani ʒrobily.
21. Komu ón tó nowó historiió powiedʒiał?
22. Muśi głośno wrʒeſʒcʒeć, bo tak naſʒ nie roʒumieie.
23. My iestemy ʒ mocʒowane i mamy pragniącʒke.
24. Iak my wcʒoray wiecʒór naʒad prʒysly, iuʒ owte w łoʒu leʒely i fest spaly.
25. Snieg tey nocʒy u naſʒ leʒącʒ ʒostał, ale dʒiś rano roʒtopił.
26. Za naſʒym domem ſtoió trʒy piękne iebłónuſki ʒ cʒerwonemi iebłuſkami.
27. Nie moʒeta ieſʒcʒe okamgnienie na naſʒ cʒekać, tedŷ pudʒem ʒ wami.
28. Nie muśita take dʒiećinstwo treibować.
29. Naſʒe gory nie ſʒą bardʒo wyſʒoke, waſʒe ſʒó wiele więkſʒe.
30. Iak siła funtów worʒtów i iak wiele chleba chcʒeta?
31. Nieroʒumieie waſʒ, muśita troche głośniey gadać.
32. Nie ʒnaleʒlyśta ʒadnego kawałka białego mydła na moiem stole prʒed mie?
33. Iego brat chcʒe sobie dwa piękne nowe domy w waſʒym ogrodʒie budować.
34. Te ſłowo mu prʒyſʒło ʒ ſercʒa.
35. To było prawie od waſʒ!
36. Cʒotam siedʒó ʒa ptaſʒecʒky wyſʒoko na tym murku?
37. Gospodarʒe pięć wołów, dʒiewięć krów i dwanaście owiecʒków prʒed wieś prʒywiedly, te chciely ʒprʒedać.
38. Ludʒie dʒiś ſʒó wſʒŷſtke na dworʒę napolu i kosſó.
39. Idʒ tlo, ten gniady pieſʒ ći nicʒ nie ʒrobi.
40. Ia ʒ teni ludʒiani tam w tyle beʒ łónke w ʒyto poiechałem.

49. Prawdziska, gm. Kalinowo, pow. ełcki

Prawdzisken, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Friedrich Pawelzik, miejsce urodzenia: Gehsen (Jeże, gm. Pisz), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył uczeń (1887)
57 321 [Z 103,(12)]

1. W zime lataio suche liscie bies pogietrzę.
2. Iuz przestanie prętko kurzicz, tedy będzie czaš sasz lepzy.
3. Włos węglie w pieč, czo te mleco prętko się za warzy.
4. Ten chob dobri i stari stem koniem w lot sie oberwau w zimą wode w pat.
5. Ion sa ctiery albo siešč tigodnie umar.
6. Ogien buł za gorǫnzi, kuchy iest cale spotpotka czarno spalone.
7. On jie te jaika sawsdi bies soli i pieprzu.
8. Nogi mie bardzo bolo, ia misle, jie usedem.
9. Ia u tey białki buiem i jie to moguł, ona mogia, io ciorky ję będzie mogieč.
10. Ia to teraz niechcze uczinieč.
11. Ia z łisko tobie dam na uszy, ty małpa.
12. Gdzie ty idześ cie tez z tobo podzym?
13. Lichie czazy so!
14. Mniełe Dziedzie, ustan nisko tu, bo gęnszy cie zakonzo.
15. Ty nagęczie sie ucuieś dzichay i dobry bieś, mozes i pręnzey do domu iść nis te druge.
16. Ty iesće neiest wielgy dosc butelke wyina wipič, ti musis iesce cokolwik rosnąč i węzi bič.
17. Bǫć taki dobri, jic i mow twoi Schostrze aby ugaua odzene przed Matki wasej i scotko cisto robjitć.
18. Mokes ty iego snatć tedy bi to przisło ienacey i mogło lepie o niego stoič.
19. Chto mie moy kos smięsem ukrat?
20. On srobjuł tak bi iego do młocenia obstalowali, i oni ale to sani zrobili.
21. Komu on to nowe baike powjadau.
22. Mi musem głosno krzicis, bi on nam nic ne rosuneie.
23. Mi iest uchodzone i mami pragnǫcke.
24. Iek mi wcoray Wjecor wsat przislim, to leseli ofte use w łosku i bili kola spania.
25. Schnek tej noci kolenas sostau, ale dzisai reno on sie rospusčuł.
26. Sa nasem domem stoio trzi Iebuski pęnne s zerwonemim jebkoma.
27. Nemoseta wi chilke na nas cekač, tedi podzem z wamni.
28. Wi niemusita take dzieciencwa cinič.
29. Nase gory nieso take wisoke, wase so wisze.
30. siła funty kełpasi i siłe chleba wi chczeta?
31. Nierosaneie wam, musita cokolwik głosney gadač.
32. Nienalista kawałek midła na mojem stole przedemno?
33. Brad jego chče dwa budinki nowe bienkne w wasem ogrodze budować.

34. S serca mu przisło te słowa.
35. To biło dobrze od nego.
36. Zo sa ptaski siedzo ne tem murku wisoko?
37. Gospodarze pienč woułi i ciewęč krowi i dwanašcie owgecki przed tey wsi przinesli i przedač to chcieli.
38. Itš tlo, ten pies bronatni cie nic uciny.
39. Ludze so wsisci na polu dzisay i seco.
40. Ia iestem s ludzoma tam w tiłku beš łonki w sito gechałem.

50. Rostki Skomackie, gm. Orzysz, pow. piski

Rostken, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Kutz, miejsce urodzenia: Surminnen (Surminy, gm. Banie Mazurskie, pow. gołdapski), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył nauczyciel (1887)
57 124 [a 99,2]

1. W zyme wiewaią się ʃzuche Liście w powietrzu.
2. Wnet przestanie Kurʒyć, wtedy będʒie lepʃze powietrʒe.
3. Wrzuć węgli w piec, aby się mleko prędʒey zawarʒiło.
4. Pod dobrym starym chłopym, który gierśchym iechay się lod złamał, ion w źimną wode wpad.
5. On prʒed czteroma albo pięcioma niedzielami umarł.
6. Ogien był za mocny, bo Kuchy nizko cale czarne.
7. On ie iayka przez pieprzu i bez ʃzoli.
8. Nogi mi barʒo bolo, ia wierʒe zem ie odparʒuł.
9. Ja byłem u zoni i iey to mowiłym, a ona mogiła, ze ona to iey ciorce chce mogić.
10. Ja to gięcey robić nie będe.
11. Ja ci dam warząncho po uʃzach, ty małpo.
12. Gdzie ty idzieʃz, mamy i my ztobo iść.
13. To liche cʒasi.
14. Moie miłe dzieciee, zostan tu nisko, bo złe gęsi cie zakąszaią.
15. Tyś dzi ṡ nagięcey sie ucʒuł i bules statecʒni, dlatego mozeʃz prędʒey do domu iść iak owci.
16. Tyś ieʃzcʒe za małi cało butele gina wypić, ty muʃziʃz .... cały kawał podrosnąć i giękʃzym być.
17. Bądz taki dobry a ić i mow twoiey siostrze, żeby ona odzienie waʃzey matce doʃzyła i z ćotko wycyściła.
18. Kiedy byś ty go znał, to by inacʒey się zdało, i by zniem lepiey było.
19. Kto ni moy Koʃz z nięʃzem ukrad.
20. On tak robiuł, iak by go do drezby obśtalowali, ale oni to ʃzani zrobili.
21. Komu on to nogine pogiedał.
22. Muśi głośno wołano być, bo tak on nam nierozunieie.

23. My iestem umęczone i chcym pić.
24. Iak my wczoray wieczor wzad przyśli, to iuz owci lezeli w łozu i ʃzpali trwardo.
25. Dzyʃieyʃzey nocy śnieg leząc został, ale dziś reno ʃtaiał.
26. Za naʃzą izbo stoią trzy pięknie iebluneczki z cierwonini iebłuzkani.
27. Nie mozeta ieʃzce vokamienie na nas pocėkać, tedy pudziem z wani.
28. Wy nie brukuieta takich dzièczinskiech zartow czynicˇ.
29. Naʃze gory nie ʃą takie wyʃzokie, waʃze ʃą wiele wyʃse.
30. Jekgiele funtow worsty i giele chleba chcecie?
31. Ja wam nie rozunieie, wy muścicie troche głosney gadać.
32. Czyście nie nalezli kowałek bialego mydła przedemie na moiem stole?
33. Jego brat chce ʃobie dwa pięknie nowe domy w waʃzym Ogrodzie ʃtagać.
34. Te ʃłowo przyʃło mu od ʃerca.
35. To było dobrze od niech.
36. Co to tam za ptaʃecki siedzą wyʃoko na murku?
37. Gbury pięć wołow, dziegięć krow i dwanaście ogieckow przed gieś przyprowadzili te chcieli oni przedać.
38. Dziś wʃzystkie ludzie na polu kole kośby.
39. Idz tlo brunatni pies nie zrobi ci nic.
40. Ja z ludgiani tam w tylo przez łąkie w zyto iechałem.

51. Ogródek, gm. Orzysz, pow. piski

Ogrodtken, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Friedrich Nikutowski, miejsce urodzenia: Wierzbowen (Wierzbowo, gm. Kalinowo, pow. ełcki lub Wierzbowo, gm. Mrągowo, lub Wierzbowo, gm. Kozłowo, pow. nidzicki, lub Wierzbowo, gm. Iłowo-Osada, pow. działdowski), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył nauczyciel (1887)
57125 [a 99,4]

1. Wzime leczo suche liśczi wpowietrzu.
2. Przestanie zaras schnieg padać, tedi będzie powietrze zaśie lepse.
3. Włos węglow wpiec, czo ʃię mleko wnet warzic pocznie.
4. Ten dobry ʃtary chłop skonim na lozie włamał i wzimno wode wpat.
5. On przet cztery albo sesć niedziel pomarł.
6. Ogien był zagorączy, Kuchi ʃo nisko cale czarno spalone.
7. On poziwa jajka bez ʃoli i pieprzu.
8. Nogi mie mocno bolo ia miemam izem odparził.
9. Ia u zoni byłem i iey mowiłem, a ona mowiła ze i ĉorcze mowić będzie.
10. Ja chce tez tego więczei tego nieczinić.
11. Ia uderze czie zaraz warzą[n]cho po usach ty małpo.
12. Gdzie idzies, mamy i my ʃotobo iść.
13. To ʃo liche czaszy.

14. Moie miłe dʒieczʒie, ʒoſtan tu nisko ſtojeć, te ʒłe gięś pokonsio czʒie na śmierc.
15. Ty dʒijśaj nawięczʒei wyuczʒił i pokorny[nadpisane e]m byłeś, ty moʒes princʒei(?) do domu iść iak cy druʒi.
16. Jesʒczie ti niewielyś(?) dość, abyś butele wina wypił ti muśis ieczʒe kawał rosnońć i wienkſem być.
17. Idʒ, bądz taki dobri a mow twoiei śiostrʒe, ona miała odʒienie przed waiu matke gotowo usić i scʒotko czʒisto zrobić.
18. Byłeś by go ʒnał tedy by ſię inacʒ stało i lepiei by ſię ʒ nim miało.
19. Ktos mi kos z miensi[i wstawione na miejsce *e*]m ukrat.
20. On tak robił iakby go do draʒowania obstalowali, oni ale ſami ucʒinili.
21. Komu on to nowo powiaſtke powiadał.
22. Muśzjm głośno wrʒescʒeć gdis nieroʒumieie on nam nyc.
23. Ieſteśmy beʒ mocʒi i ſię nam pićʒ chcʒie.
24. Iak my wʒora w wieʒor naʒad prʒiśli, to leʒeli owte i spali.
25. Śchniek prʒeʒ noc u nas lezał, ale dʒiś rano ſię rospuścʒił.
26. Za domem nasym ſtojo trʒi piękne jabłąki ʒ cʒerwonemi iabłuskami.
27. Niemogli byśta iednego okamgnienia na nas pocʒekać to poydʒiem i my zwami.
28. Wy nie muśita takich dʒiecʒinnośći ſtrojć.
29. Nase gory nie ſó barʒdo wyſoke, waiu ſó wiele wysſe.
30. Wiele funtow worśti i wiele funtow chleba chcʒeta wy mieć.
31. Ja nieroʒumieie wama, muśita troche głośniei gadać.
32. Iʒali ʒadnego kawałka białego mydła prʒedemie na moim ſtole nieʒnaleʒ́li.
33. Jego brat chce ſobie dwa pięknie nowe pudinki w waiu ogrodʒe budować.
34. Te słowo prʒiſło mu ʒ’ scʒercʒa.
35. To było prawie ʒ was.
36. Cʒ̇oſkie(?) dʒ̇iś tam ʒa ptaſecʒki wysoko na tem murku.
37. Wieśnaki mieli pięć wołow i dʒiewięć krow i dwanaśćʒie owiecʒkuchnow prʒede wśo tie chcʒeli oni prʒedać.
38. Ludʒie ſo dʒiśai wʒiscʒi wpolu i śieko.
39. Idʒ ten bronatni pieʒ nieucʒini tobie nyʒ.
40. Ja ſtymi ludʒiami beʒ tamto tilno łąke wʒito wiechałem.

52. Różyńsk, gm. Ełk, pow. ełcki

Rosinsko, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Klatt, miejsce urodzenia – brak informacji
tłumaczył uczeń (1887)
57 128 [a 100,1]
sz = … s, cz = ʒ, ą = v

1. W zieme furayą suche liście bez powietrzie.
2. Iuz przestanie wnet śnieg padać, to bedzie lepszy czas.

3. Włos winglów w piec, co się mleko wnet (zawarzy) zawarzy.
4. Dobry stary człowiek z końem się werwał i w zimną wodę wleciał.
5. On zdech przed cztery abo sześć niedziel.
6. Ogien buł zagorący, kuchy się nisko az cale czarno spaliły.
7. On je jajka zawdy bez soli i bez pieprzu.
8. Nogi mnie mocno bolą, ja myślę, com ję przebrał.
9. Ia bułem u téj białki i mujułem jéj, a ona mójiła, co i jéj córce poję.
10. Ia tego jęcéj nie zrobię.
11. Ia cię zaraz warzączą bez uszy rznę, ty małpo!
12. Gdzie ty idziesz, mamy z tobą iść?
13. Są liche czasy.
14. Moje mniłe dziecko, uztań tu nisko, te złe gęsi cię zakąsayą.
15. Tyś dzisaj najjęcéj się uczuł i bułeś stateczny, ty mozesz dzisaj prędszéj iść do domu jak owte.
16. Tyś eszcze nie jest dość duzy, abyś mniał butelke wina wypić, ty musisz jeszcze kawał urosnąść i jiększy być.
17. Idź, bądz taki dobry i mów twojéj siostrzę, ona niała odzienie waszéj matce usyć i szczątką ję wyczisać.
18. Kiebyś go znał! toby innacéj przyszło, i byłoby lepiéj z nim.
19. Kto mnie mój kosz z nięsem ukradł?
20. On robjuł tak jekby go do draszowania obschtalowali, oni ale sańi zrobjili.
21. Komu on tą [skreślone: nową h] nojinnę pojedał?
22. Muzi głośno wrzesczeć, bo nie bedzie nam rozumniał.
23. My jestém zmęczonę i pić się nam chcę.
24. Iek my wczoraj wieczór wzad przyszlim, to owte juz w łozu lezeli i spali.
25. Snieg w tą noc u nas został, ale reno to ztopniął.
26. Za naszym budynkiem ztoją trzy piękne jabłąki z czerwoneni jebłuszkamni.
27. Nie mozeta eszcze chilkę na nas poczekać, to bym poszli z wani.
28. Nie muzita takich dziecinzkich głupstwów robić.
29. Nasze góry nie są takie wysokie, te wasze są daleko wyzsze.
30. Siła funtów wurztów i siła chleba chceta.
31. Ia nie rozumnieję wama, wy musita trochę głośniej gadać.
32. Nie znaleźliśta kawałek białego mydła przedemnie na moiém stole.
33. Iego brat chce dwa nowe piękne budynki w waszym ogrodzie pobudować.
34. Te słowo przyszło mu z serca!
35. To było dobrze od was.
36. Co to za ptaszeczki tam siedzą wysoko na murku.
37. Gbury przyprowadzili pieć wołów, dziejęć krowów i dwanaście ojeczków przed [w skreślone] jeś, oni chcieli ję przedać.
38. Ludzie są wszyscy dzisaj napolu i sieką.
39. Idź no, ten bronatny pies ci nic nie zrobi.
40. Ia jechałem z ludziani tamuj wtyle bez łonkę w zyto.

53. Klusy, gm. Orzysz, pow. piski

Claussen, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Robert Hundsdörfer, miejsce urodzenia: Jeziorowitten [?], Reg.-Bez. Gubminnen
tłumaczył – brak informacji (1887)
57 126 [a 99,3]

1. Wżyme leczą suche liście w powietrzu.
2. Przestanie zarasz snieg padać tedy będzie powietrze zasię lepsze.
3. Włoz węglów w piec, czo się mleko wnet warzyć pocznie.
4. Ten dobry stary chłop z konim na lodzie włamał iwzymo wode wpadł.
5. On przed cztery albo seść niedziel pomarł.
6. Ogiń był zagorączy kuchy są nizko czale czarno spalone.
7. On pozywa jaja bez soli i pieprzu.
8. Nogi mie mocno bolą, ja myśle, zem ich odaprzył.
9. Ja u zony byłem i jej mowiłem, a ona mowiła, ze i corcze mowić będzie.
10. Niechcze tego więczej cuzynić.
11. Uderze cie zaraz warzącha po uszach ty małpo.
12. Gdzie idziesz, mamy i my z tobą iść?
13. To są liche czaszy.
14. Moję miłe dziecie zostań tu nisko, bo złe gęśi pokonsają cie na śmierć.
15. Ty dzyśaj się najwięczej nauczyłes i pokornem byłeś, ty mozesz prędziej do domu iść ja ci drudzy.
16. Jeszcześ niewielki dość, abyś butele wina wypił, ty musisz jeszcze kawał rosnąć i większem być.
17. Jdz, bądz taki dobry, a mów twojej śostrze, ona miała odzienie przed moją matkie uszyć i szczotko czysto zrobić.
18. By też by go znał, tedy by się inacz stało i lepiej się z niem miało.
19. Ktoz mi kosz z mięsem ukrad?
20. On tak robił, jak by go do dražby ostalowali, oni to sami uczynili.
21. Komu on to nową powiastkie powiadał?
22. Muszym głośno wrzeszczeć, gdys nam nič nierozumieje.
23. Jesteśmy bez moczy i się nam pić chce.
24. Jak my wczoraj wiecor nazad przyślym, to drudzy(?) w łozu lezeli i spali.
25. Śnieg przeznoc u nasz lezał, ale dzys rano się roztopił.
26. Za domem naszym stoją trzy piękne jabłąki zczerwonemi jabłuzkami.
27. Niemozeta okamgnienie na nasz poczekać, tedy poydziem z wami.
28. Niemusita takych dziecinstwa strojić.
29. Nasze gory niesą bardzo wyszokie, wasze wiele wysze są.
30. Wiele funtow worśty i wiele chleba chceta.
31. Nierozumieje wam, muszycie głośniej mowić.
32. Isali kawałka białego mydła przedemie na mojem stole nienalezliście.
33. Brat chce sobie dwa piękne nowe budinki waszem ogrodzie z budować.
34. Słowo przysło mu z serca.

35. To było prawie z waz.
36. Czo siedzią tam za ptaszecki wysoko na tym murku.
37. Gbury przyprowadzyli pieńć wołów, dziewięć krów i dwanaście owieczek przed wieś i chcieli je przedać.
38. Ludzie są wszyczy na dworzu na polu i sieko.
39. Jdz tylko, bronatny pieš czy nic nie uczyni.
40. Z ludzjami w tyle przez łąkie w zyto pojechałem.

54. Lipińskie, na terenie gm. Orzysz, pow. piski

Lipinsken (od 1935 r. Seebrücken) [obecnie wieś nie istnieje], Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Otto Sembritzki, miejsce urodzenia: Jorkowen (może Jurkowo, gm. Kruklanki, pow. giżycki), Kr. Angerburg (pow. węgorzewski), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył nauczyciel (1887)
57 127 [a 99,5+]

1. W zime latają suche liście przez powietrʒie.
2. Zaraz przestanie śniek padać, wtedy będzie lepszy czaš.
3. Wsyp węglów w piec, aby mleko prędko zawrzało.
4. Dobry stary chłop w lód się włamał i w zimną wode wpat.
5. On zdech tak prʒed ctery abo sešć niedziel.
6. Ogeń bu za gorący, kuchy nisko cale carno spalone.
7. On zawsze jaika je bez soli i bez pieprzu.
8. Nogi me bardʒo bolą, się ni widʒi, źem je prʒesorował.
9. Ia bułem u białki i jej to mowiłem, i ona mowiła, że to i swojej córce ma mowić.
10. Ia i to niechce więcéj czynić.
11. Ia ci zaraz dam łysko po usach, ty małpo.
12. Gdʒie idʒies, cy i my mamy stobą iść?
13. Teraz so lyche czasy.
14. Moje miłe dʒiecie, zostań tu nisko, złe gęsi cię zakąsają.
15. Tyś dʒisiaj najwięcej się ucu iś cicho bu, ty mozes prędʒej do domu iść niz owte.
16. Tyś jesce nie dość wielki, abyś butele wina wypiu, ty musis jesce kawał urosnąć i więksem być.
17. Ić bądʒ taky dobry i mów twojej siostrze, ona ma odʒienie prʒed wasą matke gotowe uszyć i scotką wycyścić.
18. Kiebyś by go bu znał! tedy to by było inac prʒysło i by ź nim lepiej było.
19. Kto mię mój kos z nięsem ukrat?
20. On tak robiu, jak by go do draśby opstalowali, ale oni to sani zrobili.
21. Komu on to nową pojastkie powiedʒiał?
22. Musi głośno wrzesceć, bo nas nie zrozumieje.
23. My jestemy spracowane i pragniem pić.

24. Iak my wcoraj wiecor nazat przyślim, to juz owte lezeli i się posneli.
25. Tej nocy unas śnieg spat, ale dʒisaj reno stajał.
26. Za nasą izbą stoją trʒy piękne jebłonki z cerwoneni japkani.
27. Cy nie mozeta jesce chilke zacekać, tedy pudʒiem z wani.
28. Nie musita takie głupstwa robić.
29. Nase gory nie są bardʒo wysoke, wase są wys[z]sze.
30. Siła funtów wurśty i śiła chleba chceta.
31. Ia nie mogie zrozumieć, muśita głośniej gadać.
32. Cyśta kawałek białego mydła na mojem stole prʒede mie nie znaleźli?
33. Jego brat chce sobie dwa piękne nowe domy w ogrodzie postawić.
34. Słowo mu z serca prʒysło.
35. To było dobrʒe z was.
36. Co tam za ptasecki siedʒo wysoko na tem murʒie.
37. Gbury pięć wołów i dziewięć krów i dwanaście owiec za wieś wyprowadʒili, te chcieli prʒedać.
38. Ludʒie są dʒisiaj wszyscy na polu i sieką.
39. Ić lo, ten bronatni pieś ci nic nie zrobi.
40. Ia steni ludʒani tam wtyłku prʒez łońkie w zyto pojechał.

55. Bartosze, gm. Ełk, pow. ełcki

Bartossen, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Ludwig Belusa, miejsce urodzenia: Grühnheide (Jelonek, gm. Świętajno, pow. olecki), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył nauczyciel (1887)
53 656 [a 100,7]

1. W zime lataią suche liśćię w powietrzu.
2. Śnieg przestanię zaraz padać, to będzie i powietrze lepsze.
3. Nańieć ogeń w piecu, że się prentko mleko zawarzy.
4. Ten stary chłop na lodzie się z końani włamał i wpadł w zimną wode.
5. On zdechł tak ctery albo seść niedziel.
6. Za mocno było napalono, bo się kuchi na spodney stronię wcale spalili.
7. On ie iayka zawsze beź soli i beź pieprzu.
8. Odparziłem nogi, to mię bardzo boli.
9. Ja by'łem u tey białki i iey mowiłem, to ona mowiła, że chce swoiey corce mowić.
10. Juź ia tego więcey nieuczynię.
11. Ty małpo! Ia ci dam zaraz warząchą beź łep.
12. Gdzie ty iydzies, czy i my mamy stobą iyść?
13. Lyche czaszy!
14. Kochane dziecie, stoy ti tu nisko, bo cię te złe gięsi zakonsaią.
15. Tyś się dzisiay naylepiey uczył, i byłeś stateczny to możesz prię̨dziey do domu iyść niź drudzi.

16. Tyś ieszcze zamałi butelkię wina wypić, do tego musisz ti ieszcze kawałek podroznąć i większem być.
17. Jyć a bąć taki dobri twoiey śostrze mowić, żeby ona naszey mattce odzienię uszyła i ię scotką wycesała.
18. Kiebyś ty iego był znał, to by się było inaczey stało i iemu by było lepiey.
19. Kto mię moy kosz z mięsem ukradł?
20. On tak robił, iak by go do drasowania wezwali, ale to ony szani zrobili.
21. Komu on to nowo Historyią opowiedał.
22. Musisz głośno wołać, bo on nam niezrozumieie.
23. My zpracowane i mamy pragniącke.
24. Jak my wcoray wiecor nazad prziyśli, to iuż owci w łożu byli i twardo spali.
25. Tey nocy śniek u nasz leżał, ale rano roztopniał.
26. Za naszą izbą stoią trzi piękne iablonuski z czerwonemi iabłonuskami.
27. Niemożecię iednę okamgniėnię na nasz pocekać, to i my puydziem z wami.
28. Nie musicie tak iak małe dzieci robić.
29. Nasze gori niesą tak bardzo wyszokie, wasze są wyssze.
30. Jak wiele funtow worzti i iak wiele chleba chcecie wy?
31. Ja wam nierozumieie, wy musicie cokolwiek głośniey gadać.
32. Czyścię wy kawałek białego mydła,[, skreślony] przedemię, na moiem stole nie znaleźli?
33. Jego brat chce dwa piękne domy w waszem ogrodzię budować.
34. Z serca mu te słowo wyszło.
35. To z was pięknię!
36. Co tam za ptaseczki siędzią wysoko na tem murku?
37. Te gburi wywiedli przed wieś pięć wołów, dziewięć krów i dwanaścię owiecuchnow, ktore chcieli przedać.
38. Wszysczy ludzie są dzisiay na polu przy Koźbie.
39. Jyć tylko, ten zołty pieš tobie nic nię zrobi.
40. Ja z ludziami tam w tile przeź łonkie w żyto w iachał.

56. Laski Wielkie, gm. Kalinowo, pow. ełcki

Gr. Lasken, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Jan Wisotzki, miejsce urodzenia: Königsguth (Królikowo [?]), Kr. Osterode (Ostróda), Reg.-Bez. Königsberg
tłumaczył uczeń (1887)
57 131 [a 101,(9)]

1. Wzyme lataią šuche liśćie w powietrziu.
2. zaraz przestanię smiek padać to będzię powietrzie lepsze.
3. włoʒ wengle w piec co śię mleko prendzey zawarzi.
4. ten stary dobry człowiek skoniami na lodzie się włamał i wźymno wode wpadł.
5. on prziet czteroma albo šeśćioma tygodniami umarł.

6. ogien był zagoronczy i kuchy tak się szpaliły, ze czarne węngle nisko były.
7. on (?)ię iaia zawdy bez soly i bez pieprziu.
8. nogy mi bolo, ja wierzię, ze ia ie prziebrał.
9. ia byłem u kobiety, i powiedziałem iey, ona mowiła ze jey czorcze powie.
10. ia niechcze więczey tego czynić.
11. ia biie ciebie zaraʒ warziąwio bez uszy, ty małpo.
12. gdzię ty idzies, mamy stobo iść.
13. szo lyche czaszy.
14. moie miło dziecię, ty nysko ustan, bo złe gęśy cię pokonszaią.
15. ty dzisiay nawięczey się uczyłaś, i spokoyno byłaś, ty mozesz prędzey do domu iść iek drudzy.
16. tyś iescze nię dość wielky, iedno butelke wina wipić, ty musisʒ troske podrośnącz i większem być.
17. ić, bącz taky dobry i mow twojey śiostrzię ona miała te odzienie przed wazą Matkie uszić i sczotko czysto zrobić.
18. Byś ty go znay, to by to inaczy było (przisło) i inaczey sniem stoiają.
19. Kto moy kosʒ z mięſzem ukradł?
20. on to uczynił, iak by śćię go do draźby opstalowaly, wy to ale ſany czyniły.
21. Komu powiadał on to nowo historiyke.
22. muśy głośno wrześczić, bo on nasz nierozumieię.
23. My iestemy mdłe, mamy zadzo do picia.
24. iak my wczoray wieczor nazat prziśly, to lezały owći iuz w łozu i były pełno spiącze.
25. Siek dziśaysze noczy unasz leżącz został, ale dzisiay rano zgynoł.
26. za naszem domem stoią tŕi piękne iabłąky ziczerwonemi jabłkami.
27. nie moglista wy iescze troszke na nasz [mię] czekać, wtedy poślem by zwami.
28. niebrukuieta wy takie dziedzinskię sprawy cynić.
29. naze gory nie take wielke iak wasze te szą większe.
30. iak siła funtow worsty i iak siła chleba wy chczeta.
31. ja wasz nierozumieie, wy musita troske głośniey gadać.
32. nię mało ani kawałka białego midła nie znaleź cię(?) ... na moiem stole przedemię.
33. iego brat chcze takie dwa piękne nowe budynky waszem ogrodzie budować.
34. te słowo przysło mu szercza.
35. to rziecz(?) od waz.
36. czo tam siedzio za ptaśky, wysſoko na tem murku.
37. gospodarzię przíprowadzyly Pięć woły i dziewięć krow i dwanaśćie owiecz przed wieś, te chczeli przíedać.
38. ludzie szo dziśay wszystkie w polu i koszą.
39. icz tylko, ten bronatny piesz tobię nicz nię uczyni.
40. ja stenię ludziani tam wtiłku bez łąke w zyto wiechał.

57. Sordachy, gm. Ełk, pow. ełcki

Sordachen, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Fischerowski, miejsce urodzenia: Gr. Czechon, Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczyli uczniowie z pomocą nauczyciela (1887)
57 130 [a 101,6]

1. w Zime furaią ſuche Liszce przeź powietszę.
2. przestanię zaraź Sneg padac, wtedy będzie Powietrzę znowu lepsze.
3. Włoż węgle w Pieć ażeby ſię prętko poczeło warzyč.
4. Ten dobry stary Człowiek z Konem na Lodźę ſię włamuł i wżymno Wodę wpadł.
5. On przed czterych albo ſześcy Tygodnow umarł.
6. Ogna było za wiele, dlatego podſpody Kuchy ſię ſpaliły.
7. On zawdy iję Jaiko przeź Pieprzu i Soli.
8. Zapewniem nater Nogi, bo mię bardzą bola.
9. Ia byłem u tey Kobiety, i jey to mowyłem, a ona my odpowiedziała, to ia chcę i Corce powiedzyc.
10. Ja nechcze tego więcey czynić.
11. Małpo, zrznię cię zaraz Warzęcho przez Uszj.
12. Gdzę idzyś ty mamy i my z tobo iść.
13. So lyche Czaſi.
14. Zostan ſye myłe Dziecie, bo te złę Gęśi mogo cię ſhaleni(?) na ſmierć.
15. Tyš ſię dzysiey nawięcej ucyl i bylesz porządnem, a tak poydzes prędzej do Domu niż owczy.
16. Ty iesteś ieśzczę zamały, [Butele a zeby] a byś miał zdolić Butele Wina wypicz. muſzyś troche ieſzce rośnięć.
17. Bądz taki dobry a idz i mow twoiey ſiostrze, że ma tọ Odziedzene przed Matkie uszyć i ię ſczotko wyczeſcic.
18. Gdy ty był go lepiey znał! to to by ſię inaczej ſtało, a znym by lepiey było.
19. Kto ukrat moi Koś zmięſem?
20. On tak robył iako byście go do młoczenia obſtalowali, ale wyście to ſamj uczynily.
21. Komu on powiadał to nowo Hiſtoryio?
22. Muszė głosno wrzeſzcić, bo on nam nię rozumieie.
23. My jeſtemi ſlabe i chce ſię nam pić.
24. Jak my wczoray wieczor przysli, to Owcźi Włozu lezzeli i mocno zaſnely.
25. Dzyseisej noci zoſtał Sneg lezjc, a to rano ztopniał.
26. Za naſzem domem ſtoyo trzi piękne Jabłąki, z ſzlicznemy Jabkamy.
27. Kiedy możecie na naſz iezście trochecze pocieka, to bym pośli zwamy.
28. Naſze Góry nię ſą bardzą wyſzokie, waſe ſą wyſze.
29. Wiele Funtow Wursti i wiele Chleba chceta wy.
30. Ja wam nię rozumieię, muſzita trochę głosney gadać.
31. Nię znalezlysta wy Kawałek Midła na moim Stole? [powinno być 32. zdanie]

32. Brat iego chcę dwa pięknech nowech Domow w [w]aſzem Ogrodzę budować. [powinno być 33. zdanie]
33. Te ſlowo wysło mu z ſerca! [powinno być 34. zdanie]
34. To było dobrze zwasſ [powinno być 35. zdanie]
35. Cóz za Ptaszeczki ſiedzą tam na tem Mureczku? [powinno być 36. zdanie]
36. Te Gbury wyprowadzily przed wieś pięć Wolow i dziewięć Krow i 10 Owiec i chcą ię przedać. [powinno być 37. zdanie]
37. dzyśiay wszystkie Ludzie ſą napolu i Koſsą. [powinno być 38. zdanie]
38. Idz tylko, ten brunatny Pieś nic cj nie zroby. [powinno być 39. zdanie]
39. Ia z ludzamy tam wtyle przez Łąke w Zyto iachał.
40. do zdania 28 Nię maczę takiech dziecienskech ... czjnić.

58. Pisanica, gm. Kalinowo, pow. ełcki

Pissanitzen, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Emil Sihau, miejsce urodzenia: Gramsen, Kr. Rosenberg (Susz, pow. iławski), Reg.-Bez. Marienwerder (Kwidzyn)
tłumaczył nauczyciel (1887)
57 136 [a 102,(9)]

1. Wzime lataią suchie liscze w powietrzu.
2. Przestanie zaraz śnieg padać, tedy będze lepzy czaš.
3. Przyłoż węgląw w piez, zeby mleko się wnet za warżyło.
4. Ten dobry starzek z konami (przes) na lodzie się werwał i w zimną wode wpadł.
5. On przed czteroma albo seśczoma tigodny umarł.
6. Ogien był za gorączi kuchi na oſpódku cale czarnę zpalóne so.
7. On je jajka zawsdy bez soli i pieprzu.
8. Nogy mię bolo, ia myśle, żem ie śkaleczył.
9. Ja u tey niewiasty był iey to mowił, a ona mowiła, ze to i iey corce powie.
10. Ja tego tez ny wiący nie ucynię!
11. Ja czy zaraź warżuchwią dam, ty małpo.
12. Gdzie ty idziesz, mami ztobą iśč.
13. So liche zasczy!
14. Moie miłe dziecze, zostan tu, te złe gęszy cie ukónszą.
15. Ty dzisiay nawięcey się nauczył y był czichy mozez prędzey iść do domu iak te drugie.
16. Ty iescze iest za mały, zebysz butelkie wina wipiuł, ty muszyż iesze kawał roznąć i więkzy być.
17. Idz, bądź taky dobry a mow twoiey siostrze zeby odzienie przed waszo matko uszyła i szotką czysto zrobiła.
18. Żebyz ty go był znał, tedy by inacey było przysłą i lepiey z niem ztoiało.
19. Kto mię kós z mięzem ukratł?
20. On tak czynił iak by go był do młocenia stalował, ale oni to same uczinyly.

21. Komu on to nową historią powiedział?
22. Trzeba głoszno krzyczyć, bo tak on naz nie rozumieie.
23. My iestemy martwe i mami opioke.
24. Jak mi wcoraj wieczór nazad przyszli lezely drugie iuz w łozu i spali bardzo.
25. Snieg tey nocy unaz lęʒał, ale rano ʒtopnął.
26. Za naszem domem stoią trʒy pięknie iebłąki z czerwoneḿi iabłuskami.
27. Nie mozeta iescze chwiłke na naz czekać, tedy puydʒiemi z waḿi.
28. Wynie muszita takiego głupstwa czynić.
29. Nasze gory nie szo bardzo wisokie wasze bardzo większe.
30. Wiele fątow worszty i wiele chleba chceta?
31. Ja wasz nie rozumieie, muszyta trochie głośniey gadać.
32. Nie znalezliście przedemie kawałek białego midła na moiem stole.
33. Iego brat sobie chce dwa piękne domy w waszem ogrodzie pobudować.
34. Te słowo przyszło mu z serca!
35. To było dobrze od waz.
36. Čo tam za ptaszki wisoko na tem murku śiedʒo?
37. Gburi pięć wół(ąw skreślone) i dziewięć krow i dwanaście owieč przed wioskie zaprowadzili, chtore chćieli przedać.
38. Ludzie szo dzisay wszyszy na polu i koszą.
39. Idź, idź, ten brunatny piesz ći ńič nie cʒyni.
40. Ia z lodziami tam w tyłku przes łąke w zboże iachał.

58a. Pisanica, gm. Kalinowo, pow. ełcki

Pißsaniʒen, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: W. Meroßs [?]
tłumaczył nauczyciel (1887)
53545 [a 102,(9)]

1. W zimę lataią suchie liście w powietrzu.
2. Zaraz przestanie śnieg padać, potem będzie znów lepzy czas.
3. Przyłóz' węglow w pići, z'eby mleko sié wnet zawarzyło.
4. Ten dobry starusek się z koniem na lodzie werwał i w zimno wode wpadł.
5. On przed cztery albo szešc niedźiel umarł.
6. Ońien bẏl za gorącẏ, bo kuchi na ospodku cale carno spalone.
7. On ie jayka zawsze bez soli i pieprzu.
8. Nogi mie bolą, ja mẏsle, żem je skależẏł.
9. Ja był u tey kobiety i m iey to powiedzał, a ona mowiła, że to i iey corce powie.
10. Ja tego też už wiencey nię uczynie.
11. Ja i zaraz warzonchią dam, ty małpa!
12. Gdzię idziesz, mamy i my ż tobą iść?
13. To lichę czaszy!

14. Sostań tu nisko, moię miłę dziecię, złę gęsi cię zasczypaią.
15. Tyś dziszajy naywięcey się nauczył i byłeś porządny, moześ dlatego prędzey do domu iść niś te drugę.
16. Tyś ieśsze za mały, cobyś butelkie wina wipił, musisz ieszcze kawał rosnąć i większy być.
17. Bądź taki dobry, a mow twoiey sirśtrze, zeby odzienie przed naszą matko usyła i szczotko wycyściła.
18. Zebyś tý go znał, to bý inacey było, i by lepiey z niem stoiało.
19. Kto mię móy kós z nięnsem ukradł?
20. On tak czynił, jak by go do [dra przekreślone – DR] młoczéna stalowali, ale oni to sami zrobili.
21. Komu on to nowó hyʃtoryą powiadał?
22. Muśem głośno krzyczeć, bo on nam tak nię rozumieie.
23. My iestemy utruzone i chce nam się pić.
24. Jak my wcoraý wiecor nazad przýślém, to iuz owci w łóżku lézeli i twardo spali.
25. Śnieg u nas teý nocy lezał, ale dzisiay rano zginół (ztopniał)
26. Za naszem domem stoią trzy pięknę iobłonki [sic!] z cerwonemi iabłuskami.
27. Nie mozeta iesze wchiłke [sic!] na nas pocekać, pȍydzem z wami.
28. Nie mata takiego głupstwa czynić.
29. Nasze gorȳ̑ nie są bardzo wysokie, wasze są daleko w̑yssze.
30. Wiele fóntow worśty i wiele chleba chceta mieć?
31. Ja wasz nie rozumieie, musicie trochie głośniey gadać.
32. Nie znaleźliście na moiem stole zaden kawałek białego midła przede mnie?
33. Jego brat sobie chce w waszem ogrodzie dwa pięknech (nowych) domow pobudować.
34. To słowo przysło mu z serca!
35. To było dobrze od nich!
36. Co tam za ptaski siedzo wysoko na tem murku?
37. Gbury przywiedli przed wieś pięć wołów, i dziewięć krów, i dwanaście owiec`, chcąc ich przedać.
38. Ludzie so dzisiay wszyscy na polu i koszą.
39. Idź, idź, ten bronatny pies ci nic` nie robi.
40. Ja z ludziami tam w tyle przez łąkie w zyto iechałem.

59. Romanowo, gm. Kalinowo, pow. ełcki

Romanowen, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Wallner, miejsce urodzenia: Steinort (Sztynort, gm. Węgorzewo), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył „Durch Eingeborene" [przez miejscowych] (1887)
57 137 [a 102,(10)]

1. W zime lecą suche liście przez powietrze.

2. Zaraz przezstanie śnieg padać, tedy będzie powietrze zaś lepsze.
3. Przyłoz węglów w piec, aby się mleko wnet warzyło.
4. Stary dobry chłop się przerwał z koniem przez lót i wpadł w zimną wodę.
5. On umerł przed cztery albo seść tygodni.
6. Ogien był zagorący, kuchi są podzpody przypalone.
7. On je jajka zawsze oprocz soli i pieprzu.
8. Nogi mi bardzo bolą, ja miśle, że je przebrałem.
9. Byłem u białki i mowiłem jej, a ona mowiła, że chciała to i swojej córce mowić.
10. Ja niechcze tego więcej czynić.
11. Palne cie zaraz warząchwią po łbie, małpo!
12. Gdzie idziez, mamy i my z tobą iść?
13. Lyche czaszy.
14. Kochane dziecie, zosztań ty niszko, te złe gęsi zaszczypią cie.
15. Ty dzisiaj najwięczej się uczyłeś i byłeś porządnem, ty mozesz prędzej do domu iść jak owci.
16. Ty jeszcze nie dość wielki, abyś butelkie wina wypił, ty musisz jeszcze kawał rosnąc większem zosztać.
17. Idź, bądz taki dobry, i mów twojej siostrze, ma odzienie dla waszej matki uszyć i szczotką wyczyścić.
18. Zebyś ty był go znał! tedy by inaczej było poszło i było by z tobą lepiej.
19. Kto m(n przekreśl.)ię moy koś z mięsem ukradł?
20. On tak czynił, jako by go byli do młocenia śtalowali, ale oni to sami czynili.
21. Komu on tą nową historyą powiedział.
22. Musi głośno wrzeszczeć, gdysz nam nie rozumieje.
23. Jesteśmy sturbowane i pić się nam chcze.
24. Jak wczoraj wieczor wzad przyślem, lezeli owte już w łozu i spali twardo.
25. Śnieg w to noc u nas lezał, ale dzisiaj reno ztopniał.
26. Za naszem domem stoją trzy piękne jebłąki z czerwónemi jabkami.
27. Nie mozeta jeszcze chwilke na nas czekać, tedy pujdziem zwami.
28. Nie mata takiego dziecinstwa prowadzić.
29. Nasze góry nie są bardzo wysokie, wasze są daleko wyszsze.
30. Wiele funtów [w] kiełbaszy i wiele chleba chczeta?
31. Nierozumieje wam, musita troche głośniej gadać.
32. Nie znaleźlišta kawałek białego mydła na mojem stole dla mnię.
33. Iego brat chcze sobie dwa nowe piękne budynki w waszem ogrodzie budować.
34. Słowo te przyszło jemu z serca.
35. To ście sprawiedliwie uczynili.
36. Co tam za ptaszeczki siedzą na murku?
37. Gbury przywiedli pięć wołów i dziewięć krowów i dwanaście owieczkow przed wieś, te chcieli przedać.
38. Ludzie dzisiaj wszyszczy na polu i kosą.
39. Idź tylko, bronatny piesz nicz ci nie zrobi.
40. Ia z ludziami tam w tyłku przez łonkie w żyto wjechał.

60. Borzymy, gm. Kalinowo, pow. ełcki

Borzymen, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Johann Friedrich Bolz, miejsce urodzenia: Loetzen (Giżycko), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył nauczyciel (1887)
53 657 [a 103,1]

1. W źime lataio suche liśćię bez powietrze.
2. Przestanie wnet Kurzyć, wtedy będzie lepszy czas.
3. Wszyp węgli w piecz, zeby się się mlęko warzyć poczeło.
4. Ten dobry stary człowiek śię z koniem na lodzie werwał i w źimną wode wpadł.
5. On umarł przed czteroma albo sześćoma tygodnami.
6. Ogien był za gorączi kuchi są niską wcale spalone.
7. On ie iaika zawzdy bez soli i pieprzu.
8. Nogi mie bolą, miemam, zem do zywego ćiała opszorował.
9. Ja byłem u tey niewiasty i mowiłem iey to, a ona mowiła, ze to chcę i zwoiei corce powiedzic.
10. Ja to i więcei niechce czynić.
11. Ja ćie chlapne warzącho bez usſi ty małpo.
12. Gdzie ty idzies, mamy i my z tobą iść?
13. Szą liche czasy.
14. Moie miłe dźiećie, zostan ty tu nisko, te złe gęśy će zakąśaią.
15. Ty dziśiay na więczey się uczył i ćichą śiedziałeś, ty poidzies prędzey do domu iak owte.
16. Jeszcześ nie dość wielki, abys butelkelkę wina wypił, muśiysz ieszcze kawał rosnąć i większem być.
17. Jdź, bądz taki dobri i mow twoiey siostrze, aby odzienie dla waszey matki usżyła i zcotko czystą zrobiła.
18. Żebyś ty go był znał, to by inaczey było przysło, i iemu by się lepiey powodźiło.
19. Ktoź mi koszyk z męszem ukradł?
20. On czynił tak, iakby go do młoczenia zawołali, oni ale sami to zrobili.
21. Komu on tą nową hystorya powiedział?
22. Musiemy głośno wrzeszczeć, bo nie będzie nas rozumiał.
23. Jesteśmy my zemdleni i mamy pragnienie.
24. Jakieśmy wczoray wieczor nazad przyśli, iuź owći w łozku byli i moczną zasnely.
25. Śnieg u nas w noczy lezał ale dziśay rano rostopniał.
26. Za naszem domem stoią trzy pięknię iabłąki z czerwonemi iabłuszkami.
27. Nie mozećie na nas ieszcze trochę czekać, to poydziemy z wami.
28. Nie godzi się wam takiego dziecińswa czynić.
29. Nasze gory nie są bardzo wysokie wasze są daleko wysze.
30. Jak wiele funtow worsty i iak wiele chleba mieć chcecie.

31. Nie rozumnie was, muśċie troche głośniey gadać.
32. Nie znaleźliscie kawalka białego mydła dla mię na moiem stole?
33. Jego brat chce sobie dwa nowe domy w naszem ogrodzie pobudować.
34. Te słowo przyszło mu z serca!
35. Toć(?) było dobrze od niech!
36. Coź tam za ptaszki wysoko na murku siedzą?
37. Gburzy wyprowadzili pięć wołow i dziwięć krow i dwanaście owiec przed wieś, te chcieli przedać.
38. Ludzie są dzisiay wszyscy na polu i kosą.
39. Jdz tylko, ten bronatny pies nić ci nie zrobi.
40. Jechałem z ludziami tam w tyle przez łąkę w zyto.

61. Stożne, gm. Kalinowo, pow. ełcki

Stosnen, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: St. Pruſs, miejsce urodzenia: Marcinowen (Marcinowo, gm. Kalinowo), Kr. Lyck, Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczyli uczniowie (1887)
57 141 [a 103,(6)]

1. W zime lecą suchę liśċie w powietrʒu.
2. Zaraz prʒeſtanie śnieg padać a lepszy cas będzie.
3. Wsyp węgli w pieč żeby mleko się zawarʒyło.
4. Dobry stary chłop na lodʒie werwał się i wpad w ziną wodę.
5. On tak cʒtery niedʒiel umer.
6. Za wiele ognia było, kołacę nisko cale carne.
7. On ʒawsze iayka ie bez soli i pieprʒu.
8. Nogi mie bolą, pewniem ogłodał.
9. Bułem u tey białki i mojułem iey, a ona mojiła, ʒe powie/pojie corce swoiey.
10. Już jencey/więcej tego nie uczynie.
11. Dostanies warʒąchio po usach, małpo.
12. Gdzie idʒies, pudʒiem ztobą.
13. Liche Caſsy.
14. Moie dʒiecie, poſtoi tu nisko, gęsi złę cię zakąsaią.
15. Dʒiś ty naywięcey się wyucʒyłeś (łaś) prędʒei moʒez iść do domu iek owte.
16. Jezčies za mały (mała) ʒebyš móg (mogła) butelki jina (wina) wypic, musiz iesce podrość.
17. Jdz, bądź tak dobry (dobra) mów twoiey siostrʒe, ʒeby prʒed matkie odʒienie usyła i scotką wyčeſała.
18. Żebyś go buł znał/ʒnała, byłoby lepiey wyſło i lepiey by zniem ſtoiało.
19. Kto mie moi kos z nięsem /auch mięsem/ ukrat/ auch ukradł.
20. Prajie (auch prawie) tak robiuł iekby go do młocenia stalowali ale to sani ʒrobili.

21. Komu tą nową pojiastkie/ auch powiaſtkie powiedʒiał.
22. Musiem głośno wrʒesčeć, bo nas nie roʒuniece (auch roʒumieię).
23. Uſtalem i pić się nam chcę.
24. Śnieg dʒiśieysey noczy u nas lezał, ale reno (auch rano) stopniał.
25. Jek (auch iak) wcorai jiecor (auch wiecor) do domu prʒyslim, to owte ius spali.
26. Za nasem domem ſtoią 3 piękne iebłonki j cerwonemi iebkani.
27. Moze mozeta chilkie na mię počekać, to pudʒiem ʒ wani (auch wami).
28. Takiech dʒiecinſkiech ʒartów byśc̄ie nie robili.
29. Nase gory nie takie wyſokie, wase daleko większe.
30. Wiele funtow worǯty i chleba chceta?
31. Ja wam nie roʒunieie (auch roʒumieie) musita trochę głosniey gadać.
32. Nie ʒnalezliśta kawałka białego mydła dla mię na ſtolę.
33. Brat iego chče sobie dwa (auch dwie) nowych domow w waſzem ogrodʒie poſtawić.
34. Te (to) słowo wyſsło z serca.
35. To dobrʒe (prawie) było ʒ nas.
36. Co (coʒ) tam na murku za ptasečki siedzą.
37. Gospodarʒe prʒyjedli (prʒywiedli) pięc Wołów i dʒieijęć (dʒiewięć) Krów (Krowow) i dwanaście ojeckow (owiecków) prʒed wies na ʒpredanie.
38. Wsʒystkie ludʒie dʒisiay w polu kole kosy.
39. Jdz tylko, bronatny pies či nić nie ʒrobi.
40. Jam z ludʒiami (ludʒiani) tam wtyle bez (prʒez) łąkę w zyto wiechał.

62. Regiel, gm. Ełk, pow. ełcki

Regeln, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Fritz Czymmek, miejsce urodzenia: Drosdowen (Drozdowo, gm. Kowale Oleckie lub Drozdowo, gm. Orzysz), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczyli wspólnie [nauczyciel i uczniowie] (1887)
57 129 [a 101,7]
[uwaga DR – g z nadpisanym o zapisuję jako g]

1. W zime lataią suche Liśćie przez powietrze.
2. Przestanie wnet Śnieg padać, wtedy będzie Czaś lepsy.
3. Włoz węglow wpiecz, żeby śie mleko prętko zawarzyło.
4. Ten dobry stary chłop z koniem prześ lod śie włamał i wzimną wode wpad.
5. On umarł przed czteroma albo sześćoma tygodniani.
6. Ogien był zagorączi, kuchi zą nisko wczale spalone.
7. On ie iaika zawzdy bes soli i pieprzu.
8. Mnie bolą nogi, mie śe zdaie ia ie przebrał.
9. Ja byłem u kobiety i powiedziałem iey, a ona mowiła ze i czorcze śwey powie.
10. Ja tego iuz więczey nie uczinie.

11. Ja ćie chlapne warząncho bez usʃi, ty małpo.
12. Gdzie ty idzies, mami i my ztobo iść?
13. Szą liche czasy.
14. Moie miłe dzećie zostan ty tu nisko, te złe gęśy ćie zakąśaią.
15. Ty dziśiáy na więczey sie uczuł i ćichoś śiedział. ty pudzies prędzey do domu iak owte.
16. Ty iescześ nie iest dość duzy iedną butele wina wypić, ty muśyz kawał podrośnąć i większem być.
17. Idz, bądz taky dobry mow twoiey śiostrze zeby ona odziene przed twoią matkie zrobiła i śczotko wyczyśćiła.
18. Kiebyś ty go znał to by inaczey przysło i by było lepiey zniem.
19. Kto mie moy kos zmięsem ukradł.
20. On robiuł tak, jakby go do młoczenia obstalowaly, oni ale sani to zrobily.
21. Komu on to nową historię powiadał?
22. Muśi głośno krzyczeć, bo on nam nie zrozumieie.
23. Ni jestemy mgłe i mamy pragnączke.
24. Jak my wczoray wieczor wzad przyśly, lezely owte iuze włozach i spali.
25. Snieg unas wnoczy lezał ale dziśiay reno rostoponiał.
26. Za nasʃem domem stoią trzy Jebłonky ʃ czerwoneni iebkani.
27. Niemozetata wy troche na nas poczekać to my pudziem zwamni.
28. Wy niemuśyta takie wigle stroić.
29. Nasʃe gori sʃą niezawysokie, waʃse są owiela wyssʃe.
30. Wiele funtow Wurzty i wiele funtow chleba chczeta mieć.
31. Ja wam nie zrozumieie wam, muśicze troche głośńey gadać.
32. Nie znalezliśta wy kawałek białego mydła przedemie na stole.
33. Jego brat chce sobie dwa pięknech nowych domow w ogrodzie budować.
34. Te słowo przysło mu s sercza.
35. To było sprawiedliwie od was.
36. Czos za ptaski siedzą wysoko na murku.
37. Gbury przyprowadzyly pięć wołow i dziewięć krow i dwanaść owiecz przed wieś i chćely ie przedać.
38. Ludzie są wsyśczy dziśiay na polu i kośą.
39. Idz tlo ten brunatny pies nie zrobi ćy nicz.
40. Ja poiechał zludzamy prześ łonke w zyto.

63. Kałęczyny, gm. Ełk, pow. ełcki

Kallenczynnen, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Samuel Dronsek, miejsce urodzenia: Gollubien (nieistniejąca wieś Golubie w pow. gołdapskim), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczyli wspólnie [nauczyciel i uczniowie] (1887)
57 132 [a 101,(10)]

1. W zyme lataią suche liscie w powietrzu.

2. przesdanie zaras ʃnieg padać wtedy będzie powietstrze z nowu lepse.
3. włas węgle wpieć, a będzie wnet mlego się warzyć.
4. stary dobry mąz wpatł z koniem przez lot w zymno wode.
5. On przet cteroma albo ʃeścioma niedzielemi pomar.
6. Za tęgi ogień był kuchy podspod az carno się spaliły.
7. on iaika ie oproć soly i pieprzu.
8. nogi mi bolą mniemam ... co przebrał.
9. Jam był u niewiasty i iey to powiadał ... ona chćała i swoiey corce powiedzieć.
10. Ja niechce tego więcey czynić.
11. urzne cie zaraz warząсho bez usy, ty małpo.
12. Gdzie ty idzieś, mamy stobo iść.
13. Są lyche czasy.
14. Moie mile dziecie ostań tu nisko, złi gęsi cię zagąsaią.
15. Tys dziś naywięcey się uczył, gdyżeś stateczni był dlatego mozes pręcey do domu iść nizly owte.
16. Ty iescze nie dość duzy abys butelkie wina wypił, ty musisz iescie zuchelek podrożnąć i duzy być.
17. Jdz, bąć taki dobry i mow twoiey śostrze, ona miała odzienie waszey matce uzyć i szczotką wyczyścić.
18. Gdy bys ty go znał tedy by inacej było przysło i lepie by zniem było.
19. Ktos mi moi kos z mięzem ukradł.
20. On cynił tak, iek by go oni do młócenia obstalowali oni ale zamni zrobily.
21. Komu on tą nową rystoryię powiadał?
22. Muśy głosno wołać bo on nam niezrozumieie.
23. My zpracowane i mami pragniącʒe.
24. Gdyś my wcoray wiecor nazat przyśly lezely owczi iuz w łozu i twardo spaly.
25. Snieg tey nocy nie ... dzis rano potaiał.
26. Za nazą izbo stoią trzy iabłąki i maią trzy cerwone iabłuska.
27. Nie mozeta iesce ogamgnienia na nasz zacekać wtedy poidziem zwamni.
28. Wy nie musyta takego dziecinstwa prowadzić.
29. Nasze gory nie są wysokie wasze są wiele wysze.
30. Wiele funtow worztow i wiele chleba chceta.
31. Ja nie zrozumieie wasz musyta trozkie głosnie gadać.
32. Nie znalezlysta zadnego kawałka białego mydła dlamie na moiem stole.
33. Jego brat chce dwa piękne domy waszem ogrodzie budować.
34. Słowo mu przyło z serca.
35. To było dobrze od wasz.
36. Co za ptaski siedzą tam wysoko na murkach.
37. Gbury pięć wołow dziewięć krow i dwanaście Owieckow przed wiś wyprowadzili i chcely ie tam przedać.
38. Ludzie wsysci dziś na polu i kozą.
39. Jdz tylko ten brąnątny pieś nie zrobi ci nic.
40. Ja z ludziami wtyle przez łąnikie w zyto poiechał.

64. Sypitki, gm. Kalinowo, pow. ełcki

Sypytken, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Hermann Schild, miejsce urodzenia: Danzig (Gdańsk)
tłumaczył nauczyciel wspólnie z uczniami (1887)
57 135 [a 102,(8)]

1. Wzime lataią suche liście po powietrzu.
2. Zaraz przestanie snieg padać, tedy powietrze będzie znowu lepse.
3. Wrzuć węgle wpiec, ze mleko wnet się zacnie warzyć.
4. Dobry stary chłop z koniem przez lod się, włamał i zimną wodę wpadł.
5. On przed ctery albo seść niedziel zdechł.
6. Ogień był za gorączy, kolacze się nisko popali, aze carne są.
7. On ie jayki zawse bez soly i pieprzu.
8. Nogi mi bolą, ia mysle, ia ie przegłodał.
9. Ia u kobiecię byłem i iey mowiłem, a ona mowiła, ia tez corce powiem.
10. Ia niechce to więczey zrobić.
11. Ia ciebie zaraz warząchą po usach, ty malpo.
12. Gdzie ty idziez, mamy i my ztobą iść?
13. Są lyche czasy.
14. Moie mile dzieczko, stoi tu nisko, te złe gęsi zgryzą cię na smierć.
15. Ty dzys naywięcey się uczyłes i spokoynym byłeś, ty mozez przędziey do domu iść niz owte.
16. Ty nie iestes wielki dość, abyś butelke wina wypił, ty musziz ieszcze kawał urosnąć i więksem się stać.
17. Idz bądz taky dobry i mow twoiey siestrze, ona ma odzienie przed wasą, matkè usyć i sciotko cyste zrobic.
18. Gdybys go znał, toby to naczey przysło i iemu by lepiey się stało.
19. Kto mi moy kąz z mięsem ukradł?
20. On tak zrobił, iakby go do młoczenia obstalowaly, oni ale to sami zrobiły.
21. Komu on tą nową historie powiedział?
22. Trzeba głosno krzyczić, bo tak on nas nie rozumieyie.
23. My zpracowane i chce się nam pić.
24. Iak my wcoray wieczor nazad przyszłem, to owte iuz lezeły włozku i mocno spaly.
25. Snieg tey nocy u nas zostal lezić, ale dzys rano zginoł.
26. Za nasym domem stoią trzy piękne ieblonki z cerwonemi iabkami.
27. Nie mozeta na naš trozke cekać, tedy idziem zwami.
28. Wy nie mata takie głupstwa czynic.
29. Nase gory są barzo wysokie, wase wiele wysze.
30. Wiele funtow wurszty i wiele chleba chceta wy.
31. Ia wam nierozumieyie, wy musita troskie głosniey gadać.
32. Cyśta wy nie znalezly kawalek białego mydła na stołu przede mie.
33. Iego brat chce sobie dwa piękne domy w waszym ogrodzie pobudować.
34. Te słowo przysło mu z serca.

35. To było dobrze znich.
36. Co siedzą zaptaseczky wysoko na murku?
37. Gospodarze pięć wołow i dziewięc krow i dwanascię owczęta przede wszią przygnaly i chciely ie przedać.
38. Ludzie są dziś wszystkie na polu i kosą.
39. Idz tlo, ten brunatny pies nie zrobi ci nic.
40. Ia z łudziami wtyle przez łąkie w zyto poiechał.

65. Laski Małe, gm. Kalinowo, pow. ełcki

Kl[ein] Lasken, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Franz Schlegalt, miejsce urodzenia: Szczyballen (Szczybały Orłowskie, gm. Wydminy, pow. giżycki), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył – brak informacji (1887)
57 134 [a 102,1]

1. Wzymę lataią suchie lyscie w powietrzu.
2. Wprętcie przestanie snieg padać a powietrze się poprawi.
3. Wszyp węgli wpiec, aby się mleko zawarzyią.
4. Ten dobry i stary mąs załamałsię i wpad wwode zymną.
5. On po czterech albo sześć tygodni umarł.
6. Ogien był zagorący, to ciasto się spaliłą.
7. On ię iaią przez soli i pieprzu.
8. Nogi mię bolą, myślę ze iem przeter.
9. Biłem u niewiasti mowiłem iey a ona mowiła, ze ciorce powie.
10. Ja więcey to nie uczynie.
11. Uderze cie zarasz łiską około uszow ty małpo.
12. Dokąt idzies, mami ztobo isc?
13. Są liche czasi.
14. Myłe dziecie, ostay nisko, a by cie zle gęsy nie zakąsali.
15. Ty dzysay na więczey sie wyucził, byłeś pokorni, dla tego prędzey poydzies do domu.
16. Ty iescze za mali, abyś butelkie wina wypił, muszis troche podrosć.
17. Idz a mow twoyiey siostsze aby saty dla matki usiła i sczotką oczysczyła.
18. Gdyby ty go znał było by inaczey się stałą i zniem się lepchiei stałą.
19. Ktoz mi kosz zmięszem ukradł?
20. On miemał iak bym go do młoczenia obstalowali ale sami to zrobyly.
21. Komu on to nową historyią powiedział.
22. Muszy głosną wołać, aby to rozumiał.
23. Upracowanem i pragniem.
24. Iakiem się wcoray wieczor wrocyłym to owte iuz spali mocznę.
25. Wtey nocy został snieg leząc, a raną stopniał.
26. Za naszem domem stoyią trzy pięknę iabłąki czerwonemi iabkami.
27. Poczekaycie iescze okamienie, tedy przydziemi.

28. Takiech dziecy nie potrzeba poganiać. {informator zrozumiał wyraz Kinderei jako ‘dzieci’ i dlatego przetłumaczył stojący obok czasownik treiben jako ‘poganiać, a nie ‘czynić}
29. Nasze gori nie są zawysokie, wasze są wysze.
30. Iak wiele funtow chcecie kiełbaszi i wiele chleba?
31. Ia wasz nie rozumieie, muszycie głoszney mowyć.
32. Nieznielastą (?) się stuczka białego midła na moyiem stole?
33. Iego brat chce sobie dwa pięknę nowę domi waszem ogrodzie budować.
34. Te słową przysłą mu serca.
35. To byłą prawie od wasz.
36. Coz tam za ptaszeczki siedzą na murku.
37. Gdbury pięć wołow dziewięć krow i dwanascie owieczkow przed wieś wiwiedli, aby ię przedali.
38. Ludzie dzysay wszyscy na polu i koszą.
39. Idz ten gnadi pies tobie nic nie uczyni.
40. Ia zludzmi przez łąkie wzboze poiechał.

66. Skrzypki, gm. Kalinowo, pow. ełcki

Skrzypken, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Emil Otto Bury, miejsce urodzenia: Gelguhnen (nieistniejąca wieś w gm. Stawiguda, pow. olsztyński), Reg.-Bez. Königsberg
tłumaczył nauczyciel (1887)
57 140 [a 103,(5)]

1. W żime latają suche liście w powietrzu.
2. Zaraz przestanie śnieg padać, tedy powietrze zaś lepsze.
3. Włoz więgle w piec, co mleko wnet napocznie wrać.
4. Ten dobry stary chłop z końiem przez lod się werwał i w zimno wode wpadł.
5. On tak cztery alb sześć niedziel umarł.
6. Ogien buł zagoroncy, bo kołace się nisko cale czarno popalili.
7. On je jayka zawsze bez soli i pieprzu.
8. Nogi mię bardzo bolo, ja myślę, ja je sobie sparzył.
9. Ia u tey białki buł i jey to mojiłem, a ona mojiła, ona chcała tez to corce swojey moyic.
10. Ia to tez niechce zaś uczynić.
11. Ia ci zaraz warząchią obkoło usów dam, ty małpo.
12. Gdzie ty idzesʃ, mamy my stobo iść.
13. To są liche czasy.
14. Moje miłe dziećię, zostan tu nisko stoic, te złe gęsi cie zazro.
15. Tys się dziś naywięcy nauczył i bułesz posłusznem, ty mozez prędzy do domu iść jek te drugie.
16. Ty jescze nie jesteś dość duzy, abyś mogł butelke wina wypić, ty muszisʃ jeszcze kawał urosnąc i większy byc.

17. Idz, bądz taki dobry i mów twojey siostrze, ona miała odzienie przed naszą matke uszyć i czotką czysto zrobić.
18. Kebyś ty go był znał! to by było inaczey przysło i by się lepiey miało z nim.
19. Kto mi mój kosz z mięsiem ukradł?
20. On tak czynuł, iak bysćie go do młocenia obstalowali, ale oni to sami uczynili.
21. Komu on to nowo historyo pojedział?
22. Muszi głośno wołacz, bo on nasz nie rozumieję.
23. My się umordowali i się nam pić chce.
24. Iek my wczoray wieczor wzad przyszly, to te drugie juz w łozku leżeli i fest spali.
25. Śnieg tey nocy u nasz został leżyc, ale dzis reno się roztopił .
26. Za naszem domem stoją trzy piękne jebłonki z czerwonemi jebłkami.
27. Nie mozeta jeszcze chiłke na nasz czekac, tedy my z wami poydzim.
28. Wy nie mata takie dzieczinskie rzeczy czynic.
29. Nasze gori nie są bardzo wysokie wasze są gdzie wysze.
30. Jak wiele funtów wursty i chleba wy chceta.
31. Ja wasz nie rozumeiję, muszita głośni gadać.
32. Nie naleźlišta kawałek białego mydła przedemię na mojem stole?
33. Jego brat chce sobie dwa piękne nowe domy w waszym sadzie budować.
34. Te słowo przysło jemu z serca.
35. To było dobrze odwašci.
36. Co to tam za ptaszeczki siedzą wysoko na murkach.
37. Gospodarze za wieś wyprowadzili pięć wołów i dziewięć krow i dwanascie owieczkow, te chcieli przedać.
38. Ludźie dźiś wszystkie na polu i kosą.
39. Idź tylko, ten gniady pies tobie nic nie uczyny.
40. Ja z teni ludzami tam w tyle przez łąkie w żyto poięchał.

67. Chochołki (Helmany), gm. Prostki, pow. ełcki

Hellmahnen [obecnie wieś nie istnieje], Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: [nieczytelne], miejsce urodzenia: Mühlen (Mielno, gm. Grunwald, pow. ostródzki), Kr. Osterode (Ostróda), Reg.-Bez.
tłumaczył nauczyciel (1887)
57 200 [b 101,7]

1. W zime lataio szuchę lystky drzew w powietrzu.
2. Przestanię zaraz kurzyć, wtedy będzię powietrze lepszę.
3. Wszyp węgli w piecz, zeby się mlęką warzyc poczełą.
4. Ten dobry stary człowiek siezkoniem na lodzię werwał i w Zymną wodę wpadł.
5. On tak cztery alb szesć tygodni pomarł.
6. Ogien był z gorączy, kołaczę się na podpodku czarną spaliły.

7. On ie iaika zewszedy oprodz szoli i pieprzu.
8. Nogi mie bolą miemam, zem ie do zywego czała obszorował.
9. Ja byłem u tej niewiasty i mowiłem jey to, a ona mowiła, ze chcę to i corcze swoiey powiedzec.
10. Ja niechcię to im więczey zasie czynic!
11. Ja uderze ciebie zaraz przez ucho! Ti małpo.
12. Dokąt idzies? czyli stobą isc mamy?
13. To szą lychą czaszy.
14. Moie miłę dziecię ostaṅ tu nizko stoiąc te złę gęsi zakąszaią ciebie do smierci.
15. Tys się dzis naywięczy nauczył i byłes spokoynem, ty mozes prędzey do domu isc nizely owci.
16. Tys ieszcze nie dosic wielkiem, zebys butelke wiena wypił.
17. Jdz, bądź tak dobry, i mow twoiey siostszę, zeby szatę przed matkie uszyła i szczotką wyciscilą.
18. Gdybysty był iego znał, wtedy by to było inaczey się stałą i stoieło by lepiey zowem.
19. Kto mie moy kosz z mięszem ukradł.
20. On tak czynił, iako by go do młoczena obstalowano, lecz oni tego nie uczynili.
21. Komu on to nową hystorią powiedzał.
22. Trzeba głosno wrzeszczič albowiem nie wyrozumieią naʃs.
23. Jestemy zturbowanemi i mamy pragniącke.
24. Gdyzesmy wczoray nazad przysli lezely owci iuz włozu i byli twardo zaszneli.
25. Snieg dzisieyszey nocy unaʃs leząč zoštał, ale dzis rano rostopniał.
26. Za naʃzem domem stoią pięknę iabłoneczki z czerwoneni iabłuseṅkani.
27. Nie mozeta wy ieszcze okamgnienie na naʃs zaczkac, wtedy przydziem my z wamy.
28. Na waʃs nie godnie takie dziecinstwo czynic.
29. Naʃze gory nie szą barzo wyʃzokie, waʃze szą wielę większę.
30. Jak wiele funtow, petlaszy(?) worzty i iak wielę treba(?) ządacie.
31. Nie rozunie waʃs musicie troche głosniey mowič.
32. Nie znalezliście zadnego kawałka białego mydła dla mie na moiem [brak dokończenia zdania].
33. Jėgo brat chcę sobię dwą piękne nowę domy w waiu stalę ogrodzie zbudowač.
34. Te słowo przyszło iemu z szerza.
35. To byłą porządnie z waʃs.
36. Co za ptaszecki siędzą tam wyʃoko na murku.
37. Gburzy przywiedli piec wołow, dziewiec krow i dwienascie owieczkow przed wies których sprzedac chcieli.
38. Ludzie szą dzis wʃzyszczy nadworzu wpolu i kosą.
39. Jdz, tylko te bronatny piesz ci nic nie uczyni.
40. Jechałem z ludziami tam wtyłku przez łonkę w zyto.

68. Dąbrowskie, gm. Prostki, pow. ełcki

Dombrowsken, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Adam Rogalski, miejsce urodzenia: Borkowinnen (Borkowiny, gm. Kowale Oleckie, pow. olecki), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył – brak informacji (1887)
57 202 [b 101,(12)]

1. W zime lataio suchie liscie bez powitrzie.
2. Przestanie wnet kurzyć wtedy będzie powietrzie zaś lepsze.
3. Wrzuc węglę w piec, a mleko się prędko warzyć będzie.
4. Dobry stary chłop z koniem na lodzie się werwał i wzymno wodę wpad.
5. On przed czteroma albo sescoma niedzelami umarł.
6. Ogiin był za gorączy, kuchi się nisko czałe carno spalone.
7. On ie iaika zawsze bez soli i pieprziu.
8. Nogi mi bardzo bolo ia mysle ia ie sobie odzer.
9. Ja u kobiety byłem i iej to mowiłem, a ona mowiła, ona to i swoiey corce chcała powiedzieć.
10. Ja to i więcei niechce czynić.
11. Ja cie zaracz uknie warziącho bez uszy, ty małpo!
12. Gdzie ty idzies, mamy my ztobo iść?
13. Jest lyche caszy!
14. Moie miłe dziecie tu nisko ostain te złe gęszy zakąszo cie do smierczy.
15. Tyś dziś nawięczėi sie uczył i byłeś stateczny, ty mozes prenzey do domu iść niz owte.
16. Tyś iesce nie dość duzy, abyś iedno butelkie wina wypiił ty muszysz iesce kawał rosznąc i większiem być.
17. Jdz, bądz taki dobry i mow twoyie sostrze ona niała odzienie przed naszo matkie gotowo szyć, i scotko czysto zrobić.
18. Zebyś ty go był znał, to by inaczey było przysło i jemu by sie lepiej powodziło.
19. Kto mi moj koz z mięsem ukrad?
20. On czynił tak, jakby go do młoczenia obstalowali, oni ale to sani uczynili.
21. Komu on to nowe historią powiedział?
22. Muszy być głosno wrzescano bo tak oni nam nie rozumejie.
23. My iestemi umęcone i namsię pić chce.
24. Jak my wcoraj wiecor nazad przyślim, lezely ofci juz w łozu i byly juz zašnely.
25. Snieg tej nocy unaz był lezał, ale dzis reno poztopniał.
26. Za naszem domem stoio trzy pięknie iabłąki z cerwonemi iabłuskami.
27. Niemozeta wy iesce okamkienie na nasz cekać, wtedy puidziem zwami.
28. Wy nie musyta takie dziecinskie wchigle ztroić.
29. Nasze gory nie szo barzo wyszokie, wasze sżo syła wysze.
30. Syla funtow wurzti i syla chleba wy chceta mieć?
31. Ja wam nie roszumieje, wy muszyta troskie głosniej gadać.
32. Nie nalezlista wy zaden kawałek białego mydła przedemie na mojem stole.

33. Jego brat chce sobie dwa pięknie nowe domy w waszem sadzie budować.
34. Słowo mu przysło z serca.
35. To było dobrze od niech.
36. Co siedzo tam za ptaszecki wysoko na murku?
37. Gospodarzie byli pięc wołow i dziesięć krow i dwanaście owieckow przed wieś przyprowadzili tech chciely przedać.
38. Ludzie szo dzisai wszyscy na polu i koszo.
39. Jdz, ten bronatni pies ci nic nie zrobi.
40. Ja z ludzamni tam wtyle bez łąkie w zyto poiechał.

69. Wiśniowo Ełckie, gm. Prostki, pow. ełcki

Wischniewen, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Carl Chruściel, miejsce urodzenia: Slabowen (Słabowo, gm. Ryn, pow. giżycki), Kr. Loetzen, Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył nauczyciel (1887)
57 133 [a 102,(7)]

1. W zimę lataią szuche lystki drzew w powietrzu.
2. Przestanie zaraz kurzyć, wtedy będzie powietrzę zasię lepszę.
3. Wszyp węgli w piec, zeby się mlęko warzyć poczęło.
4. Ten dobry stary człowiek się z kóniem na lodzie werwał i w zimną wodę wpadł.
5. O tak cztery albo sešć tygodni pomarł.
6. Góráczka ognia była za wielka, kołaczę się na podzpodku spaliły.
7. On ie iaka zawszedy oprocz soli i pieprzu.
8. Nogi mie bolą, miemam, zem ie do zywego ciała opszorował.
9. Ja byłem u tey niewasty i mowiłem iey to, a ona mowiła, ze to chcę i corcze swoiey powiedzieć.
10. Ja to niechcę iuz nigdy więcey czynić.
11. Ja uderzę ciebie zaraz po uchu, ty małpo.
12. Dokąd idziesz? czyli stobą iść mamy?
13. To szą lychę czaszy.
14. Moie miłę dziecie, ostań tu niszko stoiąč, złę gęsi zakąszaią ciebie do śmierci.
15. Tyś się dzisiay naywięcey nauczył i byłeś cichem, ty moześ prędzey do domu iść, nizeby owci.
16. Tys ieszcze nie dość wielkiem, zebyś butelkę (flaschkie) wina wypił.
17. Jdz, bądź taki dobry, i mów twoiey siostrzę, zeby szaty przed matkie uszyła i szczotką wyciściła.
18. Gdybyś ty iego był znał wtedy by się to było inaczey stało, i ztoiało by lepiey zniem.
19. Kto mie moy kósz z mięszem ukradł.
20. On tak czynił, iako by go do młoczenia obstalowano (wezwano) leč onito sani czynili.

21. Komu on tą nową hystorią powiadał.
22. Trzeba głośno wrzeszczeć, albowiem niewyrozumieią naʃs.
23. Jesteśmy uturbowanemi i mamy pragniączkę.
24. Gdyśmy wczoray nazad przyśli, lezały owci iuz w łozu i byli trado zasznęli.
25. Śnieg dzisieyszey noczy u naʃz leząć został, ale dziś rano rostopniał.
26. Za naʃzem domem stoią pięknę iabłoneczki z czerwonemi iabłuszkami.
27. Nie mozeta wy ieszcze okamgnienie naʃś zaczekać, wtedy przyidzemi z wami.
28. Nie godno zwaʃs, takie dziecinstwo (głupsztwo) czynić.
29. Naʃse gory nie szą badzo wyszokę, waʃsę szą wiełę większe.
30. Jak wielę funtów kelbaszy (worzty) i iak wielę chleba ządacię.
31. Nie rozumie waʃz, musicie trocho głośniey gadać.
32. Nie znalezliście zadnego kawałka białego mydła dla mie na moiem stólę.
33. Jego brat chcę sobię dwa pięknę nowę domy w waʃzem ogrodzię zbudować.
34. Te słowo przyszło iemu z serca.
35. Co za ptaszeczki siędzą tam wyszoko na murzę.
36. To było porządnie z waʃs.
37. Gbury przywiedli pięć wołow, dziewięć krów i dwienaście owieczków przed wieś, których sprzedać chcieli.
38. Ludzie szą dziś wʃzyszczy na dworze w polu i koszą.
39. Jdz tylko, ten bronatni piesz ci nicz nie uczyni.
40. Jechałem z ludziami tam wtyłku przez zyto.

70. Kopijki, gm. Prostki, pow. ełcki

Goldenau, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Kruppa, miejsce urodzenia: Kallenczynen (Kałęczyny), Kr. Lyck, Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył – brak informacji (1887)
57 204 [b 102,(1)]

1. W źimie leczo suche liscię przez powiętrze.
2. Przestanię zaraz kurzyč, tedy będze lepzy czaš.
3. Wsip węglow w pieč, aby się mleko prędko warzyło.
4. Stary dobry chłop włamał się z koniem na lodzie i wpad w żymno wode.
5. On umer przed cztery albo sześć niedzel.
6. Ogięn za gorączy, kuchy są nisko czale czarne.
7. Je jajka przez soli i pieprzu.
8. Nogy me bolo, misle, zęm je przesorował.
9. Byłem u kobjeti im jej powiedzał, ona i czorce to ma mowič.
10. Nie chcze to więczy czynič.
11. Ja ci dam zaroz warzącho po uszach, ty małpo.
12. Gdzie idzeš, mamy stobo iść?

13. Lyche czasy.
14. Miłe dziecie stoj tu nisko, złe gęśi cię zabijo.
15. Dziśaj się na więczey uczyłeś i czychiś był, mozez prędzey do domu iść nizeli owte.
16. Jesceś niedość duzi butelke wina wypić, muśiz jescze większem urosnonč.
17. Bądz tak dobrem a idz i mow twej siostrze aby matze odzęnie usiła i sczotko obczyśćiła.
18. Zebyś ty go znał, to by zniem lepchej stojało.
19. Kto mię nięszo z koszem ukradł?
20. On czynił jak by go do drasowania obstalowali, oni to sani zrobili.
21. Komu nowo powiastke powiedział?
22. Musiem głośno wołač, bo nasʃ nie rozumnieje.
23. Miśmy sziłowane i mamy pragniączke.
24. Gdy my wczoraj nazad przysli, bili owte juz w łozu i chcieli spać.
25. Schnieg tey noczy lezał, ale rano tajał.
26. Za naszem domem stoji trzy jebłonkow z pięknemi jebłuskami.
27. Nie mozeta jescze chilke na nasʃ czekač, to pojdem zwami.
28. Nie musita take dzećinstwa prowadzić.
29. Nasʃe gory nie są wisoke, wasʃe są wysże.
30. Wiele pfundow worzty i wiele chleba chczeta?
31. Nie rozumnieje, muśita głosnej mowić.
32. Nie znalezliśta kawałek białego midła przedemie na stole?
33. Jego brat chcze sobie dwa nowe domi w wasʃem ogrodze budować.
34. Słowa mu przyšli z serca.
35. To było dobrze od wasʃ.
36. Co siedzo ptaseczki wisoko na mureczku?
37. Gospodarze wiwiedli pięć wołow, dzewięč krow i dwanascie owiec przed wieś i chcieli je przedać.
38. Ludze są dziśaj wsistke na polu przy kosarze.
39. Idz zę, bronatni pieš ći nič uciyny.
40. Ja z ludzani tam wtyłku przez biel w zytom jechał.

71. Krzywe, gm. Prostki, pow. ełcki

Krzywen, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: [brak], miejsce urodzenia: Kallenczynen (Kałęczyny), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył uczeń (1887)
57 138 [a 102,(11)]

1. W zime lecą liście w powietrzu.
2. Śnieg przestanie zaroz padać, tedy się i powietrze odmieni.
3. Włóz węglow w pieč, aby się mleko prętko zawarzyło.
4. Dobry, stary chłop się z koniem na lodzie werwał i wpad w zimną wodę.

5. On przed czwartą albo szostą godziną zdech.
6. Kołace się az czarno zpaliły, bobuł zatęgi ogeń.
7. On zawsze je jayka bez soli i pieprzu.
8. Mnie nogi bolą, bom się zatęgo ulatał.
9. Ia był u zony i iey mowiułem, a ona mi odpowiedziała, ze to iey corce chce powiedzieč.
10. Ia nie będe więczy tego czynić.
11. Ty małpo, ia ci tu zaros dam warząchą przez uszy!
12. Gdzie ty idzies, moze my stobą pudziem?
13. Są mocno liche czasy!
14. Moie miłe dziecie, ostań tu, bo cię gęsi zakąsają.
15. Tyśdzisay naylepiey się uczył i sprawował, to mozes prędzey do domu iść jak drudzy.
16. Tyś jest zamłody do wypicia butelki wina, muszis większy podrość i starźym być.
17. Idź, bądź taki dobry i mów twoiey siostrze, ona miała odzienie przed waszą matkie uszyć i obcesać.
18. Iak byś się z nim znał, to by inačey przyszło i z nim szło.
19. Kto mi moy kosz z mięsem ukradł?
20. On tak czynił, jak by go do draszowania obštalowali, oni ale sani to uczynili.
21. Komu tą nową hystoryą powiedział?
22. Musze głośno krzyčeć bo mi nie z rozumieje.
23. Iestemy z pracowane i się nam chce pić.
24. Iak my wczoraj wieczor nazad przyśli to drudzy lezeli w łozu i byli fest kole spiku.
25. Wtey nočy lezał jesce u nasz śnieg, ale dziś już się rozpuścił.
26. Za naszem domem stoją trzy piękne jebłonuszki z czerownemi iabkami.
27. Nie mozeta chwilkie na nasz počekać, to bym z wami poszedł.
28. Nie musita głupiemi dzieciami być.
29. Wasze gory są większe, jak nasze.
30. Wiele funtów worzty i chleba chceta?
31. Muszyta glośniey gadać, bo wam nie rozumieje.
32. Nie znaleźlišta białego mydła na mojem stole przedemię?
33. Jego brat chce w waszem ogrodzie dwa nowe piękne domy budować.
34. To słowo mu przyszło z serca.
35. To było dobrze od wasz.
36. Co tam siedzą za ptaszecki wyszoko na murze.
37. Gbury przywiedli pięć wołów i dziewięć krów i dwanaście owców przed wieś, które chcieli przedać.
38. Ludzie dziś są wszyscy na polu i kosą.
39. Idź, brunatny pies ci nič nie zrobi (cie nie ukąsi).
40. Iechałem z ludziami przez łąkie w żyto.

72. Lisewo, gm. Kalinowo, pow. ełcki

Lissewen, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: [brak], miejsce urodzenia: [brak]
tłumaczyli wspólnie [nauczyciel i uczniowie] (1887)
57 139 [a 103,4]

1. Wzime lataią suche lischcie w powietrzu.
2. Zaraz przestanie snieg padać, wtedy będzie znowui lepſzy cas.
3. Wrzuć węglow w piec, aby mleko wnet poceło sie warzyć.
4. Dobry stary mąz włamał się z koniem przezlod i wpad w zimną wodę.
5. On przed cżteroma albo sześćioma niedzielami umarł.
6. Ogien był za tęgi, kuchi (flady) są pocpody cale carno spalone.
7. On iie iayka zawſze bez (oproc) soli i pieprzu.
8. Nogi bolą mi barzo, ia mysle, ia ie przefatigował.
9. Ja byłem u kobiety i mowiłem jey to, a ona powiedziała, ona chce to tez swey corce powiedzieć.
10. Ja niechce tego też więcey znowui czynić.
11. Ja ci dam zaraz warząchą miedzi uſzi ty małpo!
12. Gdzie idzieſz ty, mamy my z tobą iść?
13. To są liche caszy.
14. Moie miłe dziecie, ustań tu nisko, złe gęsi zadaią cie.
15. Tyś się dziś nay więcey uczyła i byłas cicha, ty mozeſz prędzey do domu iść iak owté.
16. Tyś iest ieſzcze zamałi, abyś butelkie wina wypił, ty musiſz nayprzod ieſzcze kawał uroſnąć i więkſzem być.
17. Idz, bądź taki dobry i mow twoiey siostrze, ona ma odzienie dla waſzey matki uszyć i szcotką obczyścić.
18. Gdybyś go znał! Wtedy by to inacey wysło i to by lepiey z niem stoiało.
19. Kto mie moy kos z mięſzem ukrad.
20. On tak robił, iakby oni go do draſzowania obštalowali, oni to ale sani zrobili.
21. Komu on to nową nowine powiedział?
22. Musi głošno wrzeszceć, bo on nierozumièiè nam.
23. My iestemy mdłe i chce się nam pić.
24. Jak my wcoray wiecor wzad przyśli, to lezeli owte iuz w łozu i usneli moczno.
25. Snieg tey nocy został unas lezeć, ale iutro reno zginie on.
26. Za naſsą izbą stoią trzy piękne iebłonki z cerwonemi iebkami.
27. Niemozeta ieſzcze okamgnienia nanaſz pocekac, wtedy poydziem my zwami.
28. Wy nie musita takiego głupstwa czynić.
29. Naſze gory niesą barzo wysokie, waſze są wiele więkſze.
30. Iak wiele funtow worzty i iak wiele chleba chceta wy?
31. Nierozumieie wam, musicie troſzkie głosniey gadać.
32. Nieznaleźliście zadnego kawałka białego mydła dla mie na moiem stole.
33. Jego brat chce sobie dwa piękne nowe domy w waſzem ogrodzie pobudować.

34. Słowo wysło mu z serca.
35. To było pięknie od waści.
36. Co za ptaszeczki siedzą tam wysoko na murze.
37. Gbuřy pięć wołow i dziewięć krow i dwanašcie owieczkow za wieś wyprowadzili, te chcieli oni przedać.
38. Ludzie šą dziś wſzystkie nadworzu na polu i koſzą.
39. Idz tylko, bronatny pieſz nie uczyni ci nic.
40. Wiechałem ztemi ludziami tam w tyle przez łąkie w zyto.

73. Bobry, gm. Prostki, pow. ełcki

Bobern, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Eugen Przetak, miejsce urodzenia: Passenheim (Pasym, pow. szczycieński), Reg.-Bez. Koenigsberg
tłumaczył uczeń (1887)
57 197 [b 101,1]

1. Wzyme furają suche liscie w powietrzu.
2. Zaras przestanię śnek kurzič, i będzie powietrze znowu lepse.
3. Podłoz węgle, ze mleko się wnet poczne warzicz.
4. On stary i dobry Chłop s koniem sie werwał na lodzię i wpád wzimną wode.
5. On je iayki zawse bez soly i pieprzu.
6. On przed stery albo sesc tygodnia umarł.
7. Ogien był za tęgy, toć kołacię pod spody cale czarnię przypalonę.
8. Nogy mię bolo, mysle, ia ie przeleciałem.
9. Byłem u kobiety y mowiłem jey co mowiła corce jey tez mowic´.
10. Ja az nygdy to chce czynic´.
11. Obiię cię zaraz warząchо po usach, ty małpo!
12. Gdzie idzies, mamy stobą isc?
13. So liche czasy!
14. Moje miłe dziecię, ostan tu nisko, te złe gęśy ciebie na smierc kąsają.
15. Ty dzys się naywiency uczuł i byłes posłusny, mozes prędziey do domu isč niz owte.
16. Tys jesce nie dosc´ duzy abys iedno butelke winą wypiuł, ty jesce kawał muśiś podrosnąc, y większiem być.
17. Ic, bąč taka dobra i mow twoyei śostrze, ona miała odzienię dla waſzey matki gotowo usic´ i szotko czyścić.
18. Bys ty go znał! jednacey by przysło y o niem by lepsey się stało.
19. Kto mię kos z nięsem ukrat?
20. Czynił tak, gdy go do młoczenia stalowaly, oni ale sami zrobily.
21. Komu to nowo hystoriię powjiedzał.
22. Musy głosno wrzescicz, bo naſz nię rozumieię.
23. Istesmy uturbowanię y się nam pić chce.

24. Gdysmy wzoray wieczor nazad przyslym lezely ofczy włosku y byli fest w spiku.
25. Śnek tey nocy u naſz lezič się ostał, ale dzisai reno się rostopiuł.
26. Za naſso izbo stoją trzy pięknię jebłonki zscerwoneny jebkami.
27. Nie mozeta jesce chylke na nas czekacz, to pudziem zwami.
28. Nie mata tak jak małe dziecy czynič.
29. Naſse gory nie so tęge wyſokie, waſze so siła większe.
30. Wiele funtow worsty i wiele chleba miec chceta?
31. Nie rozuneye waſs, musysię krzynie głosney gadač.
32. Czy wyśta zaden kawałek białego mydła dla mię na mojem stole znalezly?
33. Jego brat chce sobie dwa pięknie budinki w waſzem ſadzię budować.
34. Te ſłowo iemu Z Serca przysło!
35. To dobrze od waſsiy było.
36. Co za iakię ptasky siedzo tam wysoko na murku?
37. Gospodarze pienć woły i dzewięč krow i dwanasce owiečki przed wieś przyprowadzyli te chcely przedacz.
38. Ludzie so dziśai na polu i śieko.
39. Idz tylko, bronatny pies czy nic nie zrobi.
40. Ia z ludziany tam wtyle bez łąke wzyto jechałem.

74. Borki, gm. Prostki, pow. ełcki

Adl. Borken, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: J. Bronsert, miejsce urodzenia: Pietzonken (Pieczonki, gm. Giżycko), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczyli miejscowi (1887)
57 195 [b 100,9]

1. Wzimie Furaio Suchie Liście w pogetrzu.
2. Przestane zaras snek padać, wtedy bendzie Czas zas Lepsi.
3. Włós wengle wpec Zzebi mleko prentko sie zawarziło.
4. Ten dobry stary chłop s konem nalodzie sie werwał i wzimno wode wpat.
5. On przed ctery albo sesc nedzel pomer.
6. Ogen buł zagoroncy kuchi nisko się Cale carno spaliły.
7. On ie iaiayka Oproc Soly i piepszu.
8. Nogi mnie bolo wie..ie ia ich wcale przelecał.
9. Ia ukobietym buł ia iey to mówił iona mowiła ona chcała to iey Corcie mowic.
10. Ia niechcie tego zas wiencej Cinic.
11. Ia znote(?) cie zaras warzoncho bes usy ty małpo.
12. Gdzie idzes mamy Stobo iscz.
13. Je lichie casy.
14. Moie mniłe dziecie Ostan tu nisko Stoiec te Złie gensy do smnercy cie zakonsaio.

15. Ty dzisay naywiencey sie Ucuł i statecny buł ty mozies do domu isc nis ofte prendzej.
16. tis iescie neduzy dosc abys ieno butelke Gina wipiuł ty musis najprzod kawałek rosnonc i wienksem byc.
17. Ic bonc taki dobry i mow twoiey Sostrzie ona mnała odziene przed waso matke Usic Iscotko wiciscic.
18. Kiebys go Znał to by sie inacey Stało i lepiey by onem było.
19. Kto mnie moy kos zmiensem ukrat.
20. On tak robuł iak by oni go do młocena stalowaly ony to ale sany Ucinily.
21. Komu to nowo powiastke powiedziely.
22. Musi głosno wrzescec bo nezrozumneie nam.
23. Mi zmiencone i mamy pragnienie.
24. Iek mi wcoraj wiecor nazat Przislim lezeli oftie ius włozu i mocno spaly.
25. Snek Wto noc unas Lezonc Został ale dzisaj reno stopnał.
26. Zanaso izbo stoio trzy pienkne iebłonuski scerwoneny iebłuskani.
27. Niemozieta wi fileckie na nas cekac wtedy pudziem zwani.
28. Niemacie takie dziecinstwo robic.
29. Nasie gory nie so takie barzo wielkie wasie są wiele wisie.
30. Giele fünt worsty i wielie chleba chcieta.
31. Nierozumnie wam musita Ksinkie głosnej gadac.
32. Nimata Zadnego Kawałka midła białego przedemnie na moiem stole Znalesc.
33. Iiego brat chcie sobie dwa pienkne nowje izby wasem ogrodzie budowac.
34. te słowo przisło mu Sercia.
35. to było prawie od wasey.
36. Co siedzo tam zaptasecki wisoko na murecku.
37. Gbury prziprowadzily pienc wołow i dziegenc Krowy i dwanascie Owieckow Przed gesze te chciely przedac.
38. Ludzie są dzisiaj wsistke nadworzu napolu i Koso.
39. Ic tlo ten bronatny pies tobie nie zrobi.
40. Ia z ludzami tam wtiłku bes Lonke wzito wiechał.

75. Miłusze, gm. Prostki, pow. ełcki

Mylussen, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Pischolka, miejsce urodzenia: Mylussen (Miłusze), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył w domu rodzinnym (1887)
57 198 [b 101,2]

1. W zime leczo suche Liscie przez Powietrza.
2. Zarasz przestanie Snieg padac, potym będzie Cas znowu lepszy.
3. Włoz Węgli w Piec, ze Mleko prętko pocznie sie warzyć.
4. Dobri stary Chłop sie z Konem na Lodzie werwał i wzimno Wode wpadł.
5. On przed 4 albo 6 Niedzelami umarł.

6. Ogien buł goroncy, Kuchi sie popalili.
7. On ie Jajka zawse bes ſoly i Peprzu.
8. Nogy mi bolo, ia wierze ze ie przebrał.
9. Ja bułem kole tey Białky i mowiłem iey, a ona mowiła, ze chce i swoyey Corce powiedzec.
10. Ja tez niechce więzey znowu cynyč.
11. Ja byie cie Warząchio po Usach ti Małpo.
12. Gdzie ti idzies, mami i my stobo isč?
13. So liche Zasi.
14. Moie miłe Dziecie, ustan tutaie niesko, te słe Ginsie pokąsaio cie do Smircie.
15. Tyṡ się Dzisay nawyincey Ucił i bułes pokorni, ti potrzebuis prendzey do domu isč.
16. Tj ieszcze nie ieſtes dosč duzi, iedno Butelke Wina wypić, ty musis ieszcze większy rosnonč.
17. Ic, bądz taki dobry, mow twoiej Sestrze(?) ona … Odziene przed waszą Matke uszyč i Szczotko wycʒiscič.
18. Znałes by iego, to by nacei przysło i lepiey by sie znem stało.
19. Kto mi Kos z Mięsem ukradł?
20. On cinuł tak, iak by iego do młocenia obstalowali, oni ale samy ucinili.
21. Komu on to nowo Hiestorio powidał?
22. Musi głosno wrzescec, bo on nam niezroumnieie.
23. My iestemy uchodzone i mami sondzo.
24. Jak mi wcoraj Wyecor nasat przyslem, to lezeli ofte w łosku i bili mocno wspieku.
25. Snieg to Noč unas zoſtał lezeč, ale dzisiay rano stopnoł.
26. Za nasem Domem stoio trzy Jabłąkow scerwonemi Jabłonkami.
27. Nie mozeta wy iesce iedne okamgniene na nas pocekac, to podzem swami.
28. Wy niepotrzebueta take Dziecinstwo cinič.
29. Nase Gory niesą take wysokie wase so wyiele wisze.
30. Wiele Funtof Worzty i wiele Chleba chceta mieć.
31. Ia nie rozumieie waſs, muſsita głosney gadač.
32. Znalezliśta kawałak midła przeddemie na stole?
33. Iego brat chce sobie dwa pięke nowe budięki waſsem ogrodzie budować.
34. Te słowa iemu przysło zerca.
35. barzo dobrze bieło odwaſs.
36. Co za ptasecki szedzio wisoko na murziku
37. Gbury przyprowadzili pienč wołi dziesęč krowi dwanascze owieckow przed wiesch, i chceli ie przedac.
38. Ludzie so wszysce na polu kole kosena.
39. Idzyč bronatny Piesz tobie nic nie uczyny.
40. Iechałem zludzamy tam wtylek przeš łąke wszyto.

76. Ostrykół, gm. Prostki, pow. ełcki

Ostrokollen, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Jacob Siegmund, miejsce urodzenia: Suleyken (Sulejki, gm. Świętajno), Kr. Oletzko, Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczenie i pisanie przez uczniów pod kierunkiem nauczyciela (1887)
53 661 [b 101,(14)]

1. W zimę lataią suche liscie przez powyetrźe tu i tam.
2. Zaraz przestanie śnieg padać, tedy będzie powjetrźe znuw lepsze.
3. Włoz węgli wpiecz, źeby mleko prętko zawrzało.
4. Dobry stary chłop włamał się z koniem w lod i wpadł wźimną wodę.
5. Umarł przedczteroma lub sześcioma tygodnămi.
6. Ogień był za gorący, kuchy się nisko cale czarno spaliły.
7. Iayka ie zawszedy bez soli i pieprzu.
8. Nogi mię bardzo bolą, myślę, zem ie przechodził.
9. Byłem u kobiety i mowiłem to iey, a ona mowiła, ze to i corcze swey chce powiedzieć.
10. Nie chcę tego iuz więcey czynič.
11. Dam ci zaraz warzącha, po uszach, ty małpo!
12. [brak tekstu]
13. Teraz liche czasy!
14. Miłe dziecię, zostań tu nisko, bo Cię ladace gęsi saszczypią.
15. Dziszay uczyłeś się naywięcey i byłeś stateczny, możesz prędzey do domu iść niż owte.
16. Jeszcześ nie dość wielki, abyś butelkę wina wypił, musisz ieszcze kawał rosnąć i większem być.
17. Jdź, bądź taki dobry i mow swoiey siostrze, aby odzienie dla waszey matki uszyła i szczotką obczyściła.
18. Gdybyś go znał, tedyby inaczey przyszło, i lepieyby się z niem stało.
19. Ktoź mi koszyk z mięszem ukradł?
20. Czynił tak, jakby go do młoczenia zawołali, oni ale sami to zrobili.
21. Komu on tą nową hystoryą powiedział?
22. Musiemy głośno wrzeszczeć, bo nie będzie nas rozumiał.
23. Jesteśmy zemdleni i mamy pragnienie.
24. Jakieśmy wczoray wieczor nazad przyśli, iuź owci w łozku byli i mocno zasnely.
25. Śnieg tey nocy u nas został, ale dziś rano potaiał.
26. Za naszem domem stoią 3 piekne iabłonki z czerwonemi iabłuszkami.
27. Nie możecie na nas ieszcze trochę zaczekać, to poydziemy z wami.
28. Nie godzi się wam takiego dziecińštwa czynić.
29. Nasze gory nie są bardzo wysokie, wasże są daleko wyźsze.
30. Iak wiele funtow wurzty i iak wiele chleba mieč chcecie?
31. Nie rozumnie was, musicie troszkę głośniey gadać.
32. Nie znaleźliście kawałka białego mydła dla mię na moim stole?

33. Iego brat chce sobie dwa nowe domy w waszem ogrodzie pobudować.
34. Te słowo przyszło mu z serca!
35. Toc było dobrze od nich!
36. Coź tam za ptaszki wysoko na murku siedzą?
37. Gburzy wyprowadzili pięć wołow i dziewięć krow i dwanaście owiec przed wieś, te chcieli przedać.
38. Ludzie są dzisiay wszyscy na polu i kosą.
39. Idz tylko ten bronatny pies nić ci nie zrobi.
40. Iechałem z ludziami tam w tyle przez łąkę w zyto.

77. Długosze, gm. Prostki, pow. ełcki

Dlugossen, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: August Olk, miejsce urodzenia: Pietraschen (może Pietrasze, gm. Świętajno), Kr. Lyck, Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył nauczyciel (1887)
57 203 [b 101,(13)]

1. W zime lataio suchie liście bez powietrzie.
2. Przestanie wnet kurzyć, wtedy będzie powietrzie zas lepsze.
3. Wrzuc węgle w piec, co mleko się prędko warzyć będzie.
4. Ten dobry stary chłop końem na lodzie się werwał i w zymno wodę wpad.
5. On przed czteroma albo seść niedziel umarł.
6. Ogiem był za gorączy, kuchi so nisko czale carno spalone.
7. On ie iaika zawsze bez soli i pieprziu.
8. Nogi mi bardzo bolo, ia mysle, ia ie sobie odter.
9. Ja u kobiety byłem i iej to mowiłem, a ona mowiła, ona to i swoiei corce chcała powiedzić.
10. Ja to i więcei niechce czynić.
11. Ja cie zarasz uknie warziącho bez uszy, ty małpo!
12. Gdzie ty idzies, mamy my stobo iść?
13. Jest lyche caszy!
14. Moie miłe dziecie, ostań tu nisko, te złę gęszy zakąszo cie do smierczy.
15. Tys dzis nawęczei się uczył i byłes stateczny, ty mozes prenzey do domu iść niz owte.
16. Ty ieśce nie dość duzy, abyś iedno butelkie wina wypił, ty muszysz iesce kawał rosznąć i większem być.
17. Jdz, bądz taki dobry i mow twojei siostrze, ona niała odzienie przed wasze matkie gotowo szyć i scotko czysto zrobić.
18. Zebys ty go był znał, to by inaczey było przysło, i iemu by sie lepiei powodziło.
19. Kto mi moi kos z nięszem, ukrad?
20. On czynił tak, iakby go do młoczenia obstalowali, oni ale to sani uczynili.
21. Komu on to nowo historią powiedział?
22. Muszy być głosno wrzeszczano, bo tak on nam nie zrozumejie.

23. My jestemi umęcone i nam się pić chce.
24. Jak my wcoraj wiecor nazad przyslim, lezely ofci iuz włozu i byly iuz zasnely.
25. Snieg tey nocy unaz był lezał, ale dzis reno roztopniał.
26. Za naszem domu stoio trzy pięknie iabłąki z cerwoneni iabłuskami.
27. Nie mozeta wy iesce okamkienie na nasz cekać, wtedy puidzem z wami.
28. Wy nie musyta takie dziecinskie wchigle stroić.
29. Nasze gory nie szo barzo wyszokie, wasze szo syła wysze.
30. Szyła funtow worsti i szyła chleba chceta wymieć?
31. Ja wam nie zrozumieje, wy muszyta troskie głosniej gadać.
32. Nie nalezliśta wy zaden kawałek białego mydła przedemie na mojem stole?
33. Jego brat chce sobie dwa pięknie nowe domy w waszem sadzie budować.
34. Słowo mu przysło z serca.
35. To było dobrze od niech!
36. Co siedzo tam za ptaszecki wyszoko na murku?
37. Gospodarzie byli pięc wołow i dziewięc krow i dwanaście owieckow przed wies przyprowadzili, tech chciely przedać.
38. Ludzie szo dzisai wszyscy na polu i koszo.
39. Jdz, ten bronatni pies ci nic nie zrobi.
40. Ja z ludzamni tam wtyle bez łąkie w zyto poiechał.

78. Prostki, gm. Prostki, pow. ełcki

Prostken, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Jacob Tnal, miejsce urodzenia: Klein Pillacken (Piłaki Małe, gm. Budry, pow. węgorzewski), Kr. Angerburg, Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył nauczyciel (1887)
57 201 [b 101,5]

1. W zyme leco suche liście bez powietrze.
2. Przestanie zaraz śnieg padać, w tedy powietrze lepse będzie.
3. Włoz węgli w piec, aby mleko się zawarzyło.
4. Dobry, stary mąz z koniem lod przełamał i w wode w padł.
5. On przed czteroma albo sześcioma tigodniami umarł.
6. Ogien był za wielki, kołace się spaliły.
7. On iayka zawzdy oproc soli i pieprzu iada.
8. Nogi mie bolo, miemam, ze iech chodem zraniułem.
9. Byłym u niewiasty i powiedziałem iey, a ona mowiła, ze to i corce swoiey powie.
10. Ja to tez wiecey nie chce cynić.
11. Ja ci zaraz (kucharsko) warząncho po uszach dam, ty małpo.
12. Gdzie idziez, mamy stobo przyść?
13. Liche czasy so.
14. Miłe dziecie, zostań tu misko, złe gięsi cie zakąsaio.

15. Ty dzis naylepiey się uczyłaś ispokoyna byłas, dlatego mozez prędzėy do domu isc.
16. Tyś iesče nie dość wielki, abyś butele wina wypiła, musiz iesce kawał rość i większym sie stać˙.
17. Idź, bąd tak dobry, a mow siostrze twoiey, aby wasey matce odzienie uszyła i scotko obcesała.
18. Gdybyś go był znał, wtedy było by inacey przysło, i było by dlaniego lepiey.
19. Kto mi moy koź zmięsym ukradł.
20. On tak czynił, iakby oni go do młocenia wołali, leć oni to sami czynili.
21. Komuʒ(?) on to nowo powieść powiedział?
22. Musi być głośno wrzescano, gdyz on nam nie zrozumieie.
23. My mdłe i mamy pragnienie.
24. Jak my wcoray wiecor się wrocilim, to inni iuz w łozku lezeli i twardo spali.
25. Snieg tey nocy u nas leząc został, leć rano roztopniał.
26. Za naszym domem stoio trzy iabłąki z cerwonemi iabłkami.
27. Niemozeta na okamgnienie na nas pocekać, wtedy i my z wami przydziem.
28. Nie musita takiego głupstwa czynić.
29. Nase gory nie so bardzo wysokie, wasze so wiele wyzse.
30. Jak wiele funtow kelbasy iiak wiele chleba chceta?
31. Ja wam nie rozumieie, wy muśita troške głośniey mowić.
32. Nieznalezliśta kawałek białego midła dlamie na stole leząc?
33. Jego brat chce sobie dwa piękne domy w waszym ogrodzie budować.
34. Słowo przysło mu od serca.
35. To było z niech dobrze.
36. Coza ptasecki tam wysoko na murku siedzo?
37. Gospodarze byli pięć wołow i dziewięć krow i dwanaście owiec przed wieś przyprowadzili, oni iech chcieli przedać.
38. Ludzie dziś wszyscy so na polu i koszo.
39. Jdz tylko, bronatny pies ci nic nie ucyni.
40. Ja z ludzami tam w tyłku przez łąkie (biel) do zyta iechałem.

79. Długochorzele, gm. Prostki, pow. ełcki

Dlugochorellen, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Adolf Marczinski, miejsce urodzenia: Marlinowen (Marlinowo, gm. Dubeninki), Reg.-Bez. Gumbinnen
tłumaczył nauczyciel (1887)
57 196 [b 101,(10)]

1. W ʒyme suche listki preʒ powietrʒe furają.
2. Zaraz śniek przestanie padač, tedy i czas bendzie lepsy.
3. Cʒyń węgle w piec, aby mleko wnet się zawarżyło.
4. Ten dobry ztary chlop koniem preʒ lód się prʒełamał i w ʒymną wode wpad.

5. On prʒed cteri čʒy sʒesc tygodni pomer.
6. Ogeń zagorąʒy był kuchy nisko czale szo carne.
7. On jayka jada oprocz soli i pieprzu.
8. Nogi mi bolą, dumam, ze je przeleciałem.
9. Byłem u kobiety i jey to mowiłem, a ona mowiła, ze ta i jey corce powie.
10. Ia tą więczy niechcze czynić.
11. Ia ci zaraz warząg ją za usy dam, ty małpo.
12. Gdzie idzies, mamy i my z tobą iść?
13. Są lyche czasy.
14. Miłe dziecie, wstań tą niszką, stojąc, złe gęsi[e skreślone] ciebie na śmierć ʒakąnʃą!
15. Ty dʒysay nawięcey uczyłas śię, i byłes cichem tobie walną pręzey isć do domu nizely owtem.
16. Ty jesczes nie dłuzy dość, butele wina wypić, ty jesce muśyz kawał rosnonč i dłussem być.
17. Ić mow twojey siostrze, ona ma waszey matce odzienie fertich syć i scotką wycyścić.
18. Jezli ty bys był jego znał, by wszystko nacy było przysło, i się by był lepiey s nim miało.
19. Kto mi moy kósz z nięszem ukrat?
20. On tak cynił, tak dobrze by oni jego do draszowania stalowali, ale to oni szani cynili.
21. Kto wam tą nową historyją powiedział?
22. Musi…y głośną wrʒesczyć, bo nas nie zrozunieje.
23. My jestemy uznojąne i pragniem.
24. Jak wczoray wzat prʒy[s]lym, lezały owci juʒ w łosku, i fest spali.
25. Snieg to noc u nas ostał leząc, ale dzysiay rano rostopnoł.
26. Za naszo izbą stoją trʒy piękne jabłonki, z czerwonemi jebkami.
27. Nie mozeta na nas chwileczke czekač, tak my zwami pudziem.
28. Wy ni mata takie dziecinskie rzeczy prowadzić.
29. Nasze gory nie są takie wyzokie, wasze szą daleko większe.
30. Siła funtów wurʒty (kiełbaszy) i siła chleba chczeta.
31. Ia wasz nie zrozumiewam, musicie troche głosniey gadać.
32. Czy na stole mojem wy kawałek białego mydła prʒedemie naleźly?
33. Iego brat chce dwa piękne nowe budinky w waszem sadku budować.
34. Słowo s serca jemu prʒysło.
35. To wy dobrʒe czyniliśćie.
36. Czo za ptaszecki wyszoko na Murecku siedzo?
37. Gbury pięč wołow i dziewięć krow, i dwanaście owieckow przeʒ wieź prʒywiedly, tych oni nie chciely prʒedać.
38. Ludʒie dʒysiay wsʒysczy są nadworzu [i skreślone] na polu i zną.
39. Ić tylko, bronatny pies tobie nić nie czyny.
40. Ia z ludziami tam wtyłku beʒ łonke wzyto jechałem.

80. Popowo, gm. Prostki, pow. ełcki

Popowen, Kr. Lyck
nazwisko nauczyciela: Hermann Gajewski, miejsce urodzenia: Gilgenau (Elganowo, gm. Pasym, pow. szczycieński), Reg.-Bez. Königsberg
tłumaczył nauczyciel wspólnie z uczniami (1887)
57 199 [b 101,(11)]

1. W zimę furają suche lisćię w powietrzu.
2. Przestanię zaraz kurzyc w tedy, będzie Czasz lepszy.
3. Wrzucz węglow w piec co się mleko pocznię zaraz warzyc.
4. Dobry, stary chłop się z koniem na lodzie werwał i w zimno wodę wpadł.
5. On przed czteroma albo szescioma tygodniamy umarł.
6. Ogien był za gorący, kuchi się nisko cale zpalili.
7. On je jaika oproc soli pieprzu.
8. Nogi mię bolą ja myśle ze ja ie przebrał.
9. Ia byłem u białki i mowiłem jey i ona mowiła, ze toz jey corće chce mowič.
10. Ia tego więčey nię uczynię.
11. Ia cie uderze zaras warząchwią bez uszy, ty małpo.
12. Gdzię idziesz, mamy ztobą isc?
13. Są liche czasy.
14. Moje miłe dzięčie, zostań tu stoic¯, te złe gęsi cie zakąsają.
15. Tyš się dzisiay naylepiey ucił i byłeš statecznym ty mozesz prędzy do domu isč jak owte.
16. Tys jesćię nię doščzuzy, jedno butelkię wina wypič, ty muszys jescię kawał rosnąć większem byč.
17. Idż bądż taki dobry i mow twojey siestrze, aby odzenię twojey matce uszyła i scotko czysto ...
18. Kiedy bys ty jego był znał, to by było inačey przysło i zniem by się inaczey miało.
19. Kto moj kosz zmięsem ukradł.
20. On czynił tak, jakoby oni go do młoczenia obstalowali ale oni to sami uczynili.
21. Komu on tą nową historyią powiedział.
22. Musi głošno wrzesczyč, bo nię rozumieję naš.
23. My zemdleli i mamy pragniączkię.
24. Iak my wczoray w wieczor w zad przyšli, to leżeli owčy drudzy w łozu i spali twardo.
25. Snieg tey nocy został u nas lezyč, ale dzisiay rano roztopniał.
26. Za naszą izbą stoją trzy iebłonki z czerwonemi jebłuskami.
27. Nie mozeta jednego okamienia na nas poczekač, tedy my pudziem z wami.
28. Wy nie musita takiech dzieczynskiech rzeczy czynič.
29. Nasze gory nię są bardzo wysokię, wasze są wiele wyszsze.
30. Wielę funtow worzty i wielę Čhleba chčeta.
31. Ia nie rozumieje waš, wy muszyta krzynkię głosniey gadač.

32. Nię znaleźlista kawałka białego mydła dla mię na mojem stole?
33. Iego brat chce sobię dwa nowę budinki w waszem ogrodzię budowač.
34. To słowo przysło mu z serca.
35. To było dobrze od waš.
36. Co siedzą tam za ptaszki wysoko na murku.
37. Gburży przyprowadzili pięč wołow i dziewięč krowow i dwaście owieczkow przed wiesz, te chčieli oni przedač.
38. Ludzię są dzisiaj wszyscy na polu i kosią.
39. Idź tylko, ten bronatny pies či nič nię uczyni.
40. Ia z ludżami tam w tyle przez biel w zyto poiechał.

O GWARACH MAZUR WSCHODNICH

Gwary Mazur wschodnich na mapie dialektalnej Polski

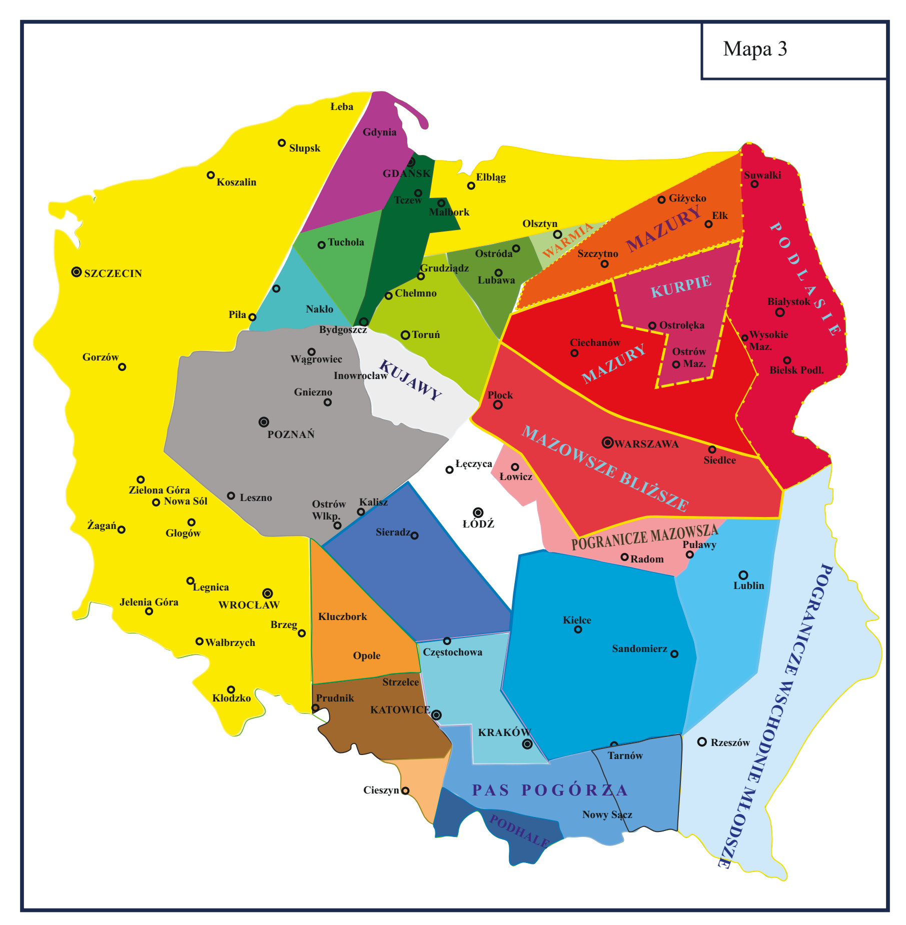
Według tradycyjnego podziału na dialekty polskie (w granicach Polski po II wojnie światowej) Mazury stanowią część dialektu mazowieckiego (por. Urbańczyk, 1984, m. 4; Dejna, 1993, s. 86), ale raczej pozostają z nim w dość luźnym związku. Areał z gwarami mazurskimi nie został na przykład włączony do *Atlasu gwar mazowieckich*. Nie uwzględnia go również Anna Kowalska w pracy *Podziały językowe Mazowsza na tle podziałów pozajęzykowych* (Kowalska, 1991).

Autorki SGOWM przyjęły, że obszar Mazur wschodnich tworzą powiaty (w granicach do 1975 r.): mrągowski, giżycki, olecki, ełcki, piski, a więc zajmują terytorium większe niż wyznaczone w tej pracy.

Jeśliby odwołać się do stanu z czasów gromadzenia materiałów do *Niemieckiego atlasu językowego*, gwary wschodniomazurskie stanowiły integralną część gwar Prus Wschodnich, sięgających aż poza granicę wschodnią państwa niemieckiego.

O zróżnicowaniu wewnętrznym gwar mazurskich wzmiankowano już w XIX wieku. Jan Sembrzycki wydzielił cztery obszary niejednorodne fonetycznie: „Pod względem wymawiania kraj mazurski dzieli się na cztery dzielnice: wschodnią, środkową, niborską i ostródzką" (Sembrzycki, 1889, s. 79). Do gwar wschodnich zaliczył tereny powiatów węgoborskiego (węgorzewskiego), gołdapskiego, leckiego (giżyckiego), łeckiego (ełckiego), oleckiego oraz wschodnie części powiatów ządzborskiego (mrągowskiego) i jansborskiego (piskiego).

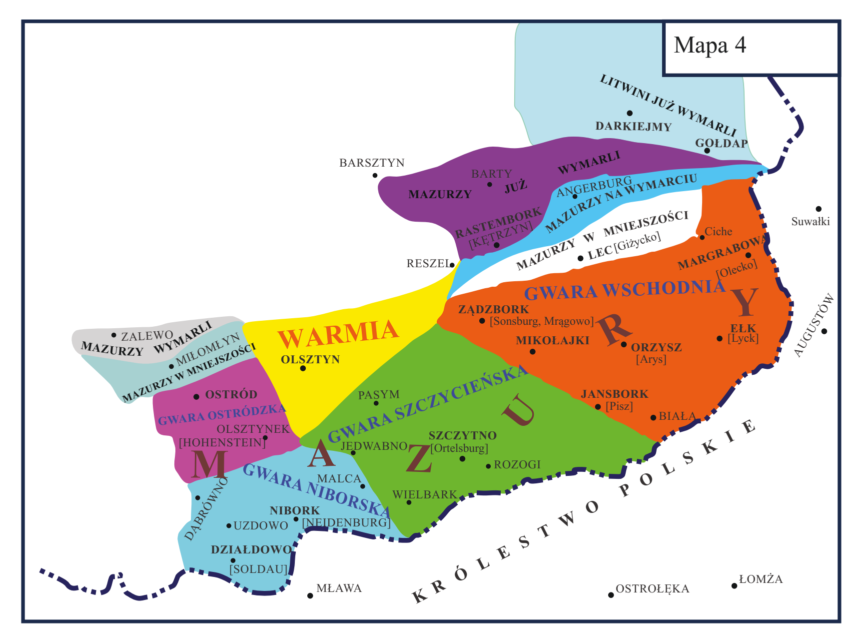
Kazimierz Nitsch na początku XX wieku wyrysował mapę dialektów Pomorza i Prus Wschodnich. Część wschodnia współczesnych Mazur znalazła się na dużym obszarze (przedzielała go granica państwa niemieckiego i Imperium Rosyjskiego), określonym przez badacza „narzecze mazowieckie wschodnie", w którego skład weszły także gwary Suwalszczyzny, Łomżyńskiego i Ostrołęckiego. Zatem, gwary kurpiowskie, mazurskie wschodnie i suwalskie tworzyły wspólny areał. Jednocześnie K. Nitsch zaznaczył, że „Bezwzględny

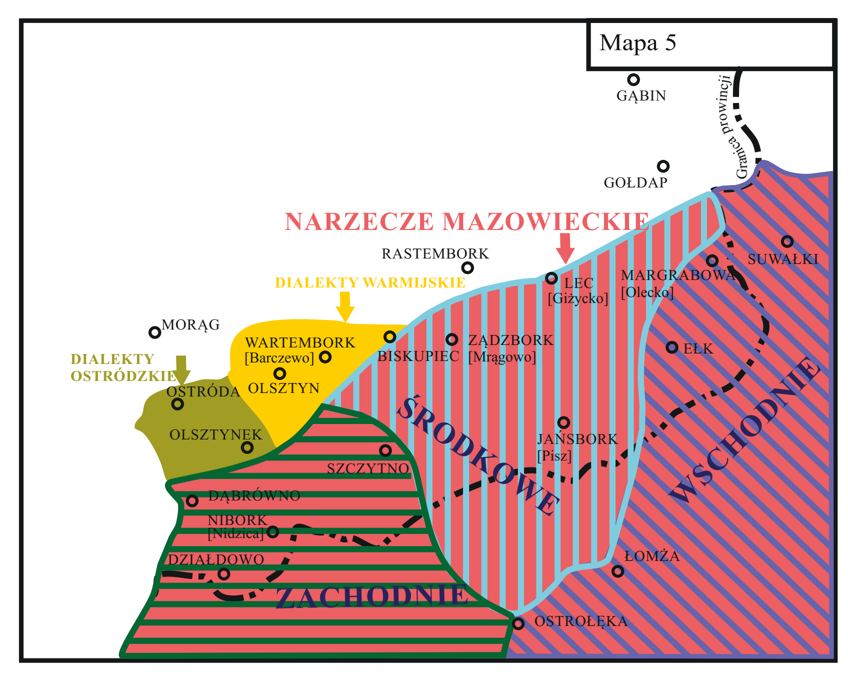
Gwary mazurskie na schematycznym podziale dialektów polskich,
według Urbańczyka 1984, mapa 4

podział na dialekty jest oczywiście wszędzie trudny, a tu może trudniejszy niż gdzie indziej" (Nitsch, 1954, s. 303).

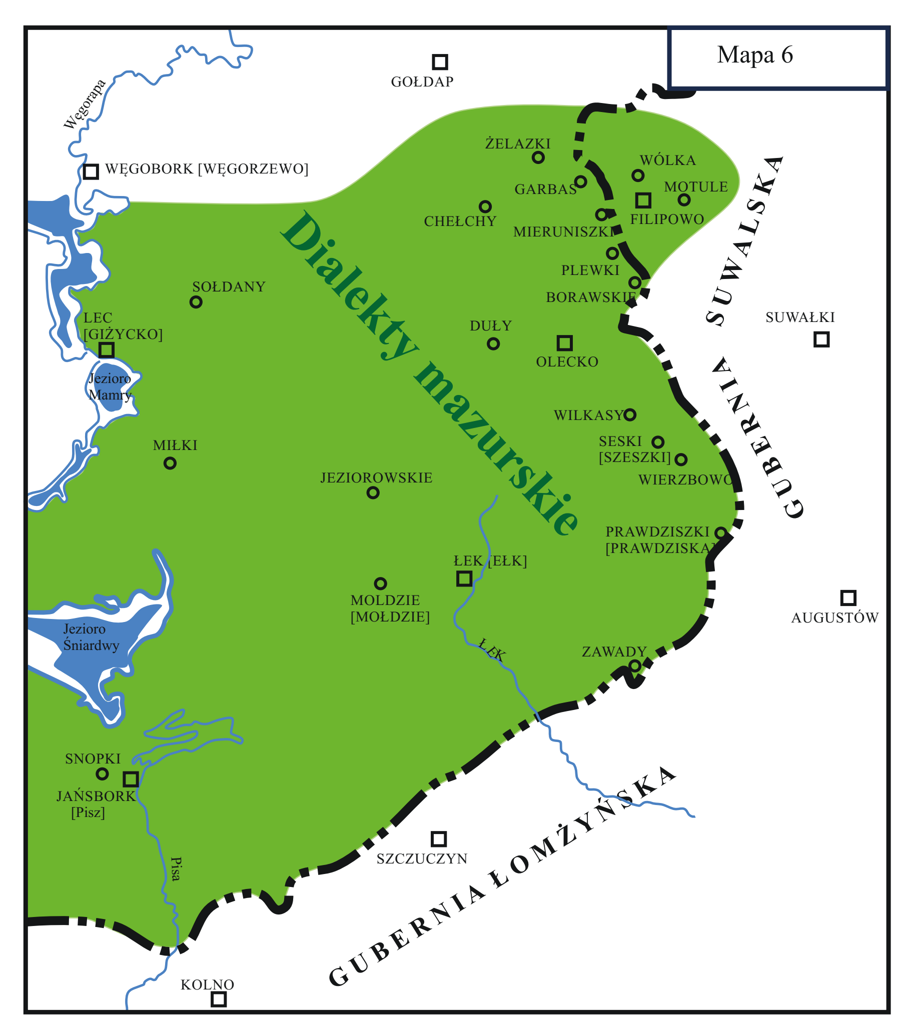
K. Nitsch w pracy *Dialekty języka polskiego* (1957), opracowanej w latach dwudziestych XX wieku, w wykazie monografii i materiałów do „oddzielnych gwar" wskazuje jako odrębny obszar „Pomorze niekaszubskie i Prusy" (Nitsch, 1957, s. 15), w którym znalazły się materiały z części wschodniej dzisiejszych Mazur. Natomiast w *Północno-polskich tekstach gwarowych od Kaszub po Mazury*, wydanych w 1955 r. znalazł się już nowszy podział i wyróżniono tu „dialekty wschodnio-mazurskie" (Nitsch, 1955).

Rozmieszczenie gwar mazurskich na podstawie
mapy Jana Sembrzyckiego (1889, s. 73)

Mapa polskich dialektów Prus Wschodnich na początku XX w.,
według Nitscha 1954, mapa 5

Część wschodnia gwar mazurskich na początku XX wieku, według:
Mapa dyalektów polskich w Prusiech Wschodnich ułożył Kazimierz Nitsch
(dokładny przedruk mapy wydanej w 1907 r.), Nitsch 1954, mapa 3

Dotychczasowe badania nad polskimi gwarami Mazur wschodnich oraz źródła materiałowe

Mowa, po której zostały
Zgonione wiekami oblicza
I niejasne imiona,
Wyjaśniane pośpiesznie
Jako wpływ obcych narzeczy.
A potem pomieszanie języków,
Dzielonych według gwary i wiary,
Szukanie obcych i obcych odtrącanie,
I cisza o wstrzymanym oddechu,
Która poznaczyła
Strumienie, osady i wzgórza,
Podejrzliwość straconej mowy,
Jej lament daremny.

Erwin Kruk, *Mowa* (Kruk, 1999, s. 205)

Pisząc o dotychczasowych badaniach nad gwarami Mazur wschodnich, należy wskazać przede wszystkim profesjonalne opracowania językoznawcze omawiające w sposób systemowy zagadnienia gwarowe oraz wydawnictwa słownikowe ze zbiorami wyrazów charakterystycznych dla omawianego terenu. Jednakże dla uzyskania pełnego obrazu warto wspomnieć o publikacjach o tematyce folklorystycznej, historycznej, a także o opisach z podróży, tekstach publicystycznych, w których pojawiają się zagadnienia językowe, choć niemające charakteru profesjonalnego, ale przynoszące interesujące materiały źródłowe.

Źródłem słownictwa mazurskiego jest Słownik Mrongowiusza – *Słownik niemiecko-polski* / *Deutsch-polnisches Handwörterbuch* (Mrongovius, 1828) (por. Klechówna, 1968, s. 69; Bieńkowski, 1983). W słowniku tym przy niektórych wyrazach pojawia się kwalifikator *masurskie* (Nowowiejski, 2009, s. 86 nazywa go parakwalifikatorem), *Mazur*, ale także inne oznaczenia, sugerujące ograniczony zasięg występowania: *Preußiſch Polniſch*, *im Preuss Polen*, *im Preuss*. = *Polen*. Jak wskazuje Bogusław Nowowiejski, formy prusko-polskie mogą obejmować ziemię chełmińsko-dobrzyńską, Polskę północną i wschodnią oraz Pomorze Gdańskie, a także Warmię, Mazury, Ostródzkie (Nowowiejski, 2011, s. 135). U Mrongowiusza zapisano na przykład dwa wyrazy notowane w ankietach z omawianego obszaru: *dreschen* ‘młócić’ i jego odpowiednik regionalny (Pr. = Poln. *dreszować*), *Fladen* ‘placek, kołacz, wychopień, podpłomyk’.

Z XIX wieku pochodzi tekst o gwarze i słownictwie mazurskim, autorstwa Jana Sembrzyckiego, który znalazł się w kilku numerach miesięcznika geograficzno-etnograficznego „Wisła”. Zdaniem K. Nitscha „Artykuł J. Sembrzyckiego «O gwarze Mazurów Pruskich» [...] oparty jest widocznie na niezłej

znajomości przedmiotu [...], ale sposób przedstawienia jest nienaukowy, nieścisły, że trudno się na nim opierać, a istoty niektórych zjawisk zupełnie niepodobna określić" (Nitsch, 1954a, s. 256). Trudno się z tą krytyczną oceną nie zgodzić (por. Rembiszewska, 2013a), bo Sembrzycki w większości nie wskazywał lokalizacji wielu podawanych przykładów, to jednak trzeba stwierdzić, że zwrócił uwagę na kilka istotnych cech. Wydzielił m.in. cztery obszary gwar mazurskich ze względu na fonetykę: „Pod względem wymawiania kraj mazurski dzieli się na cztery dzielnice: wschodnią, środkową, niborską i ostródzką" (Sembrzycki, 1889, s. 79), a także wskazał wewnętrzne zróżnicowanie gwar wschodniomazurskich. Jednak w dalszej części wywodu nie trzyma się jednak tego podziału. Jako wyróżniki wschodniomazurskie z okolic Ełku podał uproszczenia wymowy niektórych wyrazów: *je* 'jest', *la* 'dla' (Sembrzycki, 1889, s. 81), występowanie *chto* 'kto', *chtoren*, *chtory* 'który' (Sembrzycki, 1889, s. 83).

Leksykę charakterystyczną dla polskich gwar Prus Wschodnich z końca XIX wieku wymienia w swoim tekście o Mazurach wschodniopruskich Gustaw Pobłocki (Pobłocki, 2002 [1897]). W kilkustronicowym zestawieniu przedstawia słownictwo mazurskie i niektóre wyrazy zestawia z kaszubszczyzną. Rejestr ten ma charakter wtórny, bo sporządzono go na podstawie słowników i ówczesnej prasy, m.in. „Gazety Leckiej" i wychodzącej w Ełku „Gazety Ludowej".

Materiał z Prus Wschodnich włączyli do *Słownika gwar polskich* Jan Karłowicz i jego współpracownicy[3]. SGPK odnotowuje większość nazw podanych przez Sembrzyckiego w jego *Słowniczku archaizmów i mazurszczyn w gwarze mazurskiej* (Sembrzycki, 1889, ss. 86–91), stanowiącym część wyżej wymienionego artykułu. Niestety (jak zaznaczyłam wcześniej), w słowniczku nie ma informacji o zasięgach nazw. Ten aptekarz z zawodu, a regionalista i folklorysta z zamiłowania, mieszkał w różnych częściach Prus – w Olecku, Ełku, Tylży, Kłajpedzie, więc trudno jednoznacznie rozstrzygnąć, jaka jest lokalizacja danych leksemów. J. Karłowicz, wybierając leksykę z powyższego zbioru i czyniąc z niektórych nazw odrębne hasła, ograniczał się niekiedy do powtórzenia odpowiednika zapisanego przez Sembrzyckiego, z ewentualnym podaniem jeszcze jednego synonimu, który nie definiuje wskazanego desygnatu, np. **Berda** = »szczytka« (szczutek) (SGPK, t. I, s. 65). Jeśli chodzi o tę nazwę, budzi wątpliwości jej występowanie w gwarach mazurskich. *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur* (SGOWM, t. I, s. 164) wprawdzie wyraz **berda** 'szczutek, pstryczek' podaje (w tym znaczeniu nie ma w SGP), ale tylko za Sembrzyckim i bez lokalizacji. Poświadczenie tej nazwy mamy jedynie w Słowniku Mrongowiusza, skąd, jak można się domyślać, zaczerpnął Sembrzycki.

Na początek XX wieku datuje się pierwsze opracowanie *stricte* językoznawcze dotyczące ówczesnych gwar Prus Wschodnich. W 1907 r. ukazał się

[3] Przykłady leksyki mazurskiej w *Słowniku* Karłowicza omówiłam w artykule *Leksyka z obszaru Mazur w „Słowniku gwar polskich" Jana Karłowicza* (Rembiszewska, 2013a).

obszerny tekst Kazimierza Nitscha *Dialekty polskie Prus Wschodnich* (Nitsch, 1954a), który do dzisiaj stanowi ważny punkt odniesienia w analizie cech gwar mazurskich. Znaczenie materiału zebranego przez krakowskiego dialektologa opisała Henryka Klechówna w artykule *Region mazursko-warmiński w dorobku naukowym Profesora Kazimierza Nitscha* (Klechówna, 1958)[4]. Badania nad mową mieszkańców Warmii i Mazur w ujęciu K. Nitscha przedstawiła kilkadziesiąt lat później Wanda Szulowska w tekście *Gwary Warmii i Mazur w ujęciu Profesora Kazimierza Nitscha* (Szulowska, 2009). Autorka zwraca uwagę na istotny rys analiz autora *Dialektów polskich* – dla niego źródłem porównań nie był pobliski dialekt mazowiecki, ale gwary Śląska i Małopolski (odniesienia do gwar mazowieckich znalazły się dopiero w opracowaniu z 1932 r. – Nitsch, 1954b). K. Nitsch w tekście z początku wieku zwrócił uwagę na znaczny stopień germanizacji leksyki. Osąd ten nieco złagodził w późniejszym artykule. Poza tym Nitsch zaznaczył, że „wschodnia część Mazurów nie odznacza się urozmaiceniem" (Nitsch, 1954a, s. 303).

Nie ma opracowań językoznawczych ograniczonych wyłącznie do wschodniej części Mazur, czyli powiatów: ełckiego, gołdapskiego i oleckiego. Kazimierz Nitsch wydzielił co prawda „Dialekty wschodnio-mazurskie" w *Północnopolskich tekstach gwarowych od Kaszub po Mazury*, wydanych w 1955 r. (Nitsch, 1955), ale nie przedstawił ich charakterystyki. W skład tego zespołu gwarowego wszedł jeszcze powiat piski. Nitsch w wymienionej publikacji zamieścił teksty zapisane w Kilianach w powiecie oleckim (*O młocce* s. 67–68, *O starym Frycu* s. 68, *O krawcu* s. 68–69), od informatora, który mówi „po niemiecku (wschodnio-pruskim dialektem) oraz po mazursku. Polszczyzny literackiej nie zna. Pisze i czyta tylko po niemiecku" (s. 67); w Borawskich w powiecie oleckim (*O złodziejach* s. 69, *O dwu sąsiadach* s. 69–70, *Zdarzenie w Biszofsztejnie* s. 71), gdzie informator „Pisze i czyta tylko po niemiecku" (s. 69); w Borawskich od kobiety urodzonej w Prawdziszkach w powiecie ełckim (*Jakie przestrogi dawał ojciec synowi* s. 73), która „po polsku czyta tylko druk"; w Lakielach w powiecie oleckim (*Bajka* s. 71–72), od kobiety urodzonej w Plewkach, która „Czyta i pisze po niemiecku, po polsku czyta tylko druk" (s. 71).

Po II wojnie światowej, po zmianie granic politycznych, jak wiadomo, obszar będący przedmiotem eksploracji G. Wenkera, został włączony do Polski. W latach pięćdziesiątych XX wieku przeprowadzono na szeroką skalę badania gwar mazurskich pod kierunkiem Witolda Doroszewskiego (por. Falińska, 1997; Sobolewska, 2014; Rembiszewska, 2017; Siatkowski, 2017). Zachowane do dziś *Zeszyty z badań gwarowych* z notatkami uczestników eksploracji mazurskich są istotnym źródłem materiałowym. Dostępność na stronie Repozytorium Cyfrowego Instytutów Naukowych (https://rcin.org.pl/dlibra/publication/25191/edition/9973/zeszyty-z-badan-gwarowych-xxviix-9?language=pl#structure) ułatwia korzystanie z tego bogatego zasobu.

---

[4] O pobycie K. Nitscha na Warmii i Mazurach i osobach, z którymi się tam spotkał dialektolog, pisał Jan Chłosta (Chłosta, 2008).

Szczegółowe omówienie właściwości fonetycznych i leksykalnych gwar Warmii i Mazur po II wojnie światowej zawiera tekst Witolda Doroszewskiego, Haliny Konecznej i Wandy Pomianowskiej (Doroszewski i in., 1956), który powstał na podstawie danych zebranych podczas badań w 1950 r. Jako cechę Mazur wschodnich wymieniono tendencję do palatalizacji spółgłosek tylnojęzykowych (Doroszewski i in, 1956, s. 123). Odnotowano również, że w powiatach północno-wschodnich (w tym w ełckim i oleckim) przeważa nosowość skonsonantyzowana w artykulacji samogłosek nosowych przed spółgłoskami szczelinowymi (Doroszewski i in, 1956, s. 123). Niektóre spostrzeżenia nie pokrywają się ze stanem, jaki można zaobserwować w ankietach Wenkera dla omawianego obszaru. Mianowicie, autorzy wskazali, że w Oleckiem i Ełckiem, pod wpływem „sąsiednich dialektów wschodnich (Suwalszczyzny) panuje synchroniczny typ wymowy spółgłosek *ṕ*, *b́*, *v́*, *ẃ*. Tymczasem w XIX-wiecznych materiałach mamy zarówno przykłady asynchronicznej, jak i synchronicznej wymowy tych głosek.

W artykule tym językoznawcy, na podstawie danych leksykalnych, wyodrębnili m.in. obszar wschodni, obejmujący powiaty mrągowski, piski, giżycki, ełcki, olecki (Doroszewski i in, 1956, s. 142). Zaznaczono również, jak i we wcześniejszych opracowaniach, że wschodnie części Mazur stanowią bardziej jednolity areał niż zachodnie.

Uzupełnieniem powyższego tekstu jest artykuł W. Doroszewskiego z 1959 r., w którym autor w sposób syntetyczny przedstawił powiązania językowe wschodnich Mazur z innym terenami:

> Że między gwarami Warmii i Mazur a pozostałymi gwarami polskimi zachodzą ścisłe związki historyczne, jest faktem naturalnym i oczywistym. W zakresie fonetyki widoczna jest szczególnie bliska łączność gwary mazurskiej z kurpiowską, Warmii z Ostródzkiem, **w zakresie słownictwa Mazury wschodnie łączą się z północno-wschodnim Mazowszem i Suwalszczyzną** [podkr. D.R.]; do wyrazów lub form wyrazowych wspólnych tym obszarom należą m.in. *sośnik* 'lemiesz u pługa', *morda* 'pysk krowy', *rozwora*, *tryca*, *siery*, *luśnianki*, *żarny* (Doroszewski, 1959, s. 30).

Rezultatem wspomnianych badań pod kierunkiem W. Doroszewskiego jest m.in. seria *Studia Warmińsko-Mazurskie*, w której wyszło 12 tomów. Każdy z nich stanowi odrębną monografię analizującą leksykę z określonego kręgu tematycznego. W tomach serii SWM pojawiają się informacje o podziałach leksykalnych, gdzie autorzy wyodrębniają areał wschodni jako obszar charakteryzujący się specyficznymi cechami na tle pozostałych obszarów regionu.

Tom pierwszy tej serii poświęcony jest słownictwu związanemu z budownictwem wiejskim i obróbką drewna (SWM 1), drugi – transportowi i komunikacji z działami: rodzaje dróg, wóz i jego części, środki transportu i komunikacji zimowej, uprząż, kowalstwo (SWM 2), trzeci – hodowli (SWM 3); czwarty – uprawie i obróbce lnu (SWM 4), piąty – stopniom pokrewieństwa, życiu społecznemu i zawodom: członkowie najbliższej rodziny, członkowie dalszej rodziny; administracja, sądownictwo, wojsko, poczta i handel; szkoła

i nauka zawodu; nazwy wykonawców zawodów (SWM 5). W tomie szóstym omówiono leksykę z zakresu astronomii ludowej, miar czasu i meteorologii (SWM 6). W tomie siódmym znalazły się zagadnienia z zakresu konsonantyzmu (SWM 7). Tom ósmy ukazuje zagadnienia leksykalne z kręgu tematycznego wierzenia i obrzędy z subpolami: wierzenia, uroczystości rodzinne, obrzędy o charakterze społecznym, nabożeństwa i święta kościelne, terminologia liturgiczna (SWM 8). W tomie dziewiątym opracowano słownictwo z zakresu uprawy roli na obszarze nazwanym Pomorzem Mazowieckim (SWM 9). Tom dziesiąty dotyczy rybołówstwa, w którym wyróżniono podział na podgrupy tematyczne: nazwy ryb, części ciała ryb i hodowla ryb, wędka i jej części, sieci, ich rodzaje i części, narzędzia pomocnicze, połów ryb pod lodem (SWM 10); wskazano tu, że rysują się wyraźne podziały leksykalne na część zachodnią i wschodnią obejmującą powiaty olecki, ełcki, piski i giżycki (w tym areale rysują się dalsze podziały, np. występowanie nazwy *sztachlak* ‘ciernik’ tylko na wschód od Ełku – m. 2). W tomie jedenastym, o nazwach roślin (SWM 11), bazę źródłową rozszerzono o materiały do SGOWM oraz rękopiśmienne pamiętniki Warmiaków i Mazurów – z badanego obszaru wykorzystano pamiętnik Ludwika Kwiatkowskiego ze wsi Gąski w powiecie oleckim. Ostatni, dwunasty tom, ukazał się ponad dwadzieścia lat od wydania pierwszego tomu i omawia słownictwo z działu odzież (SWM 12).

Materiał z eksploracji zespołu W. Doroszewskiego wszedł do *Słownika gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*. Wschodnie Mazury (z 3 powiatów) w SGOWM reprezentują miejscowości, które również wyznaczały siatkę punktów na mapach serii SWM (cyfra oznacza numer miejscowości na mapie SWM; pogrubiono nazwy miejscowości, z których są ankiety G. Wenkera):

Barany, ełcki 200
Biała Olecka, olecki 172
Bitkowo, olecki 175
Bolki, olecki 163
Borawskie, olecki 178
Borki, olecki 164
Budki, olecki 173
Cimochy, olecki 191
Ełk, ełcki 194
Gajrowskie, olecki 162
Garbas, olecki 174
Gąski, olecki 189
Giże, olecki 183
Gorzekały, ełcki 204
Grabnik, ełcki 195
Gryzy, olecki 166
Imionki, olecki 181a
Jurki, olecki 167
Kamienna, olecki 170
Kleszczewo, olecki 190
Kowale Oleckie, olecki 169
Kukowo, olecki 182
Laski Wielkie, ełcki 192
Lenarty, olecki 171
Mieruniszki, olecki 177
Mostołty, ełcki 202
Możne, olecki 179
Nowa Wieś Ełcka, ełcki 201
Ogródek, ełcki 203
Olecko, olecki 180
Orzechowo, ełcki 185
Pistki, ełcki 202a
Rogojny, olecki 165
Ruska Wieś, ełcki 197
Sajzy, ełcki 187
Skomack Wielki, ełcki 196

Sokółki, olecki 168
Szczecinowo, ełcki 186
Szeligi, ełcki 193
Szyba, ełcki 198
Świętajno, olecki 184
Wieliczki, olecki 181
Wiśniowo Ełckie, ełcki 199
Zabielne, olecki 188

We wstępie do SGOWM zamieszczono artykuł Anny Basary *Charakterystyka fonetyczna gwar Ostródzkiego Warmii i Mazur według stanu z początku lat pięćdziesiątych* (SGOWM, t. I, ss. 24–31), gdzie autorka przedstawiła najistotniejsze cechy fonetyczne omawianych gwar. W tomie V tego Słownika (SGOWM, t. V, ss. XI–XVII), wydanym w 2006 r., przedrukowano ten tekst bez jakichkolwiek uzupełnień i komentarzy[5]. Autorka w odniesieniu do wschodniej części Mazur (powiat ełcki i część powiatu oleckiego) zaznaczyła brak ścieśnienia w kontynuantach dawnego *ā* długiego (SGOWM, t. V, s. XIV). Zauważyła także, że omawiany teren charakteryzuje nosowość konsonantyczna (np. *genś*, *vons*) w artykulacji samogłosek nosowych (SGOWM, t. V, s. XV). Za cechę identyfikującą Mazury A. Basara uznała „wyjątkowo silną" tendencję do palatalizacji spółgłosek tylnojęzykowych (SGOWM, t. V, s. XVII).

Henryka Perzowa wykorzystała m.in. dane zebrane w 1952 r., omawiając adaptacje fleksyjne i słowotwórcze w wyrazach pochodzenia niemieckiego, które znalazły się w *Słowniku gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur* (Perzowa, 1997). Nie ma lokalizacji podanych przykładów.

Na podstawie badań terenowych przeprowadzonych na początku lat pięćdziesiątych XX wieku Anna Ściebora omówiła artykulację samogłosek nosowych na Warmii i Mazurach (Ściebora, 1971). Uwzględniła także dane z miejscowości w powiecie ełckim (Ełk, Kalinowo, **Ogródek**, Nowa Wieś Ełcka, Wiśniowo Ełckie) i oleckim (Borki, Budki, **Gąski**, Gierówka, Gryzy, Olecko, Możne). W tekście jednak brak informacji, skąd pochodzą cytowane przykłady, ograniczono się do wymienienia powiatu.

Halina Horodyska (Horodyska, 1963), opierając się na materiale zebranym podczas badań terenowych przez pracowników Zakładu Językoznawstwa PAN w Warszawie w latach 1950–1953, przedstawiła leksykę z zakresu pszczelarstwa i podała występowanie wyrazów z tego kręgu tematycznego m.in. z powiatów ełckiego (wsie Sajzy, **Skomack Wielki**, Szyba), oleckiego (Borawskie, Kowale, Mieruniszki, Rogojny, Wieliczki).

Owocem wyżej wymienionej eksploracji są materiały przedstawione w artykule na temat nazw ptaków w gwarach Warmii i Mazur (Smyl, 1965), w tym z powiatu ełckiego (**Duże Laski**, Ełk, Grabnik, Kalinowo, **Orzechowo**, Ruska Wieś, Sajzy, **Skomack Wielki**, Szeligi, Szyba) i oleckiego (Biała Olecka, Bitkowo, Bolki, Borawskie, Budki, **Garbas**, Gierówka, Giże, Gryzy, Jurki, Kamienna, Kowale, Kukowo, Lenarty, Mieruniszki, Możne, Olecko, Rogojny, Sokółki, Świętowo, Wieliczki).

[5] Warto na marginesie dodać, że propozycja wprowadzenia materiałów z ankiet G. Wenkera nie spotkały się z zainteresowaniem ze strony autorek Słownika.

Dwie wsie ze wschodnich Mazur, z powiatu oleckiego (Cimochy, Świętajno), reprezentowane są w monografii o ludowych nazwach grzybów (Bartnicka-Dąbkowska, 1964). Także z dwóch miejscowości (Gizy pow. olecki – p. 272a, Rogale pow. ełcki – p. 273a) zamieszczono materiał leksykalny w monografii o terminologii budownictwa wiejskiego w dialektach polskich (Basara, 1965).

Informacji o gwarach mazurskich dostarczają, choć w ograniczonym zakresie (ze względu na rzadką siatkę punktów), atlasy gwarowe. W publikacjach tych omawiany obszar reprezentują w niewielkiej liczbie wybrane wsie. W *Małym atlasie gwar polskich* dla analizowanego wycinka Mazur wschodnich wytypowano miejscowość Kiliany (p. 88) w powiecie oleckim. Gołdap i okolice znalazły się na obszarze „gwar przemieszanych na skutek ruchów przesiedleńczych w roku 1945 i następnych". Na zbiorczych mapach leksykalnych w t. XII MAGP nie ma wyrazów zapisanych w ankietach.

Omawiana część Mazur jest reprezentowana przez jedną wieś w materiałach do *Ogólnosłowiańskiego atlasu językowego*[6] (OLA), zbieranych w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku. Wieś Szwałk (p. 265) w powiecie oleckim, eksplorowali Barbara Falińska (w 1973 r.), Anna Basara, Jan Basara, Nina Perczyńska, Jadwiga Symoni-Sułkowska (w 1976 r.). Zapisy w notesie terenowym zwracają uwagę m.in. na dwujęzyczność mieszkańców: „informatorka Maria Brzozowska, urodzona we wsi Zawady w 1898 r., ukończyła 8 klas szkoły niemieckiej, protestantka, gospodyni, w domu rozmawia najczęściej po niemiecku" oraz niewielką liczbę ludności autochtonicznej i jej asymilację do nowych warunków: „We wsi została jedna rodzina starych Mazurów. Młodzi (b. nieliczni) – zupełnie się zasymilowali z napływową ludnością ze wschodu – nie mówią gwarą, nie zachowują dawnych zwyczajów".

W kwestionariuszu OLA znajduje się ponad 20 wyrazów, które występują w ankietach Wenkera. Są to odpowiedzi na pytania o: chleb – *zboze* [sic!] pytanie 610, córka – *cọrka* 1794, czas – *caz* 2372, czerwony – *cervọni* 925, domu – [brak danych] 3162, dziecko – *ʒ́ecko* 1775, dzisiaj – *ʒ́iśaj* 2507, gęsię – *gęśor* 302, góra – *gọra* 2557, iść, chodzić – [brak stron w kwestionariuszu] 3093, jabłoń – *jebu̯onka* 479, jajeczko – *jajecko* 1145, kobieta – *kobźẹta* 1738, łąka – *u̯uŋka* 678, mężczyzna – *χu̯op* 1730, młóci – *mu̯ući* 655, mówi – *gạdạ* 1410, mydło – *midu̯o* 1665, ogród – *ᵘ̯ogrut* 498, owieczka – *ovecka* 234, pada śnieg – *śńyk padạ* 2452, pies – *ṕes* 266, ptaszek – *ptasek*, *ptạsek* 45, rozumie – *rozumie* 1323, tydzień – *tiʒ́ẹń* 2400.

W *Atlasie gwar polskich* (AGP II) na omawianym obszarze wyznaczono p. 602 – Kiliany, gdzie nie przeprowadzono badań, tylko materiał wyekscerpowano z *Tekstów gwarowych* K. Nitscha. W p. 606 Borawskie w powiecie oleckim – eksploratorem był Alojzy A. Zdaniukiewicz, który zapełnił danymi z *Tekstów* K. Nitscha i swoimi nagraniami z 1978 r.

---

[6] Kartoteka ta przechowywana jest w Instytucie Języka Polskiego w Krakowie.

Słownictwo gwarowe z Warmii i Mazur, które znalazło się w *Małym słowniku gwar polskich*, opisały Katarzyna Sobolewska i Agnieszka Wełpa (Sobolewska & Wełpa, 2013).

Znajdujemy także omówienia związane z obecnością gwary mazurskiej w tekstach literackich. Agnieszka Orlińska scharakteryzowała cechy fonetyczne gwary zachodniomazurskiej w *Jutrzni mazurskiej na Gody* Karola Małłka (Orlińska, 2004). Autorka zaproponowała podział gwar mazurskich, ze względu na różnice w wymowie i wyróżniła m.in. Mazury wschodnie („z Mrągowskim, Giżyckim, Piskim, Ełckim, Oleckim, Gołdapskim"), środkowe i zachodnie (Orlińska, 2004, ss. 94–95).

Źródłem danych o cechach charakterystycznych dla gwar Mazur wschodnich są zapisane w terenie (na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych XX w.), półortograficznie, bajki z powiatu oleckiego ze wsi Jurki (s. 104–105), Kowale (s. 139–141, 143, 145–146), Lipowo (s. 165–166), Sokółki (s. 17–18) i z Olecka (s. 151); w powiecie ełckim ze wsi Wiśniewo (s. 118–120) (Koneczna & Pomianowska, 1956).

Niektóre elementy gwar mazurskich występujące w twórczości Michała Kajki omówiła Henryka Klechówna. Na podstawie rękopisów utworów poety z Ogródka, przechowywanych ówcześnie w Bibliotece Stacji Naukowej Towarzystwa Historycznego w Olsztynie i Bibliotece Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, autorka przeprowadziła szczegółową analizę ortografii, cech fonetycznych i słowotwórczych. Odwołując się do licznych przykładów, omówiła germanizmy leksykalne (Klechówna, 1960).

Ważnym zagadnieniem w powojennych opracowaniach, odnoszących się do gwar mazurskich, są kontakty językowe polsko-niemieckie. Irmina Judycka w tekście *Typy zapożyczeń niemieckich w gwarach Warmii i Mazur* (Judycka, 1954) prześledziła oddziaływanie języka niemieckiego na gwary Warmii i Mazur. Podała wiele przykładów zapożyczeń, replik wyrazowych i składniowych oraz innych sposobów adaptacji wyrazów niemieckich do systemu polskiego. Ten bogaty materiał nie ma lokalizacji. Problematykę oddziaływania języka niemieckiego na gwary Warmii i Mazur podjął Janusz Siatkowskiego w artykule *Interferencje językowe na Warmii i Mazurach* (Siatkowski, 1983). Autor oparł swoją analizę na materiale zebranym w latach pięćdziesiątych przez zespół pod kierunkiem Witolda Doroszewskiego. Podkreślił, że autochtoni byli dwujęzyczni. Zwrócił także uwagę na szczególną cechę mowy mieszkańców Mazur wschodnich:

> [autochtoni] Mówili po polsku – gwarą i po niemiecku – językiem literackim z pewnymi naleciałościami regionalnymi, zupełnie wyjątkowo na Mazurach wschodnich też dialektem dolnoniemieckim. Nieliczni bardzo starzy informatorzy słabo znali język niemiecki, dawniej był to na tych terenach stan powszechny. Natomiast młodzi ludzie na ogół słabo znali gwarę polską, a mówili jedynie albo językiem ogólnoniemieckim, albo już ogólnopolskim (Siatkowski, 1983, s. 104).

J. Siatkowski wyodrębnił dwie warstwy wpływów niemieckich na Warmii i Mazurach: 1. pożyczki znane poza tym obszarem również innym gwarom

polskim, polskiemu językowi potocznemu i literackiemu (z reguły starsze, dawno zasymilowane), 2. pożyczki ograniczone do tego terenu, ewentualnie do gwar Polski północnej (Siatkowski, 1983, s. 105).

Problematyce kontaktów językowych, z punktu widzenia użytkowników gwary, poświęcony jest artykuł K. Sobolewskiej *Warmia i Mazury na styku kultur*. *Relacje między językiem polskim*, *niemieckim a gwarą w wypowiedziach autochtonów z lat 50*. *XX wieku* (Sobolewska, 2017), oparty na zapisach terenowych zespołu kierowanego przez W. Doroszewskiego. Autorka podaje m.in. wypowiedzi autochtonów o języku z Ełku (Sobolewska, 2017, s. 310, 311), Olecka (Sobolewska, 2017, s. 313).

W opracowaniach językowych dotyczących Mazur znaczące miejsce zajmują badania onomastyczne, które w pewnym stopniu zazębiają się z problematyką dialektalną. Tematyce proprialnej z obszaru Mazur kilka tekstów poświęciła Maria Biolik. W części z nich znajduje się materiał odnoszący się do omawianych powiatów (por. np. Biolik, 2011 – spośród 44 analizowanych nazw obiektów wymienia kilka z powiatu gołdapskiego, oleckiego, Biolik 2014). Na podobieństwa Mazur wschodnich i Kurpi w zakresie toponimii zwróciła uwagę Anna Szyfer (Szyfer, 1962, ss. 472–474, m. 11). Słownik nazw miejscowych powiatów gołdapskiego i oleckiego wraz z ich etymologią opracowała Krystyna Szcześniak (Szcześniak, 1994). Ta sama badaczka napisała tekst o antroponimach z powiatu gołdapskiego (Szcześniak, 2013) i wybranych urbanonimach Gołdapi (Szcześniak, 2014).

Istotną grupą źródeł zawierających materiały gwarowe z omawianego obszaru są opracowania folklorystyczne i historyczne.

Z drugiej połowy XIX wieku pochodzi zbiór przysłów mazurskich sporządzony przez Hermana Frischbiera (1823–1891). Ten badacz folkloru, rodem z Królewca, autor *Słownika pruskiego* (Frischbier, 1882–1883), zamieścił prawie 100 przysłów mazurskich z tłumaczeniami na język niemiecki, zaczerpniętych ze źródeł pisanych lub zapisanych od informatorów, których podał we wstępie do całej książki o przysłowiach z obszaru Prus (Frischbier, 1865, ss. VIII–IX). Z interesującego nas terenu wymienił jako informatora [Jana] Sembrzyckiego z Olecka (Margrabowa). W zapisanych przysłowiach utrwalone zostały cechy gwar mazurskich, takie jak mazurzenie, końcówka *-c* w zakończeniach bezokoliczników (np. *siedziec* w Frischbier, 1865, s. 298), wahania w repartycji *o* i *u* (np. *dziorawa* w Frischbier, 1865, s. 300), występowanie *o* jako kontynuantu dawnego *ō* długiego (np. *mowił* w Frischbier, 1865, s. 300). Zbiór ten, w nieco zmodyfikowanej postaci, opublikował Tadeusz Oracki w „Literaturze Ludowej" (Oracki, 1973).

W 1872 r. Wojciech Kętrzyński w pracy *O Mazurach*[7] (Kętrzyński, 1872a) zamieścił uwagi o gwarze opisywanego etnosu. Dodatkiem do tej publikacji są *Pieśni gminne ludu mazurskiego w Prusach Wschodnich* (podane, bez dodatkowej lokalizacji). Kilkadziesiąt lat potem Kazimierz Nitsch napisał: „W. Kętrzyński

[7] Stanowi ona rozszerzoną wersję artykułu wydanego w „Dzienniku Poznańskim" w 1868 r.

w książce «O Mazurach» [...] dał [...] kilka trafnych uwag o ich języku, ale rzecz ta, w owym czasie mimo krótkości cenna, dziś oczywiście zupełnie nie wystarcza" (Nitsch, 1954a, s. 256). Trzeba jednak pamiętać, że wymieniona broszura nie ma charakteru językoznawczego, a uwagi o miejscowej gwarze zajmują niewiele miejsca i mają dać czytelnikowi tylko ogólną orientację. Kętrzyński wskazał m.in. takie cechy, jak mazurzenie, wymowa *a* jako jasnego (Kętrzyński, 1968 [1872], s. 11). Asynchroniczną artykulację spółgłosek wargowych miękkich (np. *mniłość* 'miłość"), przyjmowaną jako podstawowy wyróżnik gwary mazurskiej, uznaje za wpływ wymowy niemieckiej (Kętrzyński, 1968 [1872], s. 12).

Z prac W. Kętrzyńskiego w znacznym stopniu korzystał Oskar Kolberg opracowując tom *Mazury Pruskie* (Kolberg, 1966). Tom ten zawiera tekst wprowadzający i 530 pieśni zapisanych m.in. przez W. Kętrzyńskiego i Gustawa Gizewiusza. Kolberg zamieścił też informacje o tym terenie, które zebrał podczas krótkiego pobytu w Prusach Wschodnich we wrześniu 1875 r., kiedy to odwiedził Królewiec, Lec (Giżycko), Ełk (Ogrodziński, 1965, s. 534).

Elementy dialektalne można znaleźć w tekstach publikowanych w ówczesnej prasie lokalnej. W „Gazecie Leckiej" ukazało się m.in. *O osobliwym zdarzeniu w Polsce, jak tam jednemu człowiekowi z Bitkowa poßło*, ułożył gospodarz Kryſtian Sendtko z Bitkowa w Oleckowskiem (GL, 1887, nr 52). W czasopismach i kalendarzach zamieszczali swoje teksty Jan Donder z Różyńska w powiecie ełckim (Ossowski [2009], s. 109, 148), np. *Przemyślna żona* (PKE, 1885, s. 114), *Jak po wsiach się białki na święta szykują* (KPPO, 1884, ss. 107–110) oraz Jan Luśtych z Małych Zawad w powiecie oleckim, np. *W Mazurach wiele jezior, ale dla Mazurow ryb skąpo* (KKPE, 1886, s. 159). Nasycona miejscową gwarą jest poezja Michała Kajki. Pamiętać jednak należy, że dotychczasowe edycje utworów tego autora zostały zredagowane i w znacznym stopniu wyczyszczone z cech dialektalnych.

Poza tym w Bibliotece Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, w zbiorze materiałów etnograficznych Hieronima Łopacińskiego (BPAN) znajdują się rękopisy utworów poetyckich pt. Parę poematów od nauczyciela Bogdana w Golubiach pod Oleckiem.

W publikacjach niejęzykoznawczych możemy spotkać informacje o gwarach mazurskich, niekiedy na tle innych odmian terytorialnych polszczyzny. Oczywiście w tego typu wydawnictwach znajdują się uwagi ogólne, bez uwzględniania wewnętrznych podziałów. Tak na przykład badacz Kurpi Adam Chętnik przedstawił krótką charakterystykę: „Mowa Mazurów, to w większości dialekt mazowiecki, podobna zupełnie do kurpiowskiej, tylko już spaczona germanizmami" (Chętnik, 1927, s. 117).

Rodzimość gwar mazurskich szczególnie eksponowano w wydawnictwach o charakterze propagandowym, w czasach przed plebiscytem oraz w jego trakcie (lata 1919–1920) i tuż po II wojnie światowej. W jednej z broszur przedplebiscytowych wskazywano przede wszystkim na archaiczność i odwieczny związek gwar mazurskich z polszczyzną oraz ich swojskość:

> gwara tamtejsza posiada wprawdzie cechy właściwe Mazurom z tej strony słupów granicznych, nadto pewne archaizmy, oraz specyficzne prowincjonalizmy (np. pomiędzy „p" i „i" wtrąca Mazur literę „s", mówiąc „psiwo", „psiła" i t. p.), jednakże wierutnym absurdem nazwać trzeba usiłowania kłamliwych Prusaków w celu przedstawienia tej mowy za odrębny język. Niema do tego najmniejszych podstaw; gwara mazurska opiera się na kancjonałach pięknym językiem Kochanowskiego pisanych. [...] w zrozumieniu mowy Mazura pruskiego nie zachodzi najmniejsza trudność i gwara jego brzmi sympatycznie w naszem uchu (Wierzbiński, 1919, ss. 13–14).

Podobnie w innym tego typu tekście:

> Mowa Mazura pruskiego przypomina mowę Kurpia. Są także liczne wyrazy przyjęte z języka niemieckiego, np. „fensterladki" na oznaczenie okiennic, „gafelki", t. zn. widelce i t. d. Piosenki, podania, „klechdy" mają w sobie również wiele pierwiastków polskich (Rogowski, 1925, s. 17).

Przegląd źródeł i publikacji na temat gwar wschodniomazurskich pokazuje dość ograniczony zbiór, w którym punkt centralny wyznaczają monografie i pomniejsze opracowania będące rezultatem badań pod kierownictwem Witolda Doroszewskiego (w dużym stopniu potwierdzające obserwacje K. Nitscha czynione kilkadziesiąt lat wcześniej podczas krótkich eksploracji). SGOWM w znacznej mierze opiera się na danych zgromadzonych przez zespół warszawski. W latach późniejszych, zapewne z powodu ubywania czynnych użytkowników gwary, nie prowadzono właściwie badań terenowych. Późniejsze prace odwołują się do wymienionego zasobu danych albo opierają się na pojedynczych tekstach odnalezionych w zasobach archiwalnych oraz artykułach z lokalnej prasy. Można więc uznać, że wiedza na temat gwar mazurskich zatrzymała się na stanie z lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku.

W ostatnich latach nastąpiła moda na rewitalizację gwary, która nie ominęła też obszarów mazurskich. Entuzjaści „mowy mazurskiej" starają się przypomnieć tę regionalną odmianę polszczyzny i wydają teksty mające być rekonstrukcją gwary mazurskiej. Opublikowano na przykład *Małego Księcia* (de Saint-Exupéry, 2018), elementarz mazurski (Szatkowski, 2019), a także słowniczek gwary mazurskiej (SMM)[8]. W 2018 r. ukazał się pierwszy numer kwartalnika „Cech. Mazurski Cejtunek" (https://issuu.com/cech-mazurski), czasopisma „o Mazurach dla Mazurów i nie tylko, pisane przez Mazurów i nie tylko". Jak czytamy w notce na stronie tego pisma

> Pismo Céch powstało z myślą o promowaniu wiedzy na temat kultury, historii i mowy mazurskiej, ale także by być łącznikiem umożliwiającym rozsianym po kraju i świecie Mazurom wzmocnienie swej tożsamości. Céch (nazwa dla upamiętnienia międzywojennego Cechu Kurta Obitza) skierowany jest zatem zarówno do

[8] Szerzej o słowniczkach amatorskich dotyczących gwar mazurskich czytaj Rembiszewska, 2020.

> osób odczuwających tożsamość mazurską, jak i szerzej do wszystkich sympatyków i pasjonatów naszego regionu (Szatkowski, 2018).

Jakkolwiek by oceniać działania odnowicielskie, to jednak pozostaje nadzieja, że w jakiś sposób zainteresowania gwarą dawnych Prus Wschodnich nie wygasną, a być może dzięki współdziałaniu amatorów i językoznawców uda się tę regionalną odmianę polszczyzny ocalić od zapomnienia.

CHARAKTERYSTYKA JĘZYKOWA ANKIET GEORGA WENKERA Z OBSZARU MAZUR WSCHODNICH

Grafia

Wypełniający ankiety wykorzystywali właściwości pisowniowe zarówno polskie, jak i niemieckie. Często mieszali grafię i ortografię polską z niemiecką, co niekoniecznie musiało wynikać ze słabej znajomości polszczyzny, ale na przykład z chęci oddania dźwięku charakterystycznego dla miejscowej gwary, a nieznanego językowi literackiemu. Wszystkie kwestionariusze zapisano łacinką. Warto przy tym zwrócić uwagę, że ówcześnie w Prusach Wschodnich publikacje drukowano zmodernizowaną czcionką gotycką. Wystarczy chociażby wymienić wydawany w latach czterdziestych XIX w. periodyk „Przyjaciel Ludu Łecki" czy modlitewniki.

Współistnienie języka polskiego i niemieckiego w wersji pisanej, a tym samym fraktury i antykwy spowodowały, że w ankietach zastosowano różne kroje liter oznaczające te same głoski: *s* || *ʃ* (np. *ptaʃeczki*, *ʃoli*, *lepse*, *sesć*), *z* || *ʒ* (np. w p. 51 *lezał* i *leʒeli*). Tego typu zróżnicowanie pojawia się na przykład w tekstach kancjonałów mazurskich (Paluszak-Bronka, 2006, s. 172).

Zgodne z niemiecką tradycją ortograficzną zdarzają się zapisy rzeczowników wielkimi literami, np. *Domem* p. 19, 29, 31, 32, 75; *Niedzielami* 24, 32; *Odzienie* 19; *Ogrodzie* 19, 29, 31; *Owieckow* 15, 29, 63, 74; *Pieprzu* 19, 29; *Ptaszeczki* 57; *Wołow* 2, 3, 4, 19; *Worzty* 75. W większości jednak są zapisywane minuskułą.

Osobliwość graficzną stanowi ankieta w p. 47. Wypełniający nie znał chyba polskiej ortografii, więc zapisując znaki charakterystyczne dla polskiego alfabetu, posiłkował się kombinacją liter i znaków, którymi się posłużył na użytek tego zadania. Tak więc *ń* oznaczał za pomocą połączenia *n͡g* (*Zyn͡g*, ‘czyń', *cˇin͡gitsch* ‘czynić'), *ł* – *u̯a* (*uʃsy̆u̯a* ‘uszyła', *srobgiu̯a* ‘zrobiła'), *dź* – *dsch* (*idscheʃsˇ* ‘idziesz'), *rz* – *rsch* (*prschiʃso* ‘przyszło', *sawarschi* ‘zawarzy – zagotuje'), *ś* – *sch* (*sʃeschtsch* ‘sześć', *buesch* ‘byłeś'), *ć* – *tsch* (*wipchitsch* ‘wypić', *bitsch* ‘być'). Poza tym litera *j* została zapisana jako *g*, a więc tak jak w dawnych tekstach polskich.

Spółgłoskę *j* wypełniający ankietę zapisywali za pomocą:

- *j*, np. *dʒisiaj* (p. 54), *głośniej* (12, 17, 20, 23, 40, 41, 43, 52–54, 59);
- *y* w wygłosie wyrazów: *twoiey*, *wcoray*, *dzysieyʃey* (1); *dzisay* (16, 18–25, 28, 30, 33, 35, 38, 39, 44–46, 49, 55, 56, 58, 60, 69, 71, 74–76, 80),

głośniey (5, 10, 14, 16, 18, 21, 22, 24, 25, 30, 35, 36, 44, 45, 48, 55, 56, 58, 60, 69, 76, 78);

- *i* przed samogłoskami, np. *wyrozumieie*, *ztaiał*, *poiechał* (1), w nagłosie, np. *iabłuskami* (5, 10, 31, 33, 42, 44–46, 51, 58, 68, 77), *iaika* (7, 9, 15, 18, 19, 24, 26, 60, 62, 63, 67, 68, 77), *iebłonki* (18, 58, 19, 22, 30, 61, 72, 80), *iemu* (4, 10, 19, 23, 29, 42, 55, 60, 64, 67, 69, 73, 75, 77), w wygłosie, np. *głośniei* (51), między spółgłoskami, np. (2, 11, 29, 56, 61, 74);
- *ł*: *łeł*, *łuz*, *głosnieł*, *połechał* (p. 6).

Spółgłoskę *ł* zapisywano na ogół zgodnie z polską ortografią, ale zdarzały się wyjątkowo litery *u*, *y*: *biauego* ‘białego’ (p. 47), *Biayki* ‘białki – kobiety’ (8).

W ankietach niektóre litery mają dodatkowe oznaczenia, różnego typu łuczki, dodatkowe znaki diakrytyczne, które raczej nie mają charakteru dystynktywnego. W związku z tym pewne oznaczenia pominęłam. Samogłoska *ä*, zaczerpnięta z alfabetu niemieckiego występuje 163 razy (w p. 40, 41, 70, np. *jäbłonki*, *jajkä*, *jäk*, *lätäją*, *mätki*, *możetä*, *täk*, *wcoräj*) i zapisałam ją w przepisanych ankietach jako *a*.

Największa różnorodność zaznacza się w pisowni *y* (w przepisanych ankietach ujednoliciłam do *y*):

- *ỷ* (p. 2, 48, 53, 56, 60, 72, 74, 75), np.: *brunatnỷ*, *u kobietỷ*, *mamỷ*, *noczỷ*;
- *ẏ* jednostkowo w p. 9, 12, 23, 27, 50, 59, 71, 75, 77 oraz w większej liczbie wyrazów w p. 47, 57, 58, 60, 72, 74, (np. *domẏ*, *mamẏ*, *ucẏl*, *zebẏ*);
- *ӳ* (p. 1, 2, 4, 12, 13, 17, 18, 22, 23, 27, 32, 34, 36, 37, 42, 44, 47, 62, 76), np.: *czaſӳ*, *mӳdła*, *w tӳle*, *wӳsoko*);
- *y̆* po jednym wyrazie w p. 27 (*c̀y̆nili*), p. 47 (*uſsy̆u̯a*) oraz w liczniejszych zapisach w p. 36, 37, 56 (np. *by̆łem*, *kuchy̆*, *wtedy̆*, *zagoronczy̆*);
- *ÿ* pojedynczo w p. 19, 58 (*bÿło*), 25 (*mamÿ*), a poza tym w p. 8, 9, 11, 25 (*czasÿ*, *Gburÿ*, *izbÿ*, *w zÿto*);
- *ŷ* – tylko p. 23 (*Gburŷ*, *nocy*, *w z’ŷto*);
- *ỳ* – tylko w p. 1 (*uſỳła*, *drudzỳ*, *mỳdła*, *Kuchỳ*);
- ȳ̏ – tylko w p. 4 (np. *abȳ̏*, *ʒa oſtrȳ̏*, *starȳ̏*, *tȳ̏lko*);
- ŷ – tylko w p. 48 (*tedŷ*, *się ucʒŷł*);
- *ȳ* zaledwie jeden zapis w p. 50 (*Gburȳ*).

Literę *ò*, która może oznaczać *o*, *u* (10 zapisów w p. 2, 4, 12, 24), zapisałam jako ó. W p. 21 pod *a* dano dodatkowe oznaczenie – podkreślono literę: *a̲* – daję ją jako *a*.

Litera *ŭ* (zapisana 31 razy w p. 19 i raz w p. 49) – oznacza *u*, kiedy indziej *ó* (np. *mogŭłem* ‘mówiłem’, *pŭdzem* ‘pójdziemy’; *Lŭdzie*, *ŭsiła* ‘uszyła’), występuje 22 razy – zapisałam jako *u*. Podobnie ujednoliciłam do *u* literę *ů* – pojawia dwa razy w p. 19 (*wpogietrzů*, *Kůchi*).

Spółgłoskę *ć* wypełniający ankietę zapisywali jako *ĉ̀*, *ĉ̃ ć̄*, *ć̄*, *ć*, č’ – zunifikowałam je do *ć*.

Dodatkowy znak przy literach *l* – *ľ*, *g* – *gˇ* usunęłam.

Litera ƶ (konsekwentnie tak zapisywano w p. 58a) może oznaczać *z*, *ż* – zapisałam ją w ankietach jako *z*.

Literę *ż* zapisałam zamiast *ȝ*, która pojawiła się w jednym z w kwestionariuszy. Ten sposób zapisu wystąpił w piśmie wydawanym przez Marcina Giersza „Przyjaciel Ludu", np. *ȝe* 'że' (Gazeta Lecka, 1892, nr 13, s. 4), *podróȝni* 'podróżni' (1886, nr 41, s. 3).

Spółgłoska *ś* jest zapisywana przeważnie zgodnie z polską grafią, chociaż zdarzają się zapisy jako *sz*, np. *bylesz* 'byłeś' (p. 57), *gesze* 'gęsi' (74), *wszią* (64) lub sporadycznie *sch*: *Schnek* (49). Poza tym wprowadzono różne dodatkowe znaki: *ś̂* (15x w p. 7, 25, 30, 72), *śˇ* (10x w p. 8, 17, 21, 30, 36, 39, 41, 48, 70), *ś¯* (3x w p. 35, 41, 71), *s¯*. Na potrzeby tej pracy ujednoliciłam zapis w ankietach do *s*[9].

Spółgłoskę *z* oznaczano jako: *z¯*(pojawia się raz: *Jdz¯*), z\` (2x: *Zaraz\`*, *przez\`*), *zˇ* (10x), *z̄* (8x) – ujednoliciłam do *z*.

Litera *ẑ* może oznaczać *z*, *ż* (pojawia się 2 x: *w łoẑu*, *leẑał*) – daję jako *z*.

Litera ż – może oznaczać z, ź (pojawia się 22x) – daję jako *ż* i 3x jako *ź*.

Niektóre znaki pojawiły się tylko raz, w takich przypadkach zapisałam litery zgodnie z polską ortografią: *o'* – *o*, *ó* – *o*, *r'* – *r*, *à* – *a*, *e'*– *e*, *p˙*– *p*.

W przypadku niektórych zapisów trudno rozstrzygnąć, o jakie litery chodzi. Tak więc *c¯* (32x, np. *inac¯ey*, *iść¯*, *z serc¯a*), *c\`* (183x, np. *c\`arną*, *c\`iągem*, *iesc\`e*), *cˇ* (268x, np. w *dziewięcˇ*, *piecˇ*, *pozcˇekacˇ*) mogą oznaczać *c*, *ć*, *cz*. W przepisanych ankietach ujednoliciłam je do *c*.

Można zatem stwierdzić, że zapisane ankiety wykazują się dużą dowolnością, jeśli chodzi o grafię. Uwidacznia się wyraziście przenikanie dwóch porządków ortograficznych – polskiego i niemieckiego, a do tego dochodzi jeszcze konieczność uchwycenia cech gwarowych. Rozchwianie w zapisach głosek nie jest powszechne, ogranicza się do niektórych kwestionariuszy (m.in. p. 2, 12, 19, 24, 47).

Trudno byłoby na podstawie tych materiałów wysnuwać kategoryczne wnioski, jeśli chodzi o zwyczaje pisowniowe ludności mazurskiej w drugiej połowie XIX wieku. Dodatkowe oznaczenia przy literach to niekonwencjonalne, indywidualne sposoby zapisu. Dzięki wprowadzeniu pewnych ujednoliceń, można formułować pewne konkluzje co do rozwoju poszczególnych głosek na omawianym terenie.

Fonetyka

Materiały z ankiet Wenkera w odniesieniu do fonetyki stanowią interesujące świadectwo sposobów wymowy. Nie mogą one jednak być w pełni wiarygodnym źródłem informacji o sposobach wymowy, gdyż autorami zapisów są

---

[9] Z różnorodną grafią *ś* spotykamy się np. w liście mazurskiego gospodarza Adama Guni z Dużego Dębowca w powiecie szczycieńskim (Jasiński, 2009), gdzie *ś* zapisano jako *sz*, *shch*, *sh*, *ś*, np: *dolekliwo**szc**i*, *mu**sz**eli*, *lato**sz*** (Jasiński, 2009, s. 359), *mu**sz**eli*, ***sch**rodek*, ***sh**mnerci* 'śmierci', *rado**s**ci* (Jasiński, 2009, s. 360), ***sh**wece* 'świece' (Jasiński, 2009, s. 361).

niejęzykoznawcy. Po drugie, należy mieć świadomość, że wypełniający ankiety, często zapewne bezwiednie, wprowadzali elementy języka polskiego ogólnego. Nie sposób także wykluczyć wpływów języka niemieckiego, który przecież pozostawał w bardzo bliskim otoczeniu polszczyzny gwarowej.

Samogłoska *a*

Przejście *ja-* w *je-*

W ankietach znalazła potwierdzenie znamienna dla dialektu mazowieckiego cecha, jaką jest przejście w nagłosowej grupie *ja-* w *je-*. Ten dawny proces, datowany już na XIII wiek[10] (por. Dejna, 1993: 161–165) stanowi również jeden z wyróżników gwar mazurskich. Także w odniesieniu do tego zjawiska fonetycznego uwidacznia się wpływ polszczyzny ogólnej, gdyż formy z *je-* nie są powszechne.

W jednosylabowym spójniku *jak* (zdania 15, 24) i złożonym *jakby* (zd. 20), w kilkunastu punktach podano formy z *e*: *iek* p. 17, 18, 19, 24, 30, 41, 47, 49, 52, 56, 61, 66, 74, 30; *jek* 6, 14, 17, 21, 27, 40, 41, 66; *iek by* 18, 19, 24, 63; *iekby* 14, 61; *jekby* 21, 27, 41, 52; *iëk bi* 47, a w jednym (p. 61) oboczne z *a* i *e*. Zatem widać wyraźną przewagę postaci literackiej, tak jak w wyrazach *jabłuszka* i *jabłonki*, gdzie zanotowano następujące formy gwarowe: *jebkami* p. 73, 79, *jebkani* 14, 40, 41, *jebkoma* 49, *jebłąki* 59, *jebłkami* 66, *jebłonki* 14, 17, 21, 54, 66, 73, *jebłonkow* 70, *Jebłonky* 62, *jebłonuszki* 71, *jebłónków* 27, *jebłuskami* 21, 70, 80, *jebłuszkamni* 52, *jebłuśkoma* 17.

W amatorskim słowniczku Güntera Dondera są przykłady na omawianą zmianę samogłosek: *jebko* 'jabłko', *jełoskä* 'jałówka', *jek* 'jak', *jeki* 'jaki', *jeka* 'jaka', *jekiszczi* 'jakiś' (Donder 2016, s. 18).

Przejście *ra-* w *re-*

Pojawianie się przejścia *ra-* w *re-* dialektolodzy zwykle wiążą z występowaniem *e* po twardej, tj. po wieku XI, kiedy z ъ powstało *e* niemiękczące poprzedzającej spółgłoski (por. np. Dejna, 1993, s. 164, Gala, 1994, s. 17). Cecha ta ma szeroki zasięg – od północnej Polski aż po pogranicze małopolsko-śląsko-wielkopolskie. Przejście nagłosowego *ra-* w *re-* ograniczało się w gwarach do niewielkiej liczby wyrazów, m.in. *redło*, *redzić*, *rek*, *remię*, *reno* (por. Nitsch, 1957, s. 36).

Przejście *-ra* w *re-* w ankietach Wenkera można zaobserwować w wyrazie *reno* 'rano', które zanotowano w kilkunastu miejscowościach: 8, 14, 17, 19, 21, 24, 30, 40, 41, 47, 49, 50, 52, 54, 59, 61, 62, 66, 68, 72–74, 77. Formę oboczną *rano* do *reno* podano w punkcie 61. W pozostałych ankietach zapisano *rano*.

[10] Witold Taszycki przyjmował, że przejście *ja-* w *je* - nastąpiło już w okresie przedpiśmiennym (Taszycki, 1961, s. 65).

Jako hiperyzm należy traktować *a* w zapożyczonym z niemieckiego *dreszować*: *drasby* p. 4, 31, 32, *drasowania* 17, 19, 21, 37, 55, 70, *draſowania* 9, *draſsowango* 47, *drasſowania* 27, *draszowania* 52, 71, 79, *draſzowania* 33, 72, *draſʒowania* 36, *draśby* 54, *draśowania* 46, *drazby* 25, 34, 35, *dražby* 53, *drazowania* 18, *draźby* 22, 56, *drażby* 13, *draʒowania* 51.

W materiałch zapisanych w latach pięćdziesiątych XX wieku z Mazur wschodnich są również poświadczenia przejścia *ja* w *je*, *ra* w *re*, *ar* w *er*: *jepkova zupa* – Jurki, pow. olecki (SGOWM, t. II, s. 56) „mające charakter historycznojęzykowy" (Basara 1987: 29).

Anna Basara, pisząc o przejściach *ra* w *re*, *ja* w *je* na Mazowszu, na podstawie materiałów z lat pięćdziesiątych XX, podała, że ta cecha gwarowa zachowała się najlepiej w części wschodniej (choć niekonsekwentnie), nie tak jednak dobrze jak na Warmii i Mazurach w pozycji nagłosowej[11] (Basara, 1956, s. 43).

Formę *reno* 'rano' zapisał Jan Kawecki w słowniczku mazurskim (Kawecki).

Przejście *ar* w *er*

Kazimierz Nitsch nie traktuje zmiany *ar* w *er* jako fonetycznej, gdyż pojawia się ona tylko w czasownikach koniugacji I w 3 os. lp. lub w „rzeczownikach związanych z nimi prawdziwą czy fałszywą etymologią" (Nitsch, 1957, s. 37). Zdzisław Stieber, akceptując podejście Nitscha, proponuje, by formy typu *ter*, *der* na Mazowszu (znane także na Mazurach, Warmii, Podlasiu, ziemi chełmińskiej, Kociewiu) rozpatrywać na tle form imiesłowowych w całej Polsce (Stieber, 1970, s. 100).

W ankietach pojawiają się nieliczne egzemplifikacje na omawiane zjawisko, jednak stanowi to dowód na występowanie przejścia *ar* w *er* na Mazurach wschodnich: *pomer* p. 74, 79, *umer* 14, 61, 70, *umerł* 59, *przeter* 65, *udersie* 'udarł się – skaleczył się' 28.

Kontynuanty stp. *ā*

Występowanie *å* pochylonego (≤ **ā*) w gwarach północnopolskich stanowi przejaw zachowania archaicznej wymowy, znamiennej dla staropolszczyzny. Zdaniem K. Nitscha obecność samogłoski *å* w gwarach powiatu ełckiego i południowo-wschodniej części powiatu oleckiego świadczy o masowym zaludnieniu przez ludność polską tych terenów (Nitsch, 1954b, s. 363).

W materiałach G. Wenkera ze wschodnich powiatów mazurskich są nieliczne graficzne oznaczenia mogące wskazywać na *å* pochylone, choć późniejsze dane mówią o zachowaniu takiej samogłoski w systemie gwarowym omawianego obszaru. Tylko w trzech wyrazach pojawia się kreskowane *a*, które sugeruje pochylenie samogłoski: *dziśiáy* p. 62, *wpád* 73, *Biàyki* 8. Poza tym

---

[11] A. Basara dane o stanie w gwarach Warmii i Mazur podała na podstawie pracy magisterskiej M. Nowińskiej *Samogłoski* a, e, o *na Warmii i Mazurach*.

w kwestionariuszu ze wsi Grabnik (p. 40) zapisano *ä*, mimo to trudno uznać, że jest ono graficznym odwzorowaniem *a* pochylonego, gdyż pojawia się nie tylko jako kontynuant dawnego *a* długiego (np. *mäłpo* – postać z *a* pochylonym notuje *Słownik polszczyzny XVI w.*, *nälepiej*, *näs*, *wäs*), ale też w innych pozycjach, np.: *bäłämuctwä*, *Brät*, *brunätny*, *jäbłonki*, *kiełbäsy*, *sercä*. Zatem zapisy ankietowe nie dają możliwości jednoznacznej konstatacji co do występowania *å* pochylonego na tym terenie.

Samogłoska *e*

W materiałach G. Wenkera przeważają zapisy świadczące o wymowie *e* jasnego, jako kontynuantu dawnego *ē* długiego, np. *mleko* (zd. 3), *śnieg* (zd. 25). Pojawiają się jednak w niektórych ankietach dodatkowe oznaczenia przy *e*, wskazujące na realizację być może *e* ścieśnionego: *byłém* p. 20; *dla waszéj* 20; *domém* 20, 45; *dziécię* 44; *głośniéj* 34; *ié* 44, 45; *inaczéj* 20, 34; *innacéj* 52, *jéj* 20, 34, 52, 52; *jestém* 52; *jęcéj* 52; *lepiéj* 20, 52; *lézeli* 44, 45; *mówiłém* 20; *na moiém* 52; *najjęcéj* 52; *najwięčéj* 20; *naszéj* 34; *naywięczéj* 34; *nowéch* 45; *prędszéj* 52; *prędzéj* 20, 34; *swojéj* 34; *téj* 20, 34; *twojéj* 34, 52; *u téj* 52, 20; *w waszém* 20; *waszéj* 52; *więcéj* 54; *więčéj* 20; *więczéj* 34; *z mięszém* 20.

Sporadyczność *e* pochylonego w XIX-wiecznych materiałach ilustruje odmienny stan niż ten, który odnotowali późniejsi badacze. K. Nitsch zauważył, że w w Prusach Wschodnich „ogólnopolskie *ē* wymawia się wszędzie jako *y*, prawie równe krakowsko-warszawskiemu” (Nitsch, 1954, s. 263). Według Ludwika Zabrockiego jeszcze w latach pięćdziesiątych XX wieku na całych Mazurach zachowało się *e* pochylone, w wymowie zbliżone do *y* (Zabrocki, 1980a, s. 412).

Co ciekawe, w ankietach nie występowało zbyt duże zróżnicowanie zapisów tej i innych samogłosek, mimo że w języku niemieckim jest bardziej rozbudowany system wokaliczny niż w polszczyźnie. Byłby to argument przemawiający na rzecz archaiczności gwary mazurskiej, na którą nie wpłynęła znacząco fonetyka innego języka.

Formy nieprzegłoszone

W kilku ankietach zapisano 3 os. czasu przeszłego czasownika *powiadać* w postaci nieprzegłoszonej: *powiedał* 4, 15, 17, 26, 27, 28, 29, 37. Zagadnieniem tym zajmowało się wielu badaczy (m.in. Ułaszyn, 1905; Kotulska-Skolimowska, 1957; Klimajówna, 1964). Nieprzegłoszone formy interpretowano jako wpływ języka czeskiego (jako języka arbitra) w odniesieniu do wielu zabytków staropolskich (por. Siatkowski, 1970, ss. 62–124), choć nie do wszystkich (np. w tekstach Jana z Koszyczek – por. Siatkowski, 1996, s. 37). Wskazywano również, że nieprzegłoszone postaci to analogia do *powiedzieć*, *powiedzieli* (por. Brajerski, 1960). Za wyrównaniem w temacie *powied-*, jako właściwością ponadregionalną o charakterze kolokwialnym, opowiadały się językoznawczynie

prowadzące badania w ostatnich dziesięcioleciach (Sicińska, 2013, s. 141; Wiśniewska, 1986, s. 338).

W przypadku gwar mazurskich można przyjąć tłumaczenie, które podał Karol Dejna. Traktuje on formy z *e* jako usuwanie przegłoszonego *'a* (**ěT*), a wyjaśniając specyfikę omawianego zjawiska dla dialektu mazowieckiego uwzględnia kryterium fonetyczne i stwierdza, że można to wytłumaczyć różnicami w zakresie systemu fonologicznego (Dejna, 1962, s. 189). Według tego językoznawcy w dialekcie mazowieckim, gdzie fonem *a* jest realizowany jako *å*, „nastąpiło zbliżenie artykulacyjne alternujących ze sobą *' å* : *'e* (*ofåra* : *ofeře*), które przyspieszyło wyrównanie w kierunku *'e*" (Dejna, 1962, s. 191).

Na pograniczu Mazowsza i Wielkopolski występowały również tego typu postaci: *pośedać* (na lewym brzegu Wisły) i *povi̯edać* (obszar prawobrzeżnej Wisły) (Strokowska, 1978, s. 61).

Na uwagę zasługuje zachowany archaizm z regularnym brakiem przegłosu w wyrazie *siostra*[12]: *Sestrze* 75; *siestrze* 34, 35, 64, 80; *siestrzę* 5. Podobnie archaiczny brak przegłosu występuje w mowie niektórych mieszkańców Wysokiego Mazowieckiego na Podlasiu w formach *siestrzanek*, *siestrzanka*.

Zachowanie form bez przegłosu **'e* > *'o* było uznawane w latach sześćdziesiątych XX wieku za jedną z lepiej zachowanych cech fonetycznych na Mazowszu (Basara, 1965, ss. 47–48). Nieprzegłoszone formy, jako sporadyczne, notowano współcześnie w gwarach kurpiowskich (Karaś, 2011, s. 118).

Kontynuanty *ō* długiego

W zapisie dawnego *ō* długiego w analizowanych kwestionariuszach nie ma pełnej konsekwencji – notowano *o*, *ó*. Można jednak zauważyć przewagę postaci z *o*: *ciorce* p. 4, 50, 65; *ciorky* 49, *corce* 1, 6, 7, 11, 18, 19, 21, 26, 30, 31, 34, 38, 40–43, 46, 47, 55, 57, 58, 60, 61, 63, 64, 66, 68, 71–73, 75, 77–79; *corče* 32; *čorče* 2, 9, 24; *corce* 35, *corcę* 23, *Corcie* 74, *čorcie* 29, *corcze* 3, 33, 53, 67, 69, 76; *corće* 80, *corki* 10, *corkom* 45, *corze* 44, *czorce* 5, 8, 12, 17, 25, 28, 37, 70, 13, 22, 56, 62, *cʒorce* 15, *cʒorcʒe* 48; *Cos* 'cóż' 4, *Coſʒ* 15, *Coz* 7, 16, 18, 22, 65, *Coź* 60, 76, *Czos* 62, *Czosz* 13; *fątow* 58, *fóntow* 44, 45, *funtow* 3, 4, 6–12, 15, 17, 18, 20, 25, 26, 28, 29–32, 34, 35, 37, 38, 40–43, 46, 50, 51, 53, 55–57, 60–65, 67, 68, 72, 73, 76–78, 80; *moff* 'mów' 47, *mojić* 'mówić' 41, *mow* 1–3, 6–9, 11, 14, 15, 17–19, 21, 25, 26, 28–33, 37–39, 42, 44, 46, 49–51, 56–58, 60, 62–65, 67, 68, 70, 72–80, *mowjić* 40, *mowić* 55; *do mlocenia*[13]; *getʒor* 47, *giečor* 19, *jecor* 21, 30, 40, 41, 61, *wiecor* 1, 3, 4, 11, 12, 15, 18, 23, 26, 28, 29, 38, 42, 45, 53–55, 63, 68, 72, 74, 77, 78, 58a, 61, *wieʒor* 51, *wiečor* 2, *wieczor* 5, 7, 8, 10, 13, 17, 20, 22, 25, 33, 34, 43, 56, 57, 59, 60, 62, 64–66, 71, 73, 76, 80, *wiečzor* 9.

---

[12] Ta nieprzegłoszona forma pojawia się w staropolskich utworach literackich, m.in. w *Moraliach* Wacława Potockiego: „Co naprzód twej się stało **siestrze**" (Potocki, 2004, s.11), „Swojej i jego **siestrze**, oddając wet wetem" (Potocki, 2004, s. 42).

[13] Wykaz form i punktów dla leksemu *młócić* znajduje się w podrozdziale *Leksyka* s. 252.

Kreskowane *ó* podano w kilkudziesięciu ankietach, np.: *córce* 14, 27, 52, 54, 59, 20, 16, 39; *funtów* 5, 13, 16, 21–24, 36, 39, 48, 52, 54, 59, 66, 69, 71, 79; *góry* 10, 14, 16, 27, 34, 35, 36, 39, 43, 52, 57; *mów* 5, 10, 12, 13, 16, 20, 22–24, 27, 34, 35, 36, 43, 45, 48, 52–54, 59, 61, 66, 69, 71.

W XIX-wiecznej prasie wydawanej we wschodniej części Prus również ujawnia się rozchwianie repartycji *o* i *ó*. W tekstach zamieszczanych w „Przyjacielu Ludu Łeckim" są np. *m**o**wic* (PLŁ, 1842, s. 5), *gł**o**wną* 'główną', *r**o**wnie* 'równie' (PLŁ, 1842, s. 8). O swobodzie w wyborze *o* i *ó* w wymienionym periodyku pisała Jadwiga Zieniukowa (Zieniukowa, 1991, s. 101).

K. Nitsch stwierdza, że u Mazurów Pruskich

> Ogólnopol. *ō* wymawia się się jak *ů*, tj. jednolite, niedyftongiczne luźne *u*, od *u* zawsze różne, choć znacznie bliższe jemu niż *o*, z wyjątkiem może niewielkiego obszaru wschodnio-mazurskiego, gdzie jest bardziej otwarte (Nitsch, 1954, s. 266).

Trudno stwierdzić słuszność stwierdzenia badacza, gdyż brakuje zapisów *stricte* fonetycznych, jednak sygnalizowano, nie tylko w materiałach Wenkera, inne niż w polszczyźnie ogólnej realizacje dawnego *ō* długiego.

W poezji Michała Kajki są przykłady zapisów *ó* jako *o*, np. „c**o**rkie swoją wysłał w pole", „Ani ł**o**zecka", „Nie b**o**jcie się" (Klechówna, 1960, s. 100), „Przy żł**o**bku Pana" – *Na Gody* (Kajka, 2008, s. 52).

W materiałach z drugiej połowy XX wieku znajdują się poświadczenia występowania *ȯ* pochylonego i *o* jako kontynuantu *ō* długiego w części wschodniej Mazur, np. *cȯrḱi*, *kłȯtḱa* – Olecko (SWM 7, ss. 220–221), *borȯφḱi*, *całȯφka*, *cȯrḱa*, *drȯsḱa*, *mrȯφka*, *rȯwńanḱa* oraz *gnojoφka*, *rowńanḱi* – Ełk (SWM 7, s. 162, 221), *pȯźńij* – Ogródek (SWM 7, s. 185). Podawano także *u* (ortograficzne *ó*), jak w polszczyźnie ogólnej, np. *bžuska*, *do u̯usḱa*, *opruc* – Borki (SWM 7, s. 139, 149, 161).

Samogłoska *y*

Na obszarze Mazur, tak jak w innych gwarach północnopolskich, dochodzi do utożsamienia samogłoski *y* z *i*. Prześledzenie tej cechy, na podstawie ankiet Wenkera, niesie pewne trudności, które wynikają przynajmniej z dwóch przyczyn. Pierwsza wiąże się z inną dystrybucją samogłosek *y*, *i* w obu językach[14], druga to grafia omawianych materiałów. Co prawda w większości punktów pojawił się grafem *y*: 1–3, 5–18, 20–43, 45–80 (np.: *dobry*, *drudzy*, *mydła*, *wysokie*), jednak w niektórych tam, gdzie głoskę *y* ortograficznie należałoby oddać przez *y*, występują różne znaki graficzne (por. rozdział *Grafia ankiet*). Uznaję, że te różne od grafii ogólnopolskiej znaki są wariantem *y*.

[14] Na trudności we właściwym użyciu *y*, *i* u Niemców uczących się języka polskiego zwracał uwagę Smoczyński, 1965, s. 24.

W ankietach przeważają zapisy *y* jako *i*: w pojedynczych przykładach w p. 6, 8, 13, 17, 20, 21, 24, 25, 27, 28, 30, 33, 34, 37–39, 43–45, 54, 69 oraz w większej liczbie wyrazów w p. 4, 5, 11, 15, 18, 19, 23, 26, 29, 31, 32, 42, 47, 49, 50, 51, 55–60, 62, 65, 68, 70, 72–75, 77, 78, 80.

Zestawienie zapisów *y* jako *i* dla poszczególnych wyrazów przedstawia się następująco: *bez usʃi* itp. – 3x, *Biłem* – 1x, *biło* itp. – 2x, *bronatni* itp. – 10x, *czteri* itp. – 2x, *czasi* itp. – 5x, *dobri* – 11x, *domi* – 5x, *drudzi* itp. – 2x, *ftile* ‘w tyle’ 1x, *gburi* itp. – 6x, *gnadi* ‘gniady’ – 2x, *Kiebýs* itp. – 2x, *kiełbasi* itp. – 2x, *kuchi* – 20x, *kurzić* itp. – 6x, *mami* – 4x, *midła* itp. – 13x, *misle* ‘myślę’ itp. – 6x, *noci* itp. – 4x, *pragnemi*, *gorunʒi* ‘gorący’, *stari* itp. – 6x, *śię ucził*, *tedi* – 2x, *tigodniami* itp. – 4x, *u kobjeti* – 1x, *u niewiasti* – 1x, *u zoni* ‘u żony’ itp. – 2x, *ucił* – 3x, *ucinili* itp. – 3x, *usić* itp. – 6x, *usiła* itp. – 3x, *w sito* ‘w żyto’ itp. – 4x, *w tiłku* itp. – 5x, *wisoke* itp. – 9x, *worsti* itp. – 8x, *wtedi* – 2x, *za gorąci* itp. – 7x, *Zzebi* ‘żeby’– 1x.

Litera *y* pojawiła się w p. 47, 48, 53, 75 (np. *bronatny*, *dobry*, *noczy*, *u zony*) i w p. 42 (*mamy*). Tylko raz, w p. 57, *j* zapisano zamiast *y*: *przez Uszj* ‘przez uszy’.

Duża liczba zapisów *y* jako *i* pozwala przypuszczać, że na Mazurach Wschodnich w wieku XIX ta charakterystyczna dla gwar północnopolskich cecha występowała powszechnie. Potwierdzają to również obserwacje Kazimierza Nitscha, przeprowadzone kilkadziesiąt lat później – na początku XX wieku – wskazujące na utożsamienie się ogólnopolskiego *i* oraz *y* się na całych Mazurach z dźwiękiem *i*, z zastrzeżeniem, że „tylko w Prawdziszkach[15] po niepodniebiennych jest on nieco szerszy, wcale jednak nie równy krakowsko-warszawskiemu *y*” (Nitsch, 1954a, s. 264).

W materiałach z lat pięćdziesiątych XX wieku z Mazur wschodnich można znaleźć sporo poświadczeń na realizację *y* jako *i*, np. w powiecie ełckim ze Szczecinowa: *biȋ̯a* ‘była’, *tedi* ‘wtedy’ (Nitsch, 1960, s. 301), *gårdini* ‘gardyny – firanki’, *pȗ̯aχti*, *visoko* (Nitsch, 1960, s. 302); z Prawdzisk: *kobile* ‘kobyle’, *siostri* ‘siostry’ (Nitsch, 1960, s. 303), *obidva* ‘obydwaj’, *ziȋ̯* ‘żyj’ (Nitsch, 1960, s. 304); w powiecie oleckim z Borawskich: *v noci*, *razi* ‘razy’, *vinaleźl’i* (Nitsch, 1960, s. 304).

Przed spółgłoską *ł* (ȗ̯) dochodzi do utylnienia samogłoski przedniej *y* w tautosylabicznym *-ył*: *buł* p. 14, 17, 19, 21, 30, 40, 41, 49, 52, 66, 74, 75, 61, 71; *odparʒuł* 50; *ucuł* 14, 40, 41, 74, *uczuł* 17, 52, 62, 73, *ucʒuł* 50, jak i w innych pozycjach: *bułem* 6, 14, 17, 19, 21, 30, 41, 52, 54, 61, 75, *bułes* 6, 75, *bułeš* 19, *bułesz* 66, *bułeś* 14, 17, 30, 52; *ucułeś* 21, *učułeš* 19, *uczułeś* 30, *uczułes* 46, *uzułecs* 6.

Przykładów na takie przejście z omawianego obszaru dostarczają materiały zebrane przez K. Nitscha, według którego ta cecha rozpowszechniona była w całych Prusach Wschodnich (Nitsch, 1954a, s. 264), potwierdza je także cytat w SGOWM I (choć tu przeważają formy z *-ył*): *w Rośeji* ***bȗ̯em*** *φ*

[15] Dziś Prawdziska, wieś w gminie Kalinowo, powiat ełcki.

pojmańu – Ogródek, pow. ełcki (s. 255). Ten typ wymowy był także częsty na Kurpiach (por. np. opowiadanie *O Kurpiu, co ksiot paprociu* ***zgubziuł*** Chętnik, 1924, s. 115).

Formy nieskontrahowane w czasownikach *rozumieć* i *stać*

W materiałach Wenkera ze wschodnich Mazur pojawiły się formy nieskontrahowane w czasowniku *rozumieć* (w zdaniach 22, 31): *ne rosuneie* p. 49, *nezrozumneie* 74, *nie rosumeie* 18, *nie rosumieie* 1, 37, *nie rosungeie* 47, *nie roszumieje* 68, *nie rozumeie* 44, *nie rozumeiję* 66, *nie rozumejie* 68, *nie rozumieie* 5, 7, 10, 15, 16, 22, 23, 33, 38, 44, 45, 58, 58a, 65, 75, 78, *nie rozumieię* 10, 42, *nie rozumieje* 12, 17, 34, 39, 39, 40, 43, 43, 59, 71, 80, *nie rozumieję* 66, *nie rozumieye* 24, *nie rozumieyie* 8, 64, *nie rozumneie* 18, *nie rozumnieie* 9, *nie rozumnieię* 42, *nie rozumnieje* 70, *nie rozumnieję* 52, *nie rozunegje* 27, *Nie rozuneye* 73, *nie rozunieie* 14, *nie rozunieje* 21, 41, *Nie roźuneyje* 27, *nie roʒumieie* 15, 36, 48, 61, *nie roʒunieie* 61, *nie srosumiełe* 6, *nie wyrozumieią* 67, *nie wyrozumieie* 1, *nie z rozumieje* 71, *nie zrosuniełe* 6, *nie zrozumejie* 77, *nie zrozumieie* 17, 23, 62, 62, 63, 78.

Ta cecha gwarowa występowała jeszcze w XX wieku i charakteryzowała obszary na północy Polski – tworzyła wyspę od wybrzeża Bałtyku przez Kartuzy po Kościerzynę oraz na Mazurach od Ostródy po Pisz, Olecko z przedłużeniem do Suwałk (Dejna, 1981, m. 36). Potwierdzają to materiały z kartoteki SGOWM, m.in.: *dobže, ḱedy* ***rozuḿeje*** *jedėn druǵėgo* – Olecko, *śe zabacyu̯o fšysko, ja* ***rozuńeje*** – Wieliczki, pow. olecki, *ȯn fšo* ***rozuńeje*** – Mostołty, pow. ełcki.

W niektórych ankietach, w zdaniu 18, jako ekwiwalent niemieckiego *stehn* [*stehen*], podano *stało* (*się*), a wśród nich nieściągnięte – *staiał* p. 8, 46, *ſtaiał* 50, *stajał* 54, *stoiają* 56; *ſtoiałą* 1, 30; *stoiano by* 3; *stoieć* 17; *stoieło by* 67; *stojało* 21, 27, 28, 37, 39, 43, 70; *stoiało* 4, 5, 24, 72; *ſtoiało* 36, 48, 61; *ſtoialo* 33, *stoyiało* 8; *ztoiało* 58; *ztoiało* 69; *sſtoiao* 47, *stojało* (*było*) 34; *ztoiał* 31.

Poza tym w omawianym materiale zapisano formy zgodne z polszczyzną ogólną: *stałą* 65, *stało* 13, 22, 38, 46, 51, 53, 55, 69, 74, 75, 76; *ſtało* 57.

W kartotece do SGOWM znajdują się poświadczenia nieskontrahowanych postaci wymienionego wyrazu, z części wschodniej Mazur badanego obszaru: *stojau̯a* – Kowale, pow. olecki oraz z terenów sąsiednich, np. z powiatu piskiego: *stojel̂i*, *stojau̯o*. Na mapie 96 MAGP II wyrysowano dla formy *stojić* szrafurę, w której mieści się p. 88 Kiliany na zachód od Olecka i p. 79 Szymany koło Grajewa. Punkt 88a Borawskie na wschód od Olecka znajduje się na wyspie z formą *stojéć*.

Według AGP na Mazurach wschodnich nie doszło do zaniku *j* w czasowniku *stać* i zachowała się forma *stoi̯éć* (AGP, t. II, m. 8).

Samogłoski nosowe

W omawianym materiale[16] tylna samogłoska nosowa na końcu wyrazu jest realizowana z zachowaniem nosowości lub z jej zatratą, podobnie jak w innych gwarach polskich.

W zapisach zdenazalizowany typ wymowy w wygłosie jest bardzo częsty, np.: *furaio* (*furajó*, *furaió*) – p. 7, 15, 38, 48, 74; *izbo* 8, 17, 26, 33, 50, 63, 73, 74; *kucharko* 19; *lataio* 5, 8, 19, 28, 30, 33, 49, 60, 67, 68, 77; *leco* (*leczo*, *lecʒo*, *letʒo*) 46, 47, 51, 78, 70, 75, *łysko* 54; *matko* 10, 33, 58, *nowo* 2, 4, 6, 7–12, 15, 18, 19, 24, 26, 28, 31, 33, 37, 38, 46, 47, 51, 55, 56, 57, 66, 70, 73–78; *pokąsaio* itp.[17] 2, 5, 7, 8, 15, 18, 19, 26–28, 33, 37, 38, 47, 49, 51, 68, 74, 75, 77, 78; *siedzo* itp. 2, 5, 6, 11, 15, 18, 19, 24, 26, 28, 31–33, 37, 38, 44, 46, 49, 54, 56, 68, 70, 73, 74, 77, 78, 79; *ſo* 'są' 27; *szo* 5, 58, 68, 77; *so* 33, 46, 49; *šo* 2; *ſzo* 15, 37; *szczotko* itp[18]. 1, 2, 4–9, 11–13, 15, 18, 19, 24, 26–28, 30, 31, 33, 36–38, 44–51, 53, 56, 57, 60, 62, 64, 68, 70, 73–75, 77, 78, 80; *waſʒo* 'waszą' 15; *fśo* 'wsią' 4; *wśo* 51; *wiewaio šie* (*wiewaio śię*) 2, 29; *z łisko* 49, *warzącho* itp.[19] 2, 4, 6–9, 11, 12, 15, 18, 24, 26–29, 31–33, 38, 44–47, 50, 51, 56, 57, 60–63, 68, 70, 73–75, 77, 78; *zabijo* 70; *za sciopio* (*zaščypio*) 34, 46; *zazro* 12, 66.

Nosowość w wygłosie dla samogłoski szeregu tylnego ma nieco mniejszą frekwencję (nie uwzględniam wszystkich przykładów, jest ich w ankietach kilkaset): *furayą* (*furają*) – p. 1, 36, 37, 43, 48, 52, 57, 73, 79, 80; *lecą* (*leczą*, *latają*, *lataią*, *latają*) – p. 3, 4, 9–14, 16, 17, 18, 20–24, 26, 31, 32, 34, 35, 39–42, 44, 45, 53–56, 58, 59, 61–66, 69, 71, 72, 76; *łiską* 65; *nową* 1, 3, 13, 14, 16, 17, 20–23, 29, 30, 32, 39, 40, 42, 53, 54, 58–65, 67, 69, 71, 72, 76, 79, 80; *pławią się* 25; *warząchą* itp. 1, 3, 5, 10, 13, 14, 16, 17, 20–23, 25, 30, 34, 35, 39–42, 52, 53, 55, 58, 59, 64, 66, 71, 72, 76, 80; *wiewaią się* 50; *pokąsaią* (*kąsają*, *pokąszaią*, *pokonsają*, *pokonszaią*, *ukąsą*, *ukónszą*) 3, 24, 29, 31, 32, 53, 56, 58,73; *saszczypią* 76, 40, 41; *szczotką* 3, 10, 14, 16, 17, 20–23, 25, 29, 32, 33–35, 39–43, 52, 54, 55, 58, 59, 61, 63, 65–67, 69, 72, 76, 79; *zadaią* 72, *zadrą* 10, *zadziobią* 21, *zagąsaią* 63, *zagryzą* 25, 35; *zakąsaią* itp. 1, 11, 13, 16, 17, 20, 22, 30, 36, 39, 42, 43, 50, 52, 54, 55, 60–62, 67, 69, 71, 80; *zaszczypią* (*zasczypaią*, *zascypią*, *zasczypaią*, *zaſčypią*) 9, 14, 44, 45, 59; *ʒakąnſą* 79; *ʒakąʒaią* 4; *zezrą* 23, *zgryzą* 64.

Formy z samogłoskami odnosowionymi pojawiły się w tekstach pieśni mazurskich, zapisanych (bez wskazania lokalizacji) przez Wojciecha Kętrzyńskiego (Kętrzyński, 1872b): *Pytajo*, *Przylgno*, *Mówio*, *ostatnio* (*Wy gburzy, kelmrzy, ziemniänie*), *nieoddadzo*, *prowadzo*, *za nio* (*Oj sokole*).

---

[16] O samogłoskach nosowych w ankietach Wenkera por. Rembiszewska, 2013b.

[17] Wykaz wszystkich form znajduje się w indeksie wyrazów niemieckich pod hasłem *beißen*.

[18] Wykaz wszystkich form znajduje się w indeksie wyrazów niemieckich pod hasłem *Bürste*.

[19] Wykaz wszystkich form znajduje się w indeksie wyrazów niemieckich pod hasłem *Löffel*.

Według danych z późniejszych lat, tzn. lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku, w wygłosie samogłoski nosowe konsekwentnie ulegają odnosowieniu (por. Basara, 1987, s. 29; Ściebora, 1971). Taką rozbieżność można tłumaczyć tym, że tylko niektórzy zapisujący uświadamiali sobie tę inność artykulacyjną wobec normy ogólnopolskiej.

W kilku ankietach wypełniający zapisali samogłoski nosowe przed szczelinowymi jako realizowane asynchronicznie. Tę cechę odnotowano w kilku kwestionariuszach: p. 6 – *gensy*, *s niensem*, *zakonsało*; 7 – *gensy*, *zakonsaio*, *zmiensem* ‘z mięsem’ 12 – *z nienszem*; 19 – *Genši*, *pokonsaio*, *znensem*; 27 – *z nienšſem*; 28, 30 – *z niensem*; 47 – *Ginschi* ‘gęsi’; 49 – *gęnszy*; 51 – *pokonsio*, *z miensiem*; 53 – *pokonsają*; 58 – *ukónszą*; 74 – *gensy*, *zakonsaio*, *zmiensem*, 75 – *Ginsie*. W pozostałych ankietach zapisano samogłoskę nosową przed spółgłoskami szczelinowymi, np. *gęsi* p. 1, 3, 10, 13, 14, 16, 17, 20–24, 35, 36, 38–42, 44, 45, 50, 52, 54, 59, 61, 63, 64, 66, 67, 69, 71, 72, 76, 79, 80; *z mięsem* 2, 3, 8, 11, 16, 23, 25, 29, 31, 32, 34, 35, 42, 46, 53, 55, 59, 62, 64, 68, 71, 75, 80, *z mięsiem* 66, *z mięszem* 5, 13, 20, 24, 38, 39, 60, 67, 69, 76, *z mięszym* 43, *z nięsem* 61, *zmięsym* 78, *zakąszaio* 5, 38, *zakąszaią* 22, 50, 67, 69.

W tekście dotyczącym artykulacji samogłosek nosowych na Warmii i Mazurach, na podstawie materiałów zebranych w latach pięćdziesiątych XX w. ze wschodnich części Mazur, podano przykłady artykulacji samogłosek z wokalicznym rezonansem nosowym, z powiatu ełckiego: *węssï*, *ćęsko*, *język*, *okręžne*, *pšęsło*; z oleckiego: *zapšęẓony*, *ćęško*, *gału̯ęźe*, *spręẓïna*, *ṭšęśawa* (Ściebora, 1971, s. 15). Poświadczono również artykulację asynchroniczną, z powiatu ełckiego, np. *gonzwa*, *kśenzyc*, *ḿenso*, *ṕeńśće*, *penχ́eš*; z powiatu oleckiego, np. *ćėnska*, *i̯enzyk*, *važońśef*, *wźonzak* (Ściebora, 1971, s. 19).

Sporadycznie na tym terenie notowano denazalizację przed spółgłoską szczelinową w powiecie oleckim: *wẏ́ȯzać*, *zdožiu̯a*, *wzȯ́ść*, *goska* (Ściebora, 1971, s. 17).

Analiza ankiet G. Wenkera pozwala na zauważenie tylko niektórych cech związanych z realizacją samogłosek nosowych znanych gwarom na wschodzie Mazur. Nieprofesjonalni autorzy zapisów nie uwzględniali przecież rozmaitych niuansów artykulacyjnych, jakich można by się spodziewać na omawianym terenie. Jednakże niektórzy nauczyciele wypełniający ankiety wskazali na pewne ewidentne cechy fonetyczne, jak odnosowienie wygłosowej samogłoski tylnej, konsonantyczną nosowość przed spółgłoską szczelinową. XIX-wieczny materiał w dużym stopniu obrazuje stan systemu wokalicznego potwierdzony w późniejszych badaniach.

Frykatywne *ř*

W ankietach Wenkera nie ma jednoznacznych zapisów poświadczających zachowanie wibracji przy wymawianiu *ř* frykatywnego, co uważane jest za jedną z cech charakterystycznych dla pasa gwar północnopolskich

(por. Nitsch, 1954a[20], s. 279; Zduńska, 1965, s. 70; Dejna, 1981, m. 13). Poza nielicznymi wyjątkami, gdzie można założyć, że zapisujący chcieli oddać specyficzną artykulację: *pogetrsche* 47, *Pcheprsch* 47, *powietrsie* 28, *powyetrźe* 76, *warschongcho* 47, *warżuchwią* 58, są zapisy z *rz* (*rz*, *rʒ*), *sz*.

W późniejszych materiałach z Mazur wschodnich pojawiają się potwierdzenia występowania tego typu wymowy, choć niebezwyjątkowo. W rezultacie badań przeprowadzonych w latach 1950–1953 skonkludowano, że na Mazurach w znacznym stopniu nastąpił zanik elementu wibracyjnego. Na uwagę zasługuje brak przejścia *ŕ* w *rz* w wyrazie *brux* (Basara, 1956, s. 149) i częściej w formach *drwi*, *dŕγi*, *dŕźi* na Mazurach wschodnich (Siatkowski, 1958, m. 15, 33, ss. 25–26, 48, 66). W amatorskim słowniczku G. Dondera (Donder, 2016) zapisywane jest konsekwentnie *rz*.

Spółgłoski wargowe miękkie[21]

Jedną z cech gwarowych, identyfikowaną z Mazurami, jest asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich (ściślej: zmiękczonych). Henryk Friedrich pisał:

> Zachowanie się wargowych palatalnych jest najznamienitszą cechą wyróżniającą jaskrawo całą północ mazowiecką i Mazury wraz z Warmią od całej ogromnie przeważającej obszarem reszty gwar polskich (Friedrich, 1939, s. 21).

Karol Dejna w *Dialektach polskich* w odniesieniu do asynchronicznej artykulacji spółgłosek wargowych mówi o rozłożeniu wargowych miękkich na dwufonemowe grupy, składające się z wargowej oraz z miękkiego spirantu (ewentualnie *ń* po *m*) (Dejna, 1993, s. 120). Badacz ten wyróżnił cztery sposoby rozłożenia spółgłosek wargowych miękkich (z zastrzeżeniem pewnego uogólnienia) i przedstawił ich rozmieszczenie w gwarach polskich na mapie. Z ukazanego kartogramu wynika, że w południowo-wschodniej części Mazur *ṕ*, *b́*, *f́*, *v́* przeszło w *pś*, *bź*, *fś*, *vź* (Dejna, 1993, mapa 11).

We wschodniej części Mazur w kwestionariuszach G. Wenkera poświadczono dwa rodzaje realizacji spółgłosek wargowych miękkich: synchroniczną – w większości i asynchroniczną – w kilku odmianach.

---

[20] „Og. pol. *ř* utrzymuje się jako osobny dźwięk na całych Mazurach, gdzie brzmi jak wyraźne *rš*, *rž*, wyjątkowo chyba zatracając element drgający; w Szczytnie słyszałem nawet *mularš*, *-arže*, *koržyn* obok pospółgłoskowych, *gržip*, *p*ʳ*šepat*. Również zachowuje się jego odrębność w O. [Ostródzkiem – D.R.], gdzie pomieszanie z tamtejszym *ṧ ẑ* zauważyłem tylko u niektórych osobników w Mielnie [wieś w giminie Grunwald, w powiecie ostródzkim – D.R.]. Natomiast mocno nadwerężona jest ta wymowa na Warmii, gdzie zwłaszcza w młodszym pokoleniu bardzo często słyszałem *gžip*, *pšet*".

[21] Zagadnienie to częściowo omówiłam w artykule *Spółgłoski wargowe miękkie we wschodniej części Mazur w ankietach Georga Wenkera* (Rembiszewska, 2011a).

Ustna spółgłoska wargowa *ṕ* w kwestionariuszach występuje w kilku wyrazach, nie we wszystkich ankietach: *w piec* (zdanie 3), *pieprzu* (7), *zaszczypią* (14), *najlepiej* (15), *wypił* (16), *lepiej* (18), *roztopił* (25), *pięknych* (26), *piękne* (33), *pięć* (37), *pies* (39).

Asynchronia spółgłoski *ṕ* ma różne stopnie rozłożenia. Zapisano kilka wyrazów z wyodrębnionym spirantem w postaci joty, która występuje przy nieznacznej dekompozycji (p. 14, 40, 43): *lepjey*, *lepjej*, *wypjuł*. W przypadku kilku zapisów wydawać by się mogło, że jest inny rezultat asynchronicznej wymowy (p. 19), a mianowicie: *Pgieš* [pjes] 'pies', *wipgicz* [wypjić] 'wypić', *wpgiec* [w pjec] 'w piec'. Jednakże mamy tu do czynienia nie z innym fonemem w zestawieniu z jotą, ale z pewną manierą ortograficzną. Te postaci potwierdzają dawny sposób oddawania joty za pomocą litery *g*, co utrwalało zapis litery *g* w wyrazach obcych przed *e*, *i* jako *j* (por. Łoś, 1922, s. 156; Urbańczyk, 1952, s. 129; Urbańczyk, 1955, s. 83; Bajerowa, 1986, s. 129; Bajerowa, 1982). Połączenie *ge* wymawiano dawniej jako *je*, np. *gesto* wym. *jeżto*, *generał* wym. *jenerał*. Słuszność takiego przypuszczenia zaświadcza przykład zapisywania *j* przez *g* nie tylko przed samogłoskami przednimi: *nagwięcey* p. 29. Ponadto na przykład na XIX-wiecznej mapie Prus Wschodnich wieś *Zeysen* [*Zejsen*] (*Sajzy*, gm. Ełk) zapisano jako *Zegsen* (Reymann, 1860).

Odnotowano również inny element wynikający z rozłożonej artykulacji, a mianowicie spirant *χ* (p. 4, 14, 47, 65, 70): *lepchei*, *lepchej*, *lepchey*, *lepchiei*, *pchenke*, *pchienkne*, *pchentsch* 'pięć', *pchić* 'pić', *Pcheſs* 'pies', *pches*, *w Pchetʒ* 'w piec', *Pcheprsch* 'pieprz', *wipchitsch* 'wypić', *wipchič* 'wypić'.

Efektem asynchronii jest również wytworzenie się głoski *ś*: *pięć* → *psięć* → (po zaniku *p*) → *sięć*. Ten sposób wymowy zauważono tylko w p. 43: *sięć* 'pięć'.

W kilku kwestionariuszach podano (niekonsekwentnie) postaci z depalatalizacją spółgłoski *ṕ*: *lepey* p. 28, *Peprzu* 75, *pęć* 28, *pękne* 28 (2x), *pęnne* 'piękne' 49, *wpec* 'w piec' 74.

W większości *ṕ* jest zapisywana jak głoska synchroniczna: *lepiej* (*lepiey*, *lepie*); *nalepiey* (*nalepiej*), *w piec* (*w pieč*, *w piecu*, *wpiec*, *w piez*, *w piec* itd.); *pieprzu* (*Pieprʒu*, *pieprziu*, *pieprzu*, *piepszu* itd.), *pies* (*pies*, *piesz* itd.), *piękne* (*pienkne*, *pięknech*, *pienknich*, *pienknie* itd.), *roztopił* (*roʒtopił*, *roztopił*, *roztopiuł*, *rostopiuł*), *wypić* (*wypic*, *wypił*, *wypič* itd.); *zaszczypią* (*zascypią*, *za sciopio*, *zaščypio*, *saszczypią* itd.). Zapis ortograficzny, rzecz jasna, nie przesądza o wymowie synchronicznej i o stanie właśnie takiej wymowy w miejscowościach, gdzie odnotowano postaci zgodne z normą ogólnopolską. Nauczyciele (lub uczniowie) mogli ulec pokusie zapisania jak zwykle poszczególnych wyrazów, by nie było odstępstw od prawideł pisowniowych, bez względu na sposób artykulacji. Jednakże późniejsze badania językoznawców wykazały, że we wschodnich Mazurach dosyć często współwystępowała wymowa synchroniczna (por. Basara i in., 1959). Trudno przyjąć, żeby w czasach G. Wenkera panowała wymowa asynchroniczna, a potem wrócono do synchronicznej.

Dwuwargowa głoska *b́*, tak samo jak poprzednia, w zapisach nauczycieli odnotowana została najczęściej jako synchroniczna: *białego* (*biauego*, *bialego*,

białego), *białki* (*bialki*, *Biayki*, *białky* itd.), *biel*, *ciebie* (*čiebie*), *kobiety* (*Kobiety*, *kobietym* itd.), *sobie* (*ſobie*, *szobie* itd.), *tobie*, *zrobić* (*ʒrobic*, *zrobyč* itd.), *zrobili* (*zrobily*, *zrobyly* itd.), *nie zrobi* (*nieʒroby*, *nie ʒrobi*, *niezrobię* itd.).

Asynchronia w przypadku tej głoski polega na wyodrębnieniu joty p. 49, 52, 70: *u kobjeti*, *robjitć*, *zrobjili*. Jest ona taka także oznaczana przez *g* (p. 19, 47): *Bgiel*, *Bgel*, *srobgili*, *srobgiu̯a*, *zrobgili*, *nie zrobgi*.

W kwestionariuszach dużą frekwencję ma *v́*. Wystąpiło ono w wyrazach: *powietrze* (zdanie 2), *człowiek* p. 4, *mówiła* 9, *niewiasty* 9, *warząchwią* 11, *najwięcej* 15, *wielkim* 16, *wina* 16, *większym* 16, *powiedział* 21, *nowinę* 21, *powiastkę* 21, *wieczór* 24, *wiele* 29, 30, *prawie* 35, *przywiedli* 37, *owieczki* 37, *dziewięć* 37, *wieś* 37.

W wyniku asynchronii głoska wargowo-zębowa miękka *v́* ulega rozłożeniu na twardą głoskę ustną *v* i szczelinowe *j*, co oddano w piśmie przez *vj*, p. 12, 49, 73, 76: *niewjasty*, *przyvjedli*, *powjadau*, *powjiedzał*, *powjetrźe* oraz *vg* (p. 49): *owgecki* ‘owieczki’.

Tylko spirantyczne *j*, będące rezultatem uproszczenia artykulacyjnego, tzn. zaniku elementu wargowego, spotyka się dość często na badanym terenie (punkty: 14, 19, 21, 30, 40–43, 46, 52, 54, 61, 66): *dziejenć*, *dziejęć*, *dʒieijęć* || *dʒiewięć*, *jecor* ‘wieczór, *jele* ‘wiele’, *jeś* ‘wieś’, *jeś*, *jęksem* ‘większym’, *jęksy*, *jiecor* || *wiecor*, *jiększy*, *jina* || *wina*, *moijić*, *mojić* ‘mówić, *mojiła*, *mojiłem*, *mojułem*, *moyic*, *mójiła*, *mujułem*, *najjęcéj*, *nayjencey*, *nojinnę* ‘nowinę’, *ojec*, *ojecek*, *ojeckow* || *owiecków*, *ojeczków*, *ojeć* [*owieć* ‘owiec’], *pojastkie*, *pojedział*, *pojiastkie* || *powiaſtkie*, *pojastki*, *pojedał*, *pojedziała*, *pojedźeć*, *poję* ‘powie’, *pojie* ‘powie’, *przyjedli* ‘przywiedli [przyprowadzili]’, *prʒyjedli* || *prʒywiedli*.

Ten typ artykulacji zauważył W. Kętrzyński:

> Pod [...] Margrabową [Olecko – D.R.], Ełkiem, Janowem, Sąsborkiem [Mrągowem – D.R.] zamiast *wi* wymawiają *ji*, np. *jadro* = wiadro, *jém* = wiem, *jecór* = wieczór, *jidły* = widły, *jilk* = wilk, *josna* = wiosna, *mo-je* = mówię (Kętrzyński, 1872a, s. 13).

Poza tym jota, stanowiąca efekt wymowy asynchronicznej, zapisana jako *g*, pojawiła się w przykładach (punkty p. 7, 19, 30, 47, 50, 74): *dziegenc*, *dziegenč*, *dziegięć*, *gdegintsch* ‘dziewięć’, *gengkee* ‘większe’, *gèlgi*, *gielki*, *gelle* ‘wiele’, *genkši* ‘większy’, *gesch* ‘wieś’, *gesze* ‘wieś’, *getʒor* ‘wieczór, *giečor*, *gina* ‘wina’, *giele*, *giele* || *wielie*, *gieś*, *giększy*, *giękſzym*, *mogia* ‘mówiła’, *mogić*, *mogieč*, *mogiła* ‘mówiła’, *mogitsch*, *mogiu̯a*, *mogūem*, *moguł*, *mogułem*, *nagenčey*, *nagęczie* ‘najwięcej’, *nagięcey*, *naginse*, *nogine* ‘nowinę’, *ogetʒki* ‘owieczki’, *ogieckow*, *pogedschau̯*, ‘powiedział’, *pogiedał*, *pogiedzeč*, *prage* ‘prawie’.

Konsekwencją określonej grafii są postaci z *i* zamiast *j* w przykładach odnoszących się do wyrazu *warząchwią* (p. 38, 61, 66, 75): *warząchią*, *warziąchio*, *warʒąchio*, *Warząchio*. Ten sam wyraz zapisano z innym rezultatem asynchronii – pozostawieniem jedynie spirantu *ś*: *warziąchsio* ‘warząchwią’ (p. 8), *warząsią* (p. 30). Wymowa ze spirantem asynchronicznym *ź* (*źara* ‘wiara’), *ś* (*u̯ośera* ‘ofiara’) charakteryzowała także gwary warmińskie (por. Steffen, 1982).

Głoska *v́* na wschodzie Mazur jest jednak najliczniej reprezentowana jako synchroniczna: *człowiek*, *dziewięć* (*dziewięc*, *dziewięć́*, *dʒiewięć* itd.), *najwięcey* (*naywiecey*, *naywięcey*, *na więcey* itd.), *mowiła* (*powiedʒiała*, *odpowiedziała*), *mowiłem* (*mowiułem* itd.), *nowine*, *owiec* (*owieč*, *owiecuchnow*, *owieczek* itd.), *powiastke* (*przepowiaskie*, *powiaſtke*), *powiedział* (*powiedał*, *powidał*, *opowiedział* itd.), *prawie* (*prawię*), *przywiedli* (*wywiedli*, *prʒywiedli* itd.), *rozprawiał*, *warząchwią* (*warʒochwio*, *warzongchwio*, *warząg wią* itd.), *wiecor*, *wieczor*, *wiečor* (itd.), *wiele* (*wielę*), *wieś* (*wies*, *wsio*, *fśo* itd.), *wielki* (*wielky*), *większym* (*więšy*, *więkſem*, *większem* itd.).

Spółgłoska półotwarta nosowa *ḿ* wykazuje największą skłonność do dekompozycji. Pojawia się ona w wyrazach: *w zimie* (zd. 1), *niedzielami*, *tygodniami* (5), *miłe*, *śmierci* (14), *miała* (17), *mięsem* (19), *sami* (20), *rozumie* (22), *czerwonymi*, *jabłkami* (26), *z wami* (27), *nie rozumiem* (31), *mieli* (37), *ludziami* (40).

Z rozłożenia tej spółgłoski nosowej powstają grupy spółgłoskowe, które mogą ulegać rozmaitym uproszczeniom.

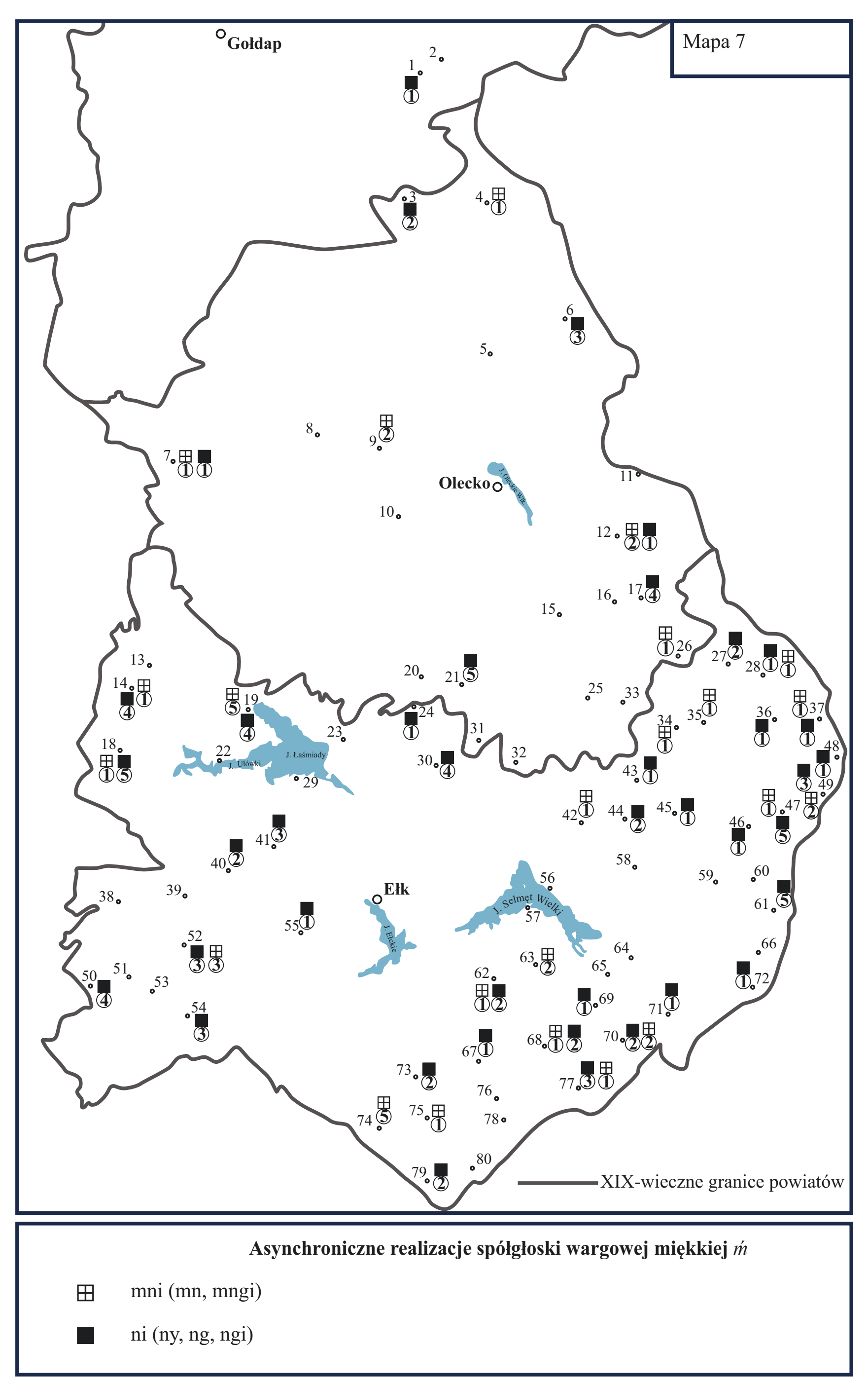
Realizacja *mń* jest charakterystyczna dla pozycji posamogłoskowych lub w nagłosie: *jebłuszkamni* (*jabkamni* – 2 punkty), *z ludzamni* (*zludziamni*, *z ludzamni* – 3 punkty), *mniała* (1 punkt), *mniłe* (*mnyłe*, *mniełe* – 6 punktów), *nierozumnieie* (*Nierozumnie*, *nie rozumnieie*, *nie zrozumnie* – 13 punktów), *z wamni* (*zwamni* – 3 punkty), *zamni* (1 punkt) oraz *mngi̯ue* (1 punkt).

Wystąpiło także *mń* jako *mn*, połączenie spółgłoski nosowej – bilabialnej i przedniojęzykowo-zębowej (w punktach, gdzie podano również inną odmianę asynchronii): *do smnercy* (*do smnerći*, *do smnercy* – 3 punkty), *mnała* (2 punkty), *nezrozumneie* (*nie zrozumneyie* – 3 punkty). Ten rodzaj depalatalizacji tłumaczono wpływem niemieckim (por. Basara i in., 1959, s. 79 i tam cytat za K. Nitschem).

Charakterystyczne jest uproszczenie powstałe po zaniku elementu wargowego. W niektórych punktach ukazano więc wymowę *ḿ* jako *ń*[22]: *z czerwoneni* (*czerwoneni*, *z cerwoneni*, *z cierwonini* itd. – 15 punktów), *iabłuskani* (*ziepkani*, *Jabłuzkani*, *japkani* itd. – 14 punktów), *z ludziani* (*sludzianie*, *ludziani*, *z ludziani* itd. – 13 punktów), *niała* (5 punktów), *niedzielani* (1 punkt), *z nięsem* (*z nienszem*, *z nięzem*, *z nienſem* itd.– 21 punktów), *z nięsem* || *mięsem* (2 punkty), *nierozunieie* (*nie rozunie*, *rozuniał*, *nierozonieię* itd. – 4 punkty), *roʒumieię* (1 punkt), *sani* (*ſani*, *szani* itd. – 29 punktów), *roʒuniece* || *tygodnani* (*tygodniani* – 2 punkty), *nieli* (1 punkt), *zwani* (*z wani*, *swani* – 15 punktów), *ʒ wani* || *wami* (1 punkt), *W zinie* (1 punkt), *nie zrosuniełe* (*nie rozunieie*, *nie rozunieje*, *Nię rozunieię* itd. – 11 punktów).

Ten sam typ wymowy ilustrują przykłady z inną grafią. W poniższych zapisach *g* zastępuje *i*, sygnalizujące miękkość sąsiedniego *n*. Połączenie *ng* stanowi więc odpowiednik *ń*: *s ngenſsem* (1 punkt), *sſangi* ‘sami’ (1 punkt),

[22] Przebieg tego procesu, z dokładnym ukazaniem mechanizmów artykulacyjnych, przedstawił Friedrich 1939, s. 26.

Cyfry pod znakami oznaczają liczbę poświadczeń określonej realizacji *ḿ* w danym punkcie.

nie rosungeie (1 punkt), *nge rosun͜ge͜ie* (1 punkt), *s Ludschangi* (1 punkt) oraz *s cerwonengi* (1 punkt), *Iebuskangi* (1 punkt), *swangi* ‘z wami’ (1 punkt).

Wymowa z *ń* zachowała się w pieśniach mazurskich. Zanotowano ją na przykład w latach pięćdziesiątych XX wieku w Gizach w powiecie ełckim:

> Siedzi droglyniec **ni**endzy droga**ni**
> **ni**endzy góra**ni**,
> kto z nim, ja z nim ja sama jedyna
> ru**ni**ana dziywcyna (Pieśni ludowe, 1959, s. 67)

Poza tym w kwestionariuszach podano postać zapewne ze stwardnieniem spółgłoski prepalatalnej nosowej *ń*, powstałej w wyniku dekompozycji *ḿ*, w wygłosowej sylabie: *sany* (*sany*, *sʃany*, *ʃany* itd. ‘sami’ – 6 punktów), *zscerwoneny* (*z cerwoneny*, *scerwoneny* – 4 punkty), *z ludʒiany* (*z ludziany* – 2 punkty) oraz przed samogłoską przednią: *ne rosuneie* ‘nie rozumieje [nie rozumie]’ (1 punkt), *nie rozunegje* (1 punkt).

W kilku miejscowościach odnotowano redukcję elementu palatalnego. Zanik składnika miękkości zapisano jako połączenie *my*: *Jabłuskamy* (*Jabkamy* – 2 punkty), *z ludziamy* (*ludzamy*, *zludzamy* – 4 punkty), *myłe* (*Myłe*, *myłe* – 3 punkty), *samy* (2 punkty), *tygodniamy* (1 punkt), *z wamy* (*zwamy*, *z wamy* itd. – 5 punktów).

Najliczniejsze są jednak zapisy oddające synchroniczną wymowę *ḿ*: *z czerwonemi* (*z cerwonemi*, *z ʃcerwonemi*, *z čzerwonemy* itd. – 54 punkty), *iabłuskami* (*jabłuskami*, *jebłuskami*, *iabkami* itd. – 54 punkty), *z ludzami* (*z ludzmi*, *Ludʒiami*, *Ludziami* itd. – 53 punkty), *mieli* (*miely* – 9 punktów), *miłe* (*miłę*, *miełe*, *mile* itd. – 64 punkty), *miała* (*miala* – 21 punktów), *z mięsem* (*zmięsem*, *z mięʃʒem*, *z mięʃzem* itd. – 57 punktów), *niedzielami* (*Niedzielemie*, *niedzielemi* – 9 punktów), *nierozumieie* (*nie rosumieie*, *Nieroʒumieie*, *nieroʒumieie* itd. – 47 punktów), *sami* (*šami*, *szami*, *ʃami* itd. – 40 punktów), *do śmierci* (*do šmierči*, *na smierć*, *do śmierćy* – 29 punktów), *tygodniami* (*Tigodnami* – 12 punktów), *z wami* (*zwami*, *z wami* – 53 punkty), *W zimie* (*w Zymi*, *W źimie*, *Wzimie* – 8 punktów).

Znalazły się ponadto nieliczne zapisy odnotowujące depalatalizację omawianej spółgłoski w innych pozycjach (nie przed *i*): *mała* ‘miała’ (p. 28), *nie zrozumejie* (77), *nie rozumeie* (44), *nie rosumeie* (18), *nie rozumejie* (68), *nie rozumeiję* (66).

O wahaniach w zakresie asynchronicznej i synchronicznej wymowy spółgłoski *ḿ* świadczą hiperpoprawne formy, w których zamiast etymologicznego *ń* zapisano *ḿ*: *misko* ‘nisko’ p. 26, 28, 36, 37, 43, 78, *miʃʒko* ‘nisko’ 36, 48, *smiek* ‘śnieg’ 56, *Smieg* 31, 37, *stopmiał* ‘stopniał’ 31, *zramił* ‘zranił’ 32.

XIX-wieczne zapisy sugerują zatem, że asynchronia ogranicza się do niewielu wsi. Jednak uwidacznia się rozmaity sposób realizacji omawianych spółgłosek (szczególnie *ṕ*), wynikający z dwumiejscowej artykulacji. Rozłożenie spółgłosek wargowych miękkich zasygnalizowano w kilku punktach rozrzuconych

w środkowej części na krańcach zachodnich i wschodnich. Największą intensywnością w zakresie dekompozycji wargowych miękkich charakteryzują się miejscowości położone na zachód od Ełku. Zastanawia duża liczba poświadczeń z *wj* w Koleśnikach (p. 47) w pasie na wschodzie, sąsiadującym z gwarami Białostocczyzny.

Geografia wyrazów z asynchronią *ḿ* jest inna w porównaniu z pozostałymi spółgłoskami wargowymi. Pojedyncze egzemplifikacje pojawiają się prawie na całym badanym obszarze (mapa 7), co jednak nie przesądza o tak dużym rozprzestrzenieniu sposobu wymowy z dekompozycją w powiatach ełckim, oleckim i gołdapskim.

K. Nitsch, który eksplorował Mazury w pierwszym dziesięcioleciu XX wieku, wskazuje na wyodrębnianie się różnych spirantów przy artykulacji spółgłosek wargowych miękkich. We wsi Prawdziszki (Prawdziska, gm. Kalinowo, pow. ełcki) odnotował wymówienia z jotą: *v́jelganoc*, *v́jele jedvav́ju*, *špjyvać* (Nitsch, 1954b, s. 274), co w pełni odpowiada zapisowi kwestionariusza nauczyciela właśnie z tej wsi (p. 49), gdzie oprócz *wj* pojawiły się *bj* i *pj*.

Zapisane w tej wsi przykłady traktuje K. Nitsch, jako osobliwe, w otoczeniu asynchronicznej wymowy, bez rozłożenia spółgłoski wargowej: *ḿasto*, *g*^{r}*žḿi*, *rozuḿeje* (Nitsch, 1954b, s. 275).

W rękopisach poezji Michała Kajki (1858–1940) ze Skomacka Wielkiego w powiecie ełckim są liczne poświadczenia artykulacji asynchronicznej – ***pj***: *opjekę*; ***bj***: *chlebje*, *dobje*, *grobje*; ***fj***: *ofjarują*; ***wj***: *bawją*, *owjeczkie*, *wjoski*; ***mj***: *mjejsca*, *Warmja* i wyjątkowo ***mń***: *mniły* ‘miły’ (ale *kumie*: „Posłuchajcie mniły kumie”) (Klechówna, 1960, ss. 106–109). W tekstach mazurskiego poety pojawiają się także formy hiperpoprawne: *dumie* ‘dumnie’, *miemał* ‘mniemał’, *potaiemie* ‘potajemnie’ (Klechówna, 1960, s. 109).

Witold Doroszewski, Halina Koneczna, Wanda Pomianowska (Doroszewski i in., 1956) w artykule poświęconym gwarom Warmii i Mazur, ukazującym stan z początku lat pięćdziesiątych XX wieku, synchroniczną wymowę sytuują m.in. w Oleckiem i Ełckiem i tłumaczą to wpływem sąsiednich dialektów wschodnich (Doroszewski i in., 1956, s. 114). Zestawienia materiału z XIX-wiecznych kwestionariuszy tylko częściowo potwierdzają ten stan, gdyż we wschodnich powiatach odnotowano również asynchronię.

We wstępie do SGOWM, w rozdziale poświęconym realizacji spółgłosek wargowych miękkich na Warmii i Mazurach w latach pięćdziesiątych XX wieku, wskazano z jednej strony na dekompozycję tych spółgłosek, a z drugiej na obocznie występującą artykulację synchroniczną ustnych spółgłosek wargowych, co ma być szczególnie charakterystyczne m.in. dla powiatów giżyckiego, piskiego, ełckiego i oleckiego (SGOWM, t. V, s. XII). W tym samym opracowaniu znajdujemy informację, że na całym terenie „możliwe są wypadki depalatalizacji spółgłosek wargowych, np. *peśń*, *ʒeveńć*” (SGOWM, t. V, s. XII), a więc zgadza się to ze stanem dla wieku XIX.

W monografii dotyczącej systemu konsonantycznego na Warmii i Mazurach, uwzględniającej stan gwar również z lat pięćdziesiątych XX wieku, w punktach

na wschodzie Mazur uwidacznia się duża nieregularność wymówieniowa. W jednej z miejscowości (Ełk – p. 194) panuje niemalże równowaga w zakresie palatalności synchronicznej i asynchronicznej spółgłoski *ṕ*, natomiast przeważa asynchronia w wymowie *v́* (stosunek 1 : 2) (Basara i in., 1959, m. 2). Autorki podkreśliły, że „Wymowa synchroniczna spółgłosek *ḿ*, *v́* występuje również w tych powiatach [ełckim i oleckim], ale osiąga zaledwie jedną trzecią ogólnej liczby wymówień" (Basara i in., 1959, s. 93).

J. Kawecki w słowniczku mazurskim (Mazury wschodnie) podał wiele przykładów na dekompozycję spółgłosek wargowych miękkich: *ziecz*, *zietrz* 'wiatr', *zisier* 'wicher' (Kawecki).

Maria Biolik, która analizowała utwory poetów mazurskich pod względem fonetyki gwarowej, nie odnalazła przykładów na omawianą cechę (Biolik, 2018, s. 40), co zapewne wynika z tego, że badaczka posługiwała się wersjami drukowanymi, po ingerencjach redaktorskich, a nie oryginałami tekstów.

Na podstawie mapy 42 AGP II można sądzić, że w miejscowościach wschodniomazurskich panowały dwa typy wymowy spółgłosek wargowych palatalnych zwarto-wybuchowych. Materiał tam przedstawiony wskazuje na zachowanie asynchronii, wymowę typu *bý*, *pχ́* / *bź*, *pś*. Zamieszczone na tej samej mapie znaki, odnoszące się do źródeł wcześniejszych (nie wiadomo, jakich), sugerują niejednolitość wymowy – obok sychnronicznej (*b́*, *ṕ*) jest także artykulacja z miękkim spirantem (*bź*, *pś*). Na mapie 43 AGP II ukazano realizacje spółgłosek wargowych palatalnych szczelinowych, gdzie również nie ma jednolitości w punktach 613 (Golubie) i 616 (Ełk i okolice) – w materiałach współczesnych zapisano *vý*, zaś wcześniejsze dane rejestrują zarówno wymowę ze spirantem *vý*, jak i z elementem palatalnym: *vi̯*.

Szeregi spółgłosek *š*, *ž*, *č*, *ǯ* – *s*, *z*, *c*, *ʒ* – *ś*, *ź*, *ć*, *ʒ́*

Mieszanie szeregu spółgłosek dziąsłowych *š*, *ž*, *č*, *ǯ* z szeregiem przedniojęzykowych *s*, *z*, *c*, *ʒ* – mazurzenie – to cecha fonetyczna najwyraziściej utożsamiana z gwarami mazurskimi, a jednocześnie stanowiąca kryterium podziału dialektów polskich. We wszystkich opracowaniach, również amatorskich, dotyczących gwar dawnych Prus Wschodnich wskazywano na ten wyróżnik realizacji spółgłosek dziąsłowych.

W literaturze językoznawczej przetoczyła się dyskusja na temat dawności mazurzenia i genezy tego zjawiska (por. SWM 7, ss. 104–107). Do dzisiaj te kwestie nie zostały w pełni rozstrzygnięte. Przegląd opracowań dialektalnych z obszaru Mazur, Mazowsza uwzględniających stan gwar w różnych okresach rozwoju polszczyzny pozwala na stwierdzenie, że jeśli nie samo mazurzenie, to rezultaty jego występowania utrzymują się dość długo. Jednocześnie mazurzenie, jako cecha znacznie różniąca od wymowy ogólnopolskiej, było prześmiewane już w okresie staropolskim.

Analiza materiałów Wenkerowskich w zakresie mazurzenia nastręcza niemałych trudności. Po pierwsze (ta kwestia dotyczy całości zagadnień fonetycznych) trudno rozstrzygać z całą stanowczością o realizacji spółgłosek, mając do dyspozycji teksty pisane, a nie rezultaty badań terenowych. Ten problem był przecież wielokrotnie podejmowany przez historyków języka wykorzystujących źródła pisane (por. np. Kuźmicki & Osiewicz, 2010; Sicińska, 2015, s. 204; Szamryk, 2016, s. 32). Po drugie, obraz zaciemnia specyficzna grafia wynikająca z mieszania prawideł pisowni polskiej i niemieckiej.

Rozpatrywanie mazurzenia w przypadku ankiet Wenkera trudno sprowadzić do frekwencyjnego przedstawienia danych. Można jedynie pokusić się o wskazanie przewagi tej cechy w poszczególnych kwestionariuszach.

Niewątpliwie znaczący wpływ na zapis wyrazów miało odniesienie do ortograficznej postaci. Mimo zastrzeżenia przez Wenkera w instrukcji o rzetelne podawanie wersji lokalnego języka, nie wszyscy tłumacze zdań rygorystycznie przestrzegali tego postulatu.

Gdyby brać pod uwagę liczbę zapisów spółgłosek *sz*, *ż*, *cz* (celowo unikam zapisu fonetycznego) w wersji zmazurzonej i niezmazurzonej, znaczna przewaga pozostaje po stronie tej drugiej, czyli zgodnej z ortografią polską. Nie wynika jednak z tego konkluzja, że mazurzenie w gwarach polskich powiatów wschodniej części Prus nie występowało często. Ono było, choć nie każdy zapisujący skrupulatnie zaznaczył tę cechę – albo z powodu wpływu polszczyzny literackiej, albo niewystarczającego osłuchania w miejscowej gwarze. Dodatkowe znaczenie mogło mieć pojawianie się spółgłosek *sz*, *ż*, *cz* w leksemach znanych polszczyźnie ogólnej (np. *czekać*, *czysta*, *wieczór*, *wszyscy*, *waszej*, *uszyć*, *możesz*, *leżeli*, *żyto*), co sprzyjało skłanianiu się ku postaci ortograficznej.

Jeśli chodzi spółgłoskę *cz* zapisaną w postaci zmazurzonej, to ma dość liczną reprezentację, np.: *carną* p. 1, *carne* 38, 41, 61, 64, 79; *carno* 4, 17, 18, 20, 21, 29, 32, 39, 44, 45, 54, 58a, 63, 68, 72, 74, 77; *cas* 21, 41, 61, 72; *cerwonemi* 11, 14, 15, 21, 26, 30, 38, 42, 44, 45, 58a, 61, 64, 68, 72, 78; *corce* 1, 6, 7, 11, 18, 19, 21, 26, 30, 31, 34, 38, 40–43, 46, 47, 55, 57, 58, 58a, 60, 61, 63, 64, 66, 68, 71–73, 75, 77–79; *Iablonecki* 15; *iabłonecki* 10; *iesce* 1, 4, 6, 14, 15, 19, 30–32, 46, 49, 61, 63, 68, 75, 77, 78; *inacey* 1, 4, 14, 15, 21, 23, 25, 27, 29, 32, 38, 39, 42, 45, 46, 58, 58a, 72, 74, 78; *ptasecki* 17, 29, 40, 41, 54, 74, 75, 78; *ptaſecki* 14, 22, 50; *statecny* 4, 29, 74; *ucił* 18; *ucinili* 75; *Ucinily* 74; *uciny* 49; *uciyny* 70; *ucyņgi* 47; *ucynily* 46.

Głoska *c* była niekiedy oddawana zgodnie z niemiecką tradycją ortograficzną przez *z*: *wzorał* ‘wczoraj’, *zasy* ‘czasy’ p. 6, *zisto* ‘czysto’ p. 19, *ztery* ‘cztery’ p. 27, *skalezył* ‘skaleczył’ p. 44, *vzorąy* ‘wczoraj’, *zarne* ‘czarne’ p. 47.

Jest więcej poświadczeń zapisów z *cz*, np.: *czarną* 30, 67; *czarne* 8, 10, 43, 50, 56, 70; *czarnę* 58; *czarnię* 73; *czarno* 3, 5, 7, 14, 16, 23, 24, 28, 34, 37, 42, 49, 52, 53, 66, 71, 76; *czas* 5, 8, 10, 14, 20, 44, 45, 52, 58a, 60, 74, 79; *czasy* 3, 7, 8, 10–12, 25, 26, 28, 31, 32, 34, 35, 42, 52, 54, 60, 62–64, 66, 70, 71, 73, 76, 78–80; *czekać* 3, 8, 10–13, 16, 26, 28–30, 34, 35, 56, 58–60; *cztery* 6, 7, 10–13, 16, 17, 22, 23, 26, 34, 37, 43, 52, 53, 58a, 59, 66, 67, 69, 70; *czynić* 3,

5, 8, 10, 12, 13, 20, 22–24, 26, 28, 29, 34, 35, 37, 43, 54, 56, 57–60, 63, 68, 69, 71, 72, 77–79; *czynili* 7, 12, 13, 16, 22, 24, 30, 33, 34, 59, 69, 78; *czynił* 1, 5, 7, 8, 12, 13, 16, 20, 23, 25, 28, 30–34, 37, 42–45, 58–60, 67–71, 73, 76–78, 80; *inaczej* 17, 40, 57, 59; *inaczey* 3, 8, 10, 16, 19, 22, 25, 31, 33, 35, 37, 55, 56, 60, 62, 65–69, 76, 77, 80; *krzyczeć* 3, 13, 16, 34, 39, 45, 58a, 62; *lecz* 2, 7, 35, 67; *mureczkach* 3; *mureczku* 5, 16, 33, 37, 43, 46, 57, 70; *uczyni* 8, 11, 13, 16, 20, 22, 23, 25, 26, 28, 38, 43, 53, 65, 67, 69, 72.

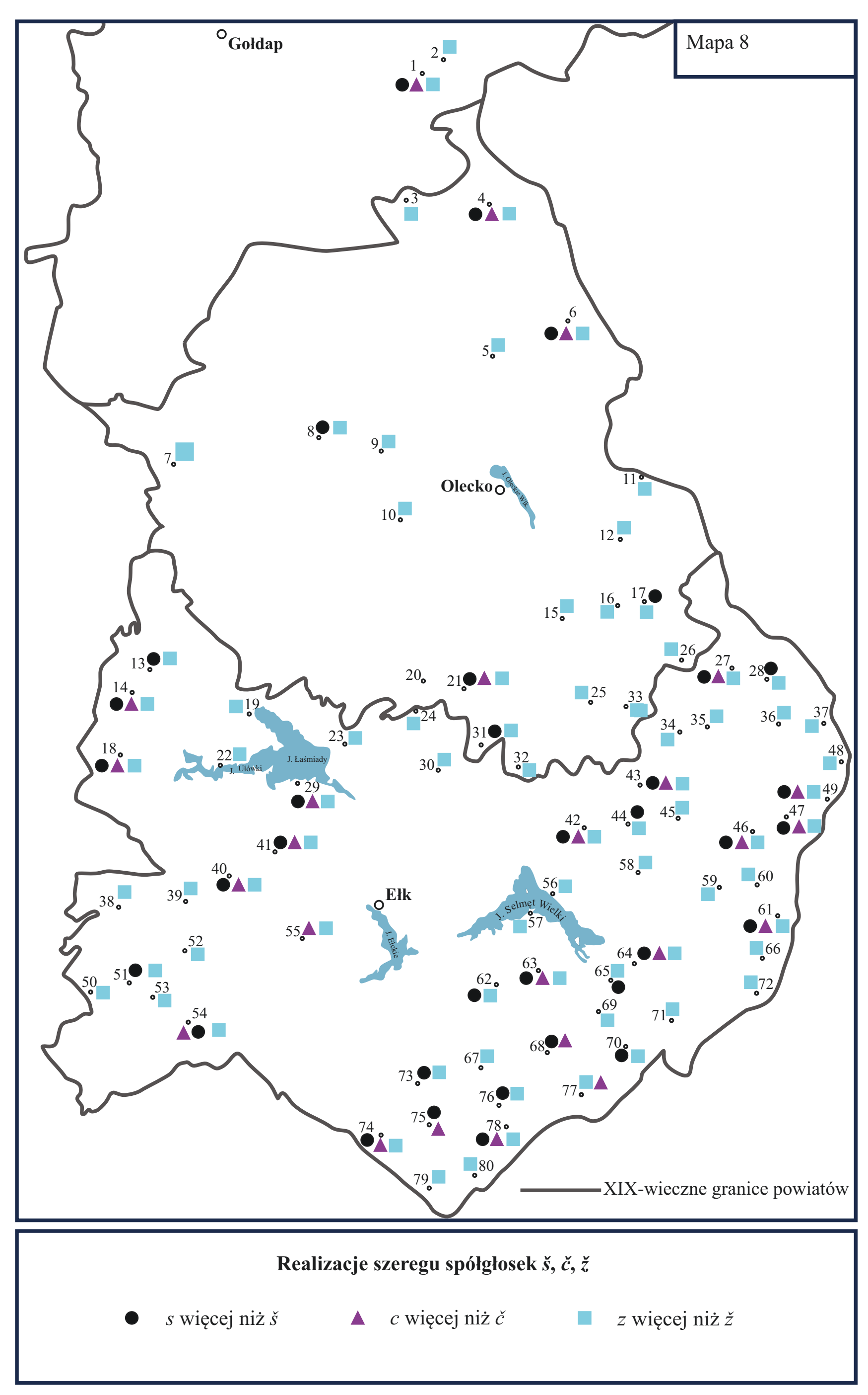
W niektórych ankietach, gdzie nie ma zmazurzonego *cz*, odnotowano formy hiperpoprawne. Zaświadczają one niewątpliwie o występowaniu mazurzenia, jeśli nie wówczas, tj. w drugiej połowie XIX w., to w przeszłości. Są to: p. 13: *lezącz* 'leżąc'; *leczą* 'lecą'; p. 14: *leczą*; p. 16: *matcze* 'matce', *leczą*; p. 22: *wpiecz*, *gorączy*, *czorcze*, *leczą*, *niechcze*, *matcze*, *owiecʒ*; p. 28: *chczeta*, *noczy*, *upraczowane*; p. 48: *piecʒ*, *cʒo*, *gorącʒy*, *cʒale*, *cʒorcʒe*, *niechcʒe*, *więcʒey*, *ſtoiącʒ, ʒ mocʒowane*, *nocʒy*, *ſercʒa*; p. 51: *lecʒo* 'lecą'; p. 53 *leczą*; p. 59: *niechcze*, *chcze*; p. 60: *piecz*, *za gorączi*, *moczną*; p. 62: *zagorączi* 'za gorący', *wczale* 'wcale', *czorcze* 'córce', *więczey* 'więcej', *wnoczy* 'w nocy', *chczeta* 'chceta', *s serczа* 'z serca', *owiecz* 'owieć, *nicz* 'nic'; p. 70, 75: *leczo*; p. 76: *corcze* 'córce'. Poza tym zaimek rzeczowny *nic* jako *nicz* zapisano w punktach: 13, 23, 28, 33, 34, 37, 38, 56, 59, 62, 69. Rzeczownik *młoczenia* (*młóczenia*) 'młócenia' podano w 24 ankietach: p. 3, 5, 7, 8, 12, 20, 24, 28, 29, 38, 39, 43, 44, 57, 60, 62, 64, 65, 68, 69, 73, 76, 77, 80.

Trudno w niektórych ankietach rozstrzygnąć, czy zapisana litera oddaje *ż* czy *z* (*s*), chociaż w niektórych przypadkach pewne wątpliwości można rozwiać przez zestawienie litery w różnych pozycjach – znak *z* pojawia się nie tylko tam, gdzie powinno wystąpić ortograficzne *ż*, a więc p. 12: *zeby*, p. 29: *w Zyto*, p. 40: *zem*, p. 44: *przyłóz*, ale także *z* – p. 44: *zaraz*, *rozumieie*.

Proces wyzbywania się mazurzenia w zakresie spółgłosek szczelinowych zaznacza się już w wieku XIX. Wielokrotnie nauczyciele zapisali ogólnopolskie, niezmazurzone *š*, np. *doszyie* 38, *eszcze* 52; *idziesz* 7, 16, 17, 20, 23, 24, 35, 38, 44, 45, 52, 53, 58, 58a, 69, 80; *ieszcze* 5, 7, 11, 16, 23, 24, 26, 38, 42, 44, 45, 55, 58a, 60, 64, 67, 69, 75, 76; *jeszcze* 12, 17, 20, 25, 35, 39, 52, 53, 59, 66; *kosz* 11, 13, 16, 23, 28, 38, 39, 52, 53, 55, 65, 66, 67, 71, 80; *przyszło* 3, 5, 20, 24, 35, 40, 52, 58, 59, 60, 67, 69, 71, 76.

O wycofywaniu się mazurzenia tej spółgłoski świadczą także formy hiperpoprawne, np. zd. 30: *kelbaszy* p. 69, *kełbaszy* 13, 23, 34, *kiełbaszi* 65, *kiełbaszy* 7, 20, 59; zd. 1: *szuche* p. 7, 12, 13, 22, 24, 31, 32, 69; zd. 16 *rosznonć* p. 5; *ſzuche* 2, 15, 50, 39, 67; zd. 6: *szo szpalone* 'są spalone' 5; zd 9: *szwey* 'swej' p. 5; zd. 13: *szą* 24, 60, 62, 67, 69, *ſʒó* p. 36; zd. 15: *ſʒtatecni* p. 15; zd. 16: *ſʒrogi* p. 15; zd. 20: *szani* 'sami' p. 12, 24, 55, 79; *ſzani* p. 50, *szami* p. 5; zd. 29: *szą* p. 7, 24, 30, 56, 67, 69, 79; *ſʒo* 15, *sżo* 68, *ſʒó* 36, 48; zd. 34: *szerca* p. 5, 32, 56; zd. 38: *szą* p. 7, 12, 67, 69, *ſʒo* 15, *ſʒó* 36, 48; zd. 33 *szobie* 5; zd. 9 *szwey* 5; zd. 29 *wyszokie* 5; zd. 36 *wyszoko* 5.

Liczne przykłady mazurzenia znajdujemy w poezji Michała Kajki, np. „jadem zara**z**ają", „**s**tu**c**ke tu odgrywam", „Gdzie u**c**towali" (Klechówna,

Na mapie zaznaczano, w których punktach przeważają zapisy z formami zmazurzonymi.

1960, s. 112). Jednocześnie H. Klechówna podaje wiele przykładów hiperyzmów wobec mazurzenia z poezji tego autora, np. „Cza**sz**y męki", „Nie rób trudu i hała**sz**u", „Kończąc się na bijaty**cz**e", „I **cz**ała tez natura" (Klechówna, 1960, s. 113).

Można to stwierdzić także po lekturze „Przyjaciela Ludu Łeckiego", który ukazywał się w pierwszej połowie XIX wieku, gdzie zapisano w tym samym numerze formy zmazurzone i niezmazurzone: *załował*, *płacem* 'płaczem' – *ponieważ* (PLŁ, 1842, s. 5), *czasu* (PLŁ, 1842, s. 7) oraz hiperpoprawne: *łaszce* 'łasce' (PLŁ, 1842, s. 5), *moczna* 'mocna' (PLŁ, 1842, s. 7).

W opracowaniach późniejszych, tzn. z lat sześćdziesiątych XX wieku wskazywano na wyraźną różnicę w realizacjach zmazurzonych zwarto-szczelinowych i szczelinowych. Postaci z *š* pod wpływem polszczyzny ogólnej i gwar niemazurzących pojawiały się częściej niż w artykulacjach spółgłosek *č*, *ž* (SGOWM, t. V, s. XIII).

W SGOWM I 26 podano, że „granica mazurzenia pokrywa się z północno-zachodnią granicą powiatów nidzickiego, szczycieńskiego i mrągowskiego oddzielając Mazury od niemazurzącej Warmii i Ostródzkiego", zatem cały omawiany obszar znajduje się w strefie mazurzącej.

Bogatej dokumentacji na mazurzenie *č* (*cz*) dostarczają zapisy Jana Kaweckiego. Na przykład w tekście *Cajki* zapisanym w 1956 r. we wsi Kiele ([Kile], gm. Kalinowo, pow. ełcki), od 77-letniej mieszkanki tej wsi, pojawiły się takie formy, jak *becy* 'beczy [o głosie wydawanym przez czajki]', *cajki* 'czajki, Vanellus vanellus', *chłopcyk*, *krzycy cyyj ześ*, *sukali* 'szukali' (Kawecki).

Jako zjawisko z pogranicza fonetyki i morfologii należy chyba traktować pojawienie *cz* zamiast *ć* w niektórych formach czasownikowych imperatiwu lub infinitiwu. Zapisano w kilku ankietach postaci wołacza: *bącz* 'bądź' p. 56, *bondcz* 'bądź' 6, *Idcz* 'idź' 6, *Wrzucz* 'wrzuć' 31, 32, 80 oraz bezokolicznika: *czekacz* p. 73, *gadacz* 6, *iscz* 'iść' 6, 74, *kurzicz* 'kurzyć' 49, *padacz* 6, *picz* 30, *podrośnącz* 56, *urosnoncz* 'urosnąć' 6, *usycz* 6, *warzicz* 'warzyć' 73, *wipgicz* 'wypić' 19, *wołacz* 66, *wrzescicz* 'wrzeszczeć' 73, *wrzesczicz* 6, *wyczesacz* 6, *wypicz* 6, 57. Mamy tu do czynienia z zatratą palatalności (*ć* > *c*), która występuje w niektórych gwarach w formach 2 osoby lp. trybu rozkazującego (por. Glinka, 1961), a następnie z hiperpoprawną obecnością *cz* zamiast *c*, jako konsekwencja mazurzenia.

Tego typu formy zapisano w późniejszych materiałach z obszaru Mazur, m.in. w słowniczku G. Dondera (Donder, 2016), np.: *bacycz* 'przypomnieć sobie' (Donder, 2016, s. 11), *cěchowäcz* 'rysować' (Donder, 2016, s. 12), *klopowäcz* 'zapukać', *szparowäcz* 'oszczędzać' (Donder, 2016, s. 30), *zagowäcz* 'piłować' (Donder, 2016, s. 33).

Przykładem depalatalizacji szeregu spółgłosek środkowojęzykowych jest pojawienie się w bezokoliczniku końcówki -*c*: *budowac* p. 3, 13, 15, 25, 33, 74, *byc* 7, 15, 20, 28, 66, 74, *cekac* 6, 27, 74, *Cinic* 74, *cynic* 4, *czekac* 8, 25, 33, 39, 64, 66, 67, *čzynic* 2, *cʒekac* 15, *cʒinic* 15, *gadac* 2, 15, 33, 40, 74, *isc* 2, 8, 15, 22, 25, 26, 33, 33, 65, 67, 67, 73, 74, 78, 80, *iśc* 2, 25, 41, *miec* 15, 73, *mowic*

3, 15, 25, 26, 33, 38, 74, *mowyc* 28, *moyic* 66, *mówic* 39, *padac* 15, 25, 41, 57, 75, *patac* 33, *pędzic* 33, *pocekac* 72, *podrosnąc* 73, *powiedzec* 75, *powiedzic* 60, *powiedzyc* 57, *prowadzyc* 31, *przedac* 27, 33, 75, *rosnąc* 1, 7, 15, 16, 31, 32, 59, *rošnąc* 2, *rosnonc* 28, 74, *rosznąc* 68, *gotowac* 3, 33, *sprawowac* 25, *stac* 25, *warzyc* 67, *warʒic* 15, 51, *sprzedac* 25, 67, *šprzedac* 2, *sprʒedac* 15, *učzynyc* 9, *urosnąc* 17, 66, *Usic* 74, *usyc* 8, *uʃzyc* 2, 33, *uʃʒic* 15, *wiciscic* 74, *wrzescec* 21, 25, 74, 75, *wrzesciec* 33, *wrzescyc* 1, *wypic* 1, 2, 18, 25, 61, *zaczkac* 67, *Znalesc* 74, *zrobic* 31, 32, *ʒrobic* 4, 15.

W przysłowiach zapisanych przez Frischbiera w połowie XIX wieku spotykamy podobny zapis: *siedziec* choć w tym samym zdaniu jest czasownik z zakończeniem -*ć*: „Kto chce raźno **mieć** musi w domu **siedziec**” (Frischbier, 1865, s. 298). Niewykluczone, że to błąd drukarski, bo porządek rymowy narzuca jednorodną postać końcówki infinitiwu.

W latach pięćdziesiątych XX wieku na Mazurach, w tym w części wschodniej, również notowano postaci typu *bic* ‘być’, *bronowac*, *zagrabźic*, *zenic* (Wójtowicz, 1956, s. 145). Janina Wójtowicz wskazuje, że obecność -*c* w zakończeniach bezokoliczników może nasuwać analogie z kaszubieniem. Jej zdaniem mamy tu jednak do czynienia z pewnymi tendencjami działającymi na odległych terenach, które doprowadzają do podobnych rezultatów. W przypadku Mazur istotną rolę odegrał wpływ języka niemieckiego, w którym opozycja spółgłosek twardych i miękkich nie jest kontrastywna (Wójtowicz, 1956, s. 146).

Spółgłoski tylnojęzykowe

W gwarach północnopolskich dochodziło do palatalizacji spółgłosek tylnojęzykowych przed kontynuantami *i* < *y* oraz *e* (z ə̥, l̥ i kontrakcji), a także przed *e* < *ę*. Zdzisław Stieber przyjmuje, że wymowa typu *cukerek*, *kedy*, *kyi̯* to archaizm w gwarach północnopolskich, w tym mazurskich (Stieber 1962, s. 74, por. także Dejna, 1993, s. 124). Za archaicznością mazowieckiej wymowy typu *taki ogeń*, *du̯uge kii̯e*, opowiedzieli się Stanisław Urbańczyk (Urbańczyk, 1984, s. 30) i Antoni Furdal (Furdal, 1964, ss. 33–36, 46), Hubert Górnowicz (Górnowicz, 1971, s. 36). Rozmieszczenie omawianej cechy sugeruje, że jednak mamy tu do czynienia z archaizmem.

Badacze gwar w XX wieku zaznaczali niekonsekwencję w wymowie *ḱ*, *ǵ* przed samogłoskami przednimi w gwarach mazowieckich i na wschodzie Polski (Friedrich, 1955, ss. 115–119; Nitsch, 1954a, s. 281; Warchoł, 1992, s. 21; Zduńska, 1965, s. 80). H. Górnowicz wskazuje, że na Mazurach wschodnich palatalizacja objęła konsekwentnie cały szereg spółgłosek tylnojęzykowych (Górnowicz, 1971, s. 42).

W ankietach z Mazur wschodnich można zauważyć, że istnieją dwa szeregi spółgłosek tylnojęzykowych, tak jak w polszczyźnie ogólnej (miękkie i twarde), z tym że dystrybucja jest nieco rozchwiana.

Poświadczeń na palatalizację spółgłosek tylnojęzykowych przed samogłoską przednią w ankietach jest kilkadziesiąt: (zd. 14) *gięsi* p. 7, 12, 43, 55, 78; *gienši* 2; *gięsy* 37; *gięś* 51; *Ginschi* 47; *Ginsie* 75; (zd. 16) *butelkie* p. 3, 5, 12, 20, 24, 38, 45, 46, 58, 59, 63, 65, 68, 72, 77; *butelkię* 55, 80; *butełkie* 44; (zd. 27) *chilkie* p. 30, 61; *chwilkie* 20, 22, 71; *fileckie* 74; *troszeczkie* 44, 45; (zd 31) *krzynkię* p. 80; *Ksinkie* 74; *troskie* 2, 23, 46, 64, 68, 77; *troſkie* 9; *troskię* 42; *troſzkie* 72; *trozkie* 63; (zd. 40): *łońkie* p. 21, 54; *łąkie* 28, 68, 77; *jońkie* 20; *ląkie* 26; *łąkie* 8, 11, 22, 38, 44, 45, 50, 53, 64–66, 71, 72, 78; *łąnikie* 63; *łonkie* 9, 55, 59; (zd. 23) *pragniąckie* p. 17, 24, *pragniączkie* 37, 80, *pragniončkie* 9; (zd. 17) *matkie* 11, 12, 24, 26, 44–46, 53, 56, 57, 61, 62, 67–69, 71, 77; (zd. 21) *powiastkie* p. 11, 53; *powıastkie* 26; *przepowiaskie* 23.

W ankiecie ze wsi Judziki (p. 5) zapisano spalatalizowane *k* przed samogłoską *a*: *czekiać*, *kawałkia*, co jest jedną z bardziej charakterystycznych cech Mazur wschodnich (w powiatach ełckim, giżyckim, mrągowskim, piskim), por. Basara, 1956, ss. 222–224, Siatkowski, 1958, m. 2. Ta skromna reprezentacja w XIX-wiecznych materiałach wynika zapewne z trudności w zapisaniu tej cechy przez tłumaczących zdania.

Twarde *g* przed *ę* zapisano w wyrazie *gęsi*: *gęsi* 1, 3, 5, 10, 13, 14, 16, 17, 20–24, 35, 36, 38–42, 44, 45, 50, 52, 54, 58a, 59, 61, 63, 64, 66, 67, 69, 71, 72, 76, 79, 80, *gęsy* 65, *gęſy* 9, *gęszy* 58, 68, 77, *gęśi* 11, 15, 18, 26, 30–34, 46, 48, 53, 57, 70, *gęśy* 4, 25, 56, 60, 62, 73; *Gęśi* 29, *Genši* 19, *gensy* 6, 74; *geńśy* 27; *gęci* 28, *gęnszy* 49.

W kilku kwestionariuszach odnotowano postaci z twardym *g*: p. *Ogen* 15, 19, 74; *Ogeń* 8, 17, 54, 55, 71, 79.

W poezji M. Kajki pojawiły się przykłady palatalizacji spółgłoski tylnojęzykowej przed przednią samogłoską: „W księ**gie** wjeczności", „Na mat**kie** moją", „Owjecz**kie** Twe która była", „Ni do cerkwi iść niemo**gie**" (Klechówna, 1960, s. 117).

Miękkie *χ́* zapisano w tekście gwarowym ze wsi Szczecinowo w pow. ełckim: *pu̯oχ́i* 'płochy – części krosien' (Nitsch 1960, s. 301).

Palatalizacje i depalatalizacje spółgłosek środkowojęzykowych

Dla gwar mazurskich charakterystyczne są palatalizacje i depalatalizacje spółgłosek *ń*, *ś*, *ź*, *ć*, *ʒ́*. Zagadnienie to szczegółowo omówiono w monografii poświęconej systemowi konsonantycznemu w gwarach Warmii i Mazur (Basara i in., 1959, s. 80, 167–179).

W ankietach zapisywano zdepalatalizowane *n* w kilkunastu wyrazach, w różnych pozycjach:

– w wygłosie, zd. 4: p. 15, 57, 75; zd. 6: *Ogien* 2–4, 6, 9, 11, 13, 18, 20, 23, 25, 26, 28–32, 34, 36–38, 42, 46, 48–52, 56, 58–60, 62, 65–67, 72, 73, 75, 78, 80; *Ogíen* 44; *Ogięn* 1, 70, *Ogiin* 68; zd. 14: *zostan* 11, 26, 29, 37, 38, 46, 50, 57, 58, 60, 62, 66; *zoſtan* 9; *zoſtąn* 1;

- przed spółgłoskami szczelinowymi, zd. 28: *dzećinstwa* 70, *dziecinski* 30, *dziecinskie* 10, 28, 68, 77, 79; *dziečinskie* 9; *dziecinstwa* 3, 13, 17, 33, 42, 43, 53, 59, 63; *dziečinstwa* 18; *dziecinstwo* 37, 67, 69, 74, 75; *dziečinstwo* 24; *dziecinzkich* 52; *dziecynstwa* 26; *dzieczinske* 31, 32; *dzieczinskie* 66, *dzieczynskie* 1, *dzieczynskiech* 80, *Dzieczynstwa* 29, *dziėcʒinskiech* 50, *dziećinstwa* 11, *dziedzinskię* 56, *dʒiecinſkiech* 61, *dʒiecinstwo* 36, *Dʒiecynstwa* 4, *dʒiećinstwo* 48; w tym w proklitykach, zd. 14: *zostansię* 34;
- przed spółgłoską miękką: zd. 37: *dziegenc* ‘dziewięć’ 74; *dziegenč* 19; *dziejenć* 14; *dziewienć* 5;
- przed samogłoskami: zd. 6: *Ogna* 57; zd. 20: *młocena* 74; zd. 39: *gnadi* 65; zd. 38: *kosena* 75; zd. 6: *na spodney* 38, 55; zd. 22 *ne rosuneie* 49; zd. 10: *nechcze* 57, *nechʒe* 47; zd. 16: *neduzy* 74; zd: 5 *nedzel* 74; zd. *neiest* 49, zd. 27: *Nemoseta* 49; zd 22: *nezrozumie* 2; *nezrozumneie* 74; zd. 17: *odziene* 9, 62, 74, 75.

Hiperpoprawne *ń* zapisano w wyrazie *brunatny*, zd. 39: *bronatni* p. 11, 15, 18, 19, 49, 51, 54, 68, 69, 70, 77; *bronattni* 47, *brunatni* 50. Tu wchodzi w grę raczej wahanie w wyborze paradygmatu twardotematowych i miękkotematowych przymiotników z sufiksami -*ny*, -*ni*.

Depalatalizacja *ń* ma szerszy zasięg. K. Nitsch zastępowanie *ń* przez *n* tłumaczy w gwarach warmińskich i mazurskich wpływem języka niemieckiego (Nitsch, 1954e, ss. 349–350). O stwardnieniu *ń* w gwarach kaszubskich pisali m.in. Popowska-Taborska, Rzetelska-Feleszko 2009, s. 275, Stieber 1974 [1954]. Halina Zduńska na podstawie danych z lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX w. określiła obszar występowania na Mazowszu, ograniczony do skrawka północno-wschodniego tego regionu (Zduńska, 1965, s. 79), a więc graniczącego z Podlasiem[23], gdzie ta cecha jest dosyć częsta (Rembiszewska, 2002a, ss. 78–79). Dyspalatalizacja *ń* ma liczne poświadczenia w polszczyźnie północno- i południowokresowej (por. Karaś, 2001; Kurzowa, 1993, ss. 97–98).

Depalatalizacja spółgłoski *ś* ma kilkadziesiąt egzemplifikacji, m.in.: zd. 37: *dwanascie* p. 3, 15, 33, 37, 38, 39, 65, 66, 70, 74; *dwanasčie* 9; *dwanascię* 64; *dwanascze* 75; *dwienascie* 67; *głosnej* 70, 74; *głosney* 4, 15, 49, 50, 57, 73, 75; *głosnie* 19, 63; *głosniej* 68, 77; *głosnieł* 6, 31; *głosniey* 1, 3, 8, 9, 26, 28, 39, 42, 61, 64, 67, 72, 79, 80; *głosno* 3, 6, 13, 20, 25, 26, 28, 32, 33, 37, 49, 57, 63, 64, 67, 68, 73–75, 77; zd. 2, 25: *Sneg* 15, 57; *snek* 74.

Tylko raz pojawił się przykład na palatalizację *dz*: *siedzio* 11, 26, 56, gdzie być może zadziałała analogia do formy infinitiwu *siedzieć*.

[23] O wahaniach *n* – *ń* w dawnej polszczyźnie i regionalnych (na wschodzie) odmianach języka polskiego por. Szamryk, 2016, ss. 49–50.

Palatalizacja *s*, *z*

W ankietach zanotowano palatalizację spółgłosek *s*, *z*: *pieś* p. 20, 25, 44, 54, 57, 63; *podrośnącz* 56, *podrośnąć* 62; *prześ* 62, *przeź* 23, 55, 57; *śtalowali* 59, *śtalowaly* 28, *ześtalowaly* 38; *śuchę* 'suche' 29; *śwey* 62; *worśti* 29, 51, *worśty* 22, 38, 42, 44, 45, 46, 53, 58a, *wórśtow* 12, *wórśty* 21, 27; *zakąśaią* 60, 62; *zaraź* 23, 57, 58; *ź* 12, 27, 27, 30, 54; *źa* 27; *źłe* 27, *źłe* 43, *źłego* 20, *źnał* 27, *źostań* 27.

Ponieważ w języku niemieckim nierelewantna jest opozycja dźwięczności i bezdźwięczności, dlatego w niektórych ankietach są wahania w zapisach *ś* i *ź*. Przykładów tego typu dystrybucji wystąpiło zaledwie kilka: *śniem* 28, *ź nim* 54, *źniem* 12, 27, *źnim* 30. Można te formy interpretować inaczej: pierwotne *s nim* (historycznie tylko tak, po czesku do tej pory wymieniona postać) ulega upodobnieniu na *z nim*.

Zastąpienie pierwotnego *z* przez *dz* w wyrazie *barzo* – *bardzo*

W ankietach Wenkera zapisano dawne postaci ze spółgłoską szczelinową *z* (por. czeskie *brzo* 'szybko' oraz nazwisko postaci z Sienkiewiczowskiej *Trylogii* – *Anusia Borzobohata* 'nowobogacka'), zdania 8, 29, 45: *barso* p. 47, *barzą* 10, *barzo* 6, 7, 12, 14, 28, 29, 41, 46, 64, 67, 68, 72, 74, 75, 77, *barʒdo* 51, *barʒo* 50.

W pozostałych kwestionariuszach odnotowano nowsze formy zgodne z polszczyzną ogólną: *bardzą* 1, 57, *bardzio* 26, *bardzo* 1–3, 5, 7–9, 11, 13, 16, 18, 20, 22, 24, 25, 31, 33–35, 37–39, 43–45, 49, 53, 55, 58–60, 66, 68, 76–78, 80, *bardʒio* 4, *bardʒo* 15, 22, 36, 48, 54.

Współwystępowanie afrykat i spirantów w odniesieniu do omawianego wyrazu zauważył K. Nitsch (Nitsch, 1954a, s. 381), który wymienił m.in. miejscowość z powiatu mrągowskiego, a więc sąsiadującego z omawianym obszarem, gdzie zachodzi to zjawisko. W późniejszych latach forma *barzo* utrzymywała się w gwarach peryferycznych na północy, wschodzie, południu i zachodniej Wielkopolsce (por. MAGP, t. IX, m. 407). W SGOWM I 153 podano, że *barzo* jest częste na terenie Mazur i Warmii, a SWM 7, s. 179 wskazuje go jako jeden z przykładów archaizmów fonetycznych. Ten archaizm pojawił się, choć nielicznie, także w kwestionariuszach G. Wenkera z obszaru Kaszub (por. Rzetelska-Feleszko & Popowska-Taborska, 2009, s. 283). Na Kaszubach południowych i środkowych występował także w późniejszym czasie (AJK, t. XIII, m. 639, s. 223).

Wyraz *barzo* utrzymywał się w polszczyźnie drukowanej do ostatnich dziesięcioleci XVII (por. Bajerowa, 1964, s. 111; Pihan, 1992, ss. 128–129, Sicińska, 2013, s. 182), choć czasem pojawiał się tekstach niektórych autorów. Na przykład dawnej formy użyła w swoim *Dzienniku* żyjąca na przełomie XVIII i XIX w. Teofila z Jabłonowskich Sapieżyna (Szczepankowska, 2004, s. 142).

Morfologia

Deminutiva rzeczownikowe z sufiksem -*uszek*

W XIX-wiecznych ankietach z obszaru Mazur wschodnich znajdujemy przykłady rzeczowników z rozszerzonym sufiksem -*uszek* (w lm. -*uszki*) w zdaniu 26: *Iabłonusky* 1, *Iabłonuski* 29, *iebłunóſʒky* 36, *jabłònuski* 39, *iablonusky* 42, *iabłonusky* 46, *iebłónuſki* 48, *iablonuski* 55, *jebłonuszki* 71, *iebłonuski* 74 oraz w zdaniu 37 (D. lm. -*uszków*): *owiecuskow* 17, *owieczuskow* 33.

W zdaniu 36 wystąpiły *ptaſzuſek* 9, *ptazuski* [*ptaczuszki*] 18. Obie te formy są oboczne, od pierwotnych form podstawowych *ptach*, *ptak* (por. Boryś, 2005, s. 502) oraz deminutiwów pierwszego stopnia *ptaszek* i *ptaczek* (jak w języku czeskim – *ptáček*). Obie formy zdrobniałe występowały w staropolszczyźnie, z tym że większą frekwencję miała postać *Ptaczek* pojawiająca się jako nazwa osobowa (Taszycki 1965: 446–447).

Należy je chyba potraktować jako okazjonalizmy stworzone na potrzeby tłumaczenia albo idiolektyzmy. Podobną funkcję tego typu formacje pełnią w poezji Michała Kajki, np. „Czemuz Jezusek / Ten anioł**usek**" (Klechówna, 1968, s. 128).

Deminutiva we współczesnej polszczyźnie stanowią klasę otwartą (Grzegorczykowa i in., 1984, s. 367) i są często tworzone okazjonalnie, w zależności od intencji nadawcy i kontekstu wypowiedzi.

Dla niektórych gwar charakterystyczne jest stosowanie dużej liczby zdrobnień. Taki stan panuje w gwarach kresowych, gdzie są liczne formacje z sufiksami -*uczek*, -*eczek*, -*eczka* oraz -*uszek*, -*uszka*. W odniesieniu do gwar Kowieńszczyzny Halina Karaś występowanie wielu deminutivów traktuje jako regionalizm frekwencyjny (Karaś, 2001, s. 205). W gwarach Mazowsza notowano formacje typu *ptaszeczek*, *koziołeczek* (Kowalska, 2001, s. 227). Przyrostek zdrabniający -*uszek* notowano (w drugiej połowie lat pięćdziesiątych XX wieku) w gwarach okolic Kramska – na pograniczu Wielkopolski i Kujaw, m.in. *paznoḱetušek*, *vnučušek* zdrob. 'wnuczek', *žydušek* 'nożyk' (Bąk, 1968, s. 44). Jako sufiks mało produktywny podał -*uszek* (-*ušyk*) Tadeusz Malec z gwary wsi Rachanie na Lubelszczyźnie (materiał zbierany w latach 1964–1970) (Malec, 1976, s. 76).

Formy czasownikowe

Formy 1 osoby lm., czas teraźniejszy czasownika *musieć*

Czasownik modalny *musieć* (w tłumaczeniach zdania 22) w 1 osobie lm. cz. ter. przybiera końcówkę -*m*: *Muschem* 47; *musem* 49; *musiem* 21, 24, 44, 45, 61, 70; *Musziem* 6, *Muszym* 53, *Muśem* 4, *Muśiem* 12, *Muśzjm* 51 lub zgodną z normą ogólnopolską -*my*.

Końcówkę -*m* dla 1 os. presentis notowano m.in. w tekstach drukowanych w PLŁ (por. Zieniukowa, 1991, s. 9). Zachowała się ona do dzisiaj na przykład

w mowie potocznej niewykształconych mieszkańców wsi Podlasia północnego (m.in. w powiecie wysokomazowieckim – „**musim** z nio dobrze żyć”, „**musim** pojechać po impregnat do sklepu”).

Formy czasu przeszłego

W kwestionariuszach Wenkera znajduje się kilka zdań szczególnie interesujących ze względu na znaczną różnorodność form czasu przeszłego. Są to trzy czasowniki prezentujące 1 osobę liczby pojedynczej oraz 1 i 2 osobę liczby mnogiej. Zostaną one przedstawione według różnorodności typów, z pominięciem różnych niuansów fonetycznych.

Pierwsza osoba lp.

Zdanie 40 w punkcie 1 brzmi: „**Ia** z ludzami, tam wtyle, bez łąke wzyto **poiechał**”. Zawarty w tym wypowiedzeniu element werbalny prezentuje typ, składający się z zaimka 1 osoby i czasownika w postaci bezkońcówkowej. Taki typ *ja... pojechał* (najczęściej z przedrostkiem *po-*), rzadziej *w-* (*wiachał*, *wiechał*), *prze-*i bez przedrostka występuje w p. 1, 2, 6–11, 14, 15, 18, 22–24, 28, 29, 31, 32, 38, 46, 54–59, 62–66, 68, 70, 74, 77, 80.

Kolejny typ zawiera zaimek w 1 osobie i czasownik z końcówką osobową: *ja iechałem* 26, 30, 33, 50, 52, 58a, 73, 78, 79, *ja pojechałem/wjechałem* 3, 4, 17, 19, 21, 27, 36, 37, 42, 43, 47, 48, 51 i bez przedrostka z błędną końcówką *ja wiechalim* 25, forma szczególna *Jam wiechał* 61.

Dalszy typ stanowi forma czasownika z końcówką osobową bez zaimka: *jechałem* 12, 44, 45, 60, 67, 69, 71, 75, 76, *pojechałem* 13, 34, 35, 40, 41, 53, *wjachałem* 39, *wjechałem* 20, 72. Trzy zapisy zdradzają wpływ niemiecki z czasownikiem posiłkowym: *ja byłem poiechał* 5, *ia jestem gechałem* 49 i *ja tam byłem poiachałem* 16, por. „Ich ***bin/*[*war*]** mit den Leuten da hinten über die Wiese ins Korn gefahren“.

Zdanie 9 z formami 1 osoby liczby pojedynczej jest dosyć skomplikowane, zawiera bowiem dwa czasowniki. Zanotowano takie wypowiedzi, gdzie występuje zaimek osobowy i oba czasowniki nie mają końcówek. Są to tylko dwa takie zapisy „Ja u tey białki **był** i iey **mówił**” w p. 9 oraz w p. 58 „Ja u tey niewiasty **był** iey to **mówił**”.

Uwagę zwracają takie przykłady, gdzie tylko jeden z czasowników nie ma końcówki: Ja *byłem* i iey *mówił* 1, *Byłem* i iey to *mówił* 10, Ia *był* im ieł *mówił* (końcówka połączona ze spójnikiem *i*) 18, ia *był* i iey mówiłem 23, Ia *bu* u biauki i *mogūem* ië 47, Ia…*buiem* i jie to *mogul* 49, Ja *był* im iey to *powiedzał* 58a, Ia *był* i jey *powiedzał* 71, Jam *był* i iey to *powiadał* 63, Ia *buł* i jej to *mojiłem* 66. W pozostałych, bardzo licznych, przykładach obie formy czasownikowe mają końcówki. Formy bezkońcówkowe w tym zdaniu złożonym są więc zupełnie rzadkie.

Pierwsza osoba lm.

Na podstawie ankiet można wnioskować, że we wschodniej części gwar mazurskich panowała dość duża wariantywność wykładników morfologicznych dla 1 os. lm. czasu przeszłego.

Inaczej niż w 1 os. lp. wygląda występowanie form bezkońcówkowych w 1 osobie liczby mnogiej (zdanie 24): „Iak *my* wcoray wiecor nazad *przyślym*, to…". Tu zaimek osobowy z zasady występuje, natomiast czasownik ma końcówkę lub postać bezkońcówkową. Frekwencja obu typów jest jednak inna niż w przedstawionym wyżej materiale z formą 1 osoby liczby pojedynczej.

Typ bezkońcówkowy *jak/jek my… przyśli/przysli/przyszli* zanotowano w punktach 2, 4, 5, 7, 9, 14, 15, 20, 21, 23, 24, 27, 30–33, 36, 37, 43, 47, 48, 50, 51, 55–58, 62, 63, 66, 71, 72, 80, sporadycznie *jak my się powrócili* 25, *gdy my… przysli* 70.

Formy bezkońcówkowe z zaimkiem notowano również w gwarach nadbużańskich mazowiecko-podlaskich (Rembiszewska, 2002a, s. 95). Na terenach pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego, występowanie form bezkońcówkowych można by tłumaczyć wpływem gwar ukraińskich, gdyż jak stwierdza Władysław Kuraszkiewicz, że

> dawny ogólnosłowiański czas przeszły złożony [gwary ukraińskie] uprościły przez opuszczenie słowa posiłkowego, zatrzymując tylko rozróżnienie liczby pojedynczej i mnogiej oraz rodzaju w l. poj., przy wymawianym stale zaimku osobowym (Kuraszkiewicz, 1963, s. 74).

Jednakże trudno to uznać za całkowicie słuszne, gdyż tego typu formy występują w gwarach polskich niekontaktujących się z językami wschodniosłowiańskimi (por. Mazur, 1978, ss. 81–82, Rittel 1974, s. 114). Tak liczne przykłady form bezkońcówkowych na Mazurach zdecydowanie przemawiają za ich rodzimością w języku polskim.

Typ z końcówką przy czasowniku lub spójniku ma w ankietach różne warianty. Najczęstszy jest typ z końcówką tylko przy czasowniku: *jak/jek my… przyślim/przyslim/przyslem* w punktach 3, 6, 10, 12, 17–19, 28, 29, 39, 42, 44, 45, 49, 52, 53, 54, 58a, 61, 64, 68, 74, 75, 77; *Iak my się wrocylim/wrocilim* 8, 78; *gdy my… przyślym* 38, 46; *gdyż… się wroczylem* 34; bez zaimka osobowego: *jak… przyślym/przyślem* 13, 59, 79; *jek się wrocilim* 40, 41; bez spójnika: *my przyślym* 1. Takie formy są swego rodzaju redundancją, gdyż wyróżnikiem pełniącym funkcję wskazywania osoby jest nie tylko zaimek osobowy, ale także końcówka osobowa.

Postaci czasownika z -*m* i (-*my*) notował na Mazurach na początku XX wieku K. Nitsch (Nitsch, 1954e, s. 350) oraz eksploratorzy do AGP (por. m. 151). Archaiczna końcówka -*m* ma dość szeroki zasięg w gwarach polskich, m.in. na Kresach Wschodnich (por. Karaś, 2001, s. 167; Kurzowa, 1993, s. 283)

i u przesiedleńców z Kresów (Lewaszkiewicz 2017, s. 329) oraz na Mazowszu i Podlasiu (Rembiszewska, 2002a, s. 94), na Lubelszczyźnie w okolicach Biłgoraja (Mazur, 1978, s. 72) i innych obszarach (Urbańczyk, 1984, s. 5; MAGP, m. 462–464).

Typ z końcówką tylko przy spójniku jest w ankietach sporadyczny: *gdyśmi/gdyśmy/gdysmy...przyśli/przysli* 11, 26, 69; *gdyzesmy... przysli* 67; *gdyśmy... powrócili* 16; *jakieśmy...przyśli* 60, 76.

Dołączenie końcówki osobowej *-m* do różnych części mowy charakterystyczne jest m.in. dla gwar okolic Biłgoraja (por. Mazur, 1978, s. 81).

Wyjątkowe są przykłady z końcówką przy spójniku i przy czasowniku: *gdyśmy...przyslym* 73, *iakiem się ... wrocyłym* 65.

Druga osoba lm.

Ciekawie przedstawiają się formy zdania 32, ze względu na zachowane tu postaci dawnego dualu (por. Dejna, 1981, m. 95; Dejna, 1993, ss. 225–226). Formy bezkońcówkowe są tu zupełnie wyjątkowe, zazwyczaj występują postaci z końcówkami osobowymi w połączeniu z czasownikiem lub z partykułą pytajną, np. w p. 3 *Nie znalezlista wy ani kawałka białego mydła na mym stole dla mie*?, w p. 4 *Cʒyśta Kawałek białego midła dla mnię na moiem Stóle nie ʒnaleʒli*?

Formy dawnej liczby podwójnej można ukazać z podziałem na te dwie grupy.

Typ z dualną końcówką osobową przy czasowniku jest dosyć częsty (*nie*) *znalezlista/znależlista/znaleślista/znaleźlysta* zanotowano w punktach: 3, 8, 13, 15, 18, 22, 27, 36, 37, 39, 42, 43, 47, 48, 52, 57, 59, 61–63, 66, 68, 70, 71, 75, 77, 78, 80, sporadycznie *nieznielasta* (?) 65, a typ *czyśta/cyśta nie znaleźli/naleźli* odnotowano w punktach: 4, 5, 14, 21, 24, 29, 46, 54, 64, sporadycznie zapisano *cy wy sta nie snalesly* 6, *čzyliśta wy...nie znaleśly* 28, *czy wyśta znalezly* 73. W jednej ankiecie zapisano proklitykę: *Śta nie nalezli* 17.

Forma *-ta* poświadczona jest na przykład w jednym z tekstów prozatorskich Michała Kajki: „**pobawta** się trochę z moją córką po sadzie” (Kajka, 1885, nr 1, s. 4). Forma *musita* zachowała się również w mowie potomków Mazurów, przesiedlonych w XIX w. do wsi Aleksandrowka i Znamienka na Syberii (Ananiewa, 2015, s. 171).

Formy z dawną końcówką liczby mnogiej też notowano w ankietach dosyć często. Z formą osobową przy czasowniku zapisano: (*nie*) *znaleźliście/znależliście/znaleszliście* 2, 7, 11, 12, 16, 26, 31, 32, 34, 35, 44, 45, 53, 58, 58a, 60, 67, 69, 72, 76, sporadycznie *znalazłliście* (?) 20 i *cy wy...nie znaleźliście* 38, a z końcówką osobową przy partykule pytajnej *czyście/cyście* (*nie*) *znaleźli*) 1, 10, 23, 25, 40, 41, 50, 55, jednostkowo *čzylisčie...ne znalezly* 9.

Formy bezkońcówkowe zapisano tylko w trzech punktach: *mose na moiem Stole nalešli* 19, *izali... nieznaleźli* 51 i *czy ... wy... naleźly* 79.

Ponadto formy 2 osoby lm., z różnymi końcówkami, pojawiły się w tłumaczeniach zdania 27: *mozeta – możecie*; 28: *brukujeta*, *mata*, *musita*, *niepowinnesta*,

potrzebuieta – nie postępujcie, *nie róbcie*; 30: *chceta – chcecie*, *żądacie*; 31: *musita – musicie*[24].

W punktach 7, 11, 16, 38, 50, 60 zapisano wyłącznie końcówkę -*cie,* zapewne pod wpływem polszczyzny literackiej: *chcecie*, *mozecie*, *musicie*, *znalezliście*, *żądacie*.

Tak duże różnice frekwencyjne form bezkońcówkowych czasowników w czasie przeszłym w materiałach Wenkerowskich nie pozwalają na dokładne określenie warunków ich występowania. Wspierają jednak argumenty wskazujące na kwestionowaną nieraz ich rodzimość w niektórych dialektach polskich.

Formy biernika lp. rzeczowników żeńskich na -*a*

W dawnej polszczyźnie rzeczowniki miękkotematowe dawnej deklinacji na **ja* miały wyłącznie końcówkę *ą*. W *Słowniku polszczyzny XVI wieku* zanotowano więc postaci typu *kolacją*, *pełnią* itd. Tego typu końcówki dla biernika rodzaju żeńskiego można spotkać w tekstach poety Wojciecha S. Chrościńskiego (1665–1722), pochodzącego z Mazowsza (Siekierska, 1974, s. 81). Formy biernika zakończone na -*ą* występują konsekwentnie na przykład w epistolografii z XVII i XVIII z obszaru Kresów Południowo-Wschodnich (Sicińska, 2013, ss. 203–204 i tam liczne poświadczenia z innych źródeł i opracowań). Wiek XIX to okres rozpowszechniania się nowszej końcówki -*ę* (Bajerowa, 1992, s. 60).

Końcówka -*ą* zachowała się w gwarach mazowieckich (co najmniej do lat pięćdziesiątych XX wieku), np. *kuχńǫ*, *pańǫ*, *peu̯ńǫ* (Grad-Mucowa, 1970, s. 57).

Archaiczna końcówka -*ą* pojawiła się ankietach w zdaniu 21, w wyrazie *historią*, w różnych wariantach graficzno-fonetycznych: 3, 5, 7, 9, 10, 14, 16, 20, 22, 24, 30, 42, 45, 55, 58, 59, 65, 67, 68, 69, 71, 76–80.

Ślad tej dawnej końcówki widoczny jest też w odnosowionej postaci samogłoski nosowej tylnej: *historiió* p. 48, *historio* 15, 32, 46, *historyio* 28, *Hiſtoryio* 57, *istorio* 19, *ristoriio* 18, *Ristorio* 47.

Końcówka -*ą* wystąpiła się w bierniku lp. feminatywów (obok -*ę*) u autorów w tekstach drukowanych w PLE, np. *biblią* (II 13), *drukarnią* (II 6), *na wieczerzą* (I 12) oraz w utworach Michała Kajki, np. „Po odwitaniu żona dozorcy oprowadziła **Różą** po wszystkich kątach” (Kajka, 1885, nr 2, s. 3).

Forma narzędnika lm. rzeczownika *jabłko*

Formą fleksyjną, ograniczoną do niewielkiego obszaru, jest postać narzędnika liczby podwójnej -*oma* w rzeczownikach rodzaju nijakiego. W materiałach Wenkera pojawiła się ona w jednym wyrazie (zdanie 26): *iabłkoma* p. 7, 9;

[24] Szczegółowy wykaz form znajduje się w indeksie nazw niemieckich dla czasownika ze zdania 27 – *könnt*, 28 – *dürft*, 30 – *wollt*, 31 – *müsst*.

łebkoma 6; *jebkoma* 49; *jepkoma* 27; *jebłuśkoma* 17; *iebluskoma* 28. W pozostałych kwestionariuszach zapisano końcówkę *-ami*, zgodną z polszczyzną ogólną.

Końcówka liczby podwójnej *-oma* „w drukach było tylko efemerydą szesnasto- i siedemnastowieczną, istnieje jako zupełnie pospolita rzecz w gwarach północnego Śląska, nadto też w Mazurach pruskich, np. *palcóma*, *chłopóma*, *bratóma*, *konióma*, *płotóma*" (GHJP, s. 283).

W gwarach mazowieckich w okolicach Warszawy w latach pięćdziesiątych XX wieku końcówka była notowana dla rzeczowników męskich i nijakich, np. *lasoma*, *panoma*, *udoma*, którą uznano za archaiczną końcówkę dualną, przeniesioną do liczby mnogiej (Grad-Mucowa, 1970, s. 94).

Końcówka *-ów* w dopełniaczu lm.

Końcówka *-ów* była niemal powszechna w polszczyźnie drugiej połowy XVIII w. i pierwszej połowy XIX w. (GHJP, s. 294). Szerzenie się końcówki *-ów* w deklinacji żeńskiej w języku ogólnopolskim ustało w wieku XIX. Powszechny zakres tej końcówki utrzymał się do XX wieku w wielu gwarach polskich (por. Urbańczyk, 1984, s. 45; Karaś, 2001, ss. 144–145), w tym w gwarach mazowieckich (Grad-Mucowa, 1970, ss. 76–87).

W ankietach zapisano m.in. końcówkę *-ów* (*-ow*) w dopełniaczu lm. w rzeczownikach:

- rodzaju żeńskiego: *iabłonkow* p. 31, 32, 44, 45; *Jabłąkow* 75, *jabłonkow* 11, 35, *jebłonkow* 70; *kielbasow* 26; *kiełbasow* 14; *krowów* 24, 34, 52, 59; *Ofcow* 19; *ogieckow* 50; *ojeczków* 52; *owców* 34, 71; *owčów* 24; *owiečków* 27; *owieckow* 6, 7, 12, 15, 18, 29, 43, 46, 63, 68, 74, 75, 77, 79; *owieczkow* 23, 28, 37, 38, 59, 65, 66, 67, 72, 80; *Owiečzkow* 2, *owiećkow* 42; *owieczków* 10, 69; *owieczków* 36, 48;
- rodzaju męskiego: *Tygodniow* 29; *Tygodnow* 57; *wenglow* 6; *weńgłow* 30; *węglow* 2, 4, 11, 20, 26, 34, 44, 51, 58a, 62, 70, 71, 72, 80; *węglów* 53, 54, 59, *winglów* 52; *węgłow* 45;
- rodzaju nijakiego: *głupstwow* 44, 45; *uchów* 27; *usów* 66; *uszow* 65, *uſzow* 33, *Uſsow* 47.

Końcówka narzędnika lm. rzeczownika *człowiek* (*ludzie*)

W zdaniu 40, w większości ankiet, zapisano końcówkę *-ami* (w różnych wariantach fonetycznych i graficznych) dla narzędnika lm. rzeczownika rodzaju męskiego *ludzie*. Mamy tu do czynienia z przeniesieniem końcówki instrumentalu z innego paradygmatu, tj. z odmiany rzeczowników żeńskich z tematem na *-a*, *-ja*. Nastąpiło więc wyrównanie do jednego wzorca odmiany: *ludziami* 5, 8, 10, 13, 16, 20, 22, 23, 26, 28, 30–32, 34, 38, 42, 44–46, 55, 59, 60, 63, 67, 69, 71, 72, 76, 79, *ludzami* 1, 11, 12, 18, 24, 29, 66, 74, 78, *ludʒiami* 4,

51, 61, *ludzjami* 53, *ludʒami* 15, *łudziami* 64, *lodziami* 58, *ludzamy* 57, 62, 75, *ludziamy* 9, *ludzamni* 68, 77, *ludziamni* 19, *ludziani* 3, 14, 17, 21, 40, 41, 52, 56, *ludzani* 70, *ludʒiani* 48, 61, *ludʒani* 54, *ludgiani* 50, *ludʒiany* 27, *s Ludschangi* 47, *ludziany* 73, *z ludżami* 80, *ludzianie* 6.

Tego typu proces wyrównania zaszedł w wielu gwarach, m.in. w Wielkopolsce, na Mazowszu. Późniejsze materiały z Warmii i Mazur poświadczają występowanie końcówki -*ami*. Formy z tą końcówką użył autor tekstu zamieszczonego w PLE (PLE, t. I, s. 20). Końcówkę -*ami* w tym rzeczowniku odnotował K. Nitsch (Nitsch, 1954a, s. 290 – na Mazurach wschodnich także - *ůma*) oraz badacze eksplorujący Warmię i Mazury w latach pięćdziesiątych XX w.: te *luʒamı* (Naglady, Olsztyńskie), *luʒami* (Szczytno), *luʒańi* (Tuchlin, Piskie) (SGOWMKart). Obecnie tendencja do ujednolicenia końcówki narzędnika szerzy się w polszczyźnie ogólnej[25].

Poza tym pojawiła się dawna końcówka dualna -*oma*: *ludzioma* (7), *ludʒóma* (36), *ludzoma* (37, 49), *ludząma* (43), którą również zapisano w zdaniu 5: w rzeczowniku żeńskim i nijakim: *Niedʒeloma* (4), *niedzieloma* (30), *niedʒieloma* (28), *niedʒielóma* (36) oraz męskim *tygodnióma* (48). W kilku ankietach podano końcówkę zgodną z normą ogólnopolską -*mi*: *ludzmi* (2, 25, 33, 35, 39, 65).

Składnia

Mieszanie przyimków *bez*, *przez*

W ankietach z Mazur wschodnich uwidacznia się często występujące w gwarach polskich mieszanie przyimków *bez* i *przez*[26], znane już staropolszczyźnie (por. Urbańczyk, 1946a, 1946b, ss. 96–98). W zdaniu 40 (jako tłumaczenie niemieckiego *über*) pojawia się zarówno przyimek *bez* (*beʒ*, *beš*, *bes*): p. 1, 2, 4, 6, 10, 12, 15, 17–19, 21, 24, 27–29, 31–33, 36, 37, 43, 47–49, 51, 52, 56, 61, 68, 73, 74, 77–80, jak i *przez* (*prezes*, *przes*, *prześ*, *przeš*, *przesz*, *przeź*, *prʒez*) 3, 5, 7–9, 11, 13, 14, 16, 20, 22, 23, 25, 26, 30, 34, 35, 38–42, 44–46, 50, 53–55, 57–67, 70–72, 75, 76, 78. W zdaniu 1, w którym należało przetłumaczyć niemiecki przyimek *durch*, podano m.in. *bez* 21, 28, 36, 48, 52, 60, 68, 77, 78; *bies* 49, a także *preʒ* 79, *prsches* 47, *przes* 46, *przez* 3, 9, 12, 14, 15, 37, 38, 39, 43, 54, 59, 62, 70, 75, 76, *przeź* 57. Zmieszanie *bez* i *przez* ujawniło się również w tłumaczeniu niem. *ohne* (zdanie 7): *bez* (*bes*, *beš*, *bez*, *bež*, *beʒ*, *beź*, *bies*) 1–4, 6, 8, 10–12, 14, 17, 19, 21, 23, 24, 26, 29, 30, 33–35, 40–42, 44–56, 58, 58a, 60–62, 64, 66, 68, 71–73, 75–77 oraz – tylko dwa razy – *przez* (*przeź*) 50, 57.

[25] Świadczą o tym chociażby liczne pytania do internetowych poradni językowych. Typowym przykładem szerzenia się końcówki -*ami* jest nazwa baru (do niedawna funkcjonującego) w Łomży: *Pod Koniami*.

[26] Postaci przyimków *bez* i *przez* w polszczyźnie, ze szczególnym zwróceniem uwagi na brak przegłosu, omówił Z. Stieber 1946.

Z tego zestawienia jasno wynika, że polska cecha gwarowa, jaką jest mieszanie przyimków *bez* i *przez*, silnie zaznaczyła swoją obecność, bez względu na to, jaki wyraz występował w języku niemieckim w poszczególnych zdaniach.

Z Mazur wschodnich udokumentowano w późniejszych materiałach mieszanie wymienionych przyimków – SGOWM, I s. 166: *bez* odpowiada ogólnopolskiemu *przez* i oznacza ‘przebieg drogi ruchu przecinającej wskazany obszar albo przekraczającej jakąś przeszkodę’, ‘wymiar czasu, w którym się coś dzieje’, ‘przyczynę, powód czego’. Występowanie tej cechy na Mazurach wschodnich poświadcza przykład z utworu Michała Kajki, „**Bez** pustynie, lasy, głazy” – *Ucieczka Jezusa* (Kajka, 2008, s. 83).

Wpływ niemieckich konstrukcji składniowych na polskie tłumaczenia zdań z ankiet Georga Wenkera

W kilkunastu ankietach zwraca uwagę niemal identyczne odwzorowanie modeli składniowych języka niemieckiego. Zaimportowanie niektórych z nich na grunt polski powoduje, że ekwiwalentne konstrukcje stają się tautologiczne. W przekładach zdania 14: *Mein liebes Kind, bleib hier unten stehen, die bösen Ganse beißen Dich todt*[27] i zdania 25: *Der Schnee ist diese Nacht bei uns liegen geblieben, aber heute Morgen ist er geschmolzen*[28] wystąpiły kalki niemieckiej konstrukcji wyrażającej czas przeszły, która składa się z czasownika w formie osobowej i bezokolicznika lub imiesłowu (*bleiben stehen* ‘został stać – stał’, *liegen geblieben* ‘został leżeć – leżał’)[29]:

- *zostań stojąc*: *zostań stoiąc* p. 8, 17, *zoſtąn ſtoiąc* 1, *zoſtan ſtoieč* 9, *zostań ſʒtoiąc* 15, *zostań się stoiąč* 24, 28, *zostan stoiąč* 29, *ʒostań ſtoiącʒ* 36, 48, *zostan ſtoieć* 37, *zostań stojeć* 43, *dostang sſtoyitsch* 47, *ʒoſtan ſtojeć* 51, *zostan stoic* 66, *ostaṅ stoiąc* 67, 69, *wstań stojąc* 79, *zostań stoic* 39, 80;
- *został leżąc, leżeć*: *został ležąc* 1, 2, 22, 29, 31, 32, 34, 65, *leʒąc ʒostał* 4, 15, *leząc zostay* 5, *ostał lesonc* 6, *Lezonc Został* 7, 74, *leząc został* 8, 17, 42, 50, 78, *lezyč zoſtał* 9, *leząc oſtał* 10, *lezącz ostał* 13, *lezyć został* 24, *został leząć* 30, *lezec zoſtał* 33, *leʒącʒ ʒoſtał* 36, *został leseć* 37, *lezyć ostał* 39, *został lezeć* 43, 72, *został lezyć* 35, 46, *lesitsch schostau̯* 47, *leʒącʒ ʒostał* 48, *lezącz został* 56, *zoſtał lezjc* 57, *zostal lezić* 64, *został leźyc* 66, *ležąč zoštał* 67, *leząć został* 69, *lezič się ostał* 73, *lezeč zoſtał* 75, *ostał leząc* 79, *został lezyč* 80.

Takie oddziaływanie składni niemieckiej jest poświadczone na przykład w gwarze miejskiej Poznania (Piotrowicz & Witaszek-Samborska, 2009, s. 110)

---

[27] Pol. *Moje kochane dziecko, zostań tu na dole, te złe gęsi zagryzą cię na śmierć.*

[28] Pol. *Śnieg jeszcze tej nocy u nas leżał, ale dziś rano się roztopił.*

[29] Problematykę tłumaczeń zdań z ankiet Wenkera podjęto już w artykule Rembiszewska, 2011d.

oraz w ankietach G. Wenkera w dialektach kaszubskich (Popowska-Taborska & Rzetelska-Feleszko, 2009, s. 256).

Kalką składniową, często występującą w gwarach polskich pozostających w kontakcie z językiem niemieckim, jest nadużywanie zaimków osobowych (np. *ja jestem*). W polszczyźnie dodanie zaimka nie ma uzasadnienia, jako że orzeczenie złożone syntaktycznie zawiera końcówkę osobową. W ankietach G. Wenkera wielokrotnie zapisano zaimek i formę osobową czasownika, np. w zdaniu 9: *Ja byłem* p. 3, 5, *Ja bułem* 6, 14, 21, w zdaniu 31: *Ia waz nie zrozumnie* p. 26, *Ja was nie zrozumiey* (?) 28, *Ja wasz nie rozumeiję* 66, w zdaniu 40: *Ia jechałem* p. 73.

W przekładach zdań na język polski dużą trudność sprawiały wypełniającym tłumaczenia wyrażeń przyimkowych i przyimków. Konsekwencją przejmowania modelu składni niemieckiej są dosłowne tłumaczenia połączeń z przyimkiem *von* 'od' (takie użycie przyimka notowano m.in. w gwarach ostródzkich – Harasimowicz, 1954, s. 283). O ile zdanie 34 *Das Wort kam ihm von Herzen*![30] pozwala na taki zabieg, to już kolejne wypowiedzenie z ankiety: *Das war recht von ihnen*![31] powinno skłonić tłumaczących do wyrażenia informacji o wykonawcy czynności zgodnie z zasadami polskiej składni. Nauczyciele zaś to ***von*** przy tzw. dopełniaczu posiadacza tłumaczyli jako ***od***: *od niech* p. 1, 11, 17, 24, 26, 44, 45, 50, 60, 68, 77, *od nich* 10, 22, 76, *od ngich* 47, *od niego* 2, *od nego* 49, *od was* 3, 4, 7, 21, 28, 29, 31, 32, 34, 42, 43, 52, 62, 80, *od wasz* 8, 63, 65, 71, *od wasſ* 20, 27, 30, 39, 70, 75, *od waſʒ* 36, 37, 48, *od wasey* 74, *od waz* 12, 18, 58, *od waſzčy* 9, *od waści* 14, 66, 72, *od waſci* 33, *od wasieci* 15, *od waſsiy* 73, a nawet *od Pana* 25, mimo że zaimek w zdaniu niemieckim zapisano małą literą. Ponadto, tłumaczący jako ekwiwalent przyimka *von* wybierali przyimek *z*, np. *z wasz* 5, *z was* 6, 16, 19, 38, 46, 55, *z waſs* 13, 57, 67, 69, *ʒ was* 51, *z waz* 53, 54, 56, *ʒ nas* 61, *znich* 64, *z niech* 78.

W zdaniu 11: *Ich schlage Dich gleich mit dem Kochlöffel um die Ohren*, *Du Affe*![32] podano różne odpowiedniki przyimka *um* w wyrażeniu *um die Ohren*. Tu wielość wariantów bierze się z polisemii przyimka *um*, który oznacza m.in. 'wokół', 'około', ale poza tym też 'o', 'za', 'po'.

Najpewniej wpływowi języka niemieckiego można przypisać przykłady:

- ***obkoło***: *obkoło uchów* 27, *obkoło usów* 66, *opkouo Uſsow* 47;
- ***około***: *około uſʒu* 15, *około uszow* 65, *około uſzow* 33;
- ***wkoło***: *w koło uſzy* 9, *wkoło uszy* 12.

Natomiast użycie innych przyimków może stanowić miejscową innowację, niezależną od wpływu języka niemieckiego:

- ***między***: *między uſzy* 10, *między uszy* 13, 22, 43, *miedzy uszy* 7, 28, *miedzi uszy* 24, *miedʒy uſʒy* 36, 37, 48, *miedzi uſzi* 72;
- ***bez***: *bez uszy* 11, 26, 46, 52, 56, 68, 77, 80, *bez Uſzy* 29, *bez uſzy* 2, *bez usy* 6, 18, 21, 63, *bes usy* 74, *bez uſy* 1, *bes usi* 19, *bez usſi* 60, 62, *beź łep* 55;

---

[30] Pol. To *słowo wyszło mu od serca*.

[31] Pol. *To było słuszne z waszej strony*, dosł. *od was*.

[32] Pol. *Uderzę cię po uszach tą warząchwią, ty małpo*!

- ***przez***: *przez usy* 14, *przeź uszy* 23, *przez uszy* 31, 71; *przez Uszj* 57, *przez ucho* 67;
- ***za***: *za uszy* 17, *za usy* 79;
- ***na***: *na uszy* 49.

W zdaniu 17 *die Kleider* ***für eure Mutter*** *fertig nahen*[33] i 32: ***für mich*** *auf meinem Tische*[34] występuje przyimek z biernikiem *die Präpositionem mit Akkusativ*. Aby w tłumaczeniu na polski zachować formę przypadka zgodną z niemieckim, zamieniono przyimek *dla* na *przed*:

- ***przed matke*** 6, 9, 14, 18, 19, 21, 27, 29, 31, 32, 38, 51, 66, 74, 75, *przed matkè* 64, *prʒed matke* 15, 48, 54, *prsched Matke* 47, *przed matkie* 11, 12, 24, 26, 44–46, 53, 56, 57, 62, 67, 68, 69, 71, 77, *prʒed matkie* 61, *przed matka* 17, *przed Matki* 49, *przed matko* 10, 33, 58;
- ***przede mnie***: *przedemie* 10, 17, 25, 27, 34, 37, 44, 45, 50, 53, 62, 68, 70, *przede mie* 7, 14, 21, 43, 46, *przedemnie* 28, 31, 52, 74, *przedemię* 55, 56, 66, 71, *prʒedemie* 36, 51, 79, *przeddemie* 75, *przędemie* 6, *przede mię* 12, *przedemno* 8, 49, *prʒed mie* 48, *prʒede mie* 54.

Przyimek *przed* 'dla' pojawia się w gwarach polskich, gdzie nastąpiło oddziaływanie języka niemieckiego. Na mapie 1027 *Atlasu językowego Śląska*, obrazującej zróżnicowanie przyimka *dla* wyróżnia się duży areał formy *pšet*, *pʳšet* na Śląsku Opolskim (AJŚ, t. VI, cz. 1). H. Górnowicz w słowniczku dialektu malborskiego wyodrębnia znaczenie *przed*, które ma zastępować konstrukcję z *dla* + dopełniacz (Górnowicz, 1974, s. 76). W *Słowniku gwar polskich* Jan Karłowicz odnotował *przed* jako 'dla' tylko z pracy Jana Sembrzyckiego , a więc z Mazur (SGPK, t. IV, s. 368). Przyimek *dla* 'przed' pojawia się w poezji Michała Kajki: „Tam **przed** panica / i **przed** panienki / Przyniósł sukienki" – *Sierota* (Kajka 2008: 45). Takie znaczenie dla omawianego przyimka poświadcza SGOWM, gdzie pod hasłem *krowiniec* zamieszczono cytat: *pšet końe to stajńa* (SGOWM, t. III, s. 337). W tekstach gwarowych spisywanych w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku we Frejtach (pow. szczycieński) oraz Piszu znajduje się *przed* w znaczeniu 'dla' (Nitsch, 1955, s. 63, 67). K. Nitsch w przypisie 23. do tekstu gwarowego z powiatu ostródzkiego (dialekt nidzicki) – *pšet kóńika moi̯ygo* zamieścił adnotację „'dla', pomieszanie niem. *für* i *vor*" (Nitsch, 1955, s. 59). Słuszność tego stwierdzenia potwierdza informacja w słowniku pruskim, gdzie podano, że w gwarach zazwyczaj trudno rozróżnić przyimek *für* od przyimka *vor* i zilustrowano przykładem *mich ekelt für Würmer* 'brzydzę się robakami, dosł. mam obrzydzenie dla robaków' (PrWrtb, t. II, s. 207). Przy haśle *vor* podano m.in. wymowę *fę̄r* (PrWrtb, t. VI, ss. 466–469), zatem trudność rozróżnienia polega chyba na podobnym brzmieniu.

Pod wpływem niemieckim użyto zaimka wskazującego w formie mianownikowej zamiast dopełniacza w połączeniu *Ich will* ***es*** *nicht* (*tego nie*

---

[33] Pol. *skończyć szycie ubrania dla swojej matki* (*swojej matce*), dosł. *ubranie dla swojej matki gotowe uszyć*.

[34] Pol. *dla mnie na moim stole*.

chcę) – zdanie 10: *Ja to nięchce* p. 4, *Ia to niechce* 11, 12, 46, 66, *Ia chce to nieczinić* 15, *Ia to niechcze* 49, *Ia niechce to* 64, *Ja to niechce* 54, 60, 68, *Ja to niechcę* 69, *to niechce* 77, *to nie chce* 78, *tą niechcze* 79.

Rezultat mechanicznego tłumaczenia wyrażeń przyimkowych uwidacznia się w niektórych ankietach – w zdaniu 17, połączenie *mit der Bürste* 'szczotką, dosł. ze szczotką' w wersji polskiej zapisano z przyimkiem: *z czotko czysto zrobić* 8, *z ſzczotką wyczyścić* 10, *z cotką cysto zrobiła* 21, *z scotką wyczyścić* 23 oraz w zdaniu 11: *mit dem Kochlöffel* 'warząchwią dosł. z warząchwią' – *z warząchą* 10, *s warschongcho* 47.

Kilku nauczycieli użyło *do* zamiast *na* w tłumaczeniu bezprzyimkowego połączenia niemieckiego *beißen Dich* ***todt*** w zdaniu 14 – *do śmierči* 2, *do śmierćy* 4, *do śmierci* 5, 10, 29, 36, 48, 69, *do smiercy* 9, *do smnerći* 18, *do śmierči* 24, *do smierci* 33, 38, 67, *do smierczy* 68, 77, *do Smircie* 75.

Ze skalkowaniem niemieckiej struktury mamy do czynienia w tłumaczeniu *rein machen* – *oczyścić*, dosł. *czystym zrobić* w zdaniu 17: *czysto zrobić* 5, 8, 17, 29, 53, 66, 68, 77, *čzyſto zrobyč* 9, *cʒysto ʒrobic* 15, *czysto zrobic* 31, 32, *czysto zrobiedz* 18, *czysto robić* 24, *czyſto zrobič* 33, *cysto zrobić* 39, *cʒyſto ʒrobić* 48, *cisto robjitć* 49, *cʒisto zrobić* 51, *cyste zrobic* 64, *zisto zrobiła* 19, *cysto zrobiła* 21, *czysto zrobiła* 58, *czystą zrobiła* 60.

Język niemiecki zaznaczył swój wpływ również w konstrukcjach *potrzebować* + bezokolicznik. Zamiast odpowiednika czasownika modalnego *móc* pojawia się w zdaniu 28. tłumaczenie czasownika *brauchen*: *Ihr dürft nicht solche Kindereien treiben*. (*Nie możecie takiej dziecinady* (*takich głupstw*) *robić*). Nauczyciele zapisywali więc: *nie potrzebuieta* 33, *niepotrzebueta* 75, *nge brukuetta* 47, *nie brukuieta* 50, *niebrukuieta* 56. Taki zabieg składniowy stosowano w XIX-wiecznych utworach stylizowanych na język niemiecki (Brzezina, 1989, s. 158).

Interesująco przedstawia się sprawa tłumaczenia połączenia wyrazowego w zdaniu 23 *haben Durst* 'mieć pragnienie'. W kilku kwestionariuszach skalkowano konstrukcję niemiecką: *mam pragnienie* p. 5, *mam pragnionczke* 13, *mami Praggngonske* 47, *mami pragniącʒe* 63, *mami pragnǫcke* 49, *mamy pragnącke* 42, *mamy pragnączke* 62, *mamy pragniącke* 15, 31, 32, 33, 39, 43, 55, 67; *mamy pragniąckie* 17, 24; *mamy pragniączke* 70, *mamy pragniączkę* 69, *mamy pragniączkie* 37, *mamy pragniączkię* 80; *mamy pragniącʒke* 36, 48, *mamy pragniene* 28; *mamy pragnienie* 2, 3, 7, 26, 34, 60, 74, 76, 78; *mamy pragniončkie* 9, *mamy pragnosc* 25.

Warto także zwrócić uwagę na swoiste pułapki, które mogą wynikać z synchronicznego spojrzenia na XIX-wieczny materiał.

Odnosi się to do wymienionego wyżej połączenia *haben Durst* 'mieć pragnienie'. Z punktu widzenia współczesnego użytkownika języka zapisy: *pragniem* p. 8, 12, 21, 44, 45, 65, 79, *pragniemy* 1, 10 oraz *pragniem pić* 54 w znaczeniu 'mamy pragnienie; chce nam się pić' mogą sugerować hiperyzm wobec niemieckich *Hunger haben* 'mieć głód – być głodnym'. Jednak trzeba pamiętać, że w wieku XIX, a także jeszcze na początku XX, czasownik *pragnąć*

oznaczał ‘bardzo chcieć pić, być spragnionym’ (SJPDor, w którym cytaty z Adama Mickiewicza, Juliusza Słowackiego, Stefana Żeromskiego), a więc wybrany przez nauczycieli ekwiwalent był zgodny z polszczyzną ogólną.

W 4 ankietach zapisujący posłużyli się kalką niemiecką w tłumaczeniu zdania 22 z zaimkiem nieokreślonym (*Man muß laut schreien*...), gdzie została użyta forma nieosobowa czasownika: Muśi **głośno wołano być**, p. 50; Muszy **być głosno wrzescano** 68; Muszy **być głosno wrzeszczano** 77; Musi **być głośno wrzescano**, gdyz on nam nie zrozumieie 78. Takie struktury przypominają niemieckie konstrukcje bierne z czasownikiem modalnym.

Podobnej konstrukcji (ale z formą osobową czasownika *być*) użyto w informacji prasowej zamieszczonej w „Pruskim Przyjacielu Ludu”: „Dla rodzicow i dla guwernerow **pisano będzie**”, „Z Poznania **będzie pisano**” (1863, nr 1, s. 4).

Konstrukcję *Habt ihr* (...) *gefunden* w zdaniu 32 przetłumaczono m.in. jako *Nimata Znalesc* p. 74, *Nimata znalezioną* 30. Są to dosłowne tłumaczenia, gdzie niemiecki czasownik posiłkowy *habt*, stanowiący element składowy niemieckiego czasu przeszłego *habt gefunden* przetłumaczono jako oddzielny czasownik *haben* ‘mieć’. Może to dowodzić słabej znajomości języka niemieckiego osób tłumaczących.

Pod wpływem języka niemieckiego, w którym w jednym zdaniu nie występuje podwójne przeczenie, pojawiła się konstrukcja w zd. 10 (*Ich will es auch nicht mehr wieder thun*!): *Ja az nygdy to chce czynić* (p. 73).

Leksyka

Cale ‘w całości’

Przysłówek *cale* w materiałach Wenkera odnotowano (w zd. 6) w znaczeniu ‘w całości, całkiem, zupełnie’: *cale* 14, 20, 29, 31, 32, 40–42, 44, 45, 49–52, 54, 58, 61, 66, 72, 74, 76, 80; *zale* 47; *calę* 30; *czale* 12, 24, 28, 37, 53, 77, 79; *cʒale* 36, 48; *čale* 9, 27; *czałe* 68, 70.

Znaczenie to utrwala stan dawnej polszczyzny. Przysłówek *cale*, *czale* ‘w całości’ jest w SStp I 212. Dla *cale* SPXVI III 114–115 ma bardzo bogatą dokumentację. Łącznie 202 przykłady: 1. ‘całkowicie, w całości, nie w częściach, bez reszty’ (19); 2. ‘zupełnie, kompletnie, bez wyjątku; dobrze, doskonale, słusznie, bez zarzutu, w najwyższym stopniu’ (133), w tym 5 zwrotów i 9 wyrażeń; 3. ‘bez uszkodzenia, bez uszczerbku, w stanie nienaruszonym, bez skazy’ (45) oraz zwroty, wyrażenia i szeregi. Poza tym: Trotz 1764 (*cale*, *wcale*), Linde, SWil, SWar, SJPDor (*cale*). Liczne poświadczenia *cale* w powyższym znaczeniu można znaleźć w tekstach polskich z XVII i XVIII w. (por. Korba) oraz np. w utworach XIX-wiecznego pisarza Tomasza T. Jeża (Doroszewski, 1949, s. 109).

Przysłówek ten był powszechny na Warmii i Mazurach i w latach późniejszych: Chludzińska, 1964, s. 136, SGOWM, t. I, s. 265 (ilustracje cytatowe

m.in. ze wsi Gąski Oleckie, Wieliczki), Nitsch, 1960, s. 302 (Szczecinowo, pow. ełcki). Według SGP, t. III, s. 317 *cale* jako 'całkowicie, zupełnie' występuje przede wszystkim na Mazurach, Suwalszczyźnie, sporadycznie w Małopolsce południowo-zachodniej i na Kaszubach. Jest to więc archaizm semantyczny, głównie północnopolski.

Ciasto

Niemiecki wyraz *Kuchen*, występujący w zdaniu 6. ma odpowiedniki zarówno polskie: *kołacz*, *bułki* (tylko w p. 2), *ciasto* (p. 65), jak i będące zapożyczeniami z niemieckiego: *flady*, *kuchy*.

Ogólnopolski (dziś już archaiczny) ***kołacz*** (psł. *kolačь* od **kolo* 'koło', podstawowe znaczenie 'pieczywo w kształcie koła' SSE, t. II, ss. 363–364) sytuuje się głównie we wschodniej części badanego terenu. Zapisano go w postaci niezmazurzonej: *kołacz* 35, *kołacze* 3, 14, 16, 17, 28, *kołaczę* 67, 69; *kołacʒe* 36, 48; *kolacze* 64; *kołačę* 20 oraz zmazurzonej: *kolace* 34; *kołace* 6, 10, 23, 40, 41, 66, 71, 78; *Kółace* 4; *kołac* 42; *kołacę* 61, *kołacię* 73.

Wyraz ten pojawia się w przysłowiu mazurskim, co niewątpliwie świadczy o dobrym zakorzenieniu w omawianej gwarze: „Kto ma chleb, niech nie szuka **kołaczów**" (Frischbier, 1865, s. 299). Użyła go także E. Sukertowa-Biedrawina opisując mazurskie przyjęcie weselne we wsi Murawki w powiecie działdowskim: „Podano najpierw kawę z **kołaczami** różnych gatunków, potem rozlewano jabłecznik [...]" (Sukertowa-Biedrawina, 1947, s. 17).

Obecnie następuje powrót do obiegu komunikacyjnego wyrazu *kołacz* przez odrodzenie się regionalnych tradycji kulinarnych. Jest on kojarzony głównie ze Śląskiem, tam występuje przede wszystkich z *a* ściśnionym i oznacza każde ciasto (por. np. przepisy w śląskiej książce kucharskiej – *kołocz weselny*, *k. z jabłkami*, *k. z kokosem* – Łabońska, 1990, *kołocz z posypką* – Czarkowska, 2011, s. 35). W cukierniach śląskich są sprzedawane *kołacze ze śliwkami*, *kołacze z makiem*, *kołacze z jabłkiem* itd[35]. Poza tym, nazwa *kołacz* pojawiła się na Liście produktów tradycyjnych Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju z różnych miejsc Polski: *kołacz jurajski*, *jodłownicki kołacz z serem* (województwo małopolskie), *kołacz z jagłami* (woj. lubelskie), *rzeszowski kołacz weselny* (woj. podkarpackie) i *kołocz śląski* (woj. opolskie), *kołocz /kołacz międzyrzecki*, *k. weselny cieszyński*, *k. weselny śląski* (woj. śląskie).

Wyraźną przewagę frekwencyjną ma wyraz ***kuch***, ***kuchy*** (lm.), który występuje właściwie na całym badanym obszarze: *kuchy* p. 1, 5, 8, 9, 12, 13, 22, 25, 33, 38, 46, 49, 50, 52–54, 56, 57, 63, 70, 76, 79; *kučhy* 27; *kuchi* 11, 15, 18, 19, 21, 24, 26, 29–32, 37, 39, 43, 44, 45, 47, 51, 55, 58, 59, 60, 62, 68, 74, 75, 77, 80, 72; *kuch* 7.

---

[35] Nazwy spisane w cukierni Miód Malina w Bielsku-Białej, w styczniu 2019 r.

Jak widać, rzeczownik niemiecki[36] przeniknął do gwary polskiej – z tym że w liczbie pojedynczej został pozbawiony niemieckiego wykładnika formalnego, a w liczbie mnogiej dodano polską końcówkę fleksyjną. Wyraz ten jest pożyczką niemiecką, od wieków zadomowioną w polszczyźnie. Od XVI w. był używany w znaczeniu ‘mała ilość substancji przeznaczonej do spożycia najczęściej o kształcie okrągłego lub owalnego placka’ oraz ‘wytłoki z roślin oleistych sprasowane w postaci okrągłego placka’ (SPXVI w., t. XI, s. 528). Pochodzi on od śrwniem. *kuch* || *kuche*, dziś *Kuchen* ‘placek, ciasto’ (SSE, t. III, s. 303). W Polsce nazwa zachowała się w gwarach na znacznym terytorium.

W publikacji *Mazury*. *Słownik stronniczy, ilustrowany*, w haśle o gwarze mazurskiej (napisanym zresztą przez niejęzykoznawcę – Jerzego Marka Łapę) znalazł się wyraz „**kucha** – ciasto” jako przykład germanizmu powszechnego na Mazurach (Mierzwa, 2008, s. 55). Potwierdzenie obecności tego wyrazu można znaleźć w książce o kuchni mazurskiej, gdzie podano przepis na *kuch z kruszonką migdałową* (Hańska, 2010, s. 72).

Poza Mazurami, Warmią, Ostródzkiem (SGOWM, t. III, s. 369, z Ostródzkiego także Harasimowicz, 1954, s. 278) była notowana na północy Kurpi[37]: *kuch*, lm. *kuchy* ‘słodkie ciasto drożdżowe, świąteczny placek (Niksa, 2018, t. I, s. 264), na Mazowszu na północno-zachodnim skrawku w okolicy Mławy (AGM, t. VI, m. 294, s. 133–134) oraz w Wielkopolsce, na Pomorzu południowym i Kaszubach (MSGP, s. 117). Ponadto na Kaszubach znany jest *drożdżowi kuch* (Gòłąbk, 2005, s. 94), *kučerkuχ* ‘słodkie ciasto drożdżowe z kruszonką, czyli posypane przed upieczeniem grudkami z mąki, masła i cukru’ (Sychta, t. VII, s. 140). Na jednej z kulinarnych stron internetowych zamieszczono przepis na kaszubskie ciasto drożdżowe z kruszonką i lukrem – „Młodzowy **kuch** z kruszonką i glancem” (www_3).

Wyraz *kuch* – w dawniejszym znaczeniu – ‘wyciśnięte nasiona roślin oleistych [...] uformowane w płaski placek, stanowiące wartościową paszę dla bydła i nierogacizny; makuch’ zamieszcza *Słownik zapożyczeń niemieckich w polszczyźnie* (Łaziński, 2009, s. 115). PrWrtB, t. III, ss. 644–646 notuje *Kuchen* ‘Gebäck – pieczywo, ciasto’ jako powszechne w Prusach z bogatą dokumentacją materiałową, m.in. w postaciach fonetycznych *kuxe*, *kuaxa*.

Obecnie nie brakuje poświadczeń tego wyrazu z różnych regionów Polski. Na przykład wyraz *kuch*, jako charakterystyczny dla mowy mazurskiej, ale obcy polszczyźnie przybyszów z Kresów Wschodnich, pojawił się w opowiadaniu z elementami gwarowymi Maryny Okęckiej-Bromkowej *Historia familii z Marciszek*:

> – Ech, Trudzia, u ciebie kawa na co dzień tak smakuje ani u nas na Wielkanoc, kiedy mamuśka bywa, kołaczy napiecze,

---

[36] O wyrazie *kuch* zob. także Rembiszewska, 2015, s. 234.

[37] Słownik kurpiowsko-polski dostępny online (http://www.zwiazekkurpiow.pl/slownik/kurppol.htm) nie notuje wyrazu *kuch*.

– Kołaczy? – zdziwiła się matka.
– Znaczy po naszemu **kuchów** – Trudzia podpowie [...]
– Kołacz czy **kuch** to samo, byle słodkie i od jajek żółciusieńkie (Okęcka-Bromkowa, 1999, s. 411).

Tego wyrazu jako elementu konfrontacji dwóch zasobów leksykalnych (gwary rosyjskiej i gwary mazurskiej) użyto w tytule reportażu (i w dialogu w tym tekście) – *Tylko czaj i kuch*. Małgorzata Szejnert, pisząc o Wojnowie na Mazurach i tamtejszym klasztorze mniszek starowierskich, przywołuje dialog dwóch kobiet:

– Cóż ja podam gościom jak przyjdą z molenny? – szepce profesorka, która właśnie pochowała ojca w Wojnowie.
– Aj, sierdieczko, sam czajok i **kuch** (Szejnert, 2002, s. 155).

Reportaż kończy się zdaniem w całej krasie ukazującym mieszankę językową Mazur wschodnich:

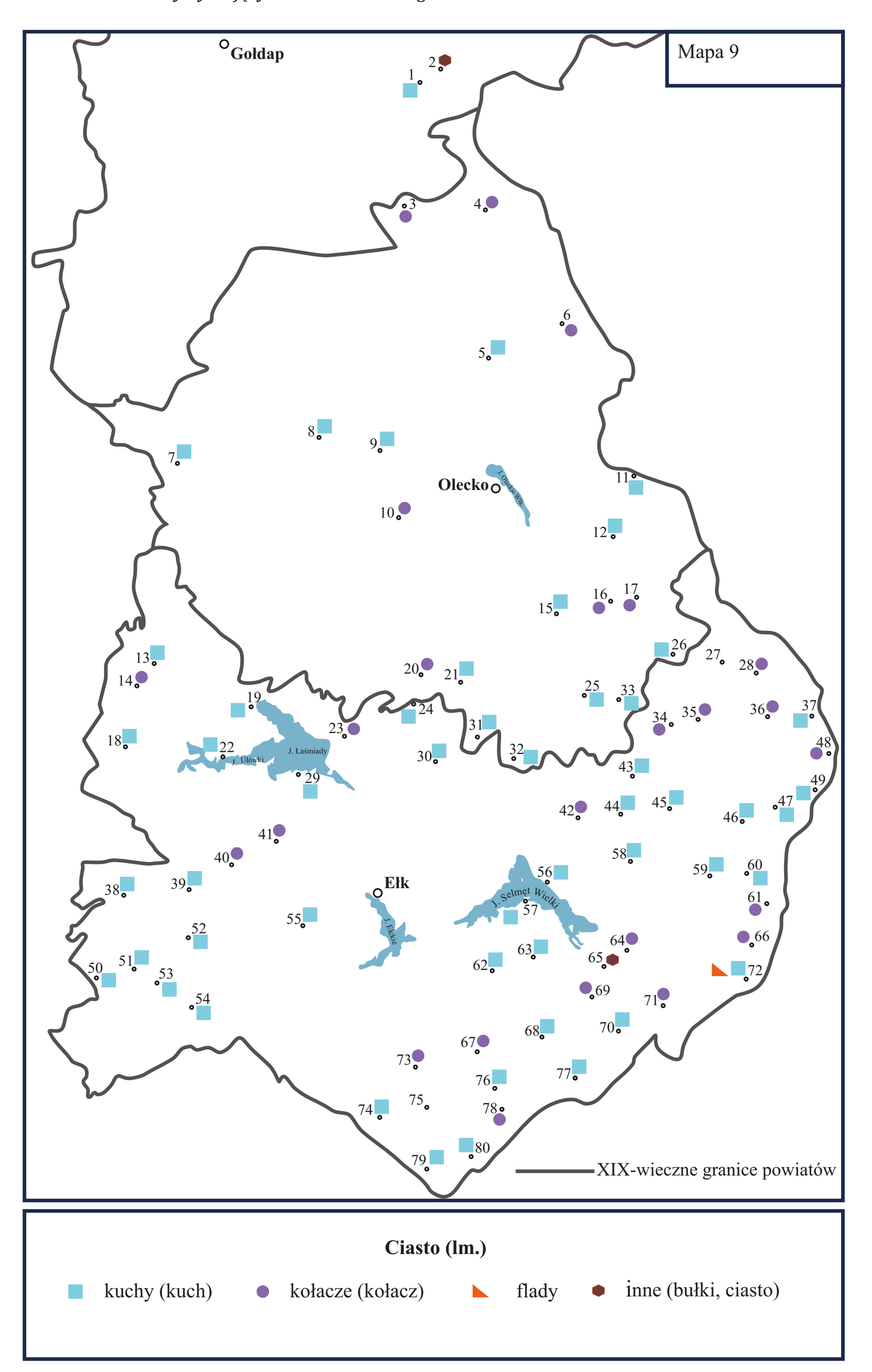
Kuch już upieczony. Przygotowane taski i czajok madras (Szejnert, 2002, s. 164).

Autorka przepisu na *kuch*, czyli ciasto drożdżowe „O **kuchu**, czyli cieście drożdżowym, tradycyjnie obecnym w domu warmińskim i mazurskim, a także w całych Prusach" podaje cytat z książki ks. Walentego Barczewskiego „Kiermasy na Warmii": „**Kuch**, czyli warmińska drożdżówka" (www_2).

Ta pożyczka niemiecka ma szerszy zasięg w Słowiańszczyźnie. Do ukraińskiego dostała się za pośrednictwem polskim – *кýха* ‘rodzaj ozdobnego ciasta' (ESUM, t. III, s. 164). W ukraińskich przepisach kulinarnych pojawia się jako przykład klasycznego niemieckiego ciasta – drożdżowego z kruszonką. W białoruskim *кýхан* oznacza ‘niewielką bułkę nadziewaną cebulą' (ESBM, t. V, s. 174). Notowano ją również w gwarach słowackich *kuch*, *kucheň*, *kúchon* ‘ciasto' (Stolična-Mikolajová & Nováková, 2012, s. 483), w tym w Gemerze (środkowo-południowa Słowacja) *kúcheň*, *kúchňa* ‘okrągłe ciasto' (Orlovský, 1982, s. 152), na Szaryszu (północno-wschodnia Słowacja) *kuch* ‘rodzaj wysokiego ciasta' (Buffa, 2004, s. 140), ‘ciasto drożdżowe' (SSN, t. I, s. 901), na Spiszu (wschodnia Słowacja) *kúch* ‘ciasto drożdżowe' (SSN, t. I, s. 901).

W punkcie 72 obocznie do *kuchy* zapisano wyraz ***flady***. Jest to zaadaptowane niemieckie dialektalne *Fladen* ‘płaski placek z żytniej mąki pieczony w piecu; płaskie ciasto z mąki żytniej lub pszennej pieczone na blasze' (PrWrtB, t. II, ss. 56–57, por. SEK, s. 127). Posłużono się zbliżonym semantycznie rzeczownikiem, związanym z drugim znaczeniem nazwy z języka wyjściowego, by uniknąć powtórzenia wyrazu niemieckiego. Użyto w ten sposób nieidentycznego semantycznie ekwiwalentu. Nie jest to jednak zapożyczenie doraźne, mamy tu do czynienia z zawężeniem znaczenia, które utrwaliło się w polskiej leksyce dialektalnej.

Flada ‘placek' odnotował SWar, t. I, s. 750 z cytatem bez lokalizacji: „Uprasam o pół **flady**, kołace".

Mapa 9
Gołdap
Olecko
Ełk
J. Łaśmiady
J. Ułówki
J. Selmęt Wielki
J. Ełckie
XIX-wieczne granice powiatów
Ciasto (lm.)
kuchy (kuch)
kołacze (kołacz)
flady
inne (bułki, ciasto)

Wyrazy ten znany jest gwarom na północy Polski. Nazwa *flada* ‘różne rodzaje ciasta; najczęściej słodkie ciasto z mąki pszennej; sporadycznie także o podpłomyku’ ma poświadczenia we wschodnich i środkowych Mazurach (powiaty: mrągowski, ełcki, piski) oraz na Warmii (pow. olsztyński) (SGOWM, t. II, s. 213). W kwestionariuszach Wenkera z powiatu szczycieńskiego zapisano *flady*, z mrągowskiego (jako formalne deminutivum) *fładka*, *fladki*, giżyckiego *fladki*. W SGP, t. VIII, s. 557 *flada* ‘rodzaj placka, najczęściej z mąki pszennej, także o podpłomyku’ podano lokalizację za SGOWM oraz za *Słownikiem* Sychty, w którym zanotowano również porównanie *Cvardi jak svėži flåda* – ‘miękki’. Sychta w *Słowniku* podaje formę *flåda* i definiuje jako ‘ciasto drożdżowe w postaci ślimaka’ (Sychta, t. VII, s. 65, por. także SEK, t. II, s. 127).

Zachował się omawiany wyraz w pieśni przytoczonej przez urodzonego w latach osiemdziesiątych XIX wieku mieszkańca Mazur: „To nama bardzo smacnych **flàtków** napsiekła” (Gębik, 1959, s. 83).

Fladen ‘placek’ odnotowano w słowniku pruskim, gdzie występowanie tej nazwy określono jako powszechne w całych Prusach (m.in. w postaci *flǭdə* PrWrtB, t. II, ss. 56–57). Wyraz ma etymologię praindoeuropejską, pochodzi od **plāt*- ‘rozszerzać’, ‘szeroki’, ‘płaski’ (Kluge EW[22], s. 269).

Chwila

Niemieckie *Augenblickchen* ‘chwileczka’, zapisano w zdaniu 27. ankiety G. Wenkera. W odniesieniu do omawianego wyrazu mamy w większości do czynienia ze ścisłą ekwiwalencją semantyczną. Mimo że w niektórych przypadkach istnieje dość luźny związek znaczeniowy, to jednak wszystkie polskie odpowiedniki zawierają element oznaczający krótkotrwałość, chwilowość, małą ilość.

Całkowita ekwiwalencja leksykalna wystąpiła w nazwie *chwilka*, która jest dokładnym odpowiednikiem niemieckiego *Augenblickchen*. Zapisano ją w różnych wariantach fonetycznych, obrazujących zmiany związane z wymową, znamienne dla poszczególnych gwar. Jedną z przyczyn przekształceń jest asynchroniczna artykulacja spółgłosek wargowych miękkich, charakterystyczna dla omawianego terenu. W wyniku asynchronii nastąpiło usunięcie głoski *f́*, pozostała zaś głoska szczelinowa: *chilke* p. 14, 18, 49, 54, 70; *chilkę* 40, 41, 52; *chilkie* 30, 61; *chiuke* 47; *chylke* 73; *chylecke* 21. Inne uproszczenie polega na zachowaniu labiodentalnej spółgłoski zmiękczonej: *fileckie* 74.

Wyraz *chwila* (*chwilkę*) pojawia się z *ł* zamiast *l* (*chwiłke* 58, *chiłke* 66). Ta wymiana może mieć zleksykalizowany charakter, gdyż w ankietach obserwujemy ją tylko w wymienionym wyrazie. Postaci *chwiłka* i *chwiłeczka* (obok *chwilka*, *chwileczka*) mają poświadczenia z XVI w.: *chwiłka* Marcin Siennik *Lekarstwa doświadczone* (1564), Łukasz Górnicki *Dworzanin* (1566), Andrzej Frycz Modrzewski *O poprawie Rzeczpospolitej* (1577), Piotr Skarga *Żywoty świętych* (1579) (SPXVIw., t. III, s. 375); *chwiłeczka*, *na małą chwiłeczkę* Melchior Pudłowski *Fraszki* (1586) (SPXVIw., t. III, s. 376).

We współczesnych gwarach, jak podaje atlas gwarowy K. Dejny, na północy postać *χf́i̯u̯ka* nadal występuje jedynie na Warmii (trzy miejscowości) i na Mazurach w okolicach Giżycka (jedna wieś) (AGP, t. II, m. 39). Według SGOWM, t. I, s. 320 postaci z *chiu̯-* pochodzą z Giżyckiego i Mrągowskiego. Z kolei SGP I 187 typ *chwiłka* lokalizuje na większym obszarze: w Małopolsce wschodniej, Wielkopolsce, na Mazowszu zachodnim, a także na północy. W komentarzu do AJK (źródło to uwzględnia SGP) znajdujemy uszczegółowienie zasięgu północno-zachodniego. Wymieniono tu formę *chwiłka* (w różnych wariantach fonetycznych), znaną na Krajnie, na Kociewiu i w Borach Tucholskich oraz *χvi̯óu̯ka*, *χvi̯uu̯ka*, odnotowane w dialekcie malborskim i na prawym brzegu Wisły (AJK, t. XIV, m. 670, cz. II, s. 110).

Wyraz *okamgnienie*[38] p. 2, 6–8, 11, 15, 16, 24, 26, 34–38, 43, 46, 48, 53, 67, 69; *okamgniėnię* 55, należący do polszczyzny ogólnej, w przypadku tłumaczenia ankiet Wenkera to kalka z języka niemieckiego, na którą składa się dokładne tłumaczenia dwóch części składowych nazwy *Augenblick*: *das Auge* ‘oko’ (lm. *Augen*), *der Blick* ‘spojrzenie, wzrok (w chwili patrzenia)’. Warto zwrócić uwagę na niektóre zapisy sugerujące występowanie w omawianych gwarach asynchronicznej wymowy spółgłosek wargowych miękkich. Jak wcześniej wspomniano, litera *g* w polszczyźnie mogła oznaczać *j*, co w rezultacie dało skojarzenia z miękką wymową *m*, stąd formy typu *okamnienie* 12; *okamienie* 50, 65, 68, 77; *w okamienie* 13.

Uznaję w odniesieniu do tego XIX-wiecznego źródła *okamgnienie* za kalkę, jednocześnie zastrzegając, że połączenia: *oka mgnienie*, *mgnienie oka* już w XV w. były znane i oznaczały właśnie ‘czas potrzebny na mrugnięcie okiem, chwilka’, a wskazywały raczej na źródłosłów słowiański (SStp, t. IV, s. 190). Tę strukturę zachowuje, odnotowany w Opoczyńskiem (na pograniczu Mazowsza i Wielkopolski), wyraz *oczymgnienie* ‘krótki czas, krótko, szybko, w mgnieniu oka’ (Cygan, 2018, s. 209). *Okamgnienie* (uznane przez autorów monografii za wyraz książkowy) notowano na Warmii i Mazurach w latach pięćdziesiątych XX wieku w powiatach mrągowskim, nidzickim, olsztyńskim, ostródzkim, reszelskim (Kupiszewski & Węgiełek-Januszewska, 1959, ss. 42–43).

Różnorodność postaci tej nazwy to niekiedy konsekwencja prób oddania za pomocą grafii rozmaitych cech fonetycznych (na przykład znanego językowi niemieckiemu wzdłużania samogłosek krótkich w wygłosie). Postać *okamgnienia* to może efekt skojarzenia zapisu w niemieckim wymowy głoski *e* jako *a* (spółgłoski półotwartej przedniej niezaokrąglonej). Skoro w polskiej ortografii nie ma umlautów, oddano ją przez *a*.

Kilka zapisów uwidacznia inny rezultat wpływów języka niemieckiego, gdzie dźwięczność i bezdźwięczność głosek nie jest cechą dystynktywną, a więc opozycja *k* : *g* nie stanowi opozycji fonologicznej, stąd podano: *o***g***amgnienia*, *o***g***amgnienie*. Niewątpliwie wchodzi tu w grę sprawa grafii.

---

[38] O wyrazie *okamgnienie* i współrdzennych w ankietach G. Wenkera z obszaru Mazur i Warmii czyt. Rembiszewska, 2011c.

Płynność ortografii polskiej i niemieckiej ujawnia się w odniesieniu do innych nazw. Na przykład rzeczownik zapisano wielką literą: *Okamgnenia*.

Pozostaje jeszcze kwestia formy zdrobniałej *Augenblickchen* ‘chwileczka’ utworzonej od *Augenblick* ‘chwila’ z charakterystycznym sufiksem deminutywnym -*chen* (por. niem. *das Häuschen* ‘domek’, *das Hündchen* ‘piesek’, *das Schwesterchen* ‘siostrzyczka’). W kilku zapisach pojawiła się kalka strukturalna, ale niedokładna, gdyż element -*nie* zastąpiono przyrostkiem zdrabniającym -*ko* (*ka*): *okamgnięka*, w tym z rozszerzonym sufiksem -*eczko* (-*eczku*): *okamgnienieczku*.

Chęć zaznaczenia elementu zdrabniającego znalazła uzasadnienie w kilku innych nazwach (w różnych wariantach fonetycznych i ortograficznych) utworzonych od *trochę* (*trochę* 60, 76; *troche* 62), gdzie dodano sufiksy deminutywne z podstawowym -*k*- do podstaw zawierających znaczenie ‘mało, niewiele, coś niewielkiego’. Nie mają znaczenia temporalnego, jedynie konotują treści ‘nieduża ilość, ‘w pewnym stopniu’ itd.: *trochecze* 57, *troseckę* 42, *troske* 19, *troszeczkie* 44, 45, *troszke* 56, *trozke* 64.

SGOWM odnotowuje: *chwileczka* i *chwilka* (na całym obszarze), *chwiułka* (Warmia – Olsztyńskie, Mazury – Szczycieńskie) (SGOWM, t. I, s. 320) oraz *kruszynka* ‘chwileczka’ (Olsztyńskie, Mrągowskie, również w pieśniach ze Szczycieńskiego i Giżyckiego) (SGOWM, t. III, s. 344).

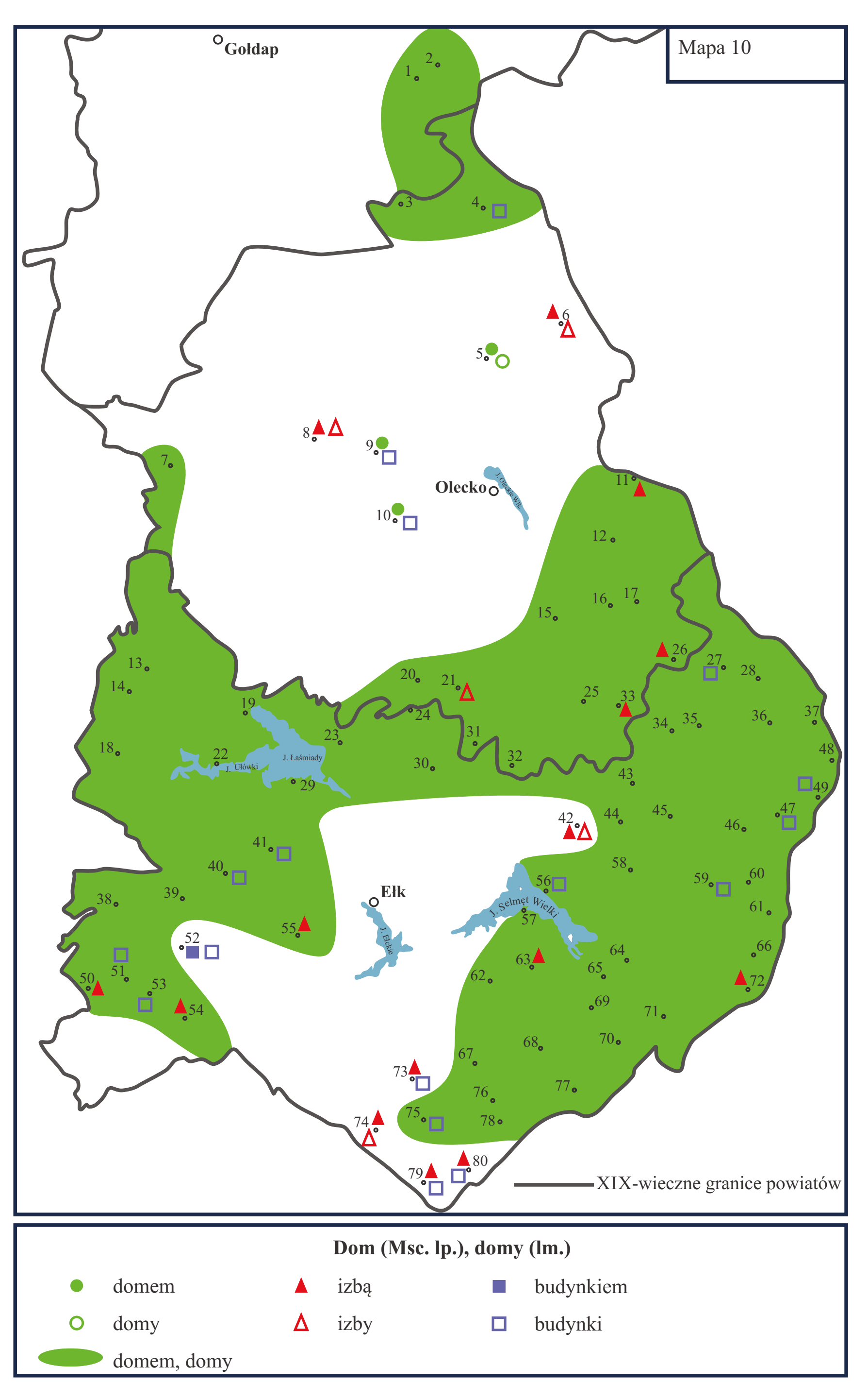
Z potraktowania rodzajnika nieokreślonego *ein* jako liczebnika *jeden* wynika pojawienie się struktur dwuwyrazowych: *iedne* (– *okamgniene* 75, – *okamgnienia* 5, – *okamgnienie* 3, 9, 33), *iednego okamgnienia* 51, *iedno chwilke* 31, 32, *jednego okamienia* 80.

Dom

Niemiecki wyraz *Haus* pojawia się w trzech zdaniach ankietowych i nie ma on identycznych ekwiwalentów.

Dla zdania 26 (*Hinter unserm* ***Hause***) podano trzy nazwy polskie. Leksem *izba* ‘dom’ sytuuje się głównie w części południowej badanego obszaru oraz na obrzeżach wschodnich powiatu oleckiego: *izbą* 42, 54, 55, 72, 79, 80; *izbo* 8, 17, 26, 33, 50, 63, 73, 74; *isbo* 6, 11.

Ten archaizm semantyczny (por. SStp, t. III, s. 65; SłXVII w.) zachował się w gwarach północnopolskich – ma poświadczenia z Warmii, Mazur środkowo-wschodnich oraz ze wschodnich (Świętajno, pow. olecki): „*tedy dvuʒestego pχontego roku em vźou̯ druǵi ras budować* ***izbe*** *s cegu̯uf* (SGOWM, t. III, s. 52), a także z północnego Podlasia (Knyszyn – Rembiszewska, 2007, s. 151), z Kurpi (w Jankach Młodych w pow. ostrołęckim – SGPKart, Niksa, 2018, t. I, s. 175), z Mazowsza bliższego (pow. garwoliński, łukowski) *i̯izba* ‘dom mieszkalny, chałupa’, ‘dom drewniany’. Ekcerpcja z kartoteki SGP pozwala stwierdzić, że *izba*, w omawianym znaczeniu, była znana również w innych regionach, m.in. w Wielkopolsce (np. Podróżna, pow. złotowski, Wieleń, pow.

Mapa 10
Gołdap
Olecko
Ełk
J. Olecko Wlk.
J. Łaśmiady
J. Ułówki
J. Ełckie
J. Selmet Wielki
XIX-wieczne granice powiatów
Dom (Msc. lp.), domy (lm.)
domem
domy
domem, domy
izbą
izby
budynkiem
budynki

wolsztyński), na Śląsku (pow. cieszyński, opolski, żywiecki), w Małopolsce (pow. buski, nowotarski). Obecność tego wyrazu *izba* ‘dom, budynek mieszkalny’ potwierdzono poza tym na Orawie (Kąś, 2011, s. 352) i Podhalu (Kąś, 2017, s. 168).

Mapa I 1 MAGP ‘dom’ pokazuje, że wyraz *izba* tworzy trzy główne skupiska: na południowym skrawku Śląska Cieszyńskiego i koło Nowego Targu, na północnym Śląsku i południowej Wielkopolsce oraz w pasie idącym od Suwałk niemal po Przasznysz i Pułtusk. Sporadycznie pojawia się na Kaszubach i u Słowińców. W komentarzu zaznaczono, że „*izba* to wyraz dziś ustępujący, pierwotnie częstszy, o czym świadczą liczne nazwy miejscowe od tego rdzenia”.

W pozostałych ankietach zapisano *dom* (w przypadkach zależnych): *domem* 1–3, 5, 7, 9, 10, 12–16, 18, 19, 21, 22, 25, 27–32, 34–41, 43, 44, 46, 48, 49, 51, 53, 56–62, 64–71, 75, 76, 78; *domém* 20, 45; *domu* 24, 47, 77; *domym* 23; *Dómem* 4 oraz w jednym – *budynkiem* 52.

W ankietach w zdaniu 33, gdzie rzeczownik *Haus* występuje w liczbie mnogiej, pojawiły się te same leksemy, ale ich rozmieszczenie jest nieco inne: *domow* 12, 17, 18, 25, 30–32, 35, 44, 45, 57, 58a, 61, 62; *domów* 5, 16, 34; *domy* 1, 3, 7, 13–15, 20, 22–24, 26, 28, 33, 36–39, 43, 46, 48, 50, 54, 55, 58, 60, 63, 64, 66–69, 71, 72, 76–78; *Dómy* 2; *budięki* 75; *budinki* 27, 47, 49, 53, 73, 80; *budinky* 4, 9, 79; *budynki* 10, 40, 41, 52, 59; *budynky* 56; *pudinki* 51; *domi* 11, 19, 29, 65, 70; *izby* 8, 21, 42, 74; *isby* 6.

W zdaniu 15. (*nach* ***Hause*** *gehen*) we wszystkich ankietach zapisano polski ekwiwalent – *domu*.

Zestawienie danych z trzech zdań prowadzi do wniosku, że leksem *dom* pojawia się na całym terenie, poza niewielkim cyplem w części środkowo-południowej badanego obszaru, gdzie sytuują się obie pozostałe nazwy – *izba* i *budynek*.

Gospodarze, chłopi

Zdanie 37. ankiety zawiera wyraz *die* ***Bauern*** (lm.). W związku z tym, że ten niemiecki rzeczownik ma kilka ekwiwalentów w polszczyźnie – ‘człowiek’, ‘mężczyzna’, ‘mąż’, znalazło to również odzwierciedlenie w tłumaczeniach.

Najliczniej reprezentowana jest nazwa *gbury*: *Bgury* 20, *gburi* 13, 15, 19, 26, 29, 38, 42, 55, 58, *gbury* (*Gbury*) 1, 2, 4–11, 16, 17, 21–23, 30–35, 39, 44–47, 50, 52–54, 57, 58a, 59, 62, 63, 69, 71, 74, 75, 79, *Gbuřy* 72, *gburzy* 3, 60, 67, 76, *Gburży* 80, *Gdbury* 65.

Gbur to dawna pożyczka niemiecka, ze średnio-wysoko-niemieckiego *gebūr*, *gebūre* ‘sąsiad; chłop; prostak’ (Hinze DLP, 215; SEK, t. II, s. 169); w średnio-dolno-niemieckim notowano *gebûr* (Lübben, 1980, s. 111). O dawności świadczy postać ze średnio-wysoko-niemieckim monoftongiem [u:], który w nowo-wysoko-niemieckim przekształcił się w dyftong [au].

Bandtkie lokalizuje *gbura* w Wielkopolsce[39] i podaje również feminatiwum: *gburka*, a także formy przymiotnikowe: *gburzy*, *gburowy*, *gburski*, *gburowaty* (Bandtkie, 1806, s. 244). Obecność wyrazu *gbur* jako ‘bogaty chłop’ w wymienionym regionie potwierdzają XVIII-wieczne inwentarze z Wielkopolski (Osowski, 2019, s. 83) i AJKLW, t. VII, s. 597 – tereny na północ od Noteci.

W rękopisach XVII-wiecznych inwentarzy biskupstwa chełmińskiego znajduje się kilka poświadczeń omawianego rzeczownika, np.: „**Gbur** trzyma włokę wolną dla szynkowánia piwá Mieyskie” I/18, „Sarwark **gburzy** odprawuią do zamku iako y Insę wsi” II/27, „**Gbur** Marek ma Włók dwie” III/35a, „**Gbur** Cierpiałka ma obsiewek dobry, y sprzęzay, y Domostwo porządne” IV/97 (Warda-Radys, 1999[40]) oraz jego zdrobnienie *gburek*, np. „**Gburek** Zabłocyk” II/24 (Warda-Radys, 1999).

W tym źródle znalazł się również derywat od *gbur* – *gburski*, m.in.: „Chałup Gburskich, zestodołami y zchlewami ośm” II/31 (Warda-Radys, 1999), „**Gburstwo** Mrukowskie pusto stoi” III/42 (Warda-Radys, 2004, s. 84).

Nazwa *gbur* kojarzy się z gwarami Mazur i Warmii (choć nie tylko, bo jak wiadomo występuje na obszarze Śląska, Kaszub, Kujaw – por. MAGP, t. IX, m. 446, Popowska-Taborska & Rzetelska-Feleszko, 2009), to w polszczyźnie znana jest od dawna, bo już od XVI w. *gbur* ‘wieśniak, chłop, kmieć; rolnik poddany’ (SPXVIw., t. VII, s. 227 – bogata dokumentacja). W *Słowniku języka polskiego* Michała Arcta zanotowano *gbur* ‘gospodarz, rolnik (u Kaszubów); chłop; wieśniak’ (Arct, 1995, s. 163). W komentarzu do mapy 446 ‘bogaty gospodarz’ w MAGP, t. IX wskazano, że na północy Polski *gbur* pojawia się niekiedy z dodatkowo określającym przymiotnikiem (*duży*, *większy* itp.), ponieważ sam *gbur* może oznaczać każdego gospodarza (bogatego i biednego).

Na omawianym terenie stanowi niewątpliwie jeden z lepiej zachowanych archaizmów.

Późniejsze dane potwierdzają rozprzestrzenienie wyrazu *gbur* w dialektach północnopolskich. Według SGOWM, t. II 253 *gbur* ‘właściciel gospodarstwa rolnego, najczęściej dużego’ jest powszechny na Mazurach, Warmii i w Ostródzkiem. Na tym obszarze zanotowano również liczne formacje współrdzenne, które jeszcze bardziej zakotwiczają tę nazwę w gwarach na północy Polski: *gburczyk* ‘syn gbura’, *gburek* ‘chłop, który ma tylko dom i kawałek ziemi’, *gburowy* ‘należący do rodziny gbura’, *gburski* ‘należący do gbura’, *gburstwo* ‘gospodarstwo wiejskie’, *gburzanka* ‘córka gbura’ (SGOWM, t. II, s. 25).

W AGP, t. II, m. 164 w punktach z obszaru wschodnich Mazur 613 (Golubie, gm. Kalinowo, pow. ełcki) i 616 (Ełk i wsie okoliczne) podano *gbur*, podobnie jak w miejscowościach położonych od nich na zachód. W słowniku kurpiowskim

[39] Błażej Osowski 2019, s. 84, powołując się na artykuł Pepłowskiego 1988, s. 308, podaje, że Bandtkie uznaje *gbura* za prowincjonalizm wielkopolski, co nie znajduje potwierdzenia w cytowanym *Słowniku* i w innych materiałach.

[40] Dziękuję Profesor Lucynie Wardzie-Radys za udostępnienie przykładów ze swojej pracy doktorskiej.

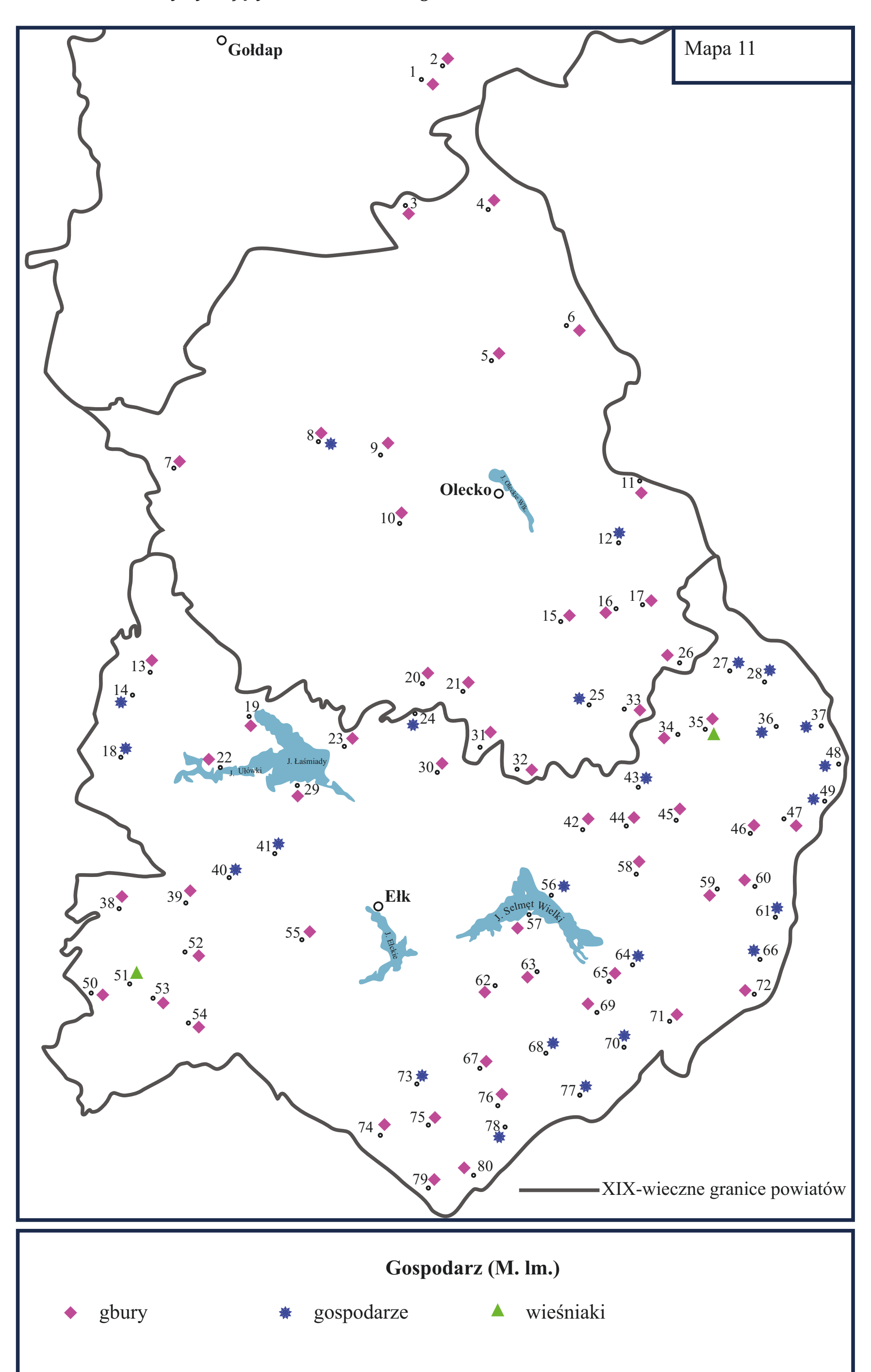
rejestrującym materiał z drugiej połowy XX wieku podano *gbur* ‘bogaty gospodarz’ „w pasie płn. daw. pogranicza z Prusami” (Niksa, 2018, t. I, s. 141).

Omawiany wyraz pojawia się także w słownikach polszczyzny ogólnej. W SWar, t. I, s. 813 oprócz nazwy *gbur* [*gbura*, *gmur*, *bur*] ‘chłop, wieśniak, kmieć, włościanin’ podano jeszcze formy współrdzenne: syn gbura – *gburczak*, *gburszczak*, *gburzozak*, córka gbura – *gburczanka*, *gburszczanka*, żona gbura – *gburka*. SJPDor, t. II, s. 1077 rzeczownik *gbur* ‘chłop, zwłaszcza zamożny, mający własny grunt; gospodarz’ opatruje kwalifikatorami: *dawny*, dziś *gwarowy północny* i podaje ilustracje kontekstowe m.in. ze *Wstępu do ludoznawstwa polskiego* Jana Bystronia, *Morza* Jerzego Smoleńskiego. SJPDor zamieszcza także informację etymologiczną: „śr.-g.-nm. *Gebur* = sąsiad, chłop; prostak”. W *Słowniku* tym odnotowano także *gburek* zdrobnienie od ‘gbur’ oraz (z wymienionymi kwalifikatorami) *gburka* ‘chłopka, zwłaszcza zamożna, właścicielka gruntu; gospodyni’, *gburski* ‘chłopski, gospodarski, należący do gbura’.

Wyraz *gbur* ‘zamożny gospodarz’, ewokujący mazurskość (i w ogóle obszar Polski północnej), pojawiał się także w tekstach publicystycznych i prozie o charakterze reportażowym. Na przykład Roman Zawiliński, w tekście będącym zapisem z podróży po Prusach Wschodnich na początku XX wieku, kilkakrotnie wymienia tę nazwę w znaczeniu ‘gospodarz’ w rozdziale relacjonującym wizytę we Łku (Ełku) i okolicach, m.in.: „Chata naszego **gbura** stoi osamotniona” (Zawiliński, 1912, s. 11), „Zabudowania **gbura** obszerne, tworzą prostokąt, w środku obora” (Zawiliński, 1912, s. 12), „rad byłem, żem poznał zamożniejszego **gbura**, aby mieć wyobrażenie o różnicy” (Zawiliński, 1912, s. 16). S. Sempołowska w jednym z tekstów poświęconych „Mazurom Pruskim” pisze o własności chłopskiej i podaje, że „zamożniejszych gospodarzy zowią **gburami**” (Sempołowska, 1913, nr 33, s. 536), gdzie indziej – „właściciel jego [powozu] zamożny **gbur**” (Sempołowska, 1913, nr 35, s. 569). Omawianego wyrazu użył autor książki propagandowej z czasów plebiscytu, co miało walor lokalny, ściśle związany z Mazowszem Pruskim: „Bogaci **gburowie** nie przynoszą sprawie narodowej prawie żadnej korzyści” (Limanowski, 1925, s. 61).

Rzeczownik *gbur* w znaczeniu ‘bogaty gospodarz’ zaznaczył swą obecność w literaturze pięknej. Użył go m.in. Jan Kasprowicz (pochodzący z Szymborza w Kujawach zachodnich) w cyklu sonetów *Z chałupy*: „**Gbur** przez lato sierotę – niebogę /Miał do bydła” (sonet XVII, Kasprowicz WL); „«Panie **gburze**! weźcie mnie za zięcia!» / Ale **gbur** mu odpowie z owczarska: / «Niechaj każdy, jak usiadł, tak siedzi – Tyś parobkiem, ona gospodarska»” (sonet XI, Kasprowicz WL). Występuje także w tytule pieśni mazurskiej, zapisanej przez Wojciecha Kętrzyńskiego: *Wy gburzy, kelmrzy, ziemniänie* (Kętrzyński, 1872, ss. 97–98).

Gbur oraz forma zdrobniała *gburek* i utworzony od niego przymiotnik *gburski* wystąpił również w twórczości poety mazurskiego Michała Kajki (1858–1940): „**Gbur** się boczy i przysięga, / Iż nie ma ani selęga” (*Huzar i gbur* – Kajka, 1954, s. 108), „Cóż potkało **gbura** w drodze?” (*Skutki jarmarku* – Kajka,

Mapa 11
Gołdap
Olecko
Ełk
J. Łaśmiady
J. Ułówki
J. Selmęt Wielki
J. Ełckie
XIX-wieczne granice powiatów
Gospodarz (M. lm.)
gbury
gospodarze
wieśniaki

2008, s. 339), „jechał **gburek** podchmielony" (Kajka, 2008, s. 339), „Ludu mazurski, / Pański, acz **gburski**, /Jakże to w biedzie / Życie twe idzie!" (*Do ludu mazurskiego* – Kajka, 2008, s. 202). Rzeczownik *gbur* oznaczający 'gospodarza' pojawił się w wierszu Krysitiana Sendtki z Bitkowa w powiecie oleckim: „na to rzecze **gbur**", „przyszedł **gburek** w zadumanie" (GL, 1887, nr 52, s. 3). E. Sukertowa-Biedrawina, w przypisie do tekstu *W Klęczkowie* objaśniła, że *gbur* to 'zamożny gospodarz. Posiadłości gburów obejmowały po 200 ha, a nieraz więcej' (Sukertowa-Biedrawina, 1947, s. 71).

Wyraz ten został również utrwalony w paremiologii. Przysłowie „Gdy wiatr ostry w luty wieje, to **gbur** dobrą ma nadzieję" podane za *Kalendarzem ewangelicko-polskim dla Mazur, Szląska i Kaszubów* z roku 1879, ma także wersję z wyrazem ogólnopolskim *chłop* (NKPP, t. II, s. 323), co świadczy o lokalności tego wyrazu. W rymowance przywołanej za XVII-wiecznym zbiorem anegdot omawiany wyraz wystąpił jako pewien wyróżnik obcości, a semantyka została wyeksponowana przez żartobliwe zestawienie: „W Litwie cztery dziwy: wiele pościeli bez piór, wiele trzewików bez skór, wiele miast bez murów, wiele panów bez **gburów**" (NKPP, t. II, s. 314).

Przymiotnik *gburski*, jako część nazwy rubryki przy każdym miesiącu – *Reguły gburskie* (zawierały one przysłowia, porzekadła związane z pogodą, uprawą roli) – znajduje się w w Kalendarzu Prusko-Polskim Ostródzkim (1885).

Poza *gburem*, jako odpowiedniki niemieckiego *die Bauern* podano jego ekwiwalenty całościowe: *Gospodarze* (*gospodarze*) 12, 14, 18, 24, 25, 27, 40, 41, 49, 64, 66, 70, 73, 78; *Gospodarzie* 8, 28, 37, 68, 77; *gospodarzię* 56; *Gospodarʒe* 36, 48, 61; *Gospodaze* 43; *wieśniaki* 35, 51.

Ogólnopolski wyraz gospodarz 'właściciel gospodarstwa rolnego' jako powszechny na tym obszarze, podaje SGOWM, t. II, s. 300. Nie włączono do SGOWM cytatów ilustracyjnych z Mazur wschodnich znajdujących się w kartotece, np. z Olecka: ***gospodarš*** *zrumowau̯* [uprzątnął] *χĺef pšet kóńa*.

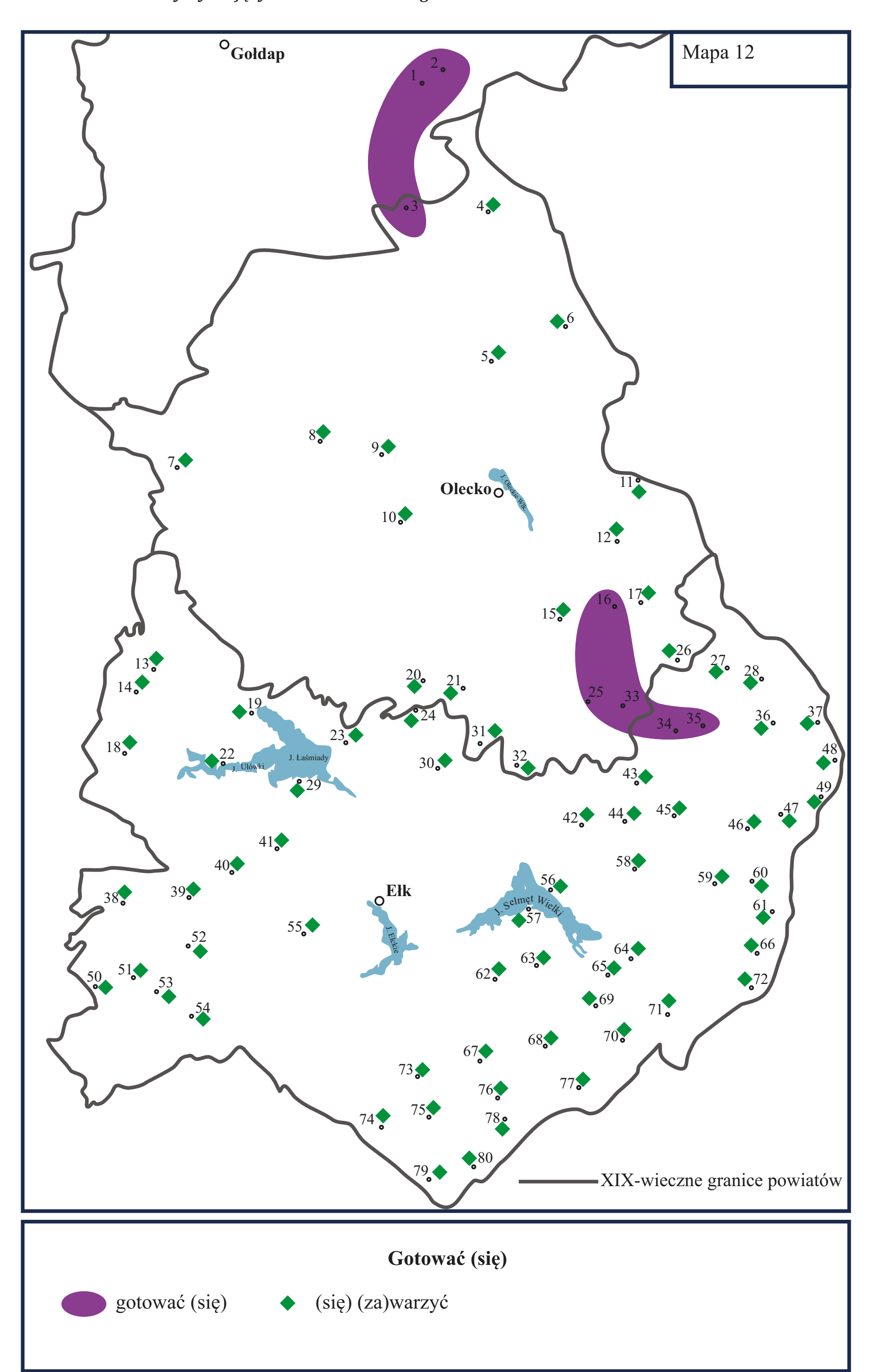
W KartSGOWM nie ma poświadczeń nazwy *wieśniak*.

Gotować

Dla niemieckiego czasownika *kochen* (zdanie 3) zapisano dwa odpowiedniki – jeden ogólnopolski: *gotować* i drugi, dziś ogólnogwarowy, archaiczny: *warzyć* w różnych wariantach fonetyczno-graficznych i kilku formach[41]. Występuje on w większości punktów. W kilku ankietach użyto postaci *wrać* 66; *zawra* 7, 18, 29 oraz utworzonych od *wrzeć*: *zawrzało* 54, 76.

Słownik języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku podaje dla *warzyć* 'gotować' najwcześniejsze zapisy z lat 1656–1688 (ESJP XVII i XVIII). Zamieszcza go również SJPDor, opatrując kwalifikatorem chronologicznym i stylistycznym:

[41] Pełny zestaw form czasownika *warzyć* znajduje się w *Indeksie według nazw niemieckich* pod hasłem *kochen.*

Mapa 12
Gołdap
Olecko
Ełk
J. Łaśmiady
J. Ułówki
J. Ełckie
J. Selmęt Wielki
XIX-wieczne granice powiatów
Gotować (się)
gotować (się)
(się) (za)warzyć

przestarzały dziś *gwarowy* i *książkowy* ‘utrzymywać w stanie wrzenia; przyrządzać gorące potrawy; gotować’.

SGPK, t. VI, s. 75 odnotowuje *warzyć* ‘gotować’, *warzyć strawę* ‘gotować jedzenie’ z różnych regionów – z Kaszub, Kurpi, z Augustowskiego, powiatu będzińskiego w Zagłębiu Dąbrowskim, Chochołowa w Małopolsce. W późniejszych materiałach są poświadczenia tego wyrazu w gwarach na północy Polski (por. MSGP, s. 312) – z Kaszub: *warzyć* ‘gotować’ (Popowska-Taborska & Rzetelska-Feleszko, 2009, s. 217), Kurpi: *warzéć* ‘ts.’ (Niksa, 2018, t. II, s. 305), Mazowsza (AGM, t. VII, m. 304, cz. 2, ss. 29–30).

W kartotece SGOWM zarejestrowano formację utworzoną od czasownika *wrzeć*, z Warmii: *voda śe nie gotuje, tylko* ***vro*** *u noju* (Redykajny). Również w *Słowniku warmińskim* Wiktor Steffen podaje *wrać* ‘wrzeć, gotować się’: *Zarå bańʒe u̯obźåt, kartofle i̯uš vrai̯ů* (Steffen, 1984, s. 183).

Historia

Niemiecki wyraz *Geschichte* w zdaniu 21 w ankietach ma kilka ekwiwalentów, które semantycznie wiążą się z ‘opowieścią o jakimś zdarzeniu’, ‘przebiegiem wydarzeń’ lub ogólniej ‘opowieścią’. Jest to kolejny przypadek polisemicznego wyrazu wyjściowego – *Geschichte*, który ma kilka znaczeń: 1. ‘historia, dzieje’, 2. ‘sprawa, przygoda, znaczenie’, 3. ‘opowiadanie, opowieść, powiastka’ (WSNP, t. I, s. 636). Stąd bierze się duży repertuar wariantów leksykalnych w języku polskim i są to przede wszystkim wyrazy znane polszczyźnie ogólnej.

Najczęściej zapisywano, w różnych postaciach, rzeczownik ***historia***: *historią* 24, 42, 58, 68, 77; *hystoryą* 3, 10, 71, 76; *historyią* 55, 65, 80; *historio* 15, 32, 46; *hystorią* 22, 67, 69; *historyą* 20, 59; *hyſtoryią* 16; *historyo* 12, 66; *hystoryią* 5, 7; *historyio* 28; *Hiſtoryio* 57; *historyją* 79; *historie* 64; *historię* 62; *historiió* 48; *hisſtoryió* 36; *hystoriią* 30; *hystoriię* 73; *hystoriją* 45; *hystoryję* 39; *hystorya* 60; *Hyſtoryia* 9; *Hiestorio* 75; *historiyke* 56; *Historyke* 31; *ristoriio* 18; *Ristorio* 47; *rystoryą* 44; *rystoryią* 17; *rystoryię* 63; *rystoryją* 21; *rystoryło* 6; *istorią* 14; *istorio* 19.

SGOWM, t. III, s. 21 notuje wyraz *historia* m.in. w znaczeniu ‘opowiadanie’ także z Mazur wschodnich. W kartotece SGOWM znajduje się poświadczenia z omawianego obszaru, nieprzywołane w *Słowniku*: *te χistoryji mńe znajome* Szyba, pow. ełcki.

W kilku kwestionariuszach zapisano różne formy wyrazu ***powiastka***: *powiastkie* 11, 53, 26; *powiastke* 29, 70, 74; *powiaſtke* 51; *powiaſtkie* 61; *powiastkę* 40; *pojastki* 41; *pojastkie* 54; *pojiastkie* 61.

Występowanie tej nazwy łączy Mazury wschodnie z Kurpiami, gdzie notowano *poźåstka*, *poźestka* ‘opowiadanie, bajka’ (Gadomski i in., 2013, s. 101).

W dwóch kwestionariuszach wskazano formację przedrostkową: *przepowiaſtke* 9, *przepowiaskie* 23.

W kilku ankietach wymieniony wyraz niemiecki przełożono jako ***powieść***: *powieść* p. 4, 8, 13, 38, 78; *powiesc* 33; *Powieśč* 2, odpowiadający znaczeniom, który notował SWar, t. VI, s. 847 'wieść, pogłoska (...), podanie, wersja', 'opowieść, opowiadanie, bajka'.

Pojawił się także odpowiednik ***nowina***, wskazujący na aktualność informacji, który w kontekście zdania stanowi właściwy ekwiwalent: *nowine* 1, 27, 72; *nogine* 50; *nojinnę* 52.

W pozostałych kwestionariuszach podano wyraz ***dzieje***: *dzieie* 25, 34, 35.

Ile

W 30. zdaniu kwestionariusza G. Wenkera należało m.in. przetłumaczyć wyraz ***wieviel***. W ankietach podano wyrazy, które można umieścić w zbiorach, obejmujących 4 grupy leksemów: *wiele*, *siła*, *ile*, *szmat* (*jak śmat*). Jednocześnie zapisy odzwierciedlają specyficzne cechy miejscowych gwar. Zatem ***wiele*** zapisywano też jako: *giele*, *jele*, *zele*, *ziele*. Jeśli chodzi o nazwę ***siła***, to na jej przykładzie można zaobserwować nie tylko znamiona fonetyki gwarowej, jak chociażby utożsamienie *y* z i: *syła*, czy mieszanie szeregu dziąsłowych z szeregiem środkowojęzykowych: *sziła*, ale także przejawy wpływu grafii niemieckiej. Mamy więc *szuła* (chyba odpowiednik *ü*), *schiu̯a*, *ziła*.

W związku z tym, że mamy do czynienia z tłumaczeniem z języka niemieckiego, konsekwencją może być przełożenie wyrazu *wieviel* jako kalki i wyodrębnienie elementów składowych tego zaimka, co daje ***jak wiele*** lub inne połączenia, zawierające człon *jak*. Zapewne z tego powodu w kwestionariuszach podano: *Iak wiel* p. 23; *iak wiele* 1–4, 9, 10, 15, 23, 25, 36–38, 42, 43, 45, 48, 55, 60, 65, 72, 76; *iiak wiele* 78; *jak wiele* 3, 4, 9, 12, 13, 22, 25, 34, 37, 39, 42–44, 55, 60, 66, 67, 78; *iak wielę* 67, 69; *Jekgiele* 50; *iek jele* 30 oraz *iak siła* 48, 56, *jak siła* 14.

Porównanie występowania omawianych nazw z innymi źródłami nastręcza pewne trudności z powodu ich polisemii. Zarówno *wiele*, jak i *siła* oznaczają przede wszystkim 'dużo, znaczną ilość'. Znaczenie 'ile' jest chyba wtórne.

W staropolszczyźnie nazwa *siła* miała kilka znaczeń, w tym bliskie analizowanemu: 'mnóstwo, wielka liczba czegoś' (SStp, t. VIII, s. 204). Jak pokazuje SGPK, wyraz *siła* jako 'ile, jak wiele' jest ogólnogwarowy. J. Karłowicz podaje m.in. z Podlasia – z Tykocina, z pow. łukowskiego oraz z Mazowsza, z Małopolski, z Kielecczyzny, z Wielkopolski. Cytuje także *Pieśni gminne i przysłowia ludu polskiego z Prus Zachodnich* zebrane przez Ignacego Łysakowskiego, wydane w Brodnicy w 1854 r. (SGPK, t. V, s. 130). Kazimierz Nitsch w słowniku nazw z obszaru Prus Wschodnich wymienia *śiu̯a* tylko jako 'wiele' i podaje synonimiczne nazwy z części zachodniej: *śmat*, *gvåu̯t* (Nitsch, 1954b, s. 317).

W kartotece do *Słownika gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur* najwięcej poświadczeń wyrazu *siła* dotyczy znaczenia 'dużo', choć znajdują się również konteksty, które wyraźnie mówią o *sile*, semantycznie równej 'ile', np.: *u nas*

to muvo siu̯a, a Polacy to ile, a my śe naśḿelim, że to taḱe gile, ile (Ścięciel, pow. przasnyski, na pograniczu Kurpi i Mazur[42]); *ale ńe źem* ***śiu̯a*** *grubośći* (Występ, pow. szczycieński); *ńe muźi ila koštuje, tylko* ***śiu̯a*** *koštuje* (Kiełbonki, pow. mrągowski).

Emilia Sukertowa-Biedrawina w tekście *Babka i wnuczęta* przywołuje wyliczankę (zapewne z pow. działdowskiego), gdzie pojawia się omawiany wyraz:

Gdzie je zilk? Za góro
Co robzi? Gesi drze!
Siła ich nader? Półkopek (Sukertowa-Biedrawina, 1947, s. 42).

Nazwa *wiele* 'ile' ma poświadczenia z różnych regionów Polski, m.in. z Olkuskiego (Małopolska) (SGPK, t. VI, s. 111). Wyraz *siła* w znaczeniu przysłówkowym 'dużo', jako przykład archaizmu semantycznego, podaje H. Karaś z kresowych gwar kowieńskich (Karaś, 2001, s. 219).

Anna Kowalska wymienia wyraz *siła* 'ile, wiele' jako archaizm słownikowy w gwarach kurpiowskich – bez podania dokładnej lokalizacji (Kowalska, 1993, s. 43).

W materiałach późniejszych (lata dziewięćdziesiąte XX wieku) z Polski północno-wschodniej także obserwuje się płynność granicy znaczeń 'wiele', 'ile kosztuje' dla nazw *wiele* i *siła*. Na pograniczu Mazowsza i Podlasia (wsie w powiecie siedleckim, siemiatyckim, wysokomazowieckim) wyrazy *siła*, *wiele* mogły oznaczać zarówno 'ile kosztuje', jak i 'wiele, dużo', jednak *siła* przeważnie odnosi się do 'wiele' (RembKar).

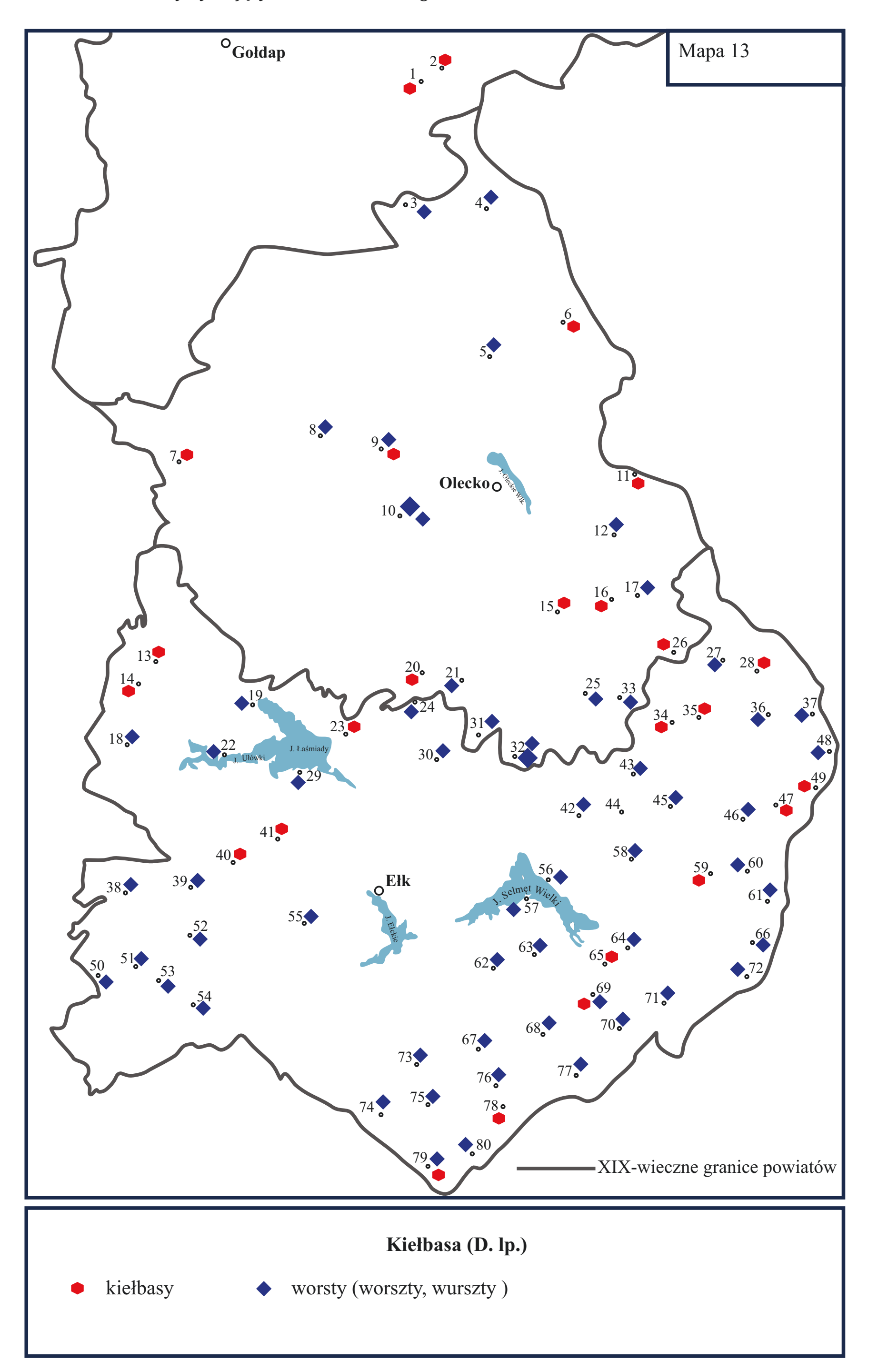
Z Filipowa na Suwalszczyźnie Teodozja Jagłowska zanotowała *siła* 'wiele, dużo', *siłcka* 'wiele, dużo', *siłka wlezie* 'ile się da wziąć, ile się zmieści' (Gwary, 2004, s. 281).

SJPDor, który uwzględnia przecież również dialektyzmy, podaje tylko *siła* w funkcji przysłówka jako *dawne*, dziś *gwarowe* 'dużo, wiele, mnóstwo'. Natomiast jeśli chodzi o *wiele*, wśród kilku znaczeń wymienia także 'ile'.

W MAGP w komentarzu do mapy '*siła*, wyraz i znaczenie' (m. 252) autorzy zaznaczają, że „Podział znaczeń na 'dużo' i 'ile' nie może być ścisły" (MAGP, t. VI, cz. II, s. 10), czego konsekwencją jest przemieszanie występowania powyższych znaczeń w punktach z Mazur i Warmii. Tak na przykład we wsiach Snopki, pow. piski (p. 80), Upałty, pow. giżycki (p. 87), Jeleń, pow. działdowski (p. 72a) *siła* to 'siła fizyczna' oraz 'dużo', natomiast w Kilianach (p. 88) i Borawskich (p. 88a), pow. olecki 'ile'. Poza tym wyznaczono areał dla obu tych znaczeń: „prócz zachodniej Wielkopolski, obszaru centralnego (Częstochowa–Łowicz–Mińsk–Iłża), Białostockiego, wschodniej Lubelszczyzny (odpowiedzi negatywne). W Małopolsce prócz jej części wschodniej znaczenie przysłówkowe pochodzi przeważnie ze starszych materiałów dodatkowych".

---

[42] Przytoczenia, które zacytowano z kartoteki SGOWM, pochodzą z lat pięćdziesiątych XX wieku.

Mapa 13
Gołdap
Olecko
Ełk
J. Oleckie Wlk.
J. Łaśmiady
J. Ułówki
J. Selmęt Wielki
J. Ełckie
XIX-wieczne granice powiatów
Kiełbasa (D. lp.)
kiełbasy
worsty (worszty, wurszty)

Kiełbasa

W 30. zdaniu kwestionariusza G. Wenkera pojawia się nazwa *Wurst*: *Wieviel Pfund* ***Wurst*** *und wieviel Brod wollt ihr haben*?[43], której odpowiednikami są dwie nazwy: *wurst* i *kiełbasa*[44]. Pierwsza z nich to typowa pożyczka formalnosemantyczna, która podlega adaptacji fleksyjnej i zmianom fonetycznym: *wurst* (M. lp.), w kwestionariuszach D. lp. lub D. lm., m.in. *worsti* 77, *worstow* 19, 30, *worsty* 9, 17, 50, 56, 60, 73, 74, *worszty* 58, *worśti* 29, 51, *worśty* 22, 38, 42, 44, 45, 46, 53, *worzti* 18, 55, *worztow* 3, 63, *worzty* 25, 37, 43, 67, 69, 70, 71, 72, 75, 80, *worʒtów* 48, *worʒty* 36, *worȥ̌ty* 61, *wórśtow* 12, *wórśty* 21, 27, *wórśźty* (albo *kieybaszy*) 5, *Wursti* 32, 57, *wurstów* 39, *wursty* 4, 31, 33, 66, *wurszty* 64, *wurśty* 54, *wurzti* 68, *wurztów* 10, 24, 52, *wurzty* 8, 62, 76, *wurʒty* 79.

Leksem *wurst* zadomowił się nie tylko na Mazurach (tu także połączenia typu *krupna wurszta* ‘kiszka kaszana’ – Chludzińska-Świątecka, 1972, s. 199), ale także w gwarach polskich, będących w bezpośrednim lub bliskim kontakcie z językiem niemieckim: na Warmii – *woszta* (Steffen, 1984, s. 183), na Górnym Śląsku – *wuszt*, *wurszt*, *wusztlik*, *wurszcik* (Cząstka-Szymon i in, 2000, s. 287), na Śląsku Cieszyńskim – m.in. *wurst* (Wisła, SGPKart), *wórszt* (Karwina, Republika Czeska, l.c.), na Opolszczyźnie – m.in. *vušt* (Chrzelice, pow. prudnicki, l.c.), *vuř̦t* (Schodnia, pow. opolski, l.c.), *vuršt* (Stara Jamka, pow. nyski, l.c.), w Wielkopolsce – *vuršta* (Kramsk, pow. koniński, l.c.), na Kaszubach *wurszta* ‘kiełbasa gotowana’ (Wejherowo, l.c.), *voršta*, *vuršta* (Lorentz, t. III, s. 873), w Malborskiem – *worszta* (Górnowicz, 1974, s. 258).

Na omawianym terenie *wurst* ma niemalże powszechny zasięg (por. mapa 13), chociaż widać na całym obszarze wyraźny wpływ ogólnopolskiego wyrazu ***kiełbasa***, który zapisano w kwestionariuszach w M., D. lp. lub D. lm.: *kiełbasa* 11, *kelbasy* 78, *kelbaszy* 69, *Kełbasſy* 1, *kełbasy* 28, *kełbaſzi* 15, *kełbaszy* 13, 23, 34, *kełpasi* 49, *Këubaſsy* 47, *keybasy* 6, *kiełbasy* 35, 40, 41, *kiełbaſy* 16, *kiełbaszi* 65, *kiełbaszy* 7, 20, 59, 79, *Kiełbaſzy* 2, *Kielbaſzy* 9, *kiełbasow* 14, *kielbasow* 26.

Kobieta

Forma *der Frau* w zdaniu 9 kwestionariusza ma kilka odpowiedników polskich na badanym terenie (w D. lp.): *białka*, *kobieta*, *niewiasta*, *pani*, *żona*.

Wyraz *die Frau* w języku niemieckim jest wieloznaczny, może oznaczać ‘kobietę’, ‘żonę’, ‘panią’, a także ‘niewiastę’ (WSNP, t. I, s. 617). Kontekst jednak wskazuje, że mamy tu do czynienia ze znaczeniem ‘kobieta’.

---

[43] Pol. *Ile funtów kiełbasy i chleba chcecie mieć*?

[44] O odpowiednikach niemieckiego wyrazu *Wurst* w polskich ankietach do *Niemieckiego atlasu językowego* zob. Rembiszewska, 2010b.

O różnorodności wynikającej z dowolności przełożenia kolokacji z wymienionym rzeczownikiem niemieckim świadczy tłumaczenie *bei der Frau* jako połączenie:

przyimek + rzeczownik: *u niewiasty* (*białki*, *kobiety*, *pani*), *kele białki*, *kole białki*, *do samy*;

przyimek + zaimek + rzeczownik: *u tej* (*tey*, *tei*) *kobiety* (*niewiasty*, *źony*), *u ty pani* (*bźałki*); *o owey Kobiety*; *u iego źóny*.

Nazwa ***białka*** (*bialki* 5, *białki* 3, 7, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 24, 29, 33, 40, 41, 49, 52, 54, 55, 59, 61, 66, 80, *białky* 9, 11, 30, 46, 75, *biauki* 47, *Biayki* 8, *błiałky* 27) lokuje się głównie na zachodzie i w części środkowej, na południowym zachodzie łączy się z niewielkim terytorium, na którym jest *żona*[45] (*ząny* 25, *zoni* 50, *ʒoni* 51, *zony* 31, 32, 53, 71), zapisana również w południowej części powiatu oleckiego. Wyraz ***kobieta*** (*kobiecię* 64, *kobiety* 2, 4, 6, 16, 26, 28, 36, 37, 42, 43, 44, 48, 56, 57, 62, 68, 72, 73, 76, 77, 79, *kobietym* 74, *kobietў* 58a, *kobjeti* 70) występuje na wschodzie, w sąsiedztwie gwar suwalskich, mazowieckich i kurpiowskich, gdzie również pojawia się ***niewiasta*** (*niewasty* 69, *niewiasti* 65, *niewiasty* 13, 22, 34, 35, 58, 60, 63, 67, 78, *niewjasty* 12). Forma grzecznościowa ***pani*** (1, 10, 23, 38, 39, 45) nie tworzy zwartego areału.

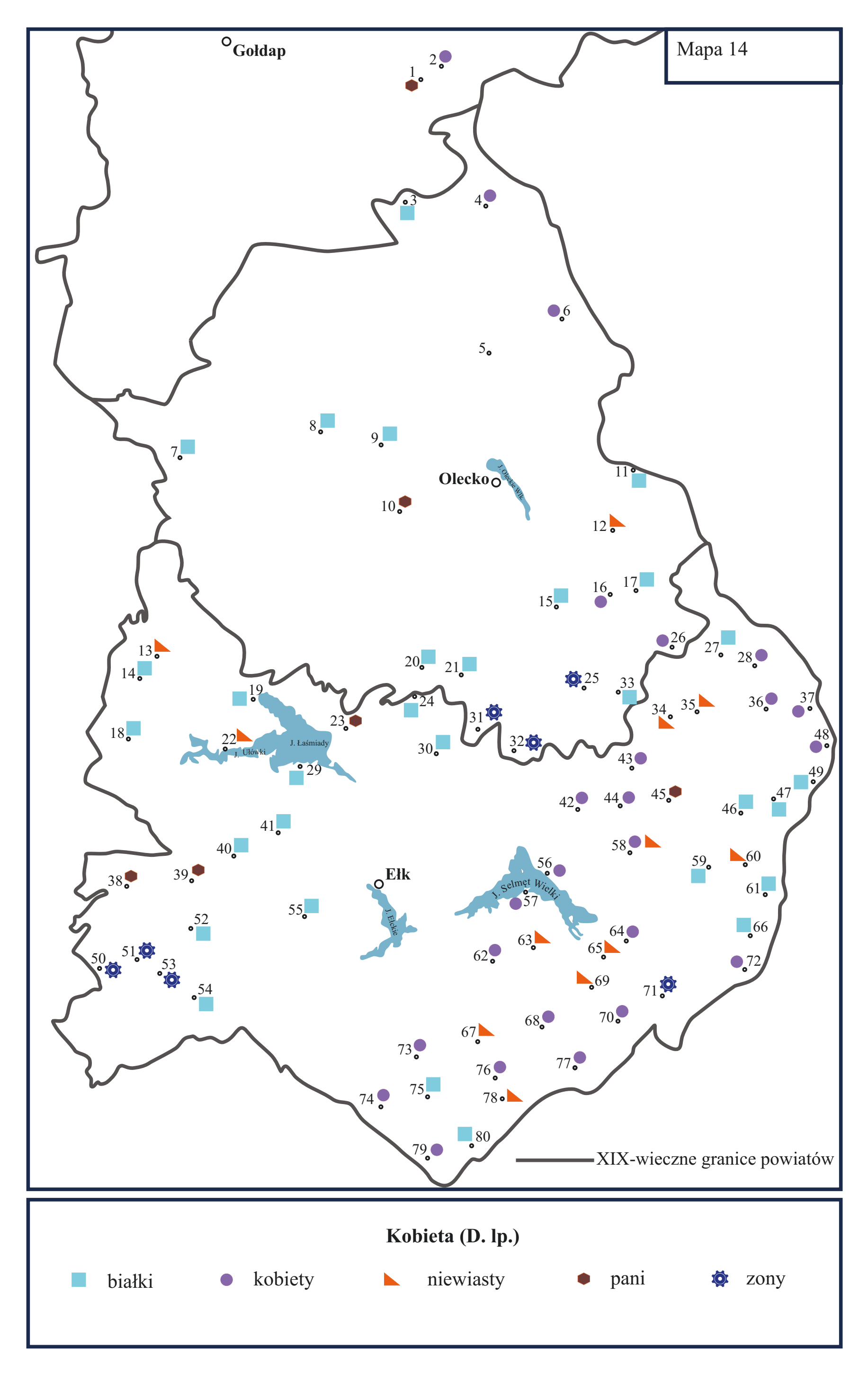
Nazwa *kobieta* według późniejszych danych jako ‘żona, kobieta’ ma powszechny zasięg na całej Warmii i na Mazurach (SGOWM, t. III, s. 233).

Szczegółowe omówienie etymologii oraz rozwoju znaczenia wyrazu *białka* ‘kobieta’ w polszczyźnie i jego usytuowanie w dialektach polskich, a także w języku kaszubskim znajduje się w artykule Hanny Popowskiej-Taborskiej (Popowska-Taborska, 2007).

Wyraz ten, w omawianym znaczeniu, niekiedy uważany za jeden z bardziej znanych archaizmów, w znaczeniu podanym w kwestionariuszach, nie jest taki dawny, jak by się mogło wydawać. W staropolszczyźnie *białka* oznaczała ‘pszenną białą mąkę’ oraz ‘wiewiórkę, futerko z wiewiórki’ (SStp, t. I, s. 78). Wiek XVI także nie przynosi jeszcze poszukiwanego znaczenia, bo słownik polszczyzny XVI wieku podaje ‘białe pieczywo; bułka’ (SPXVIw., t. II, s. 96). Znaczenie odnoszące się do kobiety odnotowano w późniejszych źródłach leksykograficznych. Słownik Lindego traktuje synonimicznie wyrazy *białka* i *białogłówka* i nie podaje znaczenia, ale ilustruje cytatem z „Teatru Polskiego” (w rozwiązaniu skrótów nie ma daty wydania), po którym zapisano „(do żony, do baby moiéy)” (Linde, t. I, s. 92). SWar, t. I, s. 142 wśród licznych znaczeń wyrazu *białka*, jako pierwsze, wymienia ‘kobieta, niewiasta, białogłowa; szczeg. żona, zamężna’. W słowniku z 1934 r. hasło *białka* ma odnośnik do *białogłowa* ‘w dawnej polszczyźnie: niewiasta, nazwa pochodząca od białego zawoju na głowie, noszonego przez kobiety od czasów lechickich’ (Bondy, 1934, s. 19).

---

[45] H. Popowska-Taborska uznaje obecność wyrazu *żona* w kwestionariuszach z obszaru Kaszub jako przykład oddziaływania polszczyzny ogólnej (Popowska-Taborska, 2009, s. 219), co można również uznać za zasadne w odniesieniu do obszaru Warmii i Mazur.

Mapa 14
Gołdap
Olecko
Ełk
J. Łaśmiady
J. Ułówki
J. Selmęt Wielki
J. Ełckie
XIX-wieczne granice powiatów
Kobieta (D. lp.)
białki
kobiety
niewiasty
pani
zony

Najpełniejszą informację o zasięgu wyrazu zamieszcza SGP, t. II, s. 115, gdzie podano, że *białka* występuje na Kaszubach, na Warmii, na Mazurach (pow. giżycki, reszelski, szczycieński, mrągowski, ełcki, olecki, lubawski) i na pograniczu mazowiecko-mazurskim (Myszyniec, okolice Szczuczyna).

Potwierdzenie lokalizacji na Kurpiach znajdujemy w kilku źródłach z różnych okresów eksploracji: *bziałka* ‘żona’ (Połujański, 1859, s. 88), *białka* ‘żona’ – podana jako wyraz ograniczony tylko do obszaru Kurpi (Czajewski, 1881, s. 163), *b^{z}iołka* ‘żona, kobieta (białka)’ (Zakrzewski, 1887, s. 152), *białka*: „Na wozach pozostają gospodynie (**białki**) [...], a gospodarze (*gbury*) idą się raczyć do szynków i sklepów” (Zawiliński, 1912, s. 6), *białecki* ‘białki, młode kobiety, mężatki’ (Chętnik 1930, s. 207), *bziáłka*, zdrob. *bziáłecka*, daw. ‘mężatka, zwłaszcza młoda’ – z informacją, że „znane, już nie uż. [używane] (Niksa, 2018, t. I, s. 42 – tam też lokalizacje z innych prac).

W SGP również wymieniono Rypińskie i Lipnowskie w ziemi dobrzyńskiej za słownikiem Alexandra Petrowa (Petrow, 1878, s. 6). Tę lokalizację i to samo źródło powtarzają autorki komentarza do AJK, t. II, cz. II, s. 87, gdzie przywołują słownik gwarowy Karłowicza, który właśnie cytuje Petrowa. Zatem ten dość daleki zasięg jest trudny do przyjęcia, bo opiera się tak naprawdę na jednym poświadczeniu. Jak wskazuje mapa 72 AJK, t. II nazwę *białka* ‘kobieta’ na Kaszubach notowano na północ od Kartuz. Tożsamy zasięg można wyznaczyć na podstawie ankiet Wenkera, co opisała E. Rzetelska-Feleszko (Rzetelska-Feleszko, 2009). Słowniki kaszubskie notują również tę nazwę. Pobłocki definiuje: *białka* ‘kobieta, białogłowa, od białej płci i białego głowy zawicia’ i dodaje „Mrongowiusz niesłusznie stawia obok *białka* łac. *bellus*, franc. *la belle*” (Pobłocki, 1887, s. 5).

W SGOWM podano informację (na podstawie zapisów własnych, przykładów z literatury, pamiętników autochtonów, Szymczak, 1966a, 1966b), że *białka* ‘kobieta, często też żona’ występuje na Mazurach i Warmii, natomiast nie wymieniono Ostródzkiego (SGOWM, t. I, s. 171). Przywołany przez SGOWM M. Szymczak w swojej monografii wyznacza szerszy zasięg – Ostródzkie i Lubawskie (a także Malborskie i Kaszuby na północ od Kartuz) oraz pisze o poświadczeniach z 46 wsi na Warmii i Mazurach z bezpośrednich badań terenowych przeprowadzonych w latach pięćdziesiątych XX wieku, które zostały opisane w SWM 5 (Szymczak, 1966b, s. 147). Nie ma jednak informacji, na jakiej podstawie M. Szymczak wyznaczył na mapie 6. izoleksę „południowej granicy zasięgu nazwy **białka** ‘kobieta, żona’”, która obejmuje także Ostródzkie. Monografia, do której odsyła Szymczak kwituje rozpowszechnienie *białki* lakonicznym stwierdzeniem: „Na oznaczenie żony istnieje jeszcze trzecia powszechna nazwa, mianowicie *białka* (46 razy)” (Szymczak 1966b, s. 10).

Tego wyrazu użył M. Kajka w swoim wierszu *Przygody dwóch wędrowczyków*: „**Białka** była wybieżała” (Kajka, 2008, s. 348). W tekście gwarowym ze wsi Lakiele w pow. oleckim z lat pięćdziesiątych XX wieku zapisano *býou̯ka* (Nitsch, 1955, s. 72). Jan Sembrzycki w opublikowanym pod koniec XIX wieku *Słowniczku archaizmów i mazurszczyny* wymienia *białkę* w znaczeniu ‘żona’ (Sembrzycki, 2002, s. 134).

W AGP, t. II m. 165 w p. 613 (Golubie) jest *białka*, natomiast brak tej nazwy w p. 616 (Ełk).

Koszą

Jako tłumaczenie niem. *mähen* (zd. 38) w ankietach pojawiało się kilka polskich leksemów. Najogólniejsze znaczenie ma czasownik ***tną***, który podano tylko w p. 23. Najwięcej zapisów jest z ogólnopolskim czasownikiem ***koszą*** (*kosą* 3, 21, 42, 43, 59, 60, 64, 66, 67, 71, 76; *koſą* 10; *kosią* 80; *koso* 6, 74; *kosó* 28; *Koſsą* 57; *kosso* 47; *kosſó* 27, 48; *koszą* 17, 20, 25, 31, 32, 34, 35, 39, 44, 45, 56, 58, 58a, 65, 69; *koſzą* 9, 30, 72; *koszo* 46, 68, 77, 78; *koſzo* 2, 33, 37; *koszó* 5; *koſʒó* 36; *kośą* 62; *kozą* 63), który sytuuje się głównie we wschodniej części powiatu ełckiego i środkowej oleckiego.

Wyraz ***sieką*** (*seco* 49; *sieką* 3, 7, 13, 22, 24, 38, 40, 41, 52, 54; *sieko* 53; *sięką* 14; *śieką* 29; *śieko* 4, 8, 51, 73) wyznacza płaszczyznę w zachodniej części badanego obszaru.

Czasownik *siec* w XIX-polszczyźnie ogólnej miał kilka znaczeń, w tym ‘kosić, żąć’ (SWar, t. VI, s. 94).

Czasownik ***żną*** (*zno* 18, *zną* 12, 79, *żną* 16) nie tworzy zwartego areału, zaznacza swą obecność w rozproszonych punktach.

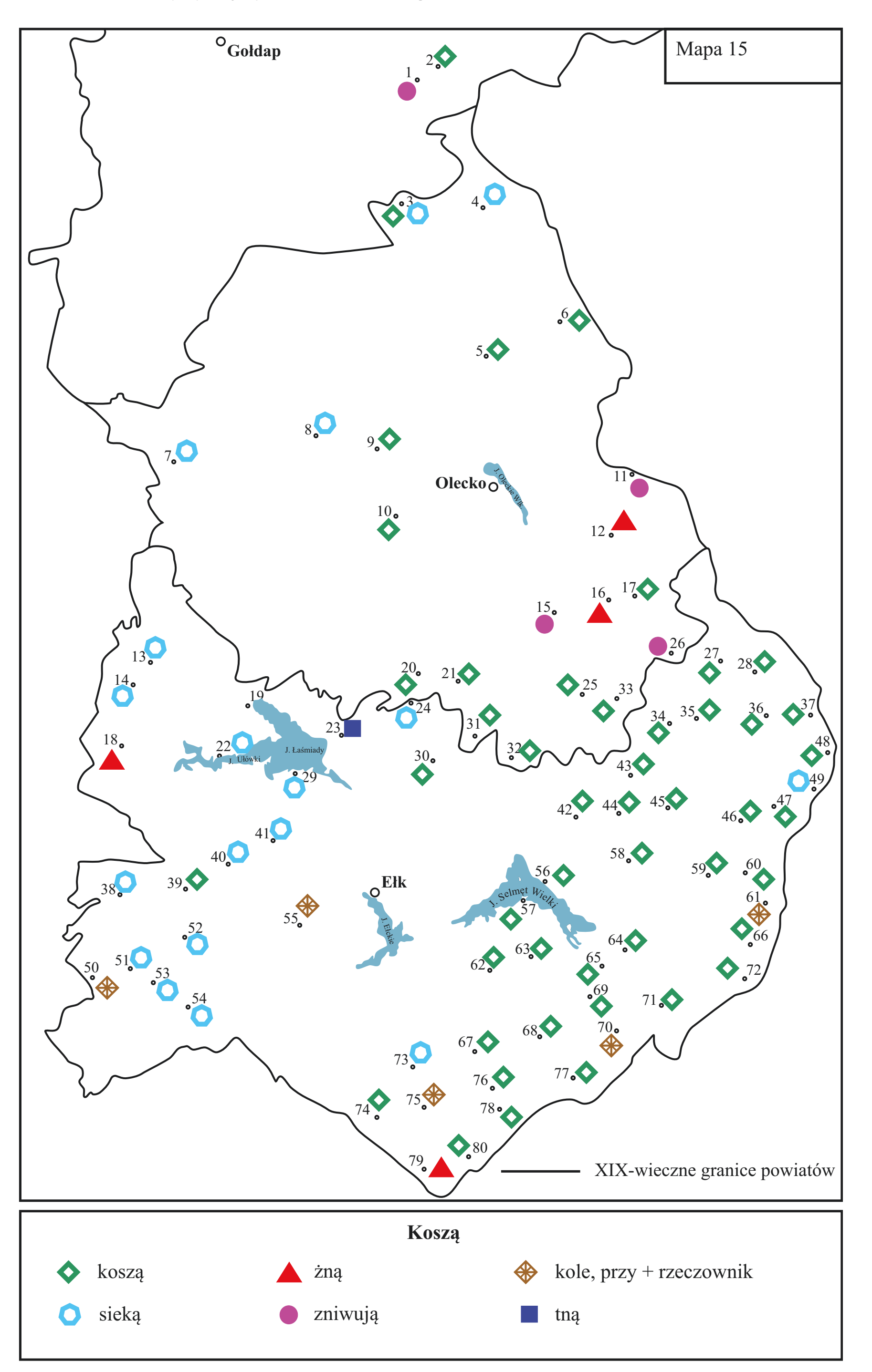
Pojawiły się zapisy z czasownikiem odnoszącym się do ścinania zboża – ***żniwują*** (*zniwuią* 1, 11, 26; *zniwuio* 15).

W pięciu ankietach zamiast czasownika użyto wyrażeń przyimkowych: *kole kośby* 50; *przy Koźbie* 55, *kole kosena* 75; *kole kosy* 61, *przy kosarze* 70.

Przyimek *kole*, jako przyłączający nazwę obiektu, który wiąże się z daną czynnością, wskazuje przedmiot pracy, występuje w gwarach wschodnich i środkowych Mazur, np. *on* ***kole*** *pscół rozuńeje*, *pscółńik* – Ogródek, pow. piski (SGOWM, t. III, s. 246).

Wyraz *kośba* ‘koszenie, sieczenie kosą’, do dziś będący w użyciu, rejestruje SWar, t. II, s. 498 i podaje cytaty z twórczości Henryka Sienkiewicza, Teofila Lenartowicza i Wincentego Pola. Słowniki polszczyzny XVI i XVII w. nie odnotowują tej nazwy. Za Krzysztofem Klukiem podaje ją Linde, t. II, s. 453, co jednak nie musi być dowodem na to, że pojawił się dopiero w XVIII w. SGOWM, t. III, s. 298 poświadcza występowanie *kośby* w Ostródzkiem, na Warmii oraz na Mazurach w powiecie szczycieńskim i giżyckim.

Zagadkowe połączenie *przy kosarze* może być konstrukcją utworzoną na potrzeby tłumaczenia zdania z ankiety. Na Mazurach (pow. giżycki, szczycieński) znana jest formacja z podstawą *kos*-: *kosaczka* oznaczająca ‘koszenie’ (SGOWM, t. III, s. 290), co tłumaczyłoby mechanizm doraźnej translacji, polegającej na adideacji z tym rzeczownikiem adwerbalnym. Niewykluczone, że jest to zdepalatalizowana postać wyrażenia *przy kosiarze*, odnoszącego się nie do czynności, ale do agensa – *kosiarza*.

Mapa 15
Gołdap
Olecko
Ełk
J. Olecko Wlk.
J. Łaśmiady
J. Ułówki
J. Ełckie
J. Selmęt Wielki
XIX-wieczne granice powiatów
Koszą
koszą
żną
kole, przy + rzeczownik
sieką
zniwują
tną

Latają (liście)

W zdaniu 1 odpowiednikami niem. *fliegen* są ogólnopolskie czasowniki: iteratywny (najbardziej odpowiadający wyrazowi źródłowemu) ***latają*** (*lataią* p. 3, 4, 9, 10, 11, 16, 17, 23, 24, 26, 31, 32, 42, 44, 45, 55, 56, 58, 62–65, 69, 72, 76; *lataio* 5, 8, 19, 28, 30, 33, 36, 49, 60, 67, 68, 77, *latają* 12, 18, 20, 27, 34, 35, 39–41, 54, 66, *latało* 6) i ***lecą*** (*lecą* 21, 59, 61, 71; *leco* 46, 78; *leczą* 13, 14, 22, 53; *leczo* 70, 75; *leczo* 51, *letzo* 47) oraz gwarowe ***furają*** (*furaią* 1, 7, 57, *furaio* 15, 38, 74, *furaió* 36, 48, *furają* 37, 43, 73, 79, 80, *furajó* 28, *furayą* 52), ***wiewają*** (*wiewaią się* 50, *wiewaio šie* 2, *wiewaio śię* 29) i ***pławią się*** 25.

Z zestawienia widać, że przeważa leksem *latać*, który występuje na całym badanym terenie, *furać* tworzy dwa większe skupiska na samym wschodzie w części środkowej i na cyplu południowym.

SGP, t. VIII, s. 11 odnotowuje liczne poświadczenia wyrazu *furać* ‘fruwać, latać’ z różnych regionów Polski, m.in. z południowego wschodu (pow. niżański, kolbuszowski) oraz z Wielkopolski (pow. leszczyński).

Czasownik *furać* ‘fruwać’ występował powszechnie na Mazowszu, według Niksy 2018 I 134 był spotykany, ale rzadko, w północno-wschodnich Kurpiach. Formę 3 os. lp. czasu teraźniejszego *furo* ‘fruwa’ w *Słowniku kurpiowskim* podaje Ceberek 2003, s. 11.

SGOWM, t. II, ss. 229–230 podaje dla hasła *furać* 1. latać, unosić się w powietrzu’, ‘lecieć, wlatywać’ lokalizację z Ostródzkiego, Warmii, Mazur zachodnich i na wschodzie z pow. ełckiego, giżyckiego, mrągowskiego i piskiego. To samo źródło notuje również *furgnąć*, *frunąć* ‘odfrunąć, wzbić się w powietrze’ poświadczone z Ostródzkiego, Warmii, pow. giżyckiego, piskiego i szczycieńskiego (SGOWM, t. II, s. 231).

SGOWM, t. VI, s. 112 nie notuje omawianego znaczenia dla czasownika *pławić*.

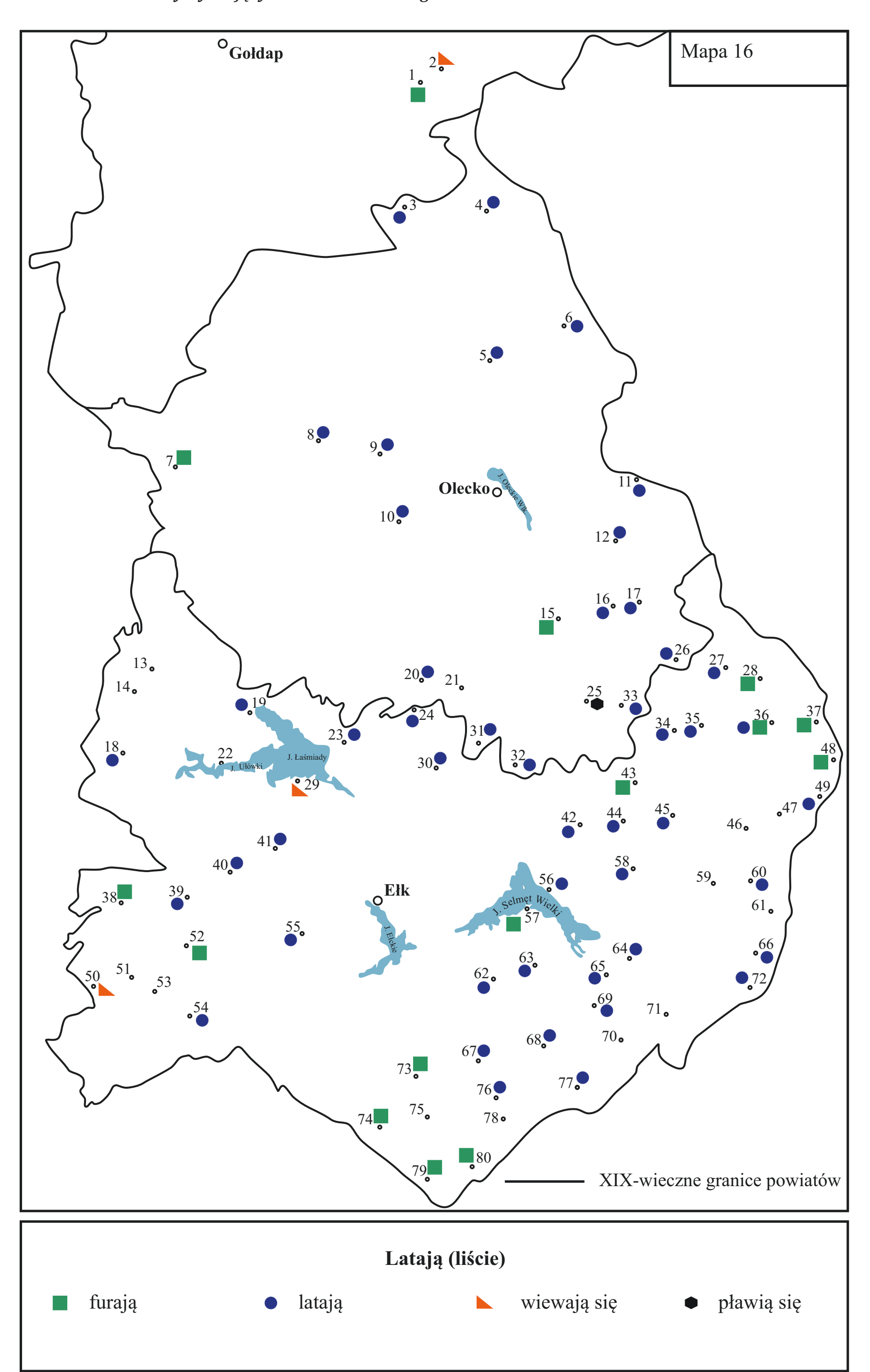
Łąka

Biel i *łąka* to, według wypełniających ankiety, odpowiedniki niem. *Wiese* (zd. 40).

Ogólnopolski wyraz ***łąka*** podano w większości zapisów z omawianego obszaru: *łąke* 1, 3, 7, 14–18, 25, 29, 30, 32, 33, 42, 51, 56–58, 73, 75; *łąkę* 34, 35, 39–41, 43, 60, 61, 76; *łąkie* 8, 11, 22, 38, 44–46, 50, 53, 64–66, 71, 72, 78; *łonke* 2, 6, 13, 37, 62, 79; *łąkie* 28, 68, 77; *łonkie* 9, 55, 59; *łónke* 27, 48; *łonkę* 52, 67; *łońkie* 21, 54; *jońkie* 20; *ląke* 31; *ląkę* 23; *ląkie* 26; *Lonke* 74; *łąki* 10; *łąnikie* 63; *łońkię* 5; *łonki* 49; *łónkie* 24; *łóńke* 36; *Uonke* 47.

Rzeczownik ***biel*** zapisano zaledwie w kilku punktach: *biel* 4, 12, 70, 78, 80; *Bgel* 47; *Bgiel* 19.

W późniejszych materiałach z Mazur wschodnich są poświadczenia leksemu *biel* ‘łąka’, np. u J. Kaweckiego (w opowiadaniu *Cajki* ze wsi Kile, z 1956 r.): „Niech to tutaj na zimę po tych **bielach** mają swoje gniazda”. W SGOWM, t. I,

Mapa 16
Gołdap
Olecko
Ełk
J. Olecko Wlk.
J. Łaśmiady
J. Ułówki
J. Ełckie
J. Selmęt Wielki
XIX-wieczne granice powiatów
Latają (liście)
furają
latają
wiewają się
pławią się

ss. 179–180, *biel* m., f, *biela* jedno ze znaczeń to ‘łąka, często podmokła, bagnista; pastwisko; łąka, na której się bieli płótno; miejsce do moczenia lnu’, które zilustrowano m.in. cytatami ze wschodnich Mazur: ‘łąka’: *bźil gʒ̑e śe śano kośi* Mostołty, pow. ełcki; *b́ėl – u̯óŋka, co trava rośńe* Sajzy, pow. ełcki, *b́jela to taka oŋka dla krowuφ* Olecko, *b́jyl ńeɣ’elka, a sroga to u̯ůŋḱa* Wierzbowo, pow. ełcki.

W Słowniku G. Dondera wyraz ten pojawił się, z zaznaczeniem asynchronicznej wymowy spółgłoski wargowej miękkiej – *bziĕl* ‘łąka’; tam także znalazła się forma deminutywna *bziĕlaskä* (Donder, 2016, s. 12). Według materiałów z lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku na Mazurach wschodnich wyraz *biel* był synononimem moczyska, a więc ‘miejsca, gdzie się moczy płótno’ (znaczenie pierwotne), a także ‘łąka do pasienia bydła’ (Mocarska-Falińska, 1959, s. 26, 148). Irmina Judycka na podstawie eksploracji terenowych potwierdza wieloznaczność w gwarach wyrazów *biel*, *biela* (w różnych wariantach fonetycznych), które są synonimiczne z innymi nazwami, np. *b́el abo u̯oŋka*, *bagno gʒ̑e b́el – u̯oŋka co trava rośńe* (pow. ełcki), *bχela to taka u̯oŋka dla krovuf* (pow. olecki). Zdaniem badaczki *biel*, *biela* pojawiły się na Mazurach jako rezultat oddziaływania gwary kurpiowskiej na gwarę mazurską (Judycka, 1963, s. 82).

Na sąsiednich obszarach ten wyraz również występuje. W SGP, t. II, ss. 186–187 w znaczeniu ‘nieużytek, wygon, pastwisko; podmokła łąka, mokradło’ podano z Mazowsza (w tym z Kurpi), Podlasia, Augustowskiego, Suwalszczyzny oraz z Warmii i Mazur (za SGOWM). Na Kurpiach używane są nazwy *bźel*, *bźełka*, które według autorów słownika oznaczają ‘pastwisko na miejscu podmokłym, zwykle rano pokryte białą mgłą’ (Gadomski i in., 2013, s. 23).

Na Suwalszczyźnie w Filipowie notowano *biel*, *bielaska* ‘wilgotna łąka, często zalana wodą’ (Gwara, 2004, s. 242). Poza tym na Suwalszczyźnie są liczne nazwy terenowe (łąki, bagna, lasy, jeziora, zarośla) i miejscowe z apelatywem *biel* (Zdancewicz, 1989).

Łóżko

W ankietach z omawianych powiatów jako tłumaczenie niem. *Bett* (zd. 24) zapisano (w miejscowniku) leksem ***łóżko*** i jego dawniejszy wariant ***łoże***:

- *łosku* 2, 4, 6, 28, 37, 40, 41, 43, 46, 49, 73, 75, 79; *w łozach* 3; *w łozku* 17, 25, 31, 32, 42, 45, 60, 64, 66, 76, 78;
- *łozu* 1, 5, 7–10, 12–14, 16, 18, 20–22, 24, 26, 27, 29, 30, 33, 34, 38, 39, 50, 52, 53, 56–59, 63, 67–72, 74, 77, 80, *lozu* 23, *łoźu* 55, *łoʒu* 36, 48, *U̯osu* 47; *łosu* 19; *łoszu* 11; *łozach* 62.

Nazwa *łoże* na Mazurach mogła być już w XIX w. wyrazem przestarzałym i utrzymywać się dzięki kolokacji *madejowe łoże* ‘łoże pokutne, przygotowane w piekle dla rozbójnika Madeja’, znanej z baśni ludowych (Wróblewska).

Poświadczenia wyrazu *łoże* znajdujemy w poezji M. Kajki: „układź się do mojej [do żony] **w łoże**” (*Przygoda gospodarza z muzykantem* – Kajka, 2008,

s. 325), „Ze strachu drżał tam nieborzę, / Aż skakało z nim **łoże**” (*Kiedy kto źle broi*, *byle czego się boi* – Kajka, 2008, s. 355).

SGOWM, t. IV, s. 79 podaje, że wyraz *łoże* ‘łóżko’ występuje powszechnie na Warmii i Mazurach.

Łoże ‘łóżko, legowisko lub posłanie służące do snu i wypoczynku, lectus, stratum, cubile, grabatu’ to archaizm, który jest poświadczony już z początku XVI w. (SStp, t. IV, s. 124). W XVII-wiecznej polszczyźnie został utrwalony we frazeologizmie *darmo tłoczyć z boku na bok* ***łoże*** ‘nie móc spać w nocy’ (ESJP XVII i XVIII).

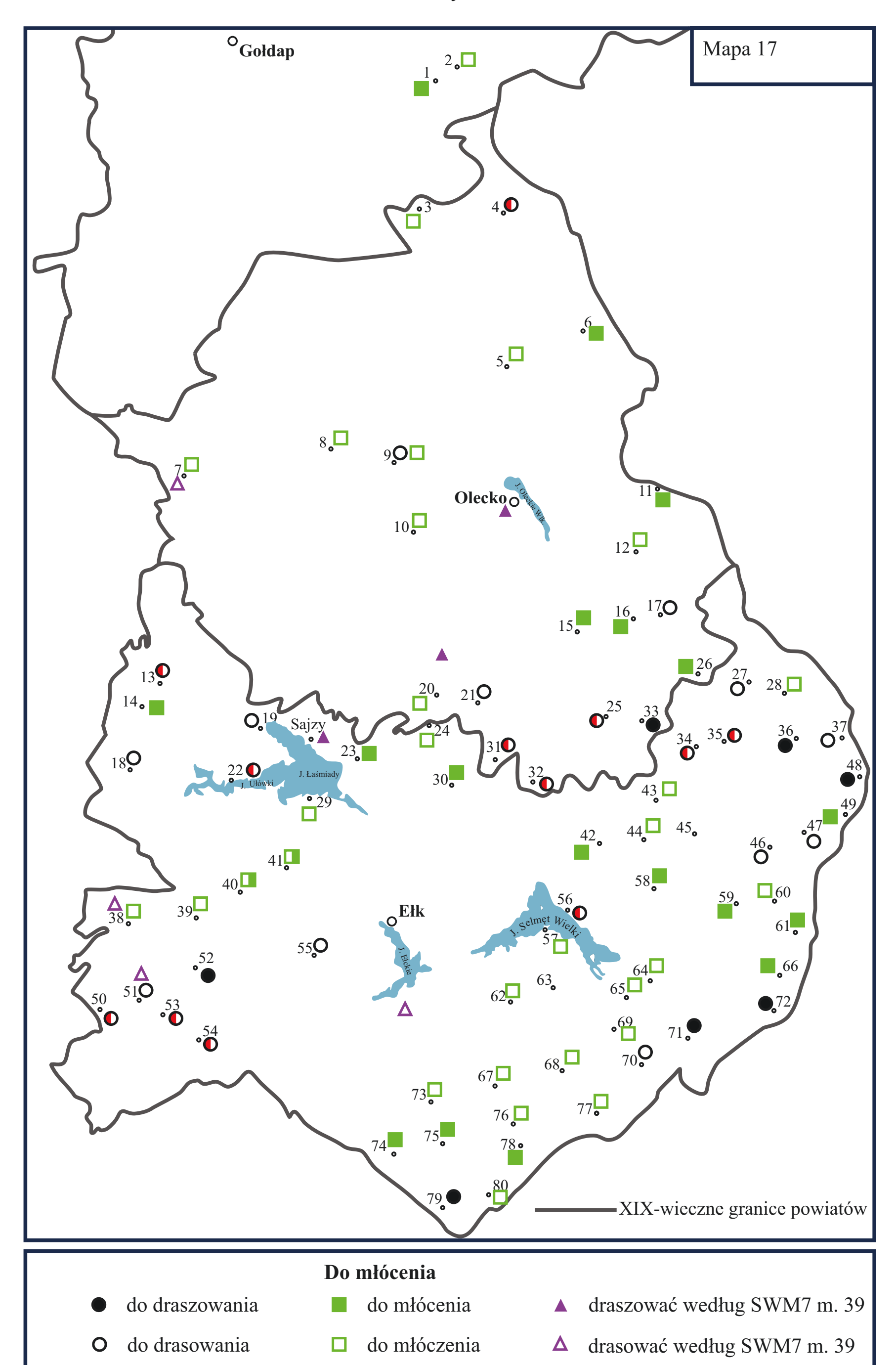
Młócić

W zdaniu 20. wyrażenie przyimkowe *zum dreschen* wypełniający ankiety przetłumaczyli, wykorzystując leksem polski i leksem niemiecki. Są zatem dwie grupy ekwiwalentów: z podstawą ***młócić*** i ***draszować***. Ogólnopolskie *do młócenia* pojawia się w kilku wariantach (wiąże się to m.in. z występowaniem form hiperpoprawnych wobec mazurzenia na tym obszarze) zajmuje większość badanego obszaru: *do młócenia* 63; *do młocenia* 6, 14, 15, 16, 30, 42, 49, 58, 59, 61, 66, 75, 78, 1; *do młocęnio* 11; *do mlocenia* 23, 26; *do młocena* 74; *do młoczenia* 3, 5, 7, 20, 24, 28, 29, 38, 43, 57, 60, 62, 64, 65, 68, 69, 73, 76, 77, 80, 12, 44; *do młočenia* 9, 10; *do młočenie* 2; *do młoczena* 67; *do młóczenia* 8, 39. Jednostkowo zapisano czasownik *młocić* 45.

W drugiej grupie znalazły się formy hybrydalne – z podstawą niemiecką i polskim sufiksem -*nie*: *do drasowania* 17, 19, 21, 37, 55, 70; *do draſsowango* 47; *do drasſowania* 9, 27; *do drazowania* 18; *do draʒowania* 51; *do draszowania* 52, 71, 79; *do draſzowania* 33, 72; *do draſʒowania* 36; *do dreſʒowania* 48; *do draśowania* 46.

Rzeczownik *draszowanie* jako formę rzeczownikową od czasownika *draszować* ‘młócić cepami lub maszyną’ podaje SGP, t. VI, s. 257 i wskazuje lokalizację na Warmii i na Mazurach (za SGOWM, t. II, s. 104, który poświadcza wiele postaci tego czasownika oraz jest argumentem na powszechny zasięg *draszowania* w Ostródzkiem, na Warmii i Mazurach). Na Warmii i Mazurach znane były inne nazwy współrdzenne: *draszacz*, *draszarz*, *draszek*, *draszer*, *draszkarz* ‘młocarz’; *draszkasta*, *draszmaszyna* ‘młocarnia’ (SGOWM, t. II, ss. 103–104).

Na uwagę zasługują wyrazy z sufiksem -*ba*, znanym już prasłowiańszczyźnie (por. Sławski SPsł, t. I, ss. 61–62), który dość dobrze zachował się w wielu językach słowiańskich, w tym w polszczyźnie ogólnej (współcześnie nieproduktywny), np. *prośba*, *groźba*. Największą reprezentatywność tego typu derywatów ma język kaszubski (por. Korytkowska, 1972; Reichan, 2004, s. 425, mapa: *Przyrostek* -ba *w gwarach polskich*). Zanotowane derywaty w kwestionariuszach G. Wenkera to typowe formacje odczasownikowe z omawianym przyrostkiem, nazywające czynności, a więc: *do drażby* 53; *do drażby* 13; *do drasby* 4, 31, 32; *do drezby* 50; *do draśby* 54; *do draźby* 22, 56; *do drazby* 25, 34, 35; *do młocby*

Mapa 17
Gołdap
Olecko
J. Oleckie Wlk.
Sajzy
J. Łaśmiady
J. Ułówki
Ełk
J. Ełckie
J. Selmet Wielki
XIX-wieczne granice powiatów
Do młócenia
do draszowania
do drasowania
do drażby
do młócenia
do młóczenia
do młocby
draszować według SWM7 m. 39
drasować według SWM7 m. 39

40, 41. Derywaty te nie tworzą większych, zwartych zasięgów – występują na pograniczu powiatu oleckiego i ełckiego oraz w kilku punktach na południowym zachodzie i jednym na krańcu północno-wschodnim.

Jerzy Reichan na podstawie kartoteki do SGP, z Warmii, Mazur i Kurpi poświadcza kilkanaście formacji z *-ba* (mających także rozleglejszy areał), np. *rajba* ‘swatanie, zaręczyny’, *lejba* ‘ulewa’, a także *draszba* ‘młócka’ (Reichan, 2004, s. 424).Na sąsiadującym z Mazurami Podlasiu znane były m.in. *klęńćba* ‘przeklinanie’ (Rembiszewska, 2007, s. 155) – notowana także na południu Polski (Reichan, 2004, s. 426); *gajba* ‘dzień roboty w lecie’ (Czarkowski, 2009, s. 182), *sceluba*, *skaluba* ‘szczelina’ (Czarkowski, 2009, s. 206), *siejba* ‘okres zasiewów’ (Maryniakowa i in., 2014, s. 173).

Według SGOWM, t. II, s. 103 nazwa *draszba* sytuuje się w Ostródzkiem, na Warmii, Mazurach zachodnich, w powiatach mrągowskim i giżyckim, a więc poza badanym obszarem. Jednak następne hasło *draszek* m.in. z lokalizacją z Ełku (SGOWM, t. II, s. 103) pozwala przypuszczać, że i *draszba* w powiatach wschodnich była znana.

W SWM, t. VII (Basara i in., 1959) na mapie fonetycznej „*š* w wyrazie *draszować* ‘młócić’” pokazano, że *draszować* występuje w trzech miejscowościach Olecko (p. 180), Kleszczewo (188), Sajzy (186), zaś *drasować* w Borkach (164), Skomacku (196), Nowej Wsi (201) i Ogródku (203). Zatem widać, że zasięg występowania czasownika *draszować* w późniejszych latach, w stosunku do zapisów kwestionariuszowych, znacznie się zawęził.

Mocno

Przysłówek *mocno* w niektórych kwestionariuszach Wenkera z omawianego terenu został użyty w funkcji intensyfikującej wskazaną czynność: *byli moczno w spaniu* (4), *byli moczno iuz wspiku* (5), *byli mocno we spiku* (15), *byli mocno przy spaniu* (17), *byli močno we spiku* (24), *byli mocną w spiku* (30), *bili mocno wspieku* (75) (por. podrozdział *Wpływ niemieckich konstrukcji składniowych*...).

Mocno jako przysłówek stopnia intensywności występował też na innych obszarach Mazur i Warmii (por. Chludzińska, 1964, s. 135).

Nazad

Nazad ‘z powrotem’ to jeden z przykładów wyrazu, który w późniejszych latach wyszedł z użycia lub nabrał charakteru archaicznego. Zanotowano go w ankietach jako tłumaczenie niemieckiego *zurück kamen* (zdanie 24): *nasad* 6, 13, 19, 37, 47, *nasat* 28, 75, *nażad* 12, *nazad* 1, 3, 18, 20, 21, 23, 26, 27, 29–33, 36, 42, 43, 45, 46, 53, 55, 58, 60, 64, 67–71, 73, 76, 77, *nazat* 2, 7, 14, 17, 54, 56, 63, 74, *naʒad* 4, 15, 48, 51.

Najwcześniejsze poświadczenie *nazad* ‘z powrotem, znowu, powtórnie’ pochodzi z lat 1656–1688. Słownik polszczyzny XVII i XVIII ilustruje to hasło m.in. cytatami z *Pamiętnika* Paska (ESJP XVII i XVIII). W tym znaczeniu *nazad* zachowało się w gwarach Warmii, Mazur i Ostródzkiego (SGOWM, t. IV, s. 286).

Ochędożyć

Wyraz *ochędożyła* (w postaci zmazurzonej) zapisano w trzech ankietach: 16, 40, 41 jako ‘oczyściła’. Szczegółowy opis etymologii i rozwoju znaczeniowego *ochędożyć* w polszczyźnie przedstawiła Beata Raszewska-Żurek (Raszewska-Żurek, 2014).

Czasownik *ochędożyć* był znany staropolszczyźnie w znaczeniu ‘przyozdobić, przybrać, wystroić, upiększyć, ornare, decorare’: Vmeczony, **ochandozony** mundatam et ornatam (revertar in domum meam, unde exivi. Et veniens invenit eam yacantem, scopis mundatam et ornatam Mat 12, 44) (SStp, t. V, s. 403). Późniejsze źródła leksykograficzne odnotowują ten wyraz jako polisemiczny. W Słowniku Lindego podano m.in. ‘czyścić, oczyszczać, czystym lub chędogim czynić, obmiatać, otrzepywać’ i ‘stroić’. *Słownik warszawski* oprócz pierwotnego znaczenia odnotowuje także inne: *chędożyć* 1. ‘czyścić, szorować, oczyszczać, np. obuwie, komin, zboże’. 2. przen.: C. kogo = ‘ćwiczyć, bić, trzepać’: 4. gm.: coire (SWar, t. I, s. 276). Zatem, w XIX wieku znaczenie związane z czyszczeniem, doprowadzaniem do porządku nie było przestarzałe, tak jak obecnie (por. SJPDor, WSJP, t. I, s. 422).

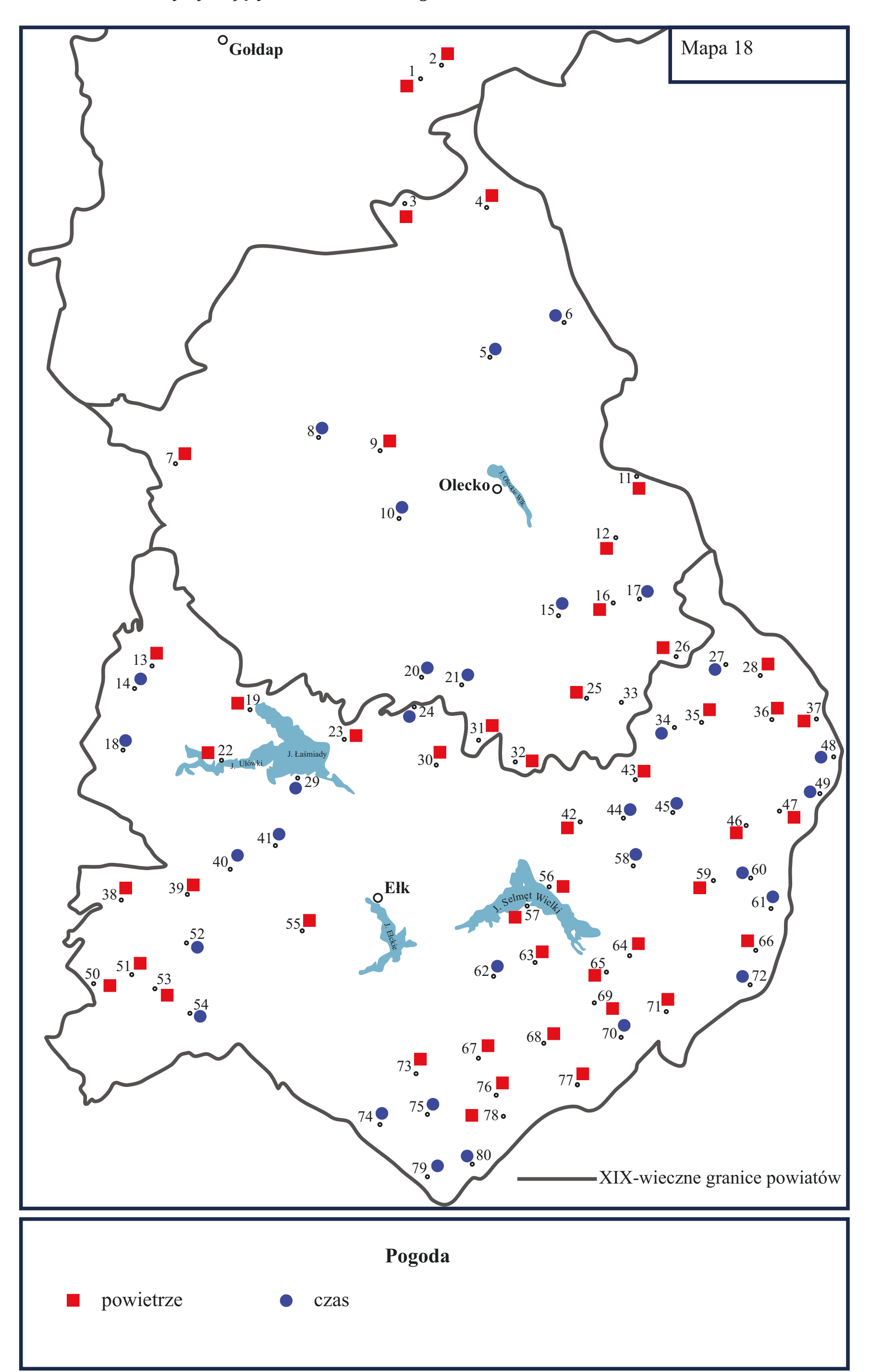
W niektórych gwarach wyraz ten zachował się w dawnym znaczeniu ‘czyścić, robić porządek’ (por. SGP, t. III, s. 494). SGOWM, t. V, s. 59 czasownik *ochędożyć* ‘zadbać o swój wygląd zewnętrzny’ podaje tylko za *Słownikiem warmińskim* Steffena. Na Kurpiach notowano w materiałach zapisanych w drugiej połowie XX wieku *ochandożyć* ‘doprowadzić do względnego ładu i czystości; oporządzić’ (Niksa, 2018, t. I, s. 383).

Pogoda

Niemieckiemu rzeczownikowi *Wetter* w omawianych ankietach odpowiadają dwa polskie wyrazy – *czas* i *powietrze*[46].

Na krańcach północnych pojawia tylko wyraz ***powietrze***, którego zasięg rozciąga się niemalże na cały omawiany obszar, z pominięciem wąskiego pasa na południowym wschodzie, gdzie lokuje się leksem ***czas***, wyznaczający również linię biegnącą od krańców wschodnich powiatu oleckiego do południowego zachodu powiatu ełckiego.

[46] Szczegółowy wykaz form tych wyrazów znajduje się w Indeksie wyrazów niemieckich pod hasłem *Wetter*.

Mapa 18
Gołdap
Olecko
Ełk
J. Łaśmiady
J. Ułówki
J. Ełckie
J. Selmęt Wielki
XIX-wieczne granice powiatów
Pogoda
powietrze
czas

Wyraz *powietrze* jako ‘pogoda’ zanotowano w ankietach Wenkara z obszaru Kaszub (Popowska-Taborska & Rzetelska-Feleszko, 2009, s. 217, m. 1, s. 218). SGOWM, t. VI, ss. 300–301 *powietrze* ‘warunki atmosferyczne, pogoda’ lokalizuje na całej Warmii i Mazurach.

Rzeczownik *czas* jako ‘pogoda’ ma dość duży zasięg w gwarach – od Kaszub na północy przez Mazowsze, Podlasie, po Małopolskę na południu (SGP, t. V, s. 23, hasło *czas*, zn. 5). Ze wschodniej części Mazur są poświadczenia w materiałach z XX wieku – z powiatu ełckiego *ładny czas* ‘ładna pogoda’ (Kupiszewski & Węgiełek-Januszewska, 1959, s. 47 z uwagą, że wyraz *czas* ‘pogoda’ na Warmii i Mazurach należy do sporadycznych), *cäs* (Donder, 2016, s. 12). SGOWM, t. I, ss. 375–378 pod hasłem *czas* nie uwzględnia omawianego znaczenia.

Nie zanotowano w ankietach wyrazu *pogoda*, który podaje SGOWM, t. VI, s. 185 za SWM, t. VI z Mazur wschodnich. Zapewne ta nazwa na omawianym terenie pojawiła się później, pod wpływem polszczyzny ogólnej lub przejętej od osób, które przybyły na Mazury po II wojnie światowej.

Potrzebować

W zdaniu 28. jako tłumaczenie czasownika modalnego *dürfen* (*Ihr **dürft** nicht solche Kindereien treiben*[47]) podano kilka odpowiedników: *brukuetta* 47, *brukuieta* 50, 56; *godnie* 67, *godno* 69, *godzi się* 10, 60, 76; *macie* 11, 15, 25, 26, 74, *maczę* 57, *mata* 3, 6, 12, 13, 17, 20, 22, 24, 30, 39, 41, 42, 45, 58a, 59, 64, 66, 73, 79, *matä* 40; *moseta* 19, *musicie* 16, 38, 55, *musita* 5, 18, 21, 28, 36, 37, 43, 44, 46, 49, 53, 54, 70, 71, 72, 78, 80, *musyta* 63, 68, 77, *muszita* 58, *muszycie* 31, 32, *muśita* 14, 27, 29, 48, 51, *muśyta* 8, 62, *muzita* 52; *postępujcie* 35; *potrzeba* 7, 65, *potrzebueta* 75, *potrzebuiečie* 9, *potrzebuieta* 33, *potrzembno* 34, *potrʒebuieta* 4; *powinnesta* 2; *wolno* 1.

Spośród wymienionych ekwiwalentów na uwagę zasługuje czasownik ***brukować*** ‘potrzebować’, który ma dość szeroki zasięg na północy Polski. Odnotowano go również w ankietach Wenkara z okolic Kartuz oraz na północ i południe od Kościerzyny (Popowska-Taborska & Rzetelska-Feleszko, 2009, m. 20). SGPK, t. I, s. 123 podaje kilka poświadczeń z Kaszub oraz z Poznańskiego i ziemi chełmińskiej, a także (za Sembrzyckim) z Mazur. SGP, t. II, s. 546 geografię *brukować* ustala dla obszaru od Wielkopolski północnej i Pomorza, po Mazury. Wyraz *brukowac* ‘potrzebować’ odnotował Aleksander Berka w *Słowniku kaszubskim porównawczym* (Berka, 1891, s. 9), poza tym *brukœwac* ‘potrzebować, mieć obowiązek (powinienem)’ Stefan Ramułt w *Słowniku języka pomorskiego czyli kaszubskiego* (Ramułt, 1893, s. 12), *brëku̯evac* ‘potrzebować’ Aleksander Labuda w *Słowniczku kaszubskim* (Labuda, 1960, s. 19).

SGOWM, t. I, s. 217 *brukować* podaje jako powszechny na Mazurach, Warmii i Ostródzkiem, w różnych znaczeniach, m.in. ‘odczuwać potrzebę czego, nie móc

[47] Pol. Nie możecie takiej dziecinady (takich głupstw) robić.

się bez czego obejść’ z cytatem z Ełku: *ʒ́ėfke śe zgoʒ́iu̯o tak, parobḱa jenıgo, a tak na źime to ńe potšeba bıû̯o, ńe* ***brukovaĺi*** *luʒ́e*. Czasownik *brukowacz* ‘potrzebować, używać’ pojawił się również w elementarzu do nauki gwary mazurskiej (Szatkowski, 2019, s. 54).

Irena Harasimowicz w artykule poświęconym wpływom niemieckim na gwary ostródzkie wymienia *brukovač̑* ‘potrzebować, używać’ jako jedną z egzemplifikacji czasowników niemieckich, które są przyswajane do polszczyzny, w porównaniu z innymi częściami mowy „bodaj z największą łatwością” (Harasimowicz, 1954, s. 279). Wyraz ten Roman Zawiliński przywołuje w wypowiedzi (zapewne jakiegoś Niemca) na temat znaczenia języka niemieckiego dla ludności mazurskiej:

> Wasza mowa [...] jest zepsuciem mowy niemieckiej, jest wasserpolakisch, bo nadaje słowom niemieckim brzmienie miejscowe, mając **brukować** zam. *brauchen* (potrzebować) [...] (Zawiliński, 1912, s. 9).

Forma polska *brukować* jest bez wątpienia pożyczką dolnoniemiecką, o czym świadczy obecność *k* (odpowiadającego górnoniemieckiemu *ch*) i samogłoski *u* (odpowiadającej w górnoniemieckiemu dyftongowi *au*). Ustalenie drogi zapożyczenia właśnie takiej postaci na obszarach, gdzie wpływał głównie górnoniemiecki i niemiecki literacki (dolnoniemiecki oddziaływał na północnych krańcach Mazur) jest bardzo trudne, jeśli nie niemożliwe.

Słownik pruski pod hasłem *brauchen* podaje formy dolnoniemieckie *brūkə*, *brukə* oraz „górnopruską”, tj. górnoniemiecką *brauxə* (PrWrtB, t. I, ss. 928–930) w znaczeniu ‘potrzebować oraz w połączeniu z *nie* jako ‘nie potrzebujecie, tzn. nie musicie’ jako powszechne. Niemieckie literackie *brauchen* 1. ‘używać, 2. ‘potrzebować (czegoś), 3. ‘zużytkować, zużyć, 4. w znaczeniu posiłkowym ‘musieć (WSNP, t. I, s. 356) jest kontynuacją średnio-wysoko-niemieckiego *brūchen* i staro-wysoko-niemieckiego *brūhhen* (KlugeEW[22], s. 102).

Wyraz *brukować* w znaczeniu ‘potrzebować’ w świadomości współczesnych użytkowników języka lokalnego wciąż funkcjonuje. Na przykład w miejscowości Kaliski w 2011 r. realizowano program Lokalnej Grupy Działania „Chata Kociewia” pod nazwą „Seniorze – brukuj rozum” (www_1).

Pragnienie

W zdaniu 23 rzeczownik *Durst* przetłumaczono przede wszystkim jako różne warianty fonetyczne i graficzne wyrazu ***pragniączka*** (w formie biernika lp.): *pragnionczke* 13, *Praggngonske* 47, *pragniącʒe* 63, *pragnǫcke* 49, *pragnącke* 42, *pragnączke* 62, *pragniącke* 15, 31, 32, 33, 39, 43, 55, 67; *pragniąckie* 17, 24; *pragniączke* 70, *pragniączkę* 69, *pragniączkie* 37, *pragniączkię* 80; *pragniącʒke* 36, 48, *pragniončkie* 9. Poza tym zapisano kilka innych form utworzonych od podstawy *prag-*: *mamy pragnosc* 25, *pragnąče* 20, *pragniącke mamy* 38.

SGOWM odnotowuje *pragniączkę*, zdefiniowaną ogólnie jako ‘silna potrzeba’. Jeden z kontekstów wskazuje wprost na znaczenie występujące w ankietach, tzn. ‘mieć pragnienie, odczuwać potrzebę napicia się’: „taką mnåłem **pragnączkę**, a nie buło co psić” (SGOWM, t. VII, s. 4).

Dowodem na funkcjonowanie tego wyrazu w gwarach mazurskich jest jego obecność w poezji M. Kajki: „Już i po siódmym wypili, / **Pragniączki** nie ugasili (*Jak dwaj młodzieńcy handlem na wódce się „zbogacili*” – Kajka, 2008, s. 344).

SWar, t. IV, s. 968 odnotowuje czasownik *pragnąć* ‘odczuwać potrzebę picia’. SJPDor podaje *pragnąć* ‘bardzo chcieć pić, odczuwać potrzebę picia, być spragnionym’ z kwalifikatorem *przestarzały*, z cytatami z utworów Adama Mickiewicza, Juliusza Słowackiego i Stefana Żeromskiego.

W jednej z ankiet zapisano *mami sondzo* p. 75, a więc użyto, przekształconego graficznie, rzeczownika *żądza*, semantycznie bliskiego wyrazowi *pragnienie*.

Również tylko w jednej ankiecie odnotowano połączenie *mami opioke* p. 58.

Tydzień

Forma rzeczownika niemieckiego *Wochen* w liczbie mnogiej (zd. 5) ma w omawianych kwestionariuszach trzy odpowiedniki:

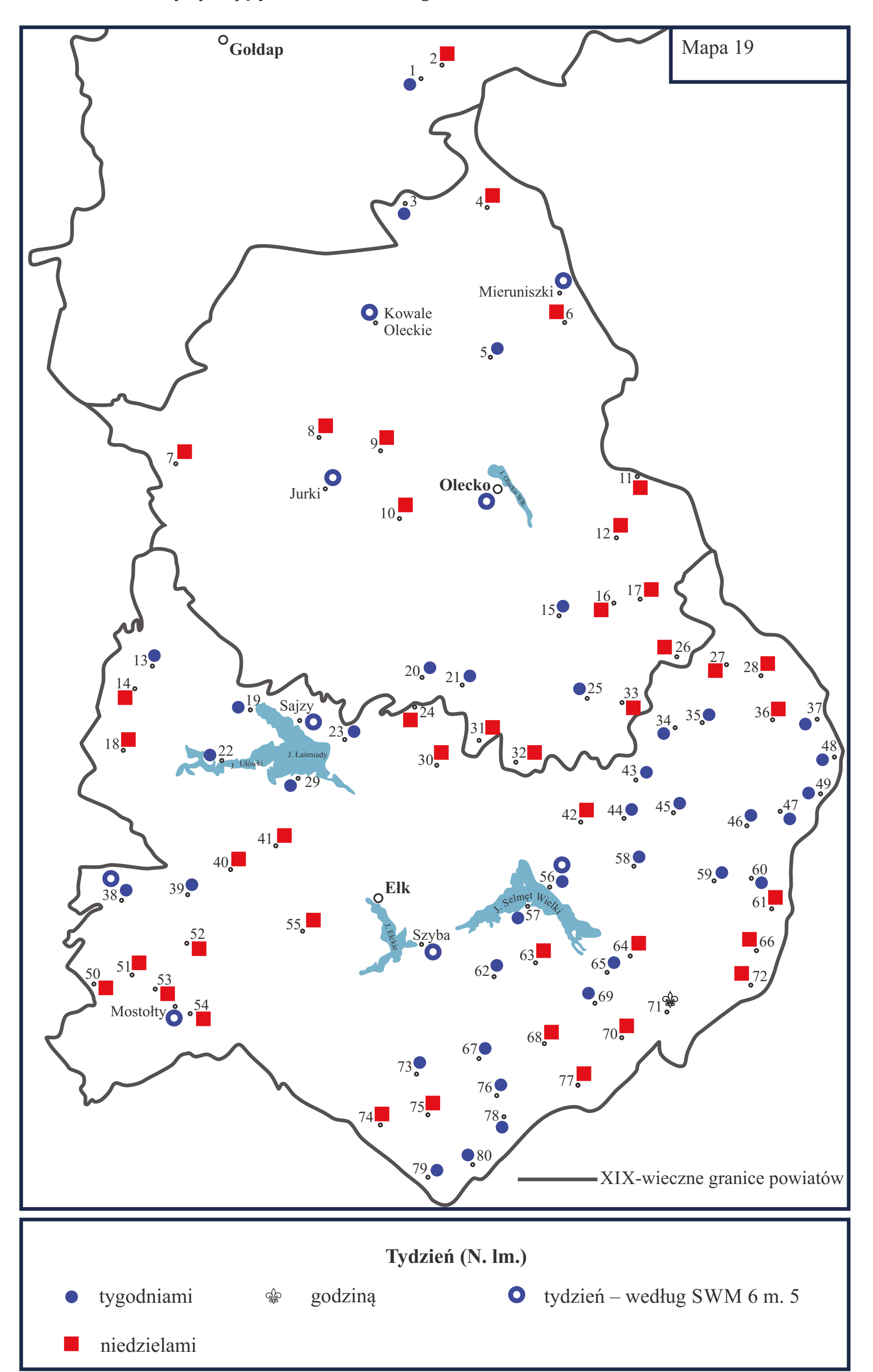
– ***niedziela***: *miedziel* 8, *nedzel* 74, *niedzel* 33, 70, *niedzelami* 68, *Niedzelami* 75, *niedziel* 7, 9, 10, 11, 12, 16, 17, 26, 42, 52, 53, 54, 55, 64, 66, 77, *niedzielami* 14, 24, 32, 50, 72, *niedzielani* 18, *niedziele* 6, 40, 41, *niedzielemi* 63, *Niedzielemie* 31, *niedzielom* 2, *niedzieloma* 30, *Niedʒeloma* 4, *niedʒiel* 27, 51, 61, *niedʒieloma* 28, *niedʒielóma* 36;

– ***tydzień*** (w różnych formach przypadkowych): *Tigodnami* 19, *tigodniami* 78, *tigodnie* 49, *tigodny* 58, *tygodnami* 60, *tygodnămi* 76, *tygodnani* 44, *Tygodngi* 47, *tygodni* 5, 13, 22, 23, 25, 34, 37, 43, 59, 65, 67, 69, 79, 35, *tygodnia* 73, *tygodniami* 3, 20, 21, 38, 39, 45, 56, *tygodniamy* 80, *tygodniani* 62, *tygodnie* 15, *tygodniomi* 46, *Tygodniow* 29, *tygodnióma* 48, *Tygodnow* 57, *tygodzien* 1;

– ***godzina***: *godziną* 71.

Nie można wyznaczyć ostrej granicy występowania obu leksemów, choć widać wyraźną przewagę nazwy *niedziela* w powiecie oleckim. Jak pokazuje zestawienie z materiałami późniejszymi, archaizm ten zastąpiono na tym obszarze ogólnopolskim wyrazem *tydzień*.

Wyraz *niedziela* ‘tydzień’ to kolejny archaizm semantyczny, który pojawił się w ankietach. Znany był już staropolszczyźnie (SłStp, t. V, ss. 178–179), bogato udokumentowany w SPXVI w. W tym znaczeniu zachował się również w większości gwar Polski, a więc na Warmii, w Ostródzkiem, na Podlasiu, Suwalszczyźnie, Śląsku, Podkarpaciu, w Wielkopolsce, Małopolsce, na Kociewiu (SGPKart). Kupiszewski & Węgiełek-Januszewska, 1959, ss. 36–37 wskazali, że omawiany wyraz najczęściej pojawiał się na Warmii oraz we wsiach powiatu mrągowskiego.

Mapa 19
Gołdap
Mieruniszki
Kowale
Oleckie
Jurki
Olecko
Sajzy
J. Łaśmiady
J. Ułówki
Ełk
J. Ełckie
Szyba
J. Selmęt Wielki
Mostołty
XIX-wieczne granice powiatów
Tydzień (N. lm.)
tygodniami
godziną
tydzień – według SWM 6 m. 5
niedzielami

Niedziela w znaczeniu ‘tydzień’ występuje np. w tekście *Wisniacy w Modrzewiu* drukowanym w „Przyjacielu Ludu Łeckim”: „zorałem otłóg dwie **niedziele** wprzody” (PLŁ, 1842, s. 7).

Zapewne oddziaływanie polszczyzny ogólnej wpłynęło na dość liczną reprezentację wyrazu *tydzień* w wymienionych kwestionariuszach.

Tamten, inny

W zdaniach 15 i 24 należało przetłumaczyć m.in. zaimek nieokreślony *ander* ‘inny, drugi’ (*Du darfst früher nach Hause gehn* [gehen] *als die* ***Andern*** oraz *da lagen die* ***Andern*** *schon zu Bett und waren fest am schlafen*). Wypełniający zrobili to, używając różnych form gwarowego zaimka ***owte***: *Offte* 47, *ofte* 7, 19, 74, *owci* 3, 14, 16, 23, 33, 50, 59, 67, 69, *owčzÿ* 9, *owczy* 57, *owći* 8, *owte* 5, 6, 8, 10–12, 17, 18, 21, 27, 28, 31, 32, 36, 40–42, 44–46, 48, 51, 52, 54, 59–65, 68, 70, 72, 73, 76, 77, 80, *owté* 72, *owtem* 79, *owteni* 41, *owtę* 20.

Postać tego *pronomen demonstrativum* – *ówten* – występowała prawdopodobnie w staropolszczyźnie (podaje tylko Gaertner, 1933, s. 168, SStp nie notuje). SPXVIw., t. XXII, s. 366 daje połączenie „**owto**. Dziekąn nam wszytko kładzie” (Acta primi regiminis Sigismundi III, 1588).

Zaimka *ówten* użył Adolf Dygasiński (Dygasiński, 1896, s. 9, 27, 29, 87, 93) w komedii *Narzeczona z Ojcowa*, gdzie wypowiedzi bohaterów stylizowane są na gwarę małopolską z tytułowej miejscowości i jej okolic. Zaimkiem *ówten*, jako elementem stylizacji archaicznej, posłużyła się Antonina Domańska w powieściach historycznych *Krysia bezimienna*: „**Ówten** ma konia zacnego”, „podziękuj **ówtemu**, że zginiesz pierwej” (Domańska, Krysia) i *Królewska niedola*: „Kiedy się już **ówten** człowiek pożywił”, „**Ówten** już dawno w ziemi; pomsty szukał nie będzie” (Domańska, Królewska).

Zaimek *owty* ‘tamtej’ został utrwalony w pieśni z okolic Chojnowa na Mazowszu: „Postaw kółko, ściel łoze/ W **owty** nowe kumorze” (Chełchowski, 1888, s. 135).

Zaimek *owtu* w znaczeniu ‘tu’ zmapowano w MAGP, t. XI, m. 507. Występuje on na zwartym obszarze Mazowsza północnego.

Wymienione postaci zaimków ‘ten’, ‘tamten’ są poświadczone z różnych źródeł dla obszaru Mazowsza *owten* – pronom. ‘on, ów’ (Waga, 1860, s. 756), w tym Kurpi – *owten*, *owta*, *owto* – ‘tamten, -a, -o’; *owty* m.in. z okolic Przasnysza (SGPK, t. III, s. 490), *owtan*, *áwtan* ‘o, ten właśnie’, *owtu*, *áwtu* ‘o, tu właśnie’ (Niksa, 2018, t. I, s. 419), *owtan* ‘tamten’ (Ceberek, 2003, s. 13).

Zaimek *owten* jest rozpowszechniony na Mazurach (SGOWM, t. III, s. 16) i Warmii (Steffen, 1984, s. 104). Autorki SGOWM, chyba niesłusznie, *owten* utożsamiły z *hawten* (SGOWM, t. III, s. 16), który ma dość duży zasięg w gwarach południowopolskich – na Orawie, Górnym Śląsku, we wschodniej Małopolsce (SGP, s. 635), na Podhalu: *hawten*, *'aftén*,*'afta* ‘ten, tu’ (Zborowski, 2009, s. 115), *hawtyn* ‘z perspektywy mówiącego: wskazuje na obiekt usytuowany w miejscu

znajdującym się w bezpośredniej bliskości mówiącego, ale poza przestrzenią właściwą rozmówcy: ten tutaj' (Kąś, 2017, s. 74), u Lachów Sądeckich *håwtån* (Szewczyk, 2014, s. 228), na Podkarpaciu pod Ropczycami *hawten* (Wołek-Wacławski, 1937, s. 187).

Zaimek *owte* 'te, tamte' zachował się na Mazurach do XX wieku, o czym świadczy jego odnotowanie w słowniczku Jana Kaweckiego (Kawecki).

Zatem, zaimek wskazujący *owten* można uznać za charakterystyczny tylko dla gwar mazurskich i kurpiowskich.

Ubranie

Wyraz *das Kleid* pojawił się w zdaniu 17. kwestionariusza w przypadku zależnym: *Geh, sei so gut und sag Deiner Schwester, sie sollte **die Kleider** für eure Mutter fertig nahen und mit der Bürste rein machen*[1].

Na problem pewnej dowolności tłumaczenia tego wyrazu z ankiet Wenkera na obszarze Kaszub zwróciła uwagę H. Popowska-Taborska. Tam *die Kleider* przetłumaczono na *ruchna*, *kledy*, *łachy*, *suknie*, sporadycznie *obucie*, *rupiecie*, *obleczenie*, *chały* (Popowska-Taborska & Rzetelska-Feleszko, 2009, s. 286).

Niemieckie *die Kleider* (B. lm.) daje możliwość dość swobodnego przekładu, gdyż *das Kleid* oznacza 'suknię, sukienkę', jak i odnosi się do ogólniejszej nazwy 'ubranie'. W języku niemieckim jest wyraźne rozróżnienie liczby pojedynczej *das Kleid* 'suknia, sukienka' i liczby mnogiej *die Kleider* 'ubranie, odzież', a ekwiwalent *kleid* jest błędnym tłumaczeniem, choć kontekst też taką możliwość nasuwał.

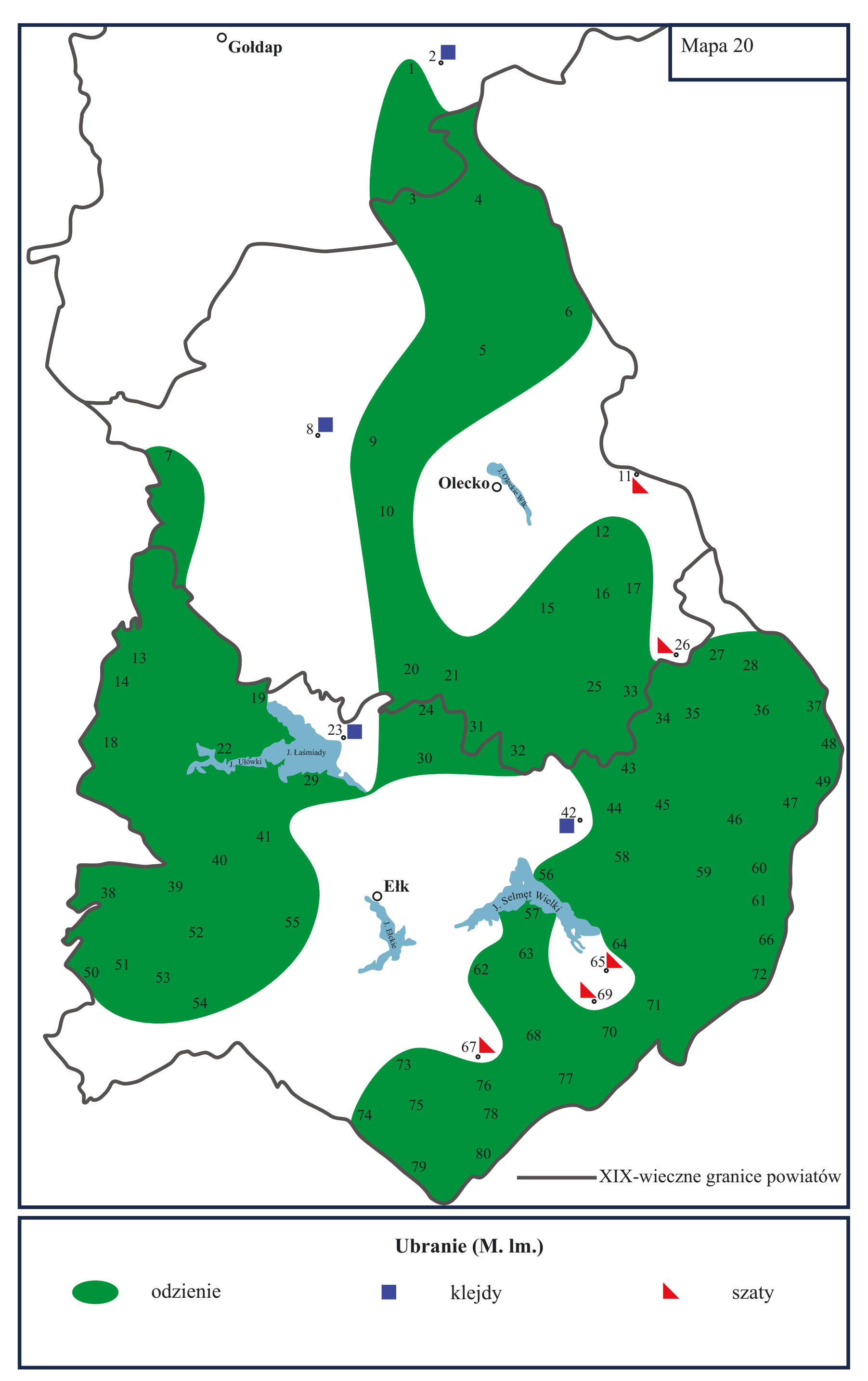
W tłumaczeniach pojawiły się różne odpowiedniki omawianego leksemu niemieckiego. Należy także zastrzec, że nie wszystkie z przywołanych wyrazów mieszczą się jedynie w zbiorze leksyki gwarowej. Niektóre z nich reprezentują polszczyznę ogólną i były notowane już w zabytkach staropolskich. Zatem mamy do czynienia ze zbiorem niejednolitym – z jednej strony z zasobem gwarowym, z drugiej ogólnopolskim. W kwestionariuszach utrwalono nazwy od dawna należące do polszczyzny ogólnej, takie jak – występujące prawie na całym obszarze:

- ***odzienie***: *Odschenge* 5, *odzene* 6, *odzenie* 7, 8; *odzenię* 9, *odzęnie* 10, *Odziedzene* 11; *odziene* 12–15, *odzienia* 16, 17; *odzienie* 18–64; *odzienię* 65–67, *odʒenie* 68; *odʒienie* 69–74, *Odʒięnię* 75;
- ***szaty***: *saty* 76, 77, *szatę* 78; *szaty* 79, 80[2];
- oraz pożyczka niemiecka ***klejdy***: *kleid* 42, *Kleity* 8, *kleydy* 23, *Kleyty* 2.

---

[1] Pol. Idź, bądź tak dobry i powiedz swojej siostrze, że ona powinna skończyć szycie ubrania [powinna ubranie dla swojej matki gotowe uszyć] (uszyć ubranie) i dobrze szczotką [dosł. ze szczotką] oczyścić.

[2] O nazwach odzieży w gwarach Warmii, Mazur i Ostródzkiego w ankietach Wenkera – Rembiszewska, 2012.

Mapa 20
Gołdap
Olecko
Ełk
J. Łaśmiady
J. Ułówki
J. Ełckie
J. Selmęt Wielki
XIX-wieczne granice powiatów
Ubranie (M. lm.)
odzienie
klejdy
szaty

Linde, t. II, s. 477 dla *odzienia* podaje ‘odzież, szata, suknia’. SJPDor wyraz *odzienie* odnotowuje z informacją (kwalifikatorem) *wychodzący z użycia* ‘to, w co się człowiek odziewa; odzież, ubranie, okrycie’. W literaturze początku XX wieku, głównie u Żeromskiego, wyraz ten pojawia się nie tylko w powieściach historycznych, np. w *Popiołach*: *Zaraz utworzyła się dokoła jego figury kałuża z osiękającego płaszcza i* ***odzienia****; w potarganym* ***odzieniu****; począł wdziewać* ***odzienie*** (Żeromski, Popioły III), w *Wiernej rzece*: *ubrał się w grube buty, w dawniejsze swoje* ***odzienie*** (Żeromski, Wierna rzeka), ale także utworach osadzonych w realiach współczesnych Żeromskiemu – *Wygodne jego* ***odzienie*** (Żeromski, Dzieje grzechu).

Wyraz ten zachował się w gwarach kurpiowskich w postaci *łodźëńe* oraz *przyłodźevek* (Gadomski i in., 2013, s. 242).

Charakterystyczna dla gwar północnopolskich jest nazwa *klejdy* – zapożyczona z języka niemieckiego. Nie jest to jednak zapożyczenie na prawach cytatu, zostało ono zmodyfikowane formalnie, m.in. przekształcone fonetycznie. Mamy zatem np. *kleidi*, *kleity*. Jednocześnie trzeba zastrzec, że zapis nie zawsze wiernie oddaje cechy głosowe, a więc należy uwzględnić zmiany wynikające z różnego sposobu zapisywania poszczególnych głosek.

W omawianych kwestionariuszach uwidacznia się wahanie w zakresie spółgłosek dźwięcznych i bezdźwięcznych (d – t). W wymowie w lp. *kleid* spółgłoska wygłosowa jest naturalnie bezdźwięczna, stąd lm. *kleyty*, a w *kleid* mamy zapis ortograficznie niemiecki. W języku niemieckim istotne jest przeciwstawienie słabości i siły spółgłosek (ma ono niefonologiczny charakter w językach słowiańskich), a nie opozycja dźwięczności i bezdźwięczności (Siatkowski, 1991, s. 701). Ta właściwość, charakterystyczna dla języka niemieckiego, ujawnia się w wymowie Niemców uczących się polskiego, co wykorzystywano m.in. do celów stylizacyjnych w literaturze polskiej (Brzezina, 1989, s. 97 z dalszą literaturą). Poza tym wygłosowe -*d* ulega ubezdźwięcznieniu (i w polskim, i w niemieckim), a w konsekwencji spółgłoska bezdźwięczna utrzymuje się w wygłosowej sylabie w innych formach fleksyjnych.

Omawiany rzeczownik wykazuje wahania rodzajowe: *klejd*(*t*) : *klejd*(*t*)*a*, typowe dla gwar pozostających pod wpływem różnych systemów językowych.

Nazwa *klejdy* występuje także w kwestionariuszach do *Niemieckiego atlasu językowego*, wypełnionych po polsku, na innych obszarach. W większym skupisku pojawia się w części zachodniej Mazur, gdzie zasięg wyznaczają miejscowości: Jeziorany, Szczytno, Działdowo, Ostróda. Ponadto zapisano ją w kilku wsiach w okolicach Giżycka oraz w części wschodniej pojedynczo, w rozproszeniu.

W materiałach gwarowych z późniejszych lat wynika, że *klejd* (*klei̯t*) ma duży zasięg w dialektach północnopolskich – jako ‘wierzchni ubiór kobiecy, codzienny i odświętny (też dziecięcy); dawniej zwykle dwuczęściowy, nowszy – jednoczęściowy; sukienka’ została zapisana w na Warmii i Mazurach (SGOWM, t. III, s. 205), w tym we wschodnich Mazurach *klejta* ‘ubranie’ (Kawecki), w Ostródzkiem *klei̯t* ‘suknia, ubranie w ogóle’ (Harasimowicz,

1954, s. 278, także SGOWM, t. III, s. 205). Nieco mniejszy areał ma znaczenie ‘ogólnie o odzieży’, które ogranicza się do pow. reszelskiego, szczycieńskiego, nidzickiego, ostródzkiego (SGOWM, t. III, s. 205; Harasimowicz, 1954, s. 278). W tekście gwarowym ze Szczecinowa w pow. ełckim zapisano w latach pięćdziesiątych XX wieku *kle̯it* ‘sukienka’, *do kle̯itůf* ‘na sukienki’ (Nitsch, 1960, s. 302).

Nazwa *kla̯it* tworzy zwarty obszar na Kaszubach północnych i środkowych (AJK, t. II, cz. II, s. 184). W gwarach malborskich *kle̯it*, *kle̯ida* są powszechne jako ‘suknia damska’ (Górnowicz, 1973, s. 166). MSGP 102 dla *kleid* ‘suknia’ wyznacza geografię dla Śląska północnego, Mazur, Pomorza południowego i Kaszub.

Z mapy 164 AGP, t. II wynika, że *klejt* obejmuje swym zasięgiem (z wyłączeniem pasa na samej północy, gdzie przedstawiono mowę przesiedleńców ze Wschodu) bezwyjątkowo Ostródzkie, Warmię i Mazury, łącznie z obszarem na wschodzie aż po Suwałki.

Umarł

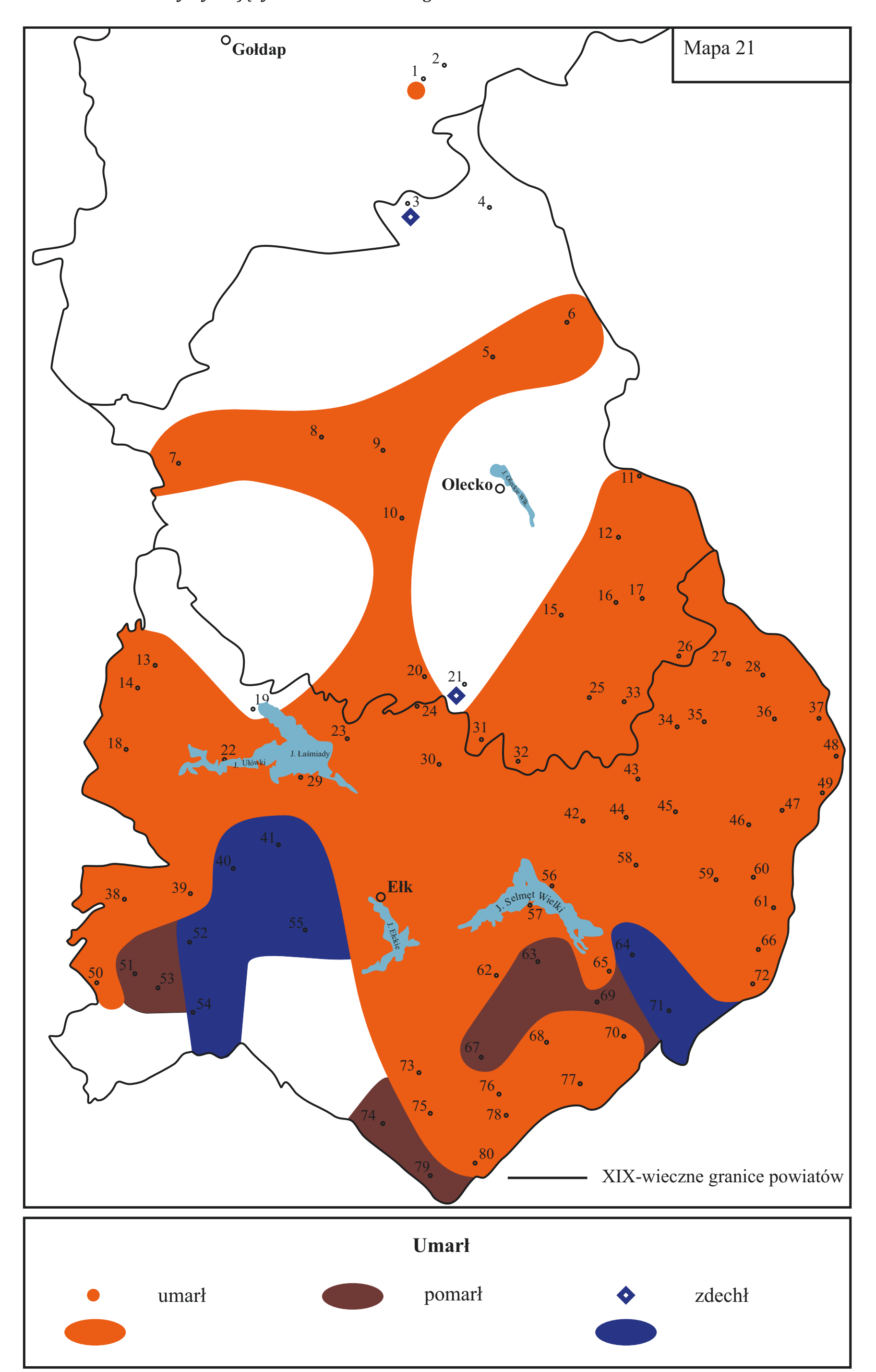
W tłumaczeniu niemieckiego czasownika *gestorben* podano odpowiedniki: ***umarł*** (*umarł* p. 1, 2, 4–13, 15–18, 20, 22–25, 27–38, 39, 42–46, 48, 50, 56–58, 60, 62, 65, 66, 68, 72, 73, 75–78, 80; *umer* 14, 61, 70; *umar* 47, 49; *umerł* 59), który jest dominujący na badanym obszarze, a także formację z przedrostkiem ***po-***: *pomarł* 51, 53, 67, 69; *pomer* 74, 79; *pomar* 63) oraz ***zdechł*** (*zdech* 3, 21, 41, 52, 54, 71; *zdechł* 40, 55, 64; *sdech* 19).

W *Słowniku staropolskim* odnotowano *zdechnąć* również o ludziach, de hominibus ‘przestać żyć, rozstać się z życiem; wyzionąć ducha, skonać, umrzeć’ (SStp, t. XI, s. 288). Podobnie, w korpusie polskich tekstów barokowych (Korba) są liczne cytaty poświadczające wyraz *zdechł* w znaczeniu ‘o człowieku: umarł’.

U Frischbiera w przysłowiu mazurskim czasownik *zdechł* pojawił się w omawianym znaczeniu: „W dupie komotr, kiedy dziecko **zdechło**” (Frischbier, 1865, s. 301), tak jak w słowniczku mazurskim J. Kaweckiego: *zdechł* ‘umarł’ (Kawecki). *Zdechł* jako ‘umarł’ zapisano także w tekście gwarowym ze Szczecinowa w pow. ełckim: *i̯ek cu̯ek* ***zdeχńe*** (Nitsch, 1960, s. 302).

Wyraz *zdechł*, uznany za osobliwość gwary mazurskiej ze środkowych Mazur, wymienia ukrywający się pod pseudonimem Dzierżek autor reportażu z podróży na Mazury Pruskie:

> Najwięcej rozśmieszyło nas używanie wyrazu „zdechł” zamiast „umarł”. I tak, jeden chłopczyna, zapytany czy tamtejszy, odpowiada „Ja jestem urodzony w Rusyi (Rossyi), ale jakem był 5 roków, matka mi „**zdechła**” i przyjechałem tu do familii” (Dzierżek, 1898, ss. 33–34).

Mapa 21
Gołdap
Olecko
Ełk
J. Łaśmiady
J. Ułówki
J. Ełckie
J. Selmęt Wielki
XIX-wieczne granice powiatów
Umarł
umarł
pomarł
zdechł

W tyle

Tłumaczenia wyrazu *hinten* (*über die Wiese*) ze zdania 40 obecnie brzmią dwuznacznie i odsyłają skojarzeniowo nie tylko do informacji przestrzennej, bowiem jako odpowiednik przysłówka określającego miejsce podano w niektórych ankietach: *w tyłku* 6, 17, 18, 20, 24, 27, 30, 34, 37, 40, 43, 58, 59, 78, *wtiłku* 56, 74, *wtylek* 75, *wtyłku* 10, 13, 33, 54, 67, 69, 70, 79, *w tiłku* 49[3].

Dla postaci ***w tyłku*** i ***w tyle*** nie ma wyraźnego zróżnicowania geograficznego, przeplatają się one ze sobą na omawianym terenie.

W wieku XIX *tyłek* oraz *tył* były synonimami, co poświadcza chociażby *Słownik* Lindego (Linde, t. VI, s. 626) czy *Słownik warszawski* (SWar, t. VII, s. 187), a więc taki ekwiwalent dla omawianego okresu nie powinien budzić zastrzeżeń.

Wyraz *tyłek* w znaczeniu ‘tył’ notowano w gwarach warmińskich (Steffen, 1984, s. 170), na Kujawach (SGPK, t. V, s. 454 za Kolbergiem), na Podkarpaciu (w okolicach Krosna) (SGPKart); jako ‘tylna część wozu’, ‘tylna część ciała’ występuje w gwarach polskich na wschodzie – na Podlasiu, Suwalszczyźnie, Lubelszczyźnie, w Wielkopolsce (z Kramska za Piotrem Bąkiem), a także na Śląsku ‘tylna część skrzyni wozu’ (SGPKart).

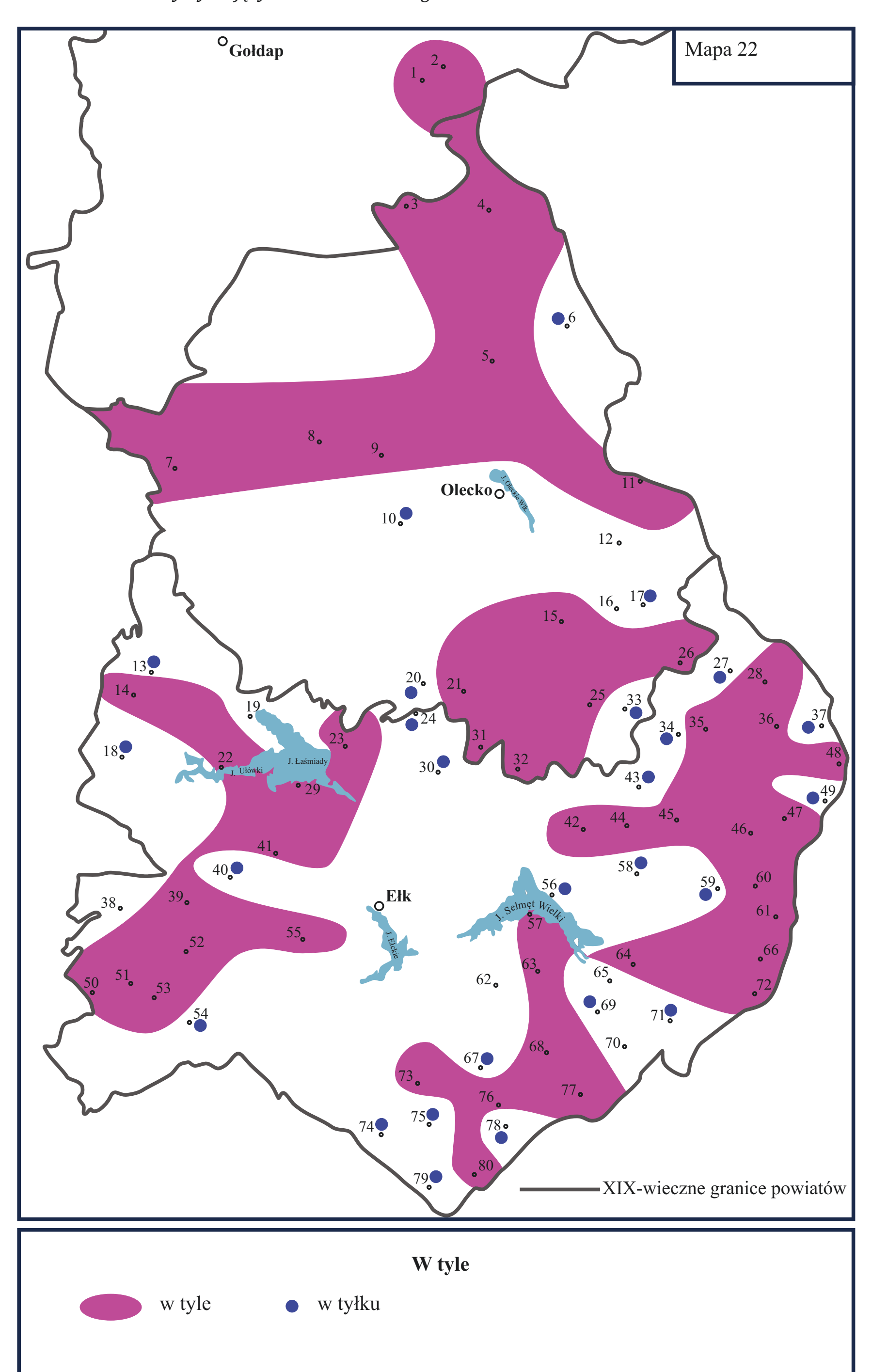
Zamawiali

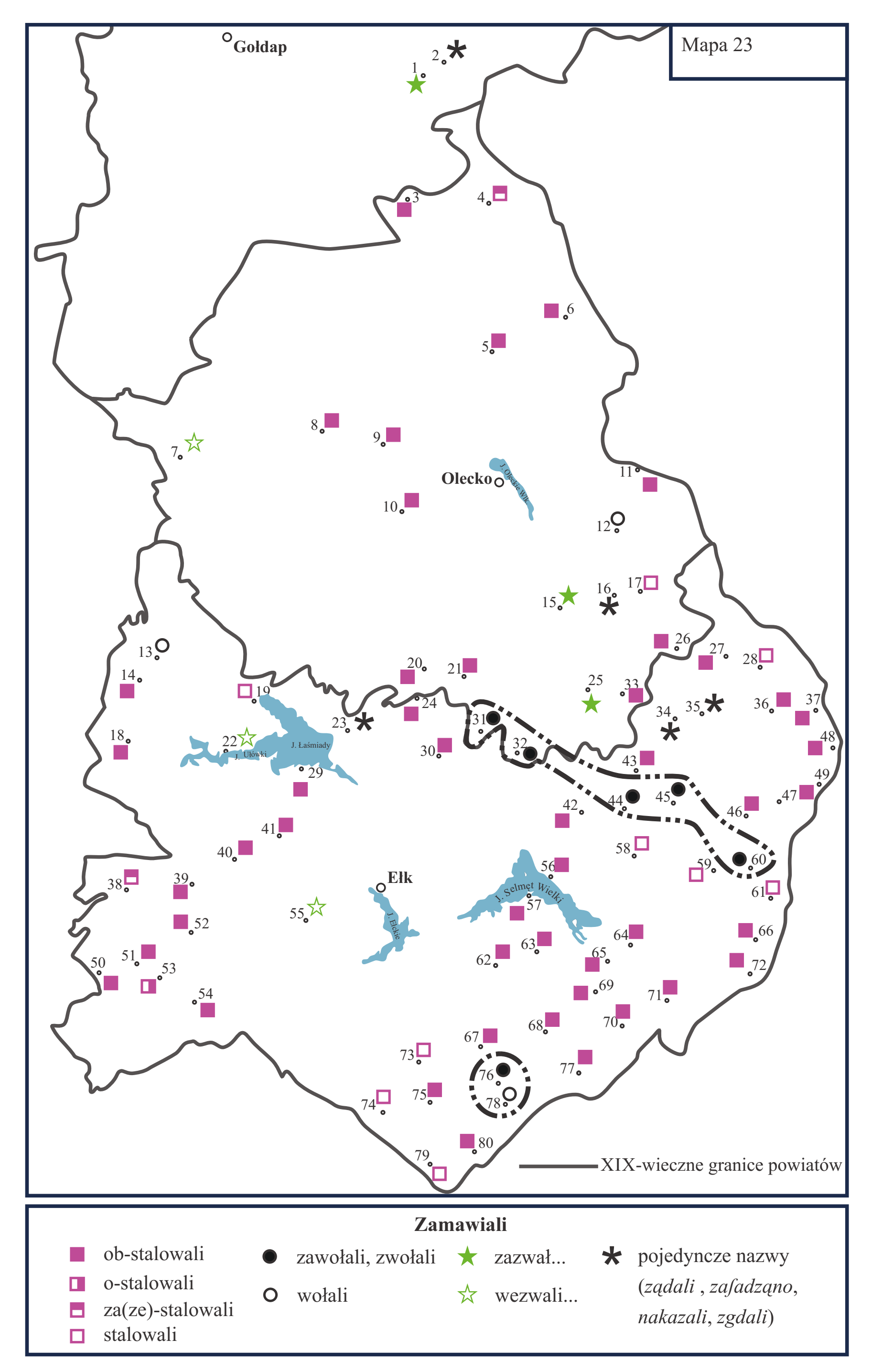
Odpowiednikami niemieckiego czasownika *bestellt* (zd 20) są polskie wyrazy – z podstawą ***zwać***: *wezwali* 22, 55, *wezwano* 69, *był wezwany* 7, *ʒaʒwali* 15, *zaſwaly* 1, *zazwał* 25, *pozwano* 2; ***wołać***: *wołali* 12, 13, 78, *zwołali* 32, *zawołali* 31, 44, 45, 60, 76 oraz *ządali* 34, *zaſadząno* 16, *nakazali* 23, *zgdali* 35.

Największą grupę, występującą na całym badanym obszarze, stanowią wyrazy utworzone od niemieckiej, zaadaptowanej do polszczyzny, podstawy **stalować**: *stalowali* 17, 19, 58a, 61, 79, *stalowaly* 73, 74, *stalował* 58, *śtalowali* 59, *śtalowaly* 28; z przedrostkiem *o*-: *ostalowali* 53; z prefiksami *za*-, *ze*-: *ʒastalowali* 4, *ześtalowaly* 38. Najliczniej reprezentowane są formacje z przedrostkiem *ob*-: *obschtalowali* 52, *obstalowali* 3, 11, 18, 20, 26, 29, 39, 42, 49, 51, 63, 65, 66, 68, 70, 75, 77, 80, *obſtalowali* 33, 57, *obstalowaly* 6, 36, 46, 48, 62, 64, *obſtalowaly* 9, *obstalowano* 67, 69, *obštalowali* 24, 72, *obsztalowali* 41, *obsztalowäli* 40, *obsztalowaly* 37, *obśtalowali* 14, 21, 50, 71, *obśtalowaly* 43, *obśtalowano* 5, *obśtellowali* 30, *obśtelowali* 10, *opstalowali* 8, 54, *opstallowalli* 47, *opstalowaly* 27, 56. Wymiana niem. prefiksu *be*- na polskie *ob*- jest typowym mechanizmem adaptacyjnym (por. BSE, s. 513).

Czasownik *obstalować* ‘zamówić’ notuje SWar, t. III, s. 521. Zachował się on także w tym znaczeniu w gwarach XX wieku, o czym świadczy bogata

[3] Pozostałe odpowiedniki *hinten* znajdują się w *Indeksie wyrazów niemieckich*.

Mapa 22
Gołdap
Olecko
Ełk
J. Olecko Wlk.
J. Łaśmiady
J. Ułówki
J. Ełckie
J. Selmęt Wielki
XIX-wieczne granice powiatów
W tyle
w tyle
w tyłku

Mapa 23
Gołdap
Olecko
Ełk
J. Łaśmiady
J. Ułówki
J. Ełckie
J. Selmet Wielki
XIX-wieczne granice powiatów
Zamawiali
ob-stalowali
o-stalowali
za(ze)-stalowali
stalowali
zawołali, zwołali
wołali
zazwał...
wezwali...
pojedyncze nazwy
(ządali , zaſadząno,
nakazali, zgdali)

dokumentacja w SGPKart z różnych regionów Polski, m.in. z Górnego Śląska (pow. rybnicki), Małopolski (pow. olkuski), Mazowsza (pow. garwoliński), Opolszczyzny (pow. nyski, opolski), Podkarpacia (pow. krośnieński), Wielkopolski (pow. poznański, wolsztyński).

W SGOWM V 47–48 zanotowano *obstalować* w dwóch znaczeniach 1. ‘zatrudnić kogoś w związku z jakimś zadaniem lub przedsięwzięciem, umówić coś na określony termin’ z pow. ostródzkiego, z Olsztyńskiego, Nidzickiego, Mrągowskiego, 2. ‘zamówić, zlecić wykonanie lub dostarczenie czegoś’ z pow. ełckiego, giżyckiego, nidzickiego i olsztyńskiego.

Znowu

W zdaniu 10 niem. *wieder* ‘znowu’ przetłumaczono w kilku kwestionariuszach jako *zaś*[4]*: zas* 74; *zasie* 67; *zasię* 33; *zaś* 1, 30, 66. Mimo że reprezentacja tego wyrazu jest niewielka, jednak zasługuje na zauważenie ze względu na jego występowanie w innych gwarach.

Wyraz *znowu* ‘właśnie, znowu’ (jako partykułę) notuje ESJP XVII i XVIII i przytacza cytat z *Pamiętników* J.Ch. Paska.

Przysłówek *zaś* w znaczeniu ‘znowu’, jak wskazują poświadczenia z SGPK, t. VI, s. 324, był znany w Małopolsce (Kopernicki – słowniczek górali beskidowych, słowniczek wsi Krzęcin), na ziemi dobrzyńskiej (Petrow). Kartoteka SGP podaje m.in. z Opolszczyzny, Podkarpacia (Żarnowiec koło Krosna). Poza tym kartoteka rejestruje liczne potwierdzenia z Cieszyńskiego, co na tamtym terenie można tłumaczyć wpływem czeskim (por. zwrot grzecznościowy: *přijďte zas*! ‘niech pani/pan znowu przyjdzie!’). W kartotece SGOWM zapisano stosunkowo niewiele przykładów użycia *zaś* w funkcji przysłówkowej i tylko z powiatu giżyckiego.

Obecnie *zaś*, *zajś* ‘znowu’ funkcjonuje jeszcze w mowie mieszkańców Górnego Śląska (Cząstka-Szymon i in., 2002, s. 301, por. także pytania o ten wyraz do Poradni Językowej PWN).

[4] Pozostałe tłumaczenia znajdują się w *Indeksie według nazw niemieckich* pod hasłem *wieder*.

SPOSÓB TŁUMACZENIA NIEKTÓRYCH WYRAZÓW NIEMIECKICH Z ANKIET G. WENKERA

W ankietach niekiedy mamy do czynienia z tłumaczeniami o charakterze doraźnym, które były spowodowane zapewne nieumiejętnością znalezienia właściwego odpowiednika w języku docelowym, z jednoczesną próbą oddania jak najprecyzyjniej treści zawartej w wypowiedzeniu niemieckim. Trudno tu przeprowadzać analizę z punktu widzenia teorii translatorycznych oraz rozstrzygać kwestię tłumaczenia i (nie)przekładalności. Na pewno można stwierdzić, że niektóre relacje interlingwalne nie tworzą układu jeden do jednego, stąd niekiedy duża dowolność przekładu, przy niewielkiej kompetencji językowej przekładowcy.

Ilustrują to dobrze przykłady odpowiedników niemieckich wyrazów: *braun*, *durchlaufen*, *fest*, *Kinderei*.

Odpowiedniki czasownika *durchlaufen*

Interesująco przedstawia się sposób tłumaczenia czasownika *durchlaufen* w zdaniu 8: *Die Füße thun* (*tun*) *mir sehr weh*, *ich glaube*, *ich habe sie* ***durchgelaufen***[1]. Przyczynowość wynikającą z pierwszego członu zdania tłumaczący wyrazili różnymi czasownikami, które w polszczyźnie oznaczają ‘wysiłek, trud robienia czegoś, niewygodę fizyczną, uszczerbek na ciele’, co wiąże się ze znaczeniem omawianego czasownika ‘przebiec, zniszczyć bieganiem, schodzić’: *z fatigował* p. 38, *ulatał* 71, *okalecił* 12, *skalezył* 44, *śkaleczył* 58, *zranieł* 31, *zramił* 32, *sparzył* 46, 66, *odparʒuł* 50, *odparʒił* 51, *odaprzył* 53, *obszorował* 67, *opszorował* 60, 69, *odter* 77, *obderr* 47, *zraniułem* 78, *odgniodł* 10, *bardzo boli* 55, *bardzą bola* 57, *źa wiele chodʒiłem* 27, *usedem* 49.

Wielość wariantów tłumaczeniowych bierze się zapewne także z polisemii w języku źródłowym, bowiem *durchlaufen* w języku niemieckim oznacza ‘przejść’, ‘przeciekać’, ‘odbywać’, ‘przebiegać’, ‘przechodzić’, ‘schodzić [zniszczyć] pot.’, ‘przebiec’, ‘przemierzać’ (WSNP PWN, s. 236), ‘schodzić, zniszczyć bieganiem’

[1] Pol. Nogi bardzo mnie bolą, myślę, że to z powodu biegania.

(WSNP, t. I, s. 449). Być może dla wzmocnienia stanu wyczerpania, zmęczenia lub wyraźnego wskazania ulegnięciu czynności, urobiono czasowniki z prefiksem *prze-*: *przebrał* p. 2, 3, 7, 13, 18, 21, 22, 26, 45, 62, 63, 75, 80, *prȝebrał* 4, *przebrałem* 59, *przefatykował* 1, *przefatigował* 72, *przebiegał* 11, *przesiłował* 14, *przesiłowałem* 39, *przemocował* 28, *prȝemocował* 36, *prȝesorował* 54, *przesorował* 70, *prȝeſȝorował* 15, *przeszorował* 6, *przelatałem* 24, *przeleczał* 29, *przeleciałem* 33, 73, 79, *przelecał* 74, *przechodził* 8, 76, *przeter* 65.

Podane w trzech kwestionariuszach *ogłodał* 61, *przegłodał* 64, *ogłodałem* 35 to postaci archaicznego czasownika *głodać*, *ogłodować* ‘1. gryźć, obgryzać; 2. skubać, oskubywać’ (SPXVIw., t. VII, s. 381; Linde, t. II, s. 711). SWar, t. I, s. 842 notuje, jako archaiczne, *głodać* 1. ‘gryźć, ogryzać’, 2. przen. ‘obdzierać, oskubywać, obnażać’, 3. ‘ścierać, obcierać co, uciskać’. Tłumaczący wybrali zatem ekwiwalent, którego jedno ze znaczeń skupia się wokół ubywania, usuwania z czegoś zewnętrznej warstwy, co w odniesieniu do kontekstu wydaje się zabiegiem słusznym. W późniejszych materiałach gwarowych z obszaru Mazur nie znalazłam poświadczeń tego wyrazu (SGOWM nie notuje, w SGP, t. VIII, s. 424 w znaczeniu ‘ogryzać, skubać, oskubywać coś’ zarejestrowano na wschodzie Polski).

Odpowiednikiem omawianego czasownika niemieckiego w dwóch ankietach jest polskie archaiczne *dłabił*[2] z przedrostkami *od-* i *na-*: *oddłabił* (9) i *nadłabił* (16). Postać *dławić* zanotowano w SStp, t. II, s. 55 z XV wieku i jest ona właściwa, poza polszczyzną, językowi czeskiemu, słowackiemu i dolnołużyckiemu (Basaj & Siatkowski, 2006, s. 48). *Słownik polszczyzny XVI w.* podaje *dławić*, *dłabić* ‘powodować zatrzymanie oddechu; dusić’ (SXVIw., t. V, s. 27). Podobnie ESJP XVII i XVIII w. – *dłabić*, *dławić* ‘dusić’, gnieść’ (tu zaznaczono, że najwcześniejsze poświadczenie pochodzi z lat 1656–1688, co nie jest prawdą, por. wyżej) oraz Linde, SWil, SWar (z cytatem z bajki Adama Mickiewicza *Pchła i rabin*: „więźnia bez litości **dłabi**”). W tym przypadku poszukano wyrazu, który oddaje stan niewygody, zmęczenia z powodu przesilenia zbyt długim chodzeniem.

W słowniku dialektów z Prus Zachodnich podaje K. Nitsch *dłav́ić* ‘cisnąć’ z adnotacją „mazurskie” (Nitsch, 1954d, s. 245). SGOWM notuje kilka czasowników z leksemem *dłabić* ze wschodnich Mazur – *otdłabić* ‘odcisnąć się, odgnieść się’ (V 79) *oddłabić* ‘odgnieść’ (V 78) oraz *nadłabić* ‘nacisnąć’ (IV 228).

Odpowiedniki rzeczownika *Kinderei*

Niemieckie *Kinderei* ‘dziecinada’ (zd. 28 *Ihr dürft nicht solche* ***Kindereien*** *treiben*) w tłumaczeniach nauczycieli nie ma jednakowego polskiego ekwiwalentu. Uwidacznia się tu wielowariantywność elementów, mniej lub bardziej precyzyjnie oddających znaczenie źródłowe.

---

[2] O etymologii wyrazu *dłabić* i współwystępujących postaciach *dławić*, *dłabić* w polszczyźnie pisał Janusz Siatkowski (Basaj & Siatkowski, 2006, s. 48).

Zapewne chęć odwzorowania modelu niemieckiego w sposób niemal dosłowny spowodowała, że wystąpiły różne formacje od podstawy *dzieci*, które znaczeniowo nie odpowiadają kontekstowi zdania. Postaci te należą do replik, które można by nazwać za I. Judycką, że „są polską realizacją morfologiczną koncepcji niemieckiej" (Judycka, 1954, s. 5). Do takich odpowiedników zaliczymy: *dzieci* 38, *dziecy* 65; *dʒiecinnośći* 15; *dʒiecʒinnośći* 51; *jak małe dziecy* 73; *jako dzieci* 34, 35; *małe dzieci* 55.

Pojawiło się dość dużo połączeń z wyrazem ***dziecіński*** (*dziecienskech* p. 57, *dzieczinskie* 66): *dziecinskie chigle* 28, *dziecinskie figle* 10, *dzieczynskie gre* 1, *dziecinskie wchigle* 68, 77, *dziecinzkich głupstwów* 52 *dziecinski rozum* 30, *dziecinskie rzeczy* 79, *dzeczynske rzeču* 6, *dziečinskie rzečzy* 9, *dzieczynskiech rzeczy* 80, *dziedzinskię sprawy* 56, *dziėcʒinskiech zartow* 50; *dʒiecinſkiech ʒartów* 61, *dzieczinske zarty* 31, 32, *głupstwa dziecinskie* 5 oraz *po dziecinsku* 25, *po dziecińsku* 35 i ***dziecinny***: *džečinnego głupstwa* 2; *Dźiećinne zabawy* 8.

W gwarach polskich wyraz *dziecіński* 'związany z dzieckiem, właściwy dziecku' ma poświadczenia z różnych regionów – m.in. z Małopolski, Wielkopolski oraz z Warmii i Mazur – z powiatów olsztyńskiego, mrągowskiego, nidzickiego (SGP, t. VII, s. 181).

Poza tym pojawiły się różne postaci wyrazu ***dzieciństwo***: *dchetschinstwa* 47, *dzećinstwa* 70, *dzieciencwa* 49; *dziecinstwa* 3, 13, 17, 33, 42, 43, 53, 59, 63; *dziečinstwa* 18; *dziecinstwo* 37, 67, 74, 75, 69; *dziečinstwo* 24; *dzieciństwa* 60, 76; *dziecynstwa* 26; *dziećinstwa* 11, *Dzieczynstwa* 29, *dʒiecinstwo* 36; *dʒieciństwo* 27; *Dʒiecynstwa* 4; *dʒiećinstwo* 48.

W kilku ankietach zapisano odpowiedniki, które oddają znaczenie psoty, robienia czegoś dla zabawy: *chigle* 40, 41, *wigle* 62.

Poza tym użyto wyrazów bardzo luźno kojarzonych z semantyką nazwy w języku wyjściowym: *bałamuctwa* (p. 40, 41), *głupstwa* 12, 16, 20, 22, 54, 58, 64, 72, 78; *głupstwo* 21, 46; *głupstwow* 44, 45; *głupsztwo* 69; *predów* 39.

W niektórych kwestionariuszach element rzeczownikowy języka źródłowego oddano za pomocą ekwiwalentów zawierających także człon werbalny: *błaznować* p. 7, *dziecinneni być* 14, *dzieciani byč* 19, *głupiemi dzieciami być* 71.

Odpowiedniki przysłówka *fest*

W przypadku pewnych wyrazów trudno mówić o synonimach, gdyż są to ekwiwalenty wyrazów, mające w języku niemieckim charakter polisemiczny. Niektóre odpowiedniki w związku z wieloznacznością języka wyjściowego nie zostały wybrane prawidłowo przez tłumaczącego. Niemieckie *fest* 'mocno, dobrze' (*waren fest am schlafen* – zdanie 24) przetłumaczono na:

- ***mocno***: *mocno* p. 15, 17, 18, 29, 38, 40, 42, 57, 64, 74–76, *močno* 24, *moczną* 60, *mocznę* 65, *mocną* 30, 15, 17, 18, 29, 38, 42, 57, 64, 7, 74, 75, 76, *močno* 24, *mocno zdrowo* 40, *moczno* 3, 4, 5, 72, *mocʒno* 4, *mosno* 6;

- ***twardo***: *twardo* 2, 14, 16, 44, 45, 55, 59, 63, 67, 78, 80, *twardą* 7, 10, *trwardo* 50, *trado* 69,
- ***tęgo***: *tengo* 31, 32, *tego* 23;
- ***pełno***: *pełne* 39, *pełno* 56;
- ***zdrowo*** 40, 41;
- ***kola*** 49;
- ***krzepko*** 1;
- ***prage*** 'prawie' 47;
- ***bardzo*** 58.

Podano także wyraz identyczny z wyrazem źródłowym – *fest* 21, 28, 33, 36, 48, 66, 71, 73, 79, *feſt* 9. *Fest* występuje nieregularnie we wszystkich dialektach, szczególnie często na Śląsku, w Małopolsce południowej, na Warmii i na Mazurach (SGP, t. VII, ss. 497–498), w gwarach kurpiowskich pojawia się jako 'mocno, sztywno, doskonale' oraz w funkcji adiektywnej 'dziarski, silny, urodziwy' (Gadomski i in., 2013, s. 44; Niksa, 2018, t. I, s. 130), *fest* 'mocno' (Ceberek, 2003, s. 8).

Odpowiedniki przymiotnika *braun*

Dla niemieckiego *der braune* (der **braune** Hund 'brązowy pies') w zdaniu 39 zapisano w większości ankiet *brunatny* (w różnych wariantach graficzno-fonetycznych)[3], poza tym *gnadi* 65, *gniady* 48, 66 i *zołty* 55.

Odpowiednikiem niemieckiego przymiotnika *braun* jest polskie 'brunatny, brązowy', a w odniesieniu do maści konia 'gniady', por. *braunes Pferd* 'gniady koń'.

Być może wypełniający kwestionariusze, którzy podali ***gniady***, utożsamili niemiecki przymiotnik odnoszący się do barwy konia z nazwą koloru sierści każdego zwierzęcia. Zatem, chyba nie można przyjąć, że wyraz *gniady* na Mazurach wschodnich uległ procesowi generalizacji i zakres znaczeniowy się poszerzył, bo reprezentacja w ankietach jest zbyt mała. Mamy tu raczej do czynienia z niewielką świadomością językową tłumaczących, którzy nie wychwycili semantycznego niuansu. Takie przypuszczenie może częściowo potwierdzić materiał z SGOWM, gdzie *gniady* ma tylko znaczenie ogólnopolskie 'rodzaj maści konia' (SGOWM, t. II, s. 284, por. SStp, t. II, s. 435 podaje *gniady* 'o maści zwierzęcej […]'). Należy przy tym zaznaczyć, że w gwarach polskich niesąsiadujących z Mazurami *gniady* ma związek znaczeniowy z kolorem brązowym, ciemną barwą: Małopolsce południowej (w okolicach Sandomierza i Tarnobrzega) – 'o kolorze włosów człowieka: brązowy', 'człowiek, który ma czarne włosy', na Śląsku (podano wiele lokalizacji) – 'o cerze człowieka: śniada, smagła' (SGP, t. VIII, ss. 520–521).

[3] Pełny spis form znajduje się w *Indeksie wyrazów niemieckich* pod hasłem *braune*.

VARIA

Formy grzecznościowe

W tłumaczeniu zdania zapisanego pod nr 35 – *Das war recht von ihnen*[1]! pojawiły się odpowiedniki polskie, będące formami grzecznościowymi. W języku źródłowym nie ma uzasadnienia ich wprowadzenia, co sygnalizuje mała litera (*von ihnen*), jednak niektórzy wypełniający ankiety doszli do wniosku, że należy w tym przypadku posłużyć się ekwiwalentami zawierającymi element polskiej etykiety językowej. Nie można wykluczyć, iż udzielający odpowiedzi nie znali gwarowych form odpowiadających niemieckim i poniższe postaci miały oznaczać liczbę mnogą zaimka.

Formy grzecznościowe zapisane na Mazurach to przede wszystkim dawne wyrażenia charakterystyczne dla staropolszczyzny: *od waści* p. 14, 72, *od waſci* 33, *odwaści* 66, *od waſzčy* 9, *od waſsiy* 73 oraz *od wasey* 74 – drugi człon dłuższej formuły grzecznościowej *wasza miłość*, od której utworzono skrót *waść*. Poza tym zapisano *od wasieci*[2] p. 15.

Waść według *Słownika polszczyzny XVII w*., najwcześniej poświadczany z lat 1656–1688, jest szlachecką formą grzecznościową o odcieniu poufałym (ESJP XVII i XVIII). W literaturze pięknej spotykamy ją na przykład w *Pamiętnikach* Jana Chryzostoma Paska (Wojtak 1989), gdzie wyrażała ona przeważnie wyższość wobec rozmówcy (por. Cybulski, 1997, s. 51, Stone, 1989, s. 63), podobnie w *Pamiętnikach* Jędrzeja Kitowicza z XVIII w. (Korba). Taką dystrybucję potwierdzają formy adresatywne w *Trylogii* Henryka Sienkiewicza[3]. W tekstach z XIX wieku powyższa forma była używana przez rodziców do dorosłych

---

[1] Pol. *To było słuszne z waszej strony*, dosł. *od was*.

[2] Forma *waszeci* została dobrze utrwalona dzięki frazie w balladzie Adama Mickiewicza *Pani Twardowska*: „kładę areszt na waszeci".

[3] Na przykład w ten sposób zwraca się Zaćwilichowski do Zagłoby, kiedy chce wydrwić jego konfabulacje: *Dajże* ***waść*** *pokój — rzekł Zaćwilichowski — powiadałeś kiedy indziej, że ci ją* [dziurę na czole] *kuflem w Radomiu wybito* (Ogniem i mieczem I 195), a także m.in. Podbipięta do Skrzetuskiego: *Czytaj* ***waść*** (Ogniem i mieczem I 314], Skrzetuski do Zagłoby: *Mam ja trójniak bardzo przedni, może* ***waść*** *kusztyczek pozwoli*? (Ogniem i mieczem 907), Wołodyjowski do Kmicica: *Nie czas na powitania… Czego* ***waść*** *chcesz*? (Potop I 1053), *Kmicic do Wołodyjowskiego: Słuchaj* ***waść*** *dobrze i zakonotuj, co powiem* (Potop I 1061) (Cytaty z: Sienkiewicz Potop).

dzieci i miała również wskazywać na wyższość wobec rozmówcy (np. Józef Korzeniowski *Żydzi*, Józef I. Kraszewski *Dwa światy*)[4].

Geografia form z ankiet raczej nie wskazuje na bliski kontakt z polszczyzną spoza granic Prus, bo niektóre punkty, gdzie zapisano omawiany materiał, są położone w części zachodniej badanego obszaru. Należy raczej przypuszczać, że przechowały się one przez wieki w polszczyźnie Mazurów. Trudno tu mówić o wpływie polszczyzny literackiej i polskiej beletrystyki, bo dostęp do niej nie był łatwy. Mamy tu więc do czynienia z formami adresatywnymi, których użycie co prawda nie jest uzasadnione, ale stanowi ono świadectwo utrzymywania się archaicznych form etykietalnych jeszcze przez długie lata w mowie mieszkańców wschodniej części Prus. Dowodzą tego różne przytoczenia w literackich zapisach z podróży, w powieściach, których realia osadzone są w Prusach Wschodnich.

Wyraz *waść* zapisał R. Zawiliński na początku XX wieku w cytowanej w swoim tekście rozmowie, którą odbył na temat tożsamości Mazurów podczas swojej podróży do Prus Wschodnich:

– Prawda, że mnie rozumiecie? – pytam.
– O, jo, jo – odpowiadają.
– Ano, to widzicie, żeśmy wszyscy Polacy,
– To nie, prose **waści**, my Mazury (Zawiliński, 1912, s. 8).

Tej formy adresatywnej używa na przykład Adam Chętnik, przywołując treść rozmowy jakoby prowadzonej przez Mazura (z części wschodniej Prus, prawdopodobnie z powiatu piskiego) z przybyszem z Polski w latach trzydziestych XX wieku:

Na mazurskie „Dzień dobry" odpowiada się zwykle „Bóg zapłać!", po czym Mazur najpierw pyta gościa:
– A skela **waść**?
– Z Polski, od Warszawy – mówią przyjezdni (Chętnik, 1939, s. 88)[5].

W jednej ankiecie użyto wyrażenia *od Pana* (p. 25). W XIX wieku forma *pan* była stosowana wobec osób równych sobie, jako forma grzecznościowa (Klemensiewicz, 1946, s. 35).

W jednym z dialogów w *Głosie krwi i ziemi*. *Powieści z życia Mazurów*, autorstwa Jana Wszebora (Jana Kucharskiego, pochodzącego ze wsi Bełcząc w powiecie piskim) użyto formy będącej połączeniem dawnej formy adresatywnej *waść* i nowszej *pan*. Posłużyła się nią (w połączeniu z czasownikową formą *pluralis maiestaticus*) stara Mazurka, zwracając się do nauczyciela: „Bądźcie **waśćpan** wyrozumiały dla mojego wnuka" (Wszebor 1974: 11).

---

[4] Por. Umińska-Tytoń, 2011, s. 134.

[5] Przywołana książka Adama Chętnika jest typowym tekstem propagandowym napisanym w obliczu zbliżającej się wojny, przesiąkniętym antyniemieckością. Dzisiaj jest trudna w lekturze z powodu nadmiernej ideologizacji. Jednak niewątpliwy jej walor stanowią zapisy gwary mazurskiej. Niestety, autor nie podaje lokalizacji.

ZAKOŃCZENIE

Mazury wschodnie to obszar peryferyczny, także pod względem językowym, przez długie lata znacznie oderwany od polszczyzny ogólnej, w przeszłości mający nikłe związki z polskim życiem kulturalnym i politycznym, na co dzień naznaczony infiltracją języka niemieckiego. Dlatego zajęcie się odmianą lokalną języka polskiego na tym oddalonym od centrum terenie stanowiło interesujące wyzwanie badawcze.

Odtworzenie stanu XIX-wiecznych gwar części wschodniej Mazur na podstawie ankiet do *Niemieckiego atlasu językowego* było zadaniem trudnym, wiążącym się z ryzykiem nadinterpretacji lub niewystarczającej analizy. Jednakże przebadanie tego, chyba najstarszego, zbioru poświadczeń dialektologicznych w szerokiej siatce dokładnie zlokalizowanych punktów terenowych, pokazuje, że ankiety atlasowe mogą być uznane za ważne źródło geografii językowej z terenu obecnych Mazur, gdzie współcześnie gwara właściwa zanikła. Ankiety to jedyny taki zbiór danych dający szeroki ogląd gwar mazurskich w XIX wieku.

Choć kwestionariusz służył do eksploracji gwar niemieckich, to jednak udało się wskazać polskie cechy gwarowe, charakteryzujące omawiany obszar, dzięki czemu możliwe jest, choćby częściowe, odtworzenie stanu gwar mazurskich w części wysuniętej najdalej na wschód. Nie wymaga chyba dodatkowej argumentacji wywód, że można tu mówić o tylko częściowej rekonstrukcji. Nie sposób na podstawie 40 zdań wychwycić wszystkich elementów struktury fonetycznej i morfologicznej gwary, o składniowej nie wspominając. Jednakże nawet wybrane, za to reprezentatywne cechy, tworzą pewien obraz lokalnego języka, którym posługiwali się mieszkańcy powiatów ełckiego, gołdapskiego i oleckiego. Obraz ten może być nieco zniekształcony wpływami polszczyzny literackiej, którą niewątpliwe znała przynajmniej część nauczycieli tłumaczących zdania z kwestionariusza.

Przyjmując powyższe założenia i ograniczenia, można na podstawie danych z ankiet w znacznym stopniu zrekonstruować system gwar Mazur wschodnich w drugiej połowie XIX wieku.

Jeśli chodzi o samogłoski ustne, uwidacznia się stan charakterystyczny dla wielu gwar północnopolskich. Tak więc staropolskie *ā* długie realizowane jest jako *a* jasne, np. *czarno*, *dwanaście*, *gospodarze*, *jajka*, *kołacze*, *młócenia*, *ptaszki*.

Na omawianym obszarze doszło do przejścia *ja-* w *je*, *ra-* w *re-*, np. *jebkami*, *reno*. Jednakże, zapewne pod wpływem polszczyzny literackiej, w przeważającej części materiału zapisano postaci z *a*, np. *iabłonki*, *jabłuszka*, *jakby*, *jak* oraz *rano*.

Kontynuantem dawnego *ē* długiego jest *e* jasne, np. *mleko*, *prendzey*, *śnieg*, *więcej*. Zapisanych kilkanaście przykładów z diakrytem nad *e* może wskazywać na występowanie również samogłoski ścieśnionej (co potwierdzał w materiałach zebranych na tym terenie w XIX w. K. Nitsch), np. *domém*, *dziécię*, *głośniéj*, *inaczéj*, *jestém*.

Odnotowano w kilku ankietach czasownik z samogłoską nieprzegłoszoną tylko w formie 3 os. czasu przeszłego czasownika *powiadać*: *powiedał*, co stanowi kolejny dowód na związek gwar północnopolskich z gwarami mazurskimi.

Na uwagę zasługuje zachowany archaizm z regularnym brakiem przegłosu w wyrazie *siestrze*, znany innym gwarom mazowieckim.

Dawne *ō* długie, jak można wnioskować na podstawie analizowanych kwestionariuszy, było realizowane na dwa sposoby – w przeważającej większości jako *o*, które wskazuje chyba na pochylenie samogłoski, np. *corce*, *funtow*, *mow* ‘mów’, *wieczor* oraz *ó*, jednakowe z normą literacką, np. *córce*, *funtów*, *góry*, *mów*, *do młócenia*.

Zgodnie z tendencją w gwarach północnopolskich w omawianych gwarach dochodzi do utożsamienia *y* z *i*, np. *czteri*, *domi*, *gnadi*, *kiełbasi*, *midła*, *stari*, *u kobjeti*, *u niewiasti*. Notowano także przykłady zgodne z wymową ogólnopolską, np. *był*, *gdybyś*, *niewiasty*.

W kilku ankietach zapisano egzemplifikacje upodobnienia samogłoski przedniej *y* w *u* w tautosylabicznym *-ył*, np. *buł*, *odparʒuł* ‘odparzył’, *uczuł*.

Jedną z cech utożsamiających Mazury wschodnie z dialektem mazowieckim jest mazurzenie, które na tym obszarze nie ma jednorodnej postaci. Ankiety pokazują dość duże rozchwianie, jeśli chodzi o realizacje szeregów spółgłosek dziąsłowych *š*, *ž*, *č*, *ǯ* i przedniojęzykowych *s*, *z*, *c*, *ʒ*. Uwidacznia się przewaga form niezmazurzonych, co należy tłumaczyć wpływem języka literackiego i występowaniem wyrazów ogólnopolskich jako ekwiwalentów podanych w tłumaczeniach, np. *czasy*, *czekać*, *człowiek*, *czynić*, *inaczej*, *kosz*, *uszach*, *uszyć*, *wczoraj*. Brak mazurzenia odnotowano także w wyrazach gwarowych, np. *draszowania*, *flaszkę*, *pragniączkie* ‘pragniączkę B. lp. – pragnienie’. Poza tym zapisano wiele postaci zmazurzonych, np. *drazby*, *duzy*, *iabłuskami*, *idʒies*, *iesce*, *iuz*, *kosą* ‘koszą’, *lezeli*, *mozes*. O być może większym w przeszłości zasięgu mazurzenia świadczą formy hiperpoprawne, np. *mięszem* ‘mięsem’, *misʒko* ‘nisko’, *moczno* ‘mocno’, *najwięczej* ‘najwięcej’, *nicz* ‘nic’, *noczy* ‘nocy’, *piesz* ‘pies’, *szobie* ‘sobie’, *szoli* ‘soli – D. lp. sól’, *szuche* ‘suche’.

Na podstawie danych Wenkerowskich nie da się ustalić zwartych obszarów mazurzących i niemazurzących na terenie wschodnich Mazur, co zresztą pokazały także późniejsze badania.

Na omawianym obszarze (tak jak w wielu gwarach północnopolskich) doszło do palatalizacji spółgłosek tylnojęzykowych przed kontynuantami *y* i *e*, np. *butelkie*, *gięsi*, *chwilkie*, choć równocześnie można znaleźć przykłady zapisu z twardym *g*: *gęśi*. W kilku ankietach zanotowano postaci z *g* w wyrazie *ogień*: *Ogen*.

W gwarach Mazur wschodnich w XIX w. licznie zachowały się archaiczne, nieskontrahowane formy czasowników *stać* i *rozumieć*, np.: *stoić*, *stajał*; *rozumieie*, *rozunegje*, które zachowały się do drugiej połowy XX wieku.

Niewielką frekwencję mają przykłady na utrzymanie się frykatywnego *ř* jako kontynuantu dawnego *ŕ* miękkiego, np. *Pcheprsch*, *pogetrsche*. Zapewne ze względu na trudność zapisu uwzględniono tę osobliwą cechę sporadycznie. Jednak poświadczenia z eksploracji w XX wieku wskazują, że taki typ wymowy charakteryzował cały obszar wschodniomazurski.

W zakresie morfologii występuje kilka cech istotnych dla tego obszaru. Uwagę zwraca różnorodność form czasownikowych. W 1 osobie lp. pojawia się kilka typów form werbalnych: 1. zaimek i czasownik w postaci bezkońcówkowej (*ja pojechał*), 2. zaimek pierwszej osoby i czasownik z końcówką osobową (*ja iechałem*), 3. czasownik osobowy, forma zgodna z polszczyzną ogólną (*pojechałem*). Zapisano także przykłady, które wskazują na wpływ języka niemieckiego, np.: *ja byłem poiechał*, *ia jestem gechałem* (por. Ich *bin*/[*war*] … gefahren).

Podobnie można zauważyć dużą wariantywność wykładników morfologicznych dla 1 os. lm. czasu przeszłego – tu również pojawiły się formy z zaimkiem osobowym i czasownikiem bezkońcówkowym (np. *my przyśli*) oraz czasowniki z końcówką (*przyślym*), a także zaimek w 1 osobie i czasownik z końcówką osobową (*ja iechałem*). Niewielką frekwencję ma typ z końcówką tylko przy spójniku (np. *gdyšmi*/*gdyśmy*/*gdysmy*…*przyśli*/*przysli*).

Dla 2 osoby liczby mnogiej warte odnotowania jest zachowanie postaci dawnego dualu z końcówką -*ta* (np. *znaleślista*), którą podano oprócz formy nowszej z końcówką -*cie* (np. *znaleźliście*).

Przykłady te stanowią ważny argument, przemawiający za rodzimością postaci bezkońcówkowych czasownika w niektórych dialektach polskich.

W ankietach znajdujemy poświadczenia archaicznych końcówek w formach rzeczownikowych. Tak więc odnotowano dawną końcówkę -*ą* w bierniku lp. rzeczownika *historia* (*historią*). Należy zaznaczyć, że na wiek XIX przypada w polszczyźnie literackiej rozpowszechnianie się końcówki -*ę* rzeczowników żeńskich. Poza tym pojawiła się postać narzędnika liczby podwójnej -*oma* w rzeczowniku rodzaju nijakiego *jabłka* (*iabłkoma*, *jebkoma*). Końcówka -*ów*, dawniej charakterystyczna dla form dopełniacza lm. wszystkich rodzajów rzeczowników, została również udokumentowana w ankietach (np. *kielbasow*, *węglów*, *usów*).

Analiza leksyki, zapisanej w omawianych materiałach, przynosi m.in. interesujący zbiór wyrazów, które świadczą o archaiczności gwar tej części Mazur. Wystarczy przywołać takie przykłady, jak *cale* ‘w całości, całkiem, zupełnie’, *dłabić* ‘gnieść, odciskać’, *łoże* ‘łóżko’, *ochędożyć* ‘oczyścić’, *zdechł* ‘umarł’.

Uwidacznia się różnorodność leksykalna, która dobitnie pokazuje liczne oddziaływania innych gwar i polszczyzny ogólnej na gwary wschodniomazurskie (por. np. odpowiedniki niemieckiego *der Frau* – *białka*, *kobieta*, *niewiasta*, *pani*, *żona*; niem. *Wiese* – *biel*, *łąka*; niem. *Wetter* – *czas*, *powietrze*). Zróżnicowanie wyrazowe obrazują zamieszczone w książce mapy.

Zadziwiająca jest liczba tworzonych doraźnie tłumaczeń niemieckiego *Augenblickchen* ‘chwileczka’: *chilke*, *chwiłke*, *iedno chwilke*, *ogamgnienia*, *okamgnienie*, *okamgnienieczku*, *iedne okamgniene*, *trochę*, *troske*, *troszeczkie*. Pokazuje to z jednej strony na trudność w znalezieniu właściwego ekwiwalentu dla określonego wyrazu, być może rzadko używanego, a z drugiej świadczy o dość dobrym wykorzystywaniu produktywnych elementów słowotwórczych.

Poświadczenia z materiałów zebranych przez nauczycieli do *Niemieckiego atlasu językowego* są również znakomitą egzemplifikacją kontaktów językowych polsko-niemieckich. W ankietach podano kilkanaście wyrazów przejętych z języka niemieckiego, w różnym stopniu poddanych procesom adaptacyjnym. Są wśród nich: *do draszby* ‘do młócenia’, niem. *zum dreschen*; *gbur* ‘chłop, gospodarz’ średnio-wysoko-niemiecki *gebūr*, *gebūre*; *kleid*, *Kleity*, *kleydy* ‘ubrania’, niem. *die Kleider*; *kuchy*, *kuchi* ‘ciasta’, niem. *die Kuchen*; *worsti*, *worstow*, *worsty* ‘kiełbasy’, niem. *die Wurst*. Rejestr wyrazów, które tworzą zapisy z ankiety pokazują jednocześnie stan polszczyzny na Mazurach wschodnich, która nie uległa na tym etapie rozwoju gwary zbyt dużym wpływom leksykalnym języka niemieckiego. Jednocześnie taki stan może świadczyć o niewielkiej znajomości języka niemieckiego mieszkańców Mazur wschodnich w drugiej połowie XIX wieku.

Niebagatelne znaczenie mają ankiety jako źródło faktów językowych umożliwiających wydzielenie cech wspólnych, rozprzestrzenionych na sąsiadujących ze sobą obszarach. Omawiane terytorium przynależy do ogólnie pojętego zespołu gwar północnopolskich, co w pracy było wielokrotnie sygnalizowane. Można jednak wyodrębnić także mniejsze areały z częścią wspólną.

Gwary Mazur wschodnich wykazują powinowactwa z gwarami Suwalszczyzny (odnosząc się do stanu z drugiej połowy XX wieku), leżącymi bezpośrednio przy dawnej granicy Prus Wschodnich. Chodzi tu o obszar rozciągający się od północy wzdłuż miejscowości Przerośl, Filipów, Raczki (pow. suwalski) po Augustów, nazywany przez Tadeusza Zdancewicza regionem dowspudzko-przeroskim (Zdancewicz, 1980, s. 12)[1]. Częścią wspólną tych dwóch areałów gwarowych jest występowanie cech gwarowych, takich jak częściowe zachowanie przejścia *ja*- w *je*- (por. *i̯ebłonk'i*, *i̯ęk'i*, *i̯ępko* – Zdancewicz, 1980, s. 27), -*ar*- w -*er*- (por. *nazerła*, *umer* – Zdancewicz, 1980, s. 31), przejście

---

[1] Jak podaje T. Zdancewicz, za Jerzym Wiśniewskim (maszynopis artykułu *Podział na regiony osadnicze dawnego powiatu suwalskiego*), ziemie należące do regionu dowspudzko-przeroskiego zasiedliła w XVI wieku i początkach XVII wieku szlachta z Mazowsza, Podlasia i Mazur (najliczniej na południu i zachodzie) oraz ludność ruska (Zdancewicz, 1980, ss. 12–13); por. także Wiśniewski, 1965.

wygłosowej grupy *-ył* w *- uł* (por. *buł*, *kośuł*, *ucuł* – Zdancewicz, 1980, s. 48), nieskontrahowane postaci czasownika typu *stojeć* (por. *boi̯ać śe*, *stoi̯ać* – Zdancewicz, 1966, s. 86), zachowanie pochylonego *ȯ* (por. *córka*, *móv́o*, *tfói̯* – Zdancewicz, 1980, s. 33) oraz mazurzenie (Zdancewicz, 1980). W zakresie leksyki gwarowej oba terytoria w świetle ankiet nie mają wielu elementów wspólnych. W tym areale znajdują się takie wyrazy, jak *biel* 'łąka, najczęściej na podmokłym terenie' (Zdancewicz, 1989) – znana także na Kurpiach, *cale* 'zupełnie, całkowicie (SGP, t. III, s. 317).

Można również wskazać także kilka zbieżnych elementów z gwarami kurpiowskimi, a więc rozchwianie w przejściu *ja-* w *je-*, *ra-* w *re-*, por. we wsi Wach, gm. Kadzidło: *i̯epko*, *i̯ebu̯onka*, *i̯armark* || *i̯ermark*, *rano* || *reno* (Rembiszewska, 2002b, s. 421), w gminie Kadzidło: *jekoś*, *jeḱe*; *umer*, *terĺi* || *tarĺi* (Karaś, 2011, s. 121), utożsamienie *y* z *i*: *beci* 'beczy', *bistro* 'bystro – szybko', *dim* 'dym' (Rembiszewska, 2002b, s. 421), rozchwianie w dystrybucji *o* i *ȯ*: *brȯzda*, *drȯty*^{i}, *krutse*, *puźńi* (Friedrich, 1955, ss. 46–47); *nȯf* 'nów', *pobȯr*, *ruk* 'róg', *ruf* 'rów' (Rembiszewska, 2002b, s. 422), denazalizacja wygłosowego *ǫ*: wschodnie Kurpie (Friedrich, 1955, s. 63); *kazdo jedno*, *źimowo poro* (Karaś, 2011, s. 117), mazurzenie: *nozycḱi*, *pšyjezʒajo*, *soruje* (Karaś, 2011, s. 113), asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich: *bźelńik*, *ńebźesko*, *mroźisko*, *źadro* 'wiadro' (Rembiszewska, 2002b, s. 422), występowanie wybranych leksemów: *drasować* 'młócić' (Friedrich, 1955, s. 108; Niksa, 2018, t. I, s. 99), *furać* 'fruwać' (Niksa, 2018, t. I, s. 34), *kuchy* 'ciasta' (Niksa, 2018, t. I, s. 264), *poźastkå* 'powiastka; krótka opowieść, historyjka' (Niksa, 2018, t. II, s. 70), *siła* 'ile, wiele' (Niksa, 2018, t. II, s. 186).

Materiały polskie do *Niemieckiego atlasu językowego* są niejako retrospektywnym uzupełnieniem polskich atlasów gwarowych wydanych w XX wieku – MAGP i AGP. Dzięki zapisom w ankietach można pokazać stan wcześniejszy usytuowania kilkunastu leksemów znanych gwarom XX-wiecznym, jak np. *białka* (por. AGP, t. II, m. 165), *gbur* (por. MAGP, t. IX, m. 446; AGP, t. II, m. 164), *klejt* (AGP, t. II, m. 164).

Konkludując, należy jeszcze raz podkreślić, że ankiety zapisane przez nauczycieli, z wszelkimi niedoskonałościami wynikającymi z nieprofesjonalnego przygotowania osób wykonujących tłumaczenia, dostarczają wiarygodnego materiału gwarowego. Słuszność tego stwierdzenia potwierdza konfrontacja z danymi zebranymi przez K. Nitscha i monografiami z serii SWM, które dokumentują występowanie wskazanych cech fonetycznych i morfologicznych w polskich gwarach mazurskich.

Materiały z ankiet, rejestrując stan wcześniejszy, stanowią uzupełnienie wstecz tego, co zebrano i opracowano kilkadziesiąt lat później. Ukazują występowanie pewnych cech językowych, jak np. brak tzw. *a* pochylonego (na obszarze Mazur ograniczone do powiatów ełckiego i oleckiego), częste realizacje dawnego *ē* długiego jako *e* jasnego, rozchwianie repartycji *o* i *ó*, pojawianie się utożsamienia *y* z *i*, częsta denazalizacja samogłoski tylnej w wygłosie, niekonsekwentne mazurzenie, różne stopnie asynchronii w artykulacji spółgłosek

wargowych miękkich, tendencja do palatalizacji spółgłosek tylnojęzykowych.

Co istotne, nowsze opracowania notują także formy ogólnopolskie, których obecność w ankietach może wzbudzać podejrzenia co do ich autentyczności w danej gwarze.

Również nie można pominąć materiałów ankietowych jako istotnego źródła informacji o ówczesnym życiu codziennym Mazurów. Odpowiedzi na pytania zamieszczone na drugiej stronie ankiety przynoszą, co prawda skrótowy, ale jedyny w swoim rodzaju, zbiór wiadomości na temat ówczesnych zwyczajów świeckich (np. *plon* – świętowanie ukończonych żniw) i religijnych (śpiewanie przez młodzież w niedziele adwentowe pieśni religijnych) oraz strojów ludowych (już wtedy zastępowanych przez miejską odzież). Komentarze te potwierdzają również, że pod koniec XIX wieku na omawianym terenie większość mieszkańców posługiwała się gwarą mazurską. Język niemiecki zaś, powoli wchodzący coraz szerzej w użycie, miejscowa ludność jeśli znała, to tylko ze szkoły.

Mam świadomość, że omówione zagadnienia w pracy nie wykorzystują całego bogactwa materiałowego zawartego w 81 ankietach (z 80 miejscowości). Lepszą perspektywę może dać opracowanie w przyszłości ankiet z całego obszaru Mazur. Na pewno jednak analiza podjętych zagadnień wyraziście pokazuje nieprzecenioną wartość źródłową kwestionariuszy G. Wenkera, a jednocześnie wyznacza wielość problematyki, z którą musi się zmierzyć badacz podejmujący się pracy nad tak specyficznymi danymi.

BIBLIOGRAFIA

Źródła niedrukowane; atlasy, kartoteki, słowniki w wersji elektronicznej

AP Ełk – Archiwum Państwowe w Suwałkach Oddział w Ełku, zespół 133, Inspektorat Szkolny w Olecku, Sprawozdanie Instytucji Zastępczej Białost[ockiego]. Urzędu Zatrudn[ienia]. w Olecku za m-c kwiecień 1948 r. z dziedziny statystycznej i informac[ji] p.n. „Zagadnienie współżycia poszczególnych grup ludności na ter[enie]. miasta Olecko, j.a. 4, k. 10.

APO – Archiwum Państwowe, Oddział w Olsztynie, zespół Urząd Konserwatora Zabytków Sztuki i Historii Prowincji Prus Wschodnich, sygn. 367/74.

BPAN – Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, Zbiór materiałów etnograficznych Hieronima Łopacińskiego. Pieśni ludowe i utwory poezji ludowej, rkps 2266, Parę poematów od nauczyciela Bogdana w Golubiach pod Oleckiem, k. 409–416, 488–489.

ESJP XVII i XVIII – Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku, https://sxvii.pl/ [dostęp 11.03.2019].

Instytut Sztuki PAN, Zbiory Fotografii i Rysunków Pomiarowych, tzw. Kolekcja Królewiecka.

Kartoteka OLA [Ogólnosłowiańskiego atlasu językowego], Szwałk, woj. olsztyńskie, pow. olecki, punkt 265, w zbiorach Instytutu Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk w Krakowie.

Kawecki – Instytut Północny [do 2018 r. Ośrodek Badań Naukowych] im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, Materiały Jana Kaweckiego, sygn. R-389.

Korba – Elektroniczny korpus tekstów polskich z XVII i XVIII w. (do 1772 r.), https://korba.edu.pl/query_corpus/ [dostęp 11.03.2019].

RembKart – Dorota Krystyna Rembiszewska, Kartoteka gwarowa z obszaru Mazowsza północnego, Podlasia, Suwalszczyzny z materiałami gromadzonymi w latach 1993–2019.

Reymann 1860, Mapy Reymanna – zbiór map wydawanych, przez niemieckich kartografów, w latach 1806–1908 w skali 1 : 200 000, http://polski.mapywig.org/viewpage.php?page_id=44 [dostęp 11.02.2018].

SGOWMKart – Kartoteka Słownika gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur, Repozytorium Cyfrowe Instytutów Naukowych, https://rcin.org.pl/dlibra/publication/18953?language=pl [dostęp 1.01.2019].

SGPKart – Kartoteka Słownika gwar polskich, Repozytorium Cyfrowe Instytutów Naukowych, https://rcin.org.pl/dlibra/publication/37156?language=pl [dostęp 1.01.2019].

Słownik kurpiowsko-polski, http://www.zwiazekkurpiow.pl/slownik/kurppol.htm [dostęp 11.02.2020].

Wenkerbogen, https://regionalsprache.de/wenkerbogen.aspx [dostęp 1.03.2020].

Wenkerbogenkatalog, https://regionalsprache.de/Wenkerbogen/Catalogue.aspx [dostęp 1.03.2020].

Strony internetowe, w tym strony z utworami literackimi i informacjami kulinarnymi; teksty literackie i książki kucharskie

Czarkowska Iwona, 2011, *Kuchnia Śląska*, Bielsko-Biała.

Domańska Antonina, *Królewska niedola*. *Powieść z czasów Króla Łokietka*, https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/domanska-krolewska-niedola.html#sec482 [dostęp 12.02.2019].

Domańska Antonina, *Krysia bezimienna*, https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/krysia-bezimienna.html#sec1347 [dostęp 12.02.2019].

Dygasiński Adolf, 1896, *Narzeczona z Ojcowa*. *Komedia ludowa*, seria: „Biblioteka Romansów i Powieści", Warszawa.

KasprowiczWL – Jan Kasprowicz, *Z chałupy*, https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/z-chalupy-xvii-slonko-swieci-oj-swieci-iskrzyste.html#sec7 [dostęp 11.12.2019].

Wroniszewska Maria, 2011, *Wiejska kuchnia na Warmii i Mazurach jako przestrzeń kulturowa* (*przełom XIX i XX wieku*), [w:] *Życie codzienne na dawnych ziemiach pruskich*. *Kuchnia dawnych ziem pruskich – tradycja i nowoczesność*, (red.) Tomasz Chrzanowski, Olsztyn, s. 123–131.

Wróblewska Violetta (red.), Polska bajka ludowa. Słownik, https://bajka.umk.pl/slownik/lista-hasel/haslo/?id=105 [dostęp 11.12.2019].

www_1 – Emeryci Kaliska, Seniorze – brukuj rozum, http://emeryci-kaliska.pl/?p=82 [dostęp 10.06.2019].

www_2 – Moje Mazury, Kuch, czyli warmińska drożdżówka, http://mojemazury.pl/132862,Kuch-czyli-warminska-drozdzowka.html [dostęp 10.06.2019].

www_3 – Pełny talerz, https://www.pelnytalerz.com/2015/10/kaszubskie-ciasto-drozdzowe-z-kruszonka.html [dostęp 10.06.2019].

Sienkiewicz Henryk, *Potop*, https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/potop/ [dostęp 10.08.2019].

Wszebor, J. [Jan Maksymilian Kucharski]. (1974). *Głos krwi i ziemi: Powieść z życia Mazurów*. Pojezierze. [1. wyd. 1938].

Żeromski Stefan, *Dzieje grzechu*, https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/dzieje-grzechu/ [dostęp 10.08.2019].

Żeromski Stefan, *Popioły*, https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/zeromski-popioly/ [dostęp 10.08.2019].

Żeromski Stefan, *Wierna rzeka*, https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/wierna-rzeka/ [dostęp 10.08.2019].

Literatura[1]

Achremczyk, S. (2011). *Historia Warmii i Mazur: Tom II: 1772–2010*. Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie.

Ananiewa, N. E. (2015). Germanizmy leksykalne w dwu polskich gwarach wyspowych na Syberii. Gwary Dziś, 7, 169–176.

Arbatowski, R., Elwert, D., Jaworska, P., Łazarewicz, P., Mrozicki, A., & Szatkowski, P. (Red.). (2019). *Słownik mowy mazurskiej / Masurische Sprache Wörterbuch* [SMM]. Lokalna Organizacja Turystyczna Powiatu Szczycieńskiego.

Arct, M. (1995). *Słownik ilustrowany języka polskiego* (T. 1–2). Gutenberg-Print.

Bahlow, H. (1991). *Deutsches Namenlexikon. 15 000 Familien nach Ursprung und Sinn eklärt* [DNL]. Suhrkamp.

Bajerowa, I. (1964). *Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII wieku*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Bajerowa, I. (1982). Przekształcenia typu „jenerał" ≥ „gienerał" ≥ „generał" w polszczyźnie XIX wieku. *Język Polski*, *62*(4–5), 246–252.

Bajerowa, I. (1986). *Polski język ogólny XIX wieku: Stan i ewolucja: T. 1. Ortografia, fonologia z fonetyką, morfonologia*. Uniwersytet Śląski.

Bajerowa, I. (1992). *Polski język ogólny XIX wieku: Stan i ewolucja: T. 2. Fleksja*. Uniwersytet Śląski.

Bandtkie, J. S. (1806). *Słownik dokładny Języka Polskiego i Niemieckiego do podoręcznego używania dla Polaków i Niemców / Vollstandiges Polnisch = Deutsches Vörterbuch zum Handgebrauch für Deutsche und Polen*. Im Verlage den Wilhelm Gottlieb Korn.

Barska-Antos, D. (1980). *Słownictwo Warmii i Mazur: Odzież* (T. 12) [SWM 12]. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Bartnicka-Dąbkowska, B. (1964). *Polskie ludowe nazwy grzybów*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Basaj, M., & Siatkowski, J. (2006). *Bohemizmy w języku polskim: Słownik*. Wydział Polonistyki. Uniwersytet Warszawski.

Basara, A. (1956). Z archaizmów fonetycznych Warmii i Mazur: Odpowiedniki ogólnopolskiego rz. *Poradnik Językowy*, *1956*(4), 148–150.

Basara, A. (1987). Charakterystyka fonetyczna gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur według stanu z początku lat pięćdziesiątych. W Z. Stamirowska (Red.), *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur* (T. I, ss. 24–31). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Basara, A., Basara, J., Wójtowicz, J., & Zduńska, H. (1959). *Studia fonetyczne z Warmii i Mazur: I. Konsonantyzm* (T. 7) [SWM 7]. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Basara, J. (1956). W sprawie palatalizacji spółgłosek tylnojęzykowych k, g, [ch] we wschodniej części Mazur. *Poradnik Językowy*, 1956(6), 221–228.

Basara, J. (1965). *Terminologia budownictwa wiejskiego w dialektach polskich: Część 2. Pomieszczenia gospodarskie, ogrodzenia, zamknięcia*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Bąk, P. (1968). *Gwara okolic Kramska w powiecie konińskim (zarys fonetyki i słowotwórstwa)*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Berezowski, L. (1996). *Dialect in translation*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Berka, A. (1891). *Słownik kaszubski porównawczy*. Druk Józefa Jeżyńskiego.

[1] Sposób sporządzenia bibliografii wynika z konieczności podporządkowania się wytycznym wydawnictwa.

Bień-Bielska, H. (1959). *Słownictwo Warmii i Mazur: Wierzenia i obrzędy* (T. 8) [SWM 8]. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
Bieńkowski, W. (1983). *Krzysztof Celestyn Mrongowiusz, 1764–1855: W służbie umiłowanego języka*. Pojezierze.
Biolik, M. (1997). Germanizacja nazwisk polskich mieszkańców okolic Węgorzewa w latach 1653–1853. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie. Prace Językoznawcze, 1997*(1(7)), 5–19.
Biolik, M. (2004). Nazwy terenowe Warmii i Mazur jako świadectwo historii regionu. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, *2004*(4), 419–426.
Biolik, M. (2011). Młyny wodne i wiatraki w nazwach obiektów terenowych na Warmii i Mazurach. *Prace Językoznawcze*, *13*, 19–32.
Biolik, M. (2014). Nazwy obiektów terenowych z Warmii i Mazur motywowane nazwami zwierząt. *Prace Językoznawcze*, *16*(4), 17–32.
Bömelburg, H. J. (2019). Język i naród w historycznych Prusach (1772/93–1870/78) (J. Kałążny & R. Żytyniec, Tłum.). W H. Orłowski & R. Żytyniec (Red.), *Prusy Wschodnie: Wspólnota wyobrażona* (ss. 275–302). Wydawnictwo Nauka i Innowacje.
Bondy, Z. de. (Red.). (1934). *Słownik rzeczy i spraw polskich*. Arct.
Boryś, W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Wydawnictwo Literackie.
Boryś, W., & Popowska-Taborska, H. (1994–2006). *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny* (T. I–V) [SEK]. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).
Brajerski, T. (1960). Oboczność powiedać // powiadać w języku polskim. *Slavia Occidentalis*, *1960*(20(2)), 35–43.
Brzezina, M. (1989). *Polszczyzna Niemców*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
Brückner, A. (1957). *Słownik etymologiczny języka polskiego* [BSE]. Wiedza Powszechna.
Buffa, F. (2004). *Slovník šarišských nárečí*. Náuka.
Burszta, J. (Red.). (1976). *Kultura ludowa Mazurów i Warmiaków* [Kultura 1976]. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
Bystroń, J. S. (1938). *Księga imion w Polsce używanych*. Towarzystwo Wydawnicze „Rój".
Ceberek, S. (2003). *Słownik gwary kurpiowskiej* 2. wyd. Polska Oficyna Wydawnicza.
Chełchowski, S. (1888). Materjały do etnografji ludu z okolic Przasnysza. *Wisła: Miesięcznik Geograficzno-Etnograficzny*, *2*(1), 122–151.
Chętnik, A. (1924). *Kurpie*. Biblioteczka Geograficzna „Orbis"
Chętnik, A. (1927). *Warunki gospodarczo-kulturalne na pograniczu kurpiowsko-mazurskim*. Wydane staraniem Oddziału Kurpiowskiego Polskiego T-wa Krajoznawczego.
Chętnik, A. (1930). *Z kurpiowskich borów: Szkice, opowiadania, obrazki i gadki*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
Chętnik, A. (1939). *Mazurskim szlakiem: Opisy, obrazki, opowieści gadki z pogranicza Prus Wschodnich z ilustracjami i mapkami*. Nakładem Biblioteki Dobrych Książek.
Chludzińska, J. (1964). Uwagi o przysłówkach w gwarach Warmii i Mazur. *Prace Filologiczne*, *18*(3), 133–142.
Chłosta, J. (2008). Związki Kazimierza Nitscha z Warmią i Mazurami. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, *2008*(2), 137–143.
Chłosta-Zielonka, J. (Red.). (2014). *Szukanie ojczyzny: Antologia wspomnień mieszkańców Warmii i Mazur o latach powojennych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
Chojnacki, W. (1959). *Mazury i Warmia 1800–1870: Wybór źródeł*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Chojnacki, W. (1983). *Szkice z dziejów polskiej kultury na Mazurach i Warmii*. Wydawnictwo Pojezierze.

Chrzanowski, T. (2011). „Stypendium Masovianum" w Królewskim Gimnazjum w Ełku w drugiej połowie XIX wieku (1858–1914). *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, *2011*(2 (272)), 231–251. https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwi6j8WRzNnpAhXfwsQBHbRUDLIQFjAAegQIAxAB&url=http%3A%2F%2Fbazhum.muzhp.pl%2Fmedia%2F%2Ffiles%2FKomunikaty_Mazursko_Warminskie%2FKomunikaty_Mazursko_Warminskie-r2011-t2_(272)%2FKomunikaty_Mazursko_Warminskie-r2011-t2_(272)-s231-251%2FKomunikaty_Mazursko_Warminskie-r2011-t2_(272)-s231-251.pdf&usg=AOvVaw3zZWq5J6bj1_sYTOAfLsaH

Cieślak, T. (1959). Problem 'gadzinówek' na Mazurach. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, *1959*(1), 36–45.

Cieślikowa, A., Malec, M., Rymut, K. i in. (Red.). (1995–2002). *Słownik etymologiczno--motywacyjny staropolskich nazw osobowych* (Cz. 1–6) [SEMSNO]. Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.

Cybulski, M. (1997). Elementy polskiej etykiety językowej w trylogii Sienkiewicza. *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego*, *42*, 43–131.

Cygan, S. (2018). *Słownik gwary opoczyńskiej*. Muzeum Regionalne w Opocznie; Miejska Biblioteka Publiczna w Opocznie.

Cyran, W. (1960). *Gwary polskie w okolicach Siedlec*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Czajewski, W. (1881). Kurpie: Kartka etnograficzna. *Tygodnik Illustrowany*, *12*(298), 163.

Czarkowski, L. (2009). Słownik gwary ludowej w Ziemi Drohickiej. W B. Nowowiejski, (Red.), *Dziewiętnastowieczne słowniczki gwarowe z Polski północno-wschodniej* (ss. 133–219). Uniwersytet w Białymstoku.

Czesla, A. (2001). Tożsamość ewangelików na Warmii i Mazurach w świetle badań socjologicznych. W E. Kruk (Red.), *Ewangelicy na Warmii i Mazurach: Dzieje i współczesność* (ss. 101–148). Mazurskie Towarzystwo Ewangelickie.

Czopek-Kopciuch, B. (1995). *Adaptacje niemieckich nazw miejscowych w języku polskim*. Kraków. Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.

Dąbrowska, A. (2017). *Ponieważem się już obiecał*… Ruchome końcówki czasownika w czasie przeszłym. *Postscriptum Polonistyczne*, *1*(19), 41–51.

de Saint-Exupéry, A. (2018). *Małi Princ* (P. Szatkowski, Tłum.). [brak nazwy wydawnictwa].

Dejna, K. (1962). Wyrównania oboczności ʼo: ʼe przez ʼa : ʼe w gwarach polskich. *Język Polski*, *42*, 188–191.

Dejna, K. (1981). *Atlas polskich innowacji dialektalnych*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Dejna, K. (1993). *Dialekty polskie*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Dejna, K., Gala, S., Zdaniukiewicz, A., & Czyżewski, F. (Red.). (1998–2002). *Atlas gwar polskich* (T. 1–4) [AGP]. Upowszechnianie Nauki-Oświata „UN-O"; Polska Akademia Nauk.

Donder, G. (2016). *Kleines masurisches Wörterbuch mit Lesestücken und einem Tonträger*. (2. wyd.). Erftstadt Kreisgemeinschaft Lyck in der Landsmannschaft Ostpreußen e.V.

Doroszewski, W. (1949). *Język Teodora Tomasza Jeża* (*Zygmunta Miłkowskiego*). *Studium z dziejów języka polskiego XIX wieku*. Towarzystwo Naukowe Warszawskie.

Doroszewski, W. (Red.). (1958–1969). *Słownik języka polskiego* (T. I–XI) [SJPDor]. Wiedza Powszechna. [Przedruk elektroniczny 1997].

Doroszewski, W. (1959). Prace dialektologiczne na Warmii i Mazurach. *Literatura Ludowa. Warmia i Mazury*, *3*(3–4), 26–30.

Doroszewski, W., Koneczna, H., & Pomianowska, W. (1956). Gwary Warmii i Mazur. W Z. Stieber (Red.), *Konferencja Pomorska: Prace językoznawcze* (ss. 129–141). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Dubisz, S. (1977). *Nazwy roślin w gwarach ostrodzko-warmińsko-mazurskich* (T. 11) [SWM 11]. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Dubisz, S. (1978). Elementy rodzime i obcojęzyczne w słownictwie gwar ostródzko--warmińsko-mazurskich. *Z Polskich Studiów Slawistycznych*, *1*, 233–245.

Dubisz, S. (Red.). (2018). *Wielki słownik języka polskiego* (T. 1–5) [WSJP]. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Dzierżek. (1898). *Wycieczka kolarza na Mazury Pruskie*. Druk i nakład Rubieszewskiego i Wrotnowskiego.

Dzięgiel, E. (2003). *Polszczyzna na Ukrainie: Sytuacja językowa w wybranych wsiach chłopskich i szlacheckich*. Semper.

Eberhardt, P. (1995). Zagadnienia ludnościowe obszaru byłych Prus Wschodnich. *Zeszyty Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, 1995*(29).

Falińska, B. (Red.). (2004). *Gwary Mazowsza, Podlasia i Suwalszczyzny: I. Filipów, pow. Suwałki*. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.

Feleszko, K., & Siatkowski, J. (1994). Polskie XIX-wieczne materiały gwarowe w Marburgu. *Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego*, *45*, 52–57.

Fiedor, K. (1966). *Walka z nazewnictwem polskim na Śląsku w okresie hitlerowskim (1933–1939)*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Friedrich, H. (1939). *Gwara kurpiowska na tle Mazowsza i Mazurów Pruskich*. Towarzystwo Naukowe Warszawskie.

Friedrich, H. (1955). *Gwara kurpiowska: Fonetyka*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Frischbier, H. (1865). Masurische Sprichwörter. W H. Frischbier, *Preussische Sprichwörter und volksthümliche Redensarten* (ss. 298–306). Hannover-Döhren v. Hirschheydt .

Frischbier, H. (1882–1883). *Preußisches Wörterbuch: Ost- und Westpreussische Provinzialismen in alphabetischer Folge*. Enslin.

Furdal, A. (1964). *O przyczynach zmian głosowych w języku polskim*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Gaczyńska-Piwowarska, H. (2003). Niemiecko-polskie i polsko-niemieckie adaptacje nazw w toponimii powiatu jaworskiego. *Onomastica Slavogermanica*, *24*, 133–144.

Gadomski, H., Grzyb, M., & Grec, T. (2013). *Słownik wybranych nazw i wyrażeń kurpiowskich*. Związek Kurpiów.

Gaertner, H. (1933). *Słowotwórstwo: Gramatyka współczesnego języka polskiego: Część II. Semantyczne właściwości morfematów, kategorje wyrazów*. Atlas.

Gala, S. (1994). *Małopolsko-śląsko-wielkopolskie pogranicze językowe: Część II*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Gazeta Lecka [GL]. (1875–1892). [Tygodnik, ukazywał się w Lecu (Giżycku)].

Gębik, W. (1959). *Wspomnienie o Kajce*, opowiadał Gustaw Penski. *Literatura Ludowa*, 3(3–4), 81–83.

Glinka, S. (1961). O rozkaźnikach typu *zapłac*, *zaprowadz*. *Język Polski*, *41*(1), 36–40.

Gòłąbk, E. (2005). *Kaszëbsczi słowôrz normatiwny*. Oficyna Czec.

Górnowicz, H. (1971). Zmiękczenie spółgłosek tylnojęzykowych w gwarach północnopolskich. *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego*, *17*, 32–55.

Górnowicz, H. (1974). *Dialekt malborski: T. 2. Słownik: Z. 2. P–Ż.* Gdańskie Towarzystwo Naukowe.

Górnowicz, H. (1992). *Słownik nazwisk mieszkańców Powiśla Gdańskiego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

Graczykowska, T. (2010). Słownik Józefa Krasnego a żywy polski język radziecki w dwudziestoleciu międzywojennym (kilka uwag o konkursie ogłoszonym przez „Trybunę Radziecką" w 1930 r.). *Acta Baltico-Slavica*, *34*, 89–101. https://doi.org/10.11649/abs.2010.007

Grad-Mucowa, M. (1970). *Fleksja rzeczowników w gwarach Mazowsza*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Grygier, T. (1953). Wybór materiałów do kwestii polskiej w Prusach Wschodnich w XIX wieku. *Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, *19*(1–4), 261–311.

Grzegorczykowa, R., Laskowski, R., & Wróbel, H. (Red.). (1984). *Morfologia*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Hałun, K. (1982). Marcina Gerssa „Kalendarz Królewsko-Pruski Ewangelicki" 1860–1895. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, *1982*(3), 201–215.

Hammel, R. (2020). Das Polnische und Kaschubische in der Fragebogenerhebung Georg Wenkers. W J. Fleischer, A. Lameli, Ch. Schiller, & L. Szucsich (Red.), *Minderheitensprachen und Sprachminderheiten. Deutsch und seine Kontaktsprachen in der Dokumentation der Wenker-Materialien* (ss. 413–474). Georg Olms Verlag.

Hampke, H. (1871). *Jahresbericht des Königlichen Gymnasium zu Lyck am Schlüsse des Schuljahres von Michaelis bis dahin 1871*. Schnellpressendruck von Rudoph Siebert in Lyck.

Hańska, M. (2010). *Kuchnie regionalne: Mazury*. Klub Dla Ciebie.

Harasimowicz, I. (1954). O niektórych elementach niemieckich w dialekcie ostródzkim. *Język Polski, 34*(4), 276–285.

Hinze, F. (1965). *Wörterbuch und Lautlehre der deutschen Lehnwörter im Pomoranischen* (*Kaschubischen*) [Hinze DLP]. Akademie-Verlag.

Horodyska, H. (1959). *Słownictwo Warmii i Mazur: Hodowla* (T. 3) [SWM 3]. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Horodyska, H. (1963). Ze słownictwa gwar Warmii i Mazur: Hodowla. *Poradnik Językowy*, *1963*(2), 78–84.

Jasiński, G. (1992). Jan Jenczio (1797–1884): Mazurski gospodarz z Markowskich. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, *1992*(2), 127–146.

Jasiński, G. (1994). *Mazurzy w drugiej połowie XIX wieku. Kształtowanie się świadomości narodowej*. Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.

Jasiński, G. (2007). Wprowadzenie. W K. Obitz, G. Jasiński, & W. Mierzwa, *Dzieje ludu mazurskiego* (ss. 8–45). Oficyna Retman.

Jasiński, G. (2009). List mazurskiego gospodarza Adama Guni do olsztyńskiego superintendenta Johannesa Hassensteina z okresu pierwszej wojny światowej jako przykład mazurskiej epistolografii. *Echa Przeszłości*, *10*, 353–365.

Jasiński, G. (2020a). *Słownik duchownych ewangelickich na Mazurach w XIX wieku* (*1817–1914*). Oficyna Retman.

Jasiński, G. (2020b). *Na Mazurach w XIX i XX wieku. Prace historyczne*. Oficyna Retman, Instytut Północny w Olsztynie.

Jasiński, J. (1990). *Michał Kajka 1858–1940: Droga do Polski*. Muzeum Okręgowe; Suwalskie Towarzystwo Kultury.

Jasiński, J. (1993). Problematyka języków niemieckich w Prusach Wschodnich w I połowie XIX wieku. W J. Jasiński (Red.), *Zagadnienia narodowościowe w Prusach Wschodnich w XIX i XX wieku* (ss. 8–59). Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.

Jasiński, J. (2000). Polska wobec dziedzictwa Prus Wschodnich po 1945. W Z. Mazur (Red.), *Wspólne dziedzictwo? Ze studiów nad stosunkiem do spuścizny kulturowej na Ziemiach Zachodnich i Północnych* (ss. 19–58). Instytut Zachodni.

Jasiński, J. (2003a). *Między Prusami a Polską: Rozprawy i szkice z dziejów Warmii i Mazur w XVIII–XX wieku*. Littera.

Jasiński, J. (2003b). Przeobrażenia społeczności mazurskiej na przełomie XIX/XX wieku. W J. Jasiński, *Między Prusami a Polską: Rozprawy i szkice z dziejów Warmii i Mazur w XVIII–XX wieku* (ss. 128–135). Littera.

Jasiński, J. (2003c). Mazury i Mazurzy w oczach Siegfrieda Lenza. W J. Jasiński, *Między Prusami a Polską: Rozprawy i szkice z dziejów Warmii i Mazur w XVIII–XX wieku* (ss. 654–659). Littera.

Jasiński, J. (2003d). W obronie pojęcia „Warmia i Mazury". W J. Jasiński, *Między Prusami a Polską: Rozprawy i szkice z dziejów Warmii i Mazur w XVIII–XX wieku* (ss. 41–55). Littera.

Jasiński, J. (2003e). Od „Pruskiej Polski" do „Mazur": Rozwój pojęć. W J. Jasiński, *Między Prusami a Polską: Rozprawy i szkice z dziejów Warmii i Mazur w XVIII–XX wieku* (ss. 36–40). Littera.

Jasiński, J., & Małłek, J. (2017). *Kancjonał mazurski: Przedwczoraj, wczoraj, obecnie*. Pracownia Wydawnicza „ElSet".

Judycka, I. (1954). Typy zapożyczeń niemieckich w gwarach Warmii i Mazur. *Poradnik Językowy*, *1954*(8), 1–12.

Judycka, I. (1961). *Słownictwo z zakresu uprawy roli w gwarach Pomorza mazowieckiego: Stan obecny, historia i związki z terenami przyległymi* (T. 9) [SWM 9]. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Judycka, I. (1963). Nazwy pól, łąk i pastwisk oraz gleb i mokradeł w gwarach Pomorza Mazowieckiego. *Studia z Dziejów Osadnictwa*, *1*, 63–107.

Kajka (Kayka), M. (1885). Przygody cnotliwej Róży. *Mazur Wschodnio-Pruski*, *1*(1), 3–4; *1*(2), 3–4.

Kajka, M. (1954). *Wybór wierszy* (I. Sikirycki, wybór i posłowie; W. Gębik, przedmowa). Czytelnik.

Kajka, M. (2008). *Mały kancjonał mazurski i opowieści ucieszne* (Z. Chojnowski, opracowanie filologiczne i wstęp). Wojewódzka Biblioteka Publiczna.

Kalendarz Królewsko-Pruski Ewangelicki [KKPE]. (1859–1931).

Kapusta, M. (2017). *Mowa mieszkańców pogranicza Mazowsza (na przykładzie gminy Głowaczów w powiecie kozienickim)*. Dom Wydawniczy Elipsa.

Karaś, H. (Red.). (2001). *Język polski na Kowieńszczyźnie: Historia: Sytuacja socjolingwistyczna: Cechy językowe: Teksty*. Dom Wydawniczy Elipsa.

Karaś, H. (2011). Gwara kurpiowska dawniej i dziś. W B. Falińska & H. Karaś (Red.), *Studia gwaroznawcze: Tom 1. Pogranicze w języku i kulturze* (ss. 109–137). Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wagów.

Karaś, M., Reichan, J., & Okoniowa, J. (Red.). (1977–2018). *Słownik gwar polskich* (T. I–X) [SGP]. Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.

Karłowicz, J. (1900–1911). *Słownik gwar polskich* (T. I–VI) [SGPK]. Nakładem Polskiej Akademji Umiejętności.

Karłowicz, J., Kryński, A., & Niedźwiedzki, W. (Red.). (1908–1927). *Słownik języka polskiego* (T. I–VIII) [Swar]. Nakładem Prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego.

Kawecki, M. (1997–2011). Jan Kawecki (1903–1977): „Kolberg z Mazur". Starejuchy.pl. http://www.starejuchy.pl/jkawecki.html

Kąś, J. (2011). *Słownik gwary orawskiej* (T. 1–2). Księgarnia Akademicka.

Kąś, J. (2017). *Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej: Tom IV. Gu–Kol*. Wydawnictwo Astraia.

Kętrzyński, W. (Red.). (1872). *Pieśni gminne ludu mazurskiego w Prusach wschodnich*. Tygodnik Wielkopolski. https://pl.wikisource.org/wiki/Pie%C5%9Bni_gminne_ludu_mazurskiego_w_Prusach_wschodnich

Kętrzyński, W. (1879). *Nazwy miejscowe polskie Prus Zachodnich, Wschodnich i Pomorza wraz z przezwiskami niemieckiemi*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Kętrzyński, W. (1968). *O Mazurach* (J. Jasiński, Red.). Ośrodek Badań Naukowych. [Oryginalne, pierwsze wydanie 1872].

Kielar, B. Z. (1988). *Tłumaczenie i koncepcje translatoryczne*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Kalendarz Królewsko-Pruski Ewangelicki [KKPE]. (1859–1931).

Klechówna, H. (1958). Region mazursko-warmiński w dorobku naukowym Profesora Kazimierza Nitscha. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, *1958*(4(62)), 400–404.

Klechówna, H. (1960). Gwara mazurska w utworach Michała Kajki. W J. Gajek, W. Gębik, & F. Klonowski (Red.), *Olsztyńskie: Prace i materiały etnograficzne: T. XIX* (ss. 89–134). Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wydział Kultury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej i Prezydium Rady Okręgu Towarzystwa Rozwoju.

Klechówna, H. (1968). Krzysztof Celestyn Mrongowiusz jako leksykograf. *Rocznik Olsztyński*, *7*, 63–76.

Klemensiewicz, Z. (1946). Pan i obywatel. *Język Polski*, *26*, 33–42.

Klemensiewicz, Z., Lehr-Spławiński, T., & Urbańczyk, S. (1981). *Gramatyka historyczna języka polskiego* [GHJP]. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Klimajówna, Z. (1964). Jeszcze w sprawie tzw. nieprzegłoszonego *e, *ě w wyrazach gwarowych. *Język Polski*, *44*, 243–248.

Klonowski, F. (1960). Budownictwo ludowe Warmii, Mazur i Powiśla. W J. Gajek, W. Gębik, & F. Klonowski (Red.), *Olsztyńskie: Prace i materiały etnograficzne: T. XIX* (ss. 55–80). Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wydział Kultury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej i Prezydium Rady Okręgu Towarzystwa Rozwoju.

Kluge, F. (1989). *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* (E. Seebold, Red.) [Kluge EW22]. De Gruyter. https://doi.org/10.1515/9783110845037

Kolberg, O. (1966). *Dzieła wszystkie: T. 40. Mazury Pruskie* (W. Ogrodziński & D. Pawlak, Red.). Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.

Koneczna, H., & Pomianowska, W. (Red.). (1956). *Bajki Warmii i Mazur* (H. Koneczna, Red.). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Korytkowska, M. (1972). Kaszubskie formacje z sufiksem -ba. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, *11*, 101–105.

Kossert, A. (2004). *Mazury: Zapomniane południe Prus Wschodnich* (B. Ostrowska, Tłum.). Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Kossert, A. (2009). *Prusy Wschodnie: Historia i mit* (B. Ostrowska, Tłum.). Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Kościński, K. (1908). *Sprawa mazurska: Wiadomości z dziedziny historycznej, statystycznej i politycznej*. Nakładem autora.

Kotulska-Skolimowska, H. (1957). Brak przegłosu *e w wyrazach typu wiesło, mietła... *Język Polski*, *37*(5), 322–329.
Kowalska, A. (1991). *Podziały językowe Mazowsza na tle podziałów pozajęzykowych*. Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych.
Kowalska, A. (1993). Archaizmy słownikowe w gwarach mazowieckich. W B. Bartnicka, *Polszczyzna Mazowsza i Podlasia: Różnice w mowie pokoleń* (ss. 43–57). Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wagów .
Kowalska, A. (2001). Geograficzne i funkcjonalne zróżnicowanie formacji z sufiksem -ek w gwarach mazowiecko-podlaskich. W A. Kowalska, *Studia nad dialektem mazowieckim* (ss. 224–239). Wyższa Szkoła Pedagogiczna Towarzystwa Wiedzy Powszechnej w Warszawie. [Pierwodruk: *Studia nad gwarami Białostocczyzny. Morfologia i słownictwo*, Warszawa 1984, s. 9–24].
Kowalska, A., & Strzyżewska-Zaremba, A. (Oprac.). (1971–1992). *Atlas gwar mazowieckich* (T. I–X) [AGM]. Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
Kalendarz Prusko-Polski Ostródzki [KPPO]. (1883–1885).
Kruk, E. (1999). Mowa. W K. Brakoniecki & W. Lipscher, *Borussia: Ziemia i ludzie: Antologia literacka* (ss. 204–206). Wspólnota Kulturowa Borussia.
Kruk, E. (2005). *Jan Jenczio czyli przykładny gospodarz, który odmienił wieś*. Olsztyn. luteranie.pl. http://www.olsztyn.luteranie.pl/pl/biuletyn/JJenczio.htm
Krzyżanowski, J. (Red.). (1970). *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich* (T. 1–4) [NKPP]. Państwowy Instytut Wydawniczy.
Kupiszewski, W., & Węgiełek-Januszewska, Z. (1959). *Słownictwo Warmii i Mazur: Astronomia ludowa: Miary czasu i meteorologia* (T. 6) [SWM 6]. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
Kuraszkiewicz, W. (1963). *Zarys dialektologii wschodniosłowiańskiej*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
Kurzowa, Z. (1993). *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.*. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas".
Kuźmicki, M., & Osiewicz, M. (Red.). (2010). *Dokument pisany w badaniach historyka języka polskiego: Z badań nad grafią i fonetyką historycznej polszczyzny*. Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego.
Labuda, A. (1960). *Słowniczek kaszubski*. Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
Lameli, A. (2008). Was Wenker noch zu sagen hatte – Die unbekannten Teile Des "Sprachatlas des Deutschen Reichs". *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik*, *75*(3), 1–33. https://www.researchgate.net/publication/297775571
Lameli, A. (2014). Chronologischer Abriss. W G. Wenker & A. Lameli (Red.), *Schriften zum Sprachatlas des Deutschen Reichs Gesamtausgabe: Band 3. Erläuterungen und Erschließungsmittel zu Georg Wenkers Schriften* (ss. 87–91). Olms.
Lewaszkiewicz, T. (2017). *Język powojennych przesiedleńców z Nowogródka i okolicy*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
Leyding-Mielecki, G. (1947). *Słownik nazw miejscowych okręgu mazurskiego*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
Lica, Z. (2009). Polskie adaptacje morfologiczne nazwisk pomorskich genetycznie niemieckich. *Acta Cassubiana*, *11*, 92–104.
Lichański, J. Z. (1996). Kancjonał Mazurski. *Borussia*, *1996*(12), 66–84. [Przedruk: *Miscellanea literackie i teatralne. Cz. 2. Tradycje literackie i teatralne*, Łódź 2010, ss. 291–307].

Limanowski, B. (1925). *Mazowsze Pruskie*. [Brak nazwy wydawnictwa].
Linde, S. B. (1807–1814). *Słownik języka polskiego* (T. I–V). [Brak nazwy wydawnictwa].
Lorentz, F. (1958). *Pomoranisches Wörterbuch* (T. I: A–P). Akademie.
Lorentz, F. (1970–1983). *Pomoranisches Wörterbuch* (T. II–V). Akademie.
Lübben, A. (1980). *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch: Nach dem Tode des Verfassers vollendet von Christoph Walther 1888*. Wissenschasftliche Buchgesellschaft. [Przedruk: Darmstadt 1980].
Lukszyn, J. (Red.). (1993). *Tezaurus terminologii translatorycznej* (W. Gilewski, H. Hajduk, K. Hejwowski i in., opracowanie). Wydawnictwo Naukowe PWN.
Łabońska, E. (Red.). (1990). *Śląska kucharka doskonała*. Edytor.
Łapo, J. M. (2006). *W cieniu Zamkowej Góry: Zbiór podań ludowych z Mazur Wschodnich*. Oficyna Retman.
Łapo, J. M. (2007). *Tragarz duchów: Zbiór podań ludowych z Mazur*. Oficyna Retman.
Łapo, J. M. (2014). *Czarci Ostrów: Wielki zbiór podań ludowych z Mazur*. Oficyna Retman.
Łaziński, M. (Red.). (2009). *Słownik zapożyczeń niemieckich w polszczyźnie.* Wydawnictwo Naukowe PWN.
Łętowski, A. (1915). *Błędy nasze: Rzecz o czystości języka polskiego na Litwie*. Nakładem Księgarni Józefa Zawadzkiego.
Łoś, J. (1922). *Gramatyka polska: Cz. 1. Głosownia historyczna*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
Malec, T. (1976). *Budowa słowotwórcza rzeczowników i przymiotników w gwarze wsi Rachanie pod Tomaszowem Lubelskim*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
Małłek, J. (2020). *Zanik ludu mazurskiego*. Oficyna Retman.
Marcinkiewicz, S. M. (2015). *Mityczna stolica Mazur: Między Ełkiem a Lyckiem*. Muzeum Historyczne w Ełku.
Maryniakowa, I., Rembiszewska, D. K., & Siatkowski, J. (2014). *Różnojęzyczne słownictwo gwarowe Podlasia, Suwalszczyzny i północno-wschodniego Mazowsza* [SłowPodl]. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
Mayenowa, M. R., & Pepłowski, F. (Red.). (1966–) *Słownik polszczyzny XVI wieku* [SPXVIw.]. Zakład Narodowy im. Ossolińskich. http://spxvi.edu.pl/.
Mazur, J. (1976). *Gwary okolic Biłgoraja: Część 1*. *Fonologia*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
Mazur, J. (1978). *Gwary okolic Biłgoraja: Część 2*. *Fleksja*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
Mitzka, W. (1952). *Handbuch zum deutschen Sprachatlas*. Elwertsche Universitätsbuchhandlung in Marburg.
Mitzka, W. (1980). Schmitt Ludwig Erich. W B. Martin (Red.), *Deutscher Wortatlas* (T. 22). Schmitz.
Mocarska-Falińska, B. (1959). *Słownictwo Warmii i Mazur: Uprawa i obróbka lnu* (T. 4) [SWM 4]. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
Mocarska-Kowalska, H. (1963). *Słownictwo Warmii i Mazur: Rybołówstwo* (T. 10) [SWM 10]. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
Mocarski, Z. (1939). *Z zagadnień piśmiennictwa polskiego na Mazurach Pruskich.* Awangarda Państwa Narodowego.
Modzelewska, T. (1958). *Stroje ludowe Warmii i Mazur* (W. Gębik, wstęp). Pojezierze.
Morawiecka-Gąsiorowska, D. (2008). *Germanizacja nazw miejscowości w powiecie ełckim*. Onomastica Slavogermanica, 27, 189–206.
Mrongovius, K. C. (1828). *Słownik niemiecko-polski / Deutsch-polnisches Handwörterbuch*, Danzig. http://dlibra.bibliotekaelblaska.pl/dlibra/doccontent?id=14837

Narzyński, J. (1963). Z dziejów żywiołu polsko-ewangelickiego na Mazurach. *Rocznik Teologiczny Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej*, *5*, 139–190.

Niksa, W. (2018). *Słownik polszczyzny kurpiowskiej: Tom 1* (*A–O*); *Tom 2* (*P–Ź*). Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe im. Adama Chętnika.

Nitsch, K. (Red.). (1955). *Północno-polskie teksty gwarowe: Od Kaszub po Mazury* (*z mapką*). Nakład Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego.

Nitsch, K. (1954a). Dialekty polskie Prus Wschodnich. W K. Nitsch, *Wybór pism polonistycznych: Tom III*. *Pisma pomorzoznawcze*. *Z 5 mapami* (ss. 254–321). Zakład Narodowy im. Ossolińskich. [Pierwodruk: „Materiały i Prace Komisji Językowej A. U." 1907, t. 3, ss. 397–487].

Nitsch, K. (1954b). Język polski w Prusiech Wschodnich. W K. Nitsch, *Wybór pism polonistycznych: Tom III*. *Pisma pomorzoznawcze*. *Z 5 mapami* (ss. 362–369). Zakład Narodowy im. Ossolińskich. [Pierwodruk: *Prusy Wschodnie – przeszłość i teraźniejszość*, Poznań 1932, ss. 141–154].

Nitsch, K. (1954c). Zachodnio-pruski kwestionariusz gwarowy. W K. Nitsch, *Wybór pism polonistycznych: Tom III*. *Pisma pomorzoznawcze*. *Z 5 mapami* (ss. 400–408). Zakład Narodowy im. Ossolińskich. [Pierwodruk: „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu", t. II, Toruń 1911–1913, ss. 33–39].

Nitsch, K. (1954d). Słownik dialektów: chełmińskiego, grudziądzkiego, lubawskiego i malborskiego (z dodatkiem kilku wyrażeń ostródzkich i mazurskich). W K. Nitsch, *Wybór pism polonistycznych: Tom III*. *Pisma pomorzoznawcze*. *Z 5 mapami* (ss. 243–250). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Nitsch, K. (1954e). Charakterystyka dialektów polskich w Prusiech Wschodnich. W K. Nitsch, *Wybór pism polonistycznych: Tom III*. *Pisma pomorzoznawcze*. *Z 5 mapami* (ss. 345–356). Zakład Narodowy im. Ossolińskich. [Pierwodruk: „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu", t. XIV, Toruń 1907, ss. 167–183].

Nitsch, K. (1955). *Północno-polskie teksty gwarowe od Kaszub po Mazury*. Nakład Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego.

Nitsch, K. (1957). *Dialekty języka polskiego: Z 3 mapami*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Nitsch, K. (1960). *Wybór polskich tekstów gwarowych* (2. wyd.). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Nitsch, K., Karaś, M., & Stamirowska, Z. (Red.). (1957–1970). *Mały atlas gwar polskich* (T. I–XIII) [MAGP]. Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Nowak, H. (1970). *Gwary chazackie w powiecie rawickim*. Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.

Nowowiejski, B. (2009). Przekładowy słownik niemiecko-polski z połowy XIX wieku jako zapis językowej świadomości słownikarza. *Studia Językoznawcze*, *8*, 83–93.

Nowowiejski, B. (2011). *Niemiecko-polski słownik Mrongowiusza: Źródło do historii polskiej leksyki i leksykografii*. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.

Ogrodziński, W. (1965). „Mazury Pruskie" Oskara Kolberga. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, *1965*(4), 531–554.

Okęcka-Bromkowa, M. (1999). Historia familii z Marciszek. W K. Brakoniecki & W. Lipscher, *Borussia: Ziemia i ludzie*. *Antologia literacka* (ss. 405–413). Wspólnota Kulturowa Borussia.

Oldenberg, F. S. (2000). *Przyczynki do poznania Mazur: Sprawozdanie dla Centralnego Komitetu do Spraw Misji Wewnętrznej* (M. Szymańska-Jasińska, Tłum.). Semper.

Oracki, T. (1973). Zbiory przysłów mazurskich Hermana Frischbiera. *Literatura Ludowa*, *17*(4–5), 100–121.

Orlińska, A. (2004). Cechy fonetyczne gwary mazurskiej w Jutrzni mazurskiej na Gody Karola Małłka. *Prace Językoznawcze*, *6*, 93–102, https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwjsvqTHx77lAhXPb5oKHSsCCcYQFjAAegQIBRAE&url=http%3A%2F%2Fbazhum.muzhp.pl%2Fmedia%2F%2Ffiles%2FPrace_Jezykoznawcze%2FPrace_Jezykoznawcze-r2004-t6%2FPrace_Jezykoznawcze-r2004-t6-s93-102%2FPrace_Jezykoznawcze-r2004-t6-s93-102.pdf&usg=AOvVaw3o2MxX7iSrY3TPEb2-rXKb

Orlovský, J. (1982). *Gemerský nárečový slovník*. Osveta.

Orłowski, H., & Żytyniec, R. (Red.). (2019). *Prusy Wschodnie: Wspólnota wyobrażona* (J. Kałążny & R. Żytyniec, Tłum.). Wydawnictwo Nauka i Innowacje.

Osowski, B. (2019). *Wariantywność leksykalno-semantyczna języka wielkopolskich inwentarzy z drugiej połowy XVIII wieku: Studia z dialektologii historycznej*. Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

Ossowski, J. J. (2009). Przyczynek do literatury mazurskiej. W G. Jasiński (Red.), *Dzieje literatury mazurskiej* (ss. 83–140). Oficyna Retman.

Otello, R. (1997). Ruch gromadkarski w Prusach Wschodnich. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, *1997* (3(273), 473–493.

Otello, R. (2003). *Problemy narodowościowe w Kościele ewangelickim na Mazurach w latach 1918–1945*. Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.

Paluszak-Bronka, A. (2006). Uwagi o grafii i ortografii w tzw. kancjonale mazurskim. W A. S. Dyszak (Red.), *Linguistica Bidgostiana* (T. III, ss. 171–184). Bel Studio.

Pawłowski, E. (1955). *Gwara podegrodzka wraz z próbą wyznaczenia południowo-zachodniej granicy* gwar *sądeckich: Z 3 Mapkami*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Pepłowski, F. (1988). Wyrazy gwarowe w *Słowniku* J.S. Bandtkiego. W M. Basaj (Red.), *Wokół języka: Rozprawy i studia poświęcone pamięci Profesora Mieczysława Szymczaka* (ss. 305–314). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Perzowa, H. (1997). Wyrazy pochodzenia niemieckiego w *Słowniku gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur* (SGOWM). Adaptacja fleksyjna i słowotwórcza. W J. Zieniukowa (Red.), *Obraz językowy słowiańskiego Pomorza i Łużyc: Pogranicza i kontakty językowe* (ss. 329–343). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Petrow, A. (1878). Lud ziemi Dobrzyńskiéj, jego charakter, mowa, zwyczaje, obrzędy, pieśni, przysłowia, zagadki i t. p. [Petrow 1878]. *Zbiór Wiadomości* do *Antropologii Krajowéj*, *2*, (1)–(184).

Piątkowski, A. (2004). Z dziejów Wschodniopruskiej Kolei Południowej: magistrala zbożowa Pilawa-Królewiec-Prostki w latach 1863–1903. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, *2004*(2), 163–194. https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwioh72Dz9npAhUy06YKHUcSA_AQFjADegQIBBAB&url=http%3A%2F%2Fbazhum.muzhp.pl%2Fmedia%2F%2Ffiles%2FKomunikaty_Mazursko_Warminskie%2FKomunikaty_Mazursko_Warminskie-r2004-t-n2%2FKomunikaty_Mazursko_Warminskie-r2004-t-n2-s163-194%2FKomunikaty_Mazursko_Warminskie-r2004-t-n2-s163-194.pdf&usg=AOvVaw35_Zek41qKxNJvWTYDve83

Pihan, A. (1992). Z dziejów kształtowania się norm polszczyzny literackiej XVII wieku w zakresie leksyki. W J. Zieniukowa (Red.), *Procesy rozwojowe w językach*

słowiańskich (ss. 125–136). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Pieśni ludowe Warmii i Mazur. (1959). *Literatura Ludowa*, *2*(3–4), 67–75.

Piotrowicz, A., & Witaszek-Samborska, M. (2009). *Studia nad polszczyzną miejską Poznania*. Wydawnictwo Poznańskie.

Piprek, J., & Ippoldt, J. (1982). *Wielki słownik niemiecko-polski* (T. 1–2) [WSNP]. Państwowe Wydawnictwo Wiedza Powszechna.

Pluta, F. (1963). *Dialekt głogówecki: Cz. I. Fonetyka*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Pluta, F. (1964). *Dialekt głogówecki: Cz. II. Słowotwórstwo. Fleksja. Teksty gwarowe*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Płotek, M. (2013). *Trudne początki: Okręg Mazurski 1945–1946.* Oficyna Retman.

Pobłocki, G. (1887). *Słownik kaszubski z dodatkiem idyotyzmów chełmińskich i kociewskich*. Fiałka.

Pobłocki, G. (2002). Mazurzy wschodniopruscy. W A. Kossert (Red.), *Mazurzy: Tradycja i codzienność* (E. Kaźmierczak & W. Leder, Tłum.) (ss. 273–285). Borussia. [Przedruk z: G. Pobłocki, *Mazurzy wschodniopruscy. Zapiski o języku i stanie ich religijno-obyczajowym*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu" 1897, R. 4, ss. 11–25].

Połujański, A. (1859). *Wędrówki po gubernji augustowskiej w celu naukowym odbyte*. W drukarni Gazety Codziennej.

Popowska-Taborska, H. (2007). O narodzinach kaszubskiej białki i o towarzyszących temu okolicznościach. W E. Breza, Z. Lica, & A. Lica (Red.), *Opuscula linguistica Georgio Treder dedicate* (ss. 180–185). Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

Popowska-Taborska, H., & Rzetelska-Feleszko, E. (2009). *Dialekty kaszubskie w świetle dziewiętnastowiecznych materiałów archiwalnych: Prezentacja i opracowanie kaszubskich materiałów językowych zebranych przez Georga Wenkera w latach 1879–1887*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.

Potocki, W. (2004). *Moralia*. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas".

Pruskopolski Kalendarz dla ewangelików [PKE]. (1885).

Przyjaciel Ludu Łecki [PLŁ]. (1842–1845).

Riemann, E., i in. (Red.). (1974–2005). *Preussisches Wörterbuch* [PrWrtB]. Wachholtz.

Ramułt, S. (1893). *Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego*. Polska Akademia Umiejętności.

Raszewska-Żurek, B. (2014). O nietypowym rozwoju znaczeniowym w polszczyźnie – czasownik chędożyć. *Slavica Wratislaviensia*, *159*, 367–378.

Ratasiewicz, M. (2010). *Słownik gwary pogranicza Suwalszczyzny i dawnych Prus Wschodnich*. Wydawnictwo „Z bliska".

Reichan, J. (2004). Przyrostek *-ba* w dialektach polskich ze szczególnym uwzględnieniem gwar Polski południowej. *Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica*, *2014*, 421–427.

Relacja duchownego diaspory Friedemanna z podróży na Mazury. (2018). W G. Jasiński & M. Szymańska-Jasińska (Red.), *Mazurzy wobec wiary i Kościoła: Ewangelicyzm w relacjach duchownych i nauczycieli w XIX wieku* (ss. 66–121). Oficyna Retman.

Rembiszewska, D. K. (2002a). *Gwary nadbużańskie mazowiecko-podlaskie*. Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wagów.

Rembiszewska, D. K. (2002b). Stan zachowania gwary kurpiowskiej na przykładzie wsi Wach. W S. Gala (Red.), *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki: Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Karolowi Dejnie* (ss. 419–426). Łódzkie Towarzystwo Naukowe.

Rembiszewska, D. K. (2007). *Słownik dialektu knyszyńskiego Czesława Kudzinowskiego*. Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wagów.

Rembiszewska, D. K. (2010a). Wartość XIX-wiecznych kwestionariuszy Georga Wenkera do badania przeszłości ludności mazurskiej. *Studia Łomżyńskie*, *21*, 121–127.

Rembiszewska, D. K. (2010b). Siła wurstu brukuje białka i gbur? O niektórych wyrazach w XIX-wiecznych materiałach Georga Wenkera z obszaru Mazur, Warmii i Ostródzkiego. *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego*, *55*, 195–211.

Rembiszewska, D. K. (2011a). Spółgłoski wargowe miękkie we wschodniej części Mazur w ankietach Georga Wenkera. *LingVaria. Półrocznik Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego*, *2011*(1(11)), 215–225.

Rembiszewska, D. K. (2011b). Duchowość Mazurów na podstawie XIX-wiecznych źródeł Georga Wenkera. W E. Golachowska & A. Zielińska (Red.), *Konstrukcje i destrukcje tożsamości: Wokół religii i jej języka* (ss. 201–207). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.

Rembiszewska, D. K. (2011c). Okamgniętko czyli chwileczka: O jednym z wyrazów w XIX-wiecznych ankietach Georga Wenkera. *Prace Filologiczne. Seria Językoznawcza*, *62*, 249–253.

Rembiszewska, D. K. (2011d). Wpływ niemieckich zdań Georga Wenkera na ich polskie tłumaczenia. *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego, 57*, 179–188.

Rembiszewska, D. K. (2012). Nazwy ‘ubrania’ w XIX-wiecznych ankietach Georga Wenkera z obszaru Mazur, Warmii i Ostródzkiego. *Poradnik Językowy*, *2012*(8(697)), 67–75.

Rembiszewska, D. K. (2013a). Leksyka z obszaru Mazur w Słowniku gwar polskich Jana Karłowicza. *Prace Filologiczne*, *64*(1), 291–298.

Rembiszewska, D. K. (2013b). Samogłoski nosowe w ankietach Georga Wenkera. *Studia Łomżyńskie*, *22*, 115–122.

Rembiszewska, D. K. (2015). Niemieckie pożyczki leksykalne w XIX-wiecznych materiałach Georga Wenkera z obszaru Warmii i Mazur. *Gwary Dziś*, *7*, 231–238.

Rembiszewska, D. K. (2017). Dopisek do wspomnień profesora Janusza Siatkowskiego o badaniach na Warmii i Mazurach. W J. Ławski, D. Zuber, & K. Bogusz (Red.), *Protestanci na Mazurach: Historia i literatura: Studia* (ss. 227–233). Wydawnictwo Prymat.

Rembiszewska, D. K. (2020). „Zmierzch bezpowrotny”? O gwarze mazurskiej we współczesnych nieprofesjonalnych słownikach gwarowych. *Poradnik Językowy*, *2020*(3), 83–93.

Ripka, I. (Red.). (1994). *Slovník slovenských nárečí* [SSN]. Print-servis.

Rittel, T. (1974). Czy samoistne końcówki czasownikowe w gwarach są objawem wpływów ruskich? *Język Polski*, *54*(2), 111–118.

Rogowski, J. (1925). *Polska a morze*. Nakładem Tygodnika „Polska Gospodarcza”.

Rospond, S. (1957). Polsko-niemieckie substytucje graficzne i fonetyczne w najdawniejszych dyplomach i tekstach śląskich. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego. Seria A*, *1957*(5), 3–39.

Rzetelska-Feleszko, E. (2009). Rozważania o kaszubskiej warząchwi i białce (w związku z materiałami Georga Wenkera). W H. Popowska-Taborska & E. Rzetelska-Feleszko,

Dialekty kaszubskie w świetle XIX-wiecznych materiałów archiwalnych: Prezentacja i opracowanie kaszubskich materiałów językowych zebranych przez Georga Wenkera w latach 1879–1887 (ss. 179–185). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.

Sakson, A. (1990). *Mazurzy: Społeczność pogranicza*. Instytut Zachodni.

Sakson, A. (1998). *Stosunki narodowościowe na Warmii i Mazurach: 1945–1997*. Instytut Zachodni.

Sakson, A. (2008). Mazurzy: Dylematy tożsamości. W A. Sakson (Red.), *Ślązacy, Kaszubi, Mazurzy i Warmiacy: Między polskością a niemieckością* (ss. 277–304). Instytut Zachodni.

Schimanski, E. (2002). Chłopski dom na Mazurach. W A. Kossert (Red.), *Mazurzy: Tradycja i codzienność* (E. Kaźmierczak & W. Leder, Tłum.) (ss. 312–319). Borussia. [Przedruk: *Das Bauernhaus Masurens*, „Masurischer Volkskalender", 1940, s. 118–129].

Schiwy, G. (2007). *Der grosse Schatz masurischer Märchen, Sagen und Legenden / Wielki skarbiec mazurskich bajek, legend i podań*. Wspólnota Kulturowa Borussia.

Sembrzycki, J. (2002). O gwarze Mazurów pruskich. W A. Kossert (Red.), *Mazurzy: Tradycja i codzienność* (E. Kaźmierczak & W. Leder, Tłum.) (ss. 121–144). Borussia. [Przedruk z: Jan Sembrzycki, *O gwarze Mazurów pruskich*, „Wisła", 1889, t. 3, s. 72–91].

Sempołowska, S. (1913, sierpień). Mazury Pruskie. *Ziemia*, 4(32-35), 518–519, 536–537, 553–555, 569–571.

Siatkowski, J. (1958). *Słownictwo Warmii i Mazur: Budownictwo i obróbka drewna* (T. 1) [SWM 1]. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Siatkowski, J. (1962). *Dialekt czeski okolic Kudowy: Część I. Fonetyka – słowotwórstwo: Część II. Fleksja – słownictwo – teksty*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Siatkowski, J. (1970). *Bohemizmy fonetyczne w języku polskim* (T. 2). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Siatkowski, J. (1983). Interferencje językowe na Warmii i Mazurach. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, *21*, 103–115.

Siatkowski, J. (1991). Recenzja: Maria Brzezina *Polszczyzna Niemców*, Warszawa 1989. *Poradnik Językowy*, *1991*(9–10(478–479)), 699–703.

Siatkowski, J. (1996). Czechizmy w języku Jana z Koszyczek. W J. Siatkowski, *Czesko-polskie kontakty językowe* (ss. 17–50). Energeia.

Siatkowski, J. (2017). Moje badania gwarowe na Warmii i Mazurach. W J. Ławski, D. Zuber, & K. Bogusz (Red.), *Protestanci na Mazurach: Historia i literatura: Studia* (ss. 217–225). Wydawnictwo Prymat.

Siatkowski, J., & Rembiszewska, D. K. (2016). Recenzja: Georg Wenker *Schriften zum Sprachatlas des Deutschen Reichs, Gesamtausgabe*…, B. I–III, hrsg. und bearb. von Alfred Lameli, Hildesheim, Zürich, New York 2013–2014. *Rocznik Slawistyczny*, *65*, 151–158.

Sicińska, K. (2013). *Polszczyzna południowokresowa XVII i XVIII wieku: Na podstawie epistolografii*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Sicińska, K. (2015). Cechy fonetyczne polszczyzny południowokresowej w listach metropolity kijowskiego Jana (Hioba) Boreckiego z lat 1624–1629. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, *61*, 199–220.

Siekierska, K. (1974). *Język Wojciecha Stanisława Chrościńskiego: Studium mazowieckiej polszczyzny z przełomu XVII i XVIII wieku.* Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Skowronnek, F. (2002). Zabobony na Mazurach. W A. Kossert (Red.), *Mazurzy: Tradycja i codzienność* (E. Kaźmierczak & W. Leder, Tłum.) (ss. 100–103). Borussia.

Sławski, F. (1952–1982). *Słownik etymologiczny języka polskiego* (T. I–V) [SSE]. Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.

Sławski, F. (Red.). (1974). *Słownik prasłowiański* [SPsł]. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Słownik polszczyzny XVI wieku [SXVI]. (b.d.). http://www.spxvi.edu.pl

Słownik polszczyzny XVII wieku [SXVII]. (b.d.). https://sxvii.pl/index.php?strona=haslo&id_hasla=13563&forma=WA%C5%9A%C4%86#13563

Smoczyński, P. (1965). Trudności Niemców z wymową polską oraz związane z tym lingwistyczne problemy. *Język Polski*, *45*(1), 22–31.

Smyl, J. (1965). Nazwy ptaków w dialektach Warmii i Mazur. *Prace Filologiczne*, *18*(4), 227–230.

Sobierajski, Z., & Burszta, J. (Red.). (1979–2005). *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski* (T. I–XI) [AJKLW]. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Sobolewska, K. (2014). Dialektolodzy na manowcach: O wpływie niemczyzny na gwary Warmii i Mazur. *Poznańskie Studia Polonistyczne*. *Seria Językoznawcza*, *21*(2(41)), 93–102.

Sobolewska, K. (2017). Warmia i Mazury na styku kultur: Relacje między językiem polskim, niemieckim a gwarą w wypowiedziach autochtonów z lat 50. XX wieku. W B. Osowski, J. Kobus, P. Michalska-Górecka, & A. Piotrowska-Wojaczyk (Red.), *Język w regionie: Region w języku 2* (ss. 305–319). Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne".

Sobolewska, K., & Wełpa, A. (2013). Gwary Warmii i Mazur w „Małym słowniku gwar polskich". *Prace Filologiczne*, *64*, 343–350.

Srokowski, S. (1937). *Ludność Prus Wschodnich*. Główna Drukarnia Wojskowa.

Stamirowska, Z., Perzowa, H., Kołodziejczykowa, D. & Sobolewska, K. (Red.). (1987–2018). *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur* (T. I–VII) [SGOWM]. Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Steffen, W. (1982). Rozwój ṕ, b́ i v́, f́ w dialekcie warmińskim. *Język Polski*, *62*, 24–26.

Steffen, W. (1984). *Słownik warmiński*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Stieber, Z. (1946). Uwagi o rozwoju fonetycznym polskich przyimków: 1. Tajemnicze **e** w bez, przez, przed. *Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności*, *47*(9), 308–310. [Przedruk w: *Świat językowy Słowian*, Warszawa 1974, ss. 361–363].

Stieber, Z. (1954). Zmiany w fonetyce Jastarni w ostatnim stuleciu. *Język Polski*, *34*(4), 242–249. [Przedruk: *Świat językowy Słowian*, Warszawa 1974, ss. 422–425].

Stieber, Z. (1962). *Rozwój fonologiczny języka polskiego* (3. wyd.). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Stieber, Z. (1970). O mazowieckich formach typu ter, der, tarł, darł, itd. W W. Krencik (Red.), *W służbie nauce i szkole: Księga pamiątkowa poświęcona Profesorowi Doktorowi Zenonowi Klemensiewiczowi* (ss. 99–100). Państwowe Wydawnictwo Naukowe. [Przedruk: *Świat językowy Słowian*, Warszawa 1974, ss. 366–367].

Stieber, Z., & Popowska-Taborska, H. (Red.). (1964–1978). *Atlas językowy Kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich* (T. I–XV) [AJK]. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Stolična-Mikolajová, R., & Nováková, K. (Red.). (2012). *Kulinárna kultúra regiónov Slovenska*. VEDA, Ústav etnológie.

Stone, G. (1989). Formy adresatywne języka polskiego w XVIII wieku. *Język Polski*, *1989*(3–5), 135–142.

Stone, G. (1990). Polskie materiały dialektyczne w archiwum Niemieckiego atlasu językowego w Marburgu. *Język Polski*, *70*(3–4), 124–127.

Stone, G. (2003). *Der erste Beitrag zur sorbischen Sprachgeographie: Aus dem Archiv des Deutschen Sprachatlas*. Domowina-Verlag.

Strokowska, A. (1978). *Pogranicze językowe wielkopolsko-mazowieckie*. Uniwersytet Łódzki.

Sukertowa, E. (2015). *Mazurzy w Prusach Wschodnich* (P. Bystrzycki, Red.). Oficyna Retman. [Na podstawie pracy wydanej w 1927 r. z pod tym samym tytułem].

Sukertowa-Biedrawina, E. (1947). *Mazurskie dole i niedole*. Państwowy Zakład Wydawnictw Szkolnych.

Sukertowa-Biedrawina, E. (1958). Z zagadnień walki o szkołę polską w diecezji ełckiej w pierwszej połowie XIX wieku. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, *1958*(1(59)), 62–68.

Sulimierski, F., Chlebowski, B., & Walewski, W. (Red.). (1880–1902). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (T. 1–15) [SGKP]. Sulimierski.

Sychta, B. (1967–1976). *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej* (T. I–VII). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Sylwetki poetów mazurskich XIX i początku XX wieku (w wyborze): Znani, nieznani, zapomniani... (2007). Mazurski Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli. http://www.modn.elk.edu.pl/icip/dok6.doc

Symoni-Sułkowska, J. (1958). *Słownictwo Warmii i Mazur: Transport i komunikacja* (T. 2) [SWM 2]. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Szady, B. (2020). *Wieczny początek: Warmia i Mazury*. Wydawnictwo Czarne.

Szamryk, K. K. (2016). *Język rękopiśmiennych kazań Krzysztofa Kluka*. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.

Szatkowski, P. (2018). *Céch: Mazurski Cejtunek*, *1*. https://issuu.com/cech-mazurski/docs/cech1gotowy

Szatkowski, P. (2019). *Mazurski fébel abo mazurská fibla czyli elementarz mowy mazurskiej*. Ełckie Centrum Kultury.

Szczepankowska, I. (2004). Polszczyzna doby stanisławowskiej w dzienniku Teofili z Jabłonowskich Sapieżyny (ortografia, fonetyka, fleksja). W I. Szczepankowska, *Studia nad polszczyzną doby stanisławowskiej* (ss. 125–158). Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.

Szcześniak, K. (1994). *Nazwy miejscowości byłych powiatów gołdapskiego i oleckiego*. Gdańskie Towarzystwo Naukowe.

Szcześniak, K. (2013). Antroponimia zapisana w pamięci byłych mieszkańców Kreis Goldap. W M. Pająkowska-Kensik, A. Paluszak-Bronka, & K. Kołatko (Red.), *Język, wielokulturowość, tożsamość* (ss. 427–438). Bydgoskie Towarzystwo Naukowe.

Szcześniak, K. (2014). Wybrane gołdapskie nazwy miejskie świadectwem swoistej architektury społecznej i terytorialnej. W M. Święcicka & M. Peplińska-Narloch (Red.), *Miasto: Przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie* (T. 5, ss. 140–154). Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.

Szejnert, M. (2002). Tylko czaj i kuch. W J. Szydłowska (Red.), *Niegdyś i dziś: Antologia reportażu o Warmii i Mazurach z lat 1950–2000* (ss. 155–164). Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego. [Pierwodruk: „Literatura” 1978, nr 51/52].

Szewczyk, Z. P. (2014). *Słownik gwary Lachów Sądeckich (Podegrodzkich).* Biblioteka Gminna.

Szostakowska, M. (2007). *Prasa codzienna Prus Wschodnich* od *XVII* do *połowy XX wieku Przewodnik* do *dziejów wydawniczych*. Wydawnictwo Adam Marszałek.

Szulowska, W. (2009). Gwary Warmii i Mazur w ujęciu Profesora Kazimierza Nitscha. *Prace Językoznawcze*, *11*, 237–245.

Szyfer, A. (1962). Materiały do językowego zróżnicowania terenu kurpiowskiej Puszczy Zielonej. W A. Kutrzeba-Pojnarowa (Red.), *Kurpie Zielone* (ss. 465–492). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Szyfer, A. (1968). *Zwyczaje, obrzędy i wierzenia Mazurów i Warmiaków*. Pojezierze.

Szymczak, M. (1961). *Gwara Domaniewka* i *wsi okolicznych* w *powiecie łęczyckim*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Szymczak, M. (1966a). *Nazwy stopni pokrewieństwa i powinowactwa rodzinnego w historii i dialektach języka polskiego*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Szymczak, M. (1966b). *Słownictwo Warmii i Mazur: Nazwy stopni pokrewieństwa i powinowactwa rodzinnego w historii i dialektach języka polskiego* (T. 5) [SWM 5]. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Ściebora, A. (1971). Wymowa samogłosek nosowych w gwarach warmińskich i mazurskich. *Prace Filologiczne*, *21*, 5–49.

Ścieborzanka, A. (1952). Z gwary warmińskiej i mazurskiej: Obrzędy i zwyczaje na Mazurach: Opowiedziała gospodyni ze wsi Kukowo koło Olecka. *Poradnik Języ*kowy, *1952*(2), 28.

Tabakowska, E. (2001). *Językoznawstwo kognitywne a poetyka przekładu*. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas".

Taszycki, W. (1961). Z dawnych podziałów dialektycznych języka polskiego. Cz. 1: Przejście ra ≥ re, s. 7–70; Cz. 2: Przejście ja ≥ je. W W. Taszycki, *Dialektologia historyczna i problem pochodzenia polskiego języka literackiego* (ss. 71–148). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Taszycki, W. (1965). Nazwy miejscowe *Pcin* i *Ptowo* i ich ptasia rodzina. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, *5*, 443–450.

Taszycki, W. (Red.). (1965–1987). *Słownik staropolskich nazw osobowych* (T. 1–6, T. 7 suplement) [SSNO]. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Toeppen, M. (1998). *Historia Mazur: Przyczynek do dziejów krainy i kultury pruskiej* (M. Szymańska-Jasińska, Tłum.; G. Jasiński, Red.). Wspólnota Kulturowa Borussia.

Toeppen, M. (2015). *Wierzenia mazurskie* (E. Piltzówna, Tłum; T. Ostojski, P. Błażewicz, & J. M. Łapo, Red.). Oficyna Retman.

Tomkiewicz, R. (2004). O działalności Komisji Ustalania Nazw Miejscowych i Obiektów Fizjograficznych na terenie Warmii i Mazur. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, *2004*(4), 539–547.

Trotz, M. A. (1807). *Nowy dykcjonarz, to jest mownik polsko-niemiecko-francuski z przydatkiem przysłow potocznych, przestrog gramatycznych, lekarskich*... J. F. Gleditsch.

Ułaszyn, H. (1905). *Über die Entpalatalisierung der ursl. e-Laute im Polnischen*. Verlag von Otto Ficke.

Umińska-Tytoń, E. (2011). *Polszczyzna dziewiętnastowiecznych salonów*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Urbańczyk, S. (1946a). Historia przyimków bez i przez. *Język Polski*, *1946*(5), 134–139.

Urbańczyk, S. (1946b). *Z dawnych stosunków językowych polsko-czeskich: Cz. I: Biblia królowej Zofii a staroczeskie przekłady Pisma św*. Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności.

Urbańczyk, S. (1952). Z zagadnień staropolskich. 1. Zanik a pochylonego. 2. Staropolskie o i ó. 3. Rzeczowniki na -yja, -ija. 4. Ańjoł, jenerał itp. *Język Polski*, *32*, 119–129.

Urbańczyk, S. (Red.). (1953–2004). *Słownik staropolski* (T. I–XI) [SStp]. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Urbańczyk, S. (1955). Rozwój ortografii polskiej. *Język Polski*, *35*(2), 81–93.

Urbańczyk, S. (1984). *Zarys dialektologii polskiej.* Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Uziembło, A. (1920). Walka o Mazowsze pruskie. *Ziemia. Miesięcznik Krajoznawczy Ilustrowany*, 14–25.

Waga, A. (1860). Abecadłowy spis wyrazów ludowego języka w okolicach Łomży, Wizny i przyległych. *Biblioteka Warszawska*, *2*, 748–760.

Wagińska-Marzec, M. (2000). Jak zmieniano nazwy miejscowości na Warmii i Mazurach po 1945 roku. W Z. Mazur (Red.), *Wspólne dziedzictwo? Ze studiów nad stosunkiem do spuścizny kulturowej na Ziemiach Zachodnich i Północnych* (ss. 59–110). Instytut Zachodni.

Wakar, W. (1932). Struktura demograficzna Prus Wschodnich. W M. Zawidzki (Red.), *Prusy Wschodnie: Przyszłość i teraźniejszość* (ss. 153–202). Nakładem Związku Obrony Kresów Zachodnich czcionkami Drukarni Uniwersytetu Poznańskiego.

Warchoł, S. (1967). *Gwary dawnej ziemi stężyckiej*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Warchoł, S. (1992). W sprawie genezy miękkich ḱ, ǵ, χ́ w formach typu moǵe, šklanḱe, blaχ́i w gwarach polskich wschodniej Lubelszczyzny. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, *30*, 19–26.

Warda-Radys, L. (1999). *Analiza języka XVII-wiecznych lustracji biskupstwa chełmińskiego* [Nieopublikowana rozprawa doktorska]. Uniwersytet Gdański.

Warda-Radys, L. (2004). *Morfologia w XVII-wiecznych inwentarzach biskupstwa chełmińskiego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

Wenker, G., Lameli, A., Heil, J., & Wellendorf, C. (2013a). *Schriften zum Sprachatlas des Deutschen Reichs, Gesamtausgabe, Band 1: Handschriften: Allgemeine Texte. Kartenkommentare 1889–1897*. Olms.

Wenker, G., Lameli, A., Heil, J., & Wellendorf, C. (2013b). *Schriften zum Sprachatlas des Deutschen Reichs, Band 2: Kartenkommentare 1898–1911, Druckschriften: Veröffentlichungen 1877–1895*. Olms.

Wierzbiński, M. (1919). *Mazury Pruskie*. Polskie Stowarzyszenie Wydawnicze „Placówka".

Wiktorowicz, J., & Frączek, A. (Red.). (2010). *Wielki słownik niemiecko-polski*. *Großwörterbuch Deutsch-Polnisch* [WSNP PWN]. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Wiśniewska, H. (1986). Regionalizmy czy kolokwializmy (na przykładzie księgi złoczyńców z lat 1644–1647). *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica*, *12*, 329–341.

Wiśniewski, J. (1965). Dzieje osadnictwa w powiecie suwalskim od XV do połowy XVII wieku. W J. Antoniewicz, *Studia i materiały do dziejów Suwalszczyzny* (ss. 51–138). Białostockie Towarzystwo Naukowe.

Wojtak, M. (1989). Grzeczność po staropolsku w świetle *Pamiętników* J. Ch. Paska. *Poradnik Językowy*, *1989*(8), 528–533.

Wołek-Wacławski, J. (1937). *Będziemyśl i Klęczany: Opis historyczno-etnograficzny: Z 23 fotografiami*. Nakładem autora.

Wójtowicz, J. (1956). O tzw. kaszubizmach w gwarach Warmii i Mazur. *Poradnik Językowy*, *1956*(4), 145–148.

Wronicz, J. (Red.). (2009). *Mały słownik gwar polskich* [MSGP]. Wydawnictwo LEXIS.

Zabrocki, L. (1980a). Dialekt mazurski. W L. Zabrocki, *U podstaw struktury i rozwoju języka* (ss. 411–416). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Zabrocki, L. (1980b). Nazewnictwo na Warmii i Mazurach. W L. Zabrocki, *U podstaw struktury i rozwoju języka* (ss. 390–401). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Zakrzewski, A. (1887). Słowniczek wyrazów kurpiowskich w mowie ogólnej. *Wisła*, *1*, 152–156.
Zaręba, A. (1969–1996). *Atlas językowy Śląska* (T. I–VIII) [AJŚ]. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
Zawiliński, R. (1912). *Z kresów polszczyzny: Wrażenia podróżnika*. S. A. Krzyżanowski.
Zborowski, J. (2009). *Słownik gwary Zakopanego i okolic*. Muzeum Tatrzańskie im. dra Tytusa Chałubińskiego.
Zdancewicz, T. (1980). *Mazurzące gwary suwalskie: Część 1*. *Gwarowe cechy polskie* (*fonetyka, słowotwórstwo*). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
Zdancewicz, T. (1989). Nazwy terenowe i miejscowe z apelatywem geograficznym biel na Suwalszczyźnie. W I. Maryniakowa & E. Smułkowa (Red.), *Studia językowe z Białostocczyzny: Onomastyka i historia języka* (ss. 55–107). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
Zdanowicz, A., & Bohusz-Szyszko, Z. (Red.). (1861). *Słownik języka polskiego* (T. 1–2) [SWil]. Wilno.
Zduńska, H. (1965). *Studia nad fonetyką gwar mazowieckich: Konsonantyzm*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
Zielińska, Ag. (2012). Imiona chrzestne wśród katolików i ewangelików w Toruniu w XIX i początku XX wieku. *Rocznik Toruński*, *39*, 161–193.
Zielińska, An. (1996). *Wielojęzyczność staroobrzędowców mieszkających w Polsce*. Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
Zielińska, An. (2002). *Polska mniejszość na Litwie Kowieńskiej: Studium socjolingwistyczne*. Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
Zielińska, An. (2013). *Mowa pogranicza: Studium o językach i tożsamościach w regionie lubuskim*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
Zieniukowa, J. (1991). Polszczyzna „Przyjaciela Ludu Łeckiego": Czasopisma wydawanego na Mazurach w latach czterdziestych XIX wieku. *Polszczyzna Regionalna Pomorza*, *2*, 97–123.
Żurawski, S. (Red.). (2007). *Obyczaje, języki, ludy świata*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

SKRÓTY ORAZ WYKAZY MAP I ILUSTRACJI

Skróty

B. – biernik
brus. – język białoruski
cz. przesz. – czas przeszły
cz. przysz. – czas przyszły
cz. ter. – czas teraźniejszy
D. – dopełniacz
dniem. – dolnoniemiecki
gniem. – górnoniemiecki
Kr. – Kreis ‘powiat’
kwest. – kwestionariusz
l.c. – loco citato ‘miejsce cytowane’
lm. – liczba mnoga
lp. – liczba pojedyncza
m. – mazurski
M. – mianownik
mas. – Masuren ‘Mazury’
m.in. – między innymi
Msc. – miejscownik
niem. – niemiecki, niemieckie
os. – osoba
p. – punkt, punkty
pol. – polski, po polsku
pow. – powiat
Reg.-Bez. – Regierungsbezirk ‘rejencja; regencja; okręg administracyjny’
słc. – język słowacki
stwniem. – staro-wysoko-niemiecki
śrdniem. – średnio-dolno-niemiecki
śrwniem. – średnio-wysoko-niemiecki
tzn. – to znaczy
ukr. – język ukraiński
w. – wiek
zd. – zdanie
zn. – znaczenie

Wykaz map

Wykaz ilustracji

INDEKSY

Indeks według wyrazów niemieckich

Indeks zawiera polskie odpowiedniki wyrazów niemieckich (podanych w porządku alfabetycznym), które wystąpiły w zdaniach w ankiecie G. Wenkera. Indeks ten pozwala na zestawienie ekwiwalentów polskich dla poszczególnych wyrazów niemieckich.

W przypadku niemożliwości rozdzielenia pojedynczych wyrazów podano połączenia wyrazów. Cyfry przy wyrazach polskich oznaczają numer ankiety (1–80), gdzie zanotowano dany wyraz lub połączenie; cyfry w nawiasach kwadratowych – numer zdania z ankiety G. Wenkera, w którym pojawia się dany wyraz lub połączenie.

aber [20]
a 34, 35
ale 1, 3, 4, 6, 8–17, 20–33, 36–46, 48–52, 54–66, 68, 71–80
alle 47
leč 69
lecz 2, 7, 67
leć 78

aber [25]
ale 1–11, 13–15, 17–34, 37–46, 48–56, 58–62, 64, 66–80
alle 47
lecz 35
leć 12, 78

Abend [24]
getʒor 47
giečor 19
jecor 21, 30, 40, 41
jiecor 61
w wieczor 80
w wieʒor 51
wiecor 1, 3, 4, 11, 12, 15, 18, 23, 26, 28, 29, 38, 42, 45, 53–55, 58a, 61, 63, 68, 72, 74, 77, 78
wiečor 2
wiecora 46
wiecór 14, 27, 39
wiečór 24
wieczor 5, 7, 8, 10, 13, 17, 20, 22, 25, 33, 34, 43, 56, 57, 59, 60, 62, 64–66, 71, 73, 76
wieczʒor 50
wiečzor 9
wieczorem 16
wieczór 37, 52, 58
wieczʒór 36, 48
wiezor 6, 44
Wjecor 49
Wyecor 75

Affe [11]
iawronie 10
malpo 64
małpa 14, 49
małpą 1, 5, 30,
małpo 2–4, 6–9, 11–13, 15–29, 31–46, 48, 50–63, 65–80
Ma͜upo 47
maypa 8

alle [38]
wsisci 14, 49
wsišci 19
wsistke 70, 74

Indeks polskich wyrazów i połączeń wyrazowych

Indeks zawiera wyrazy i połączenia wyrazowe znajdujące się w części opisowej, nie uwzględnia całego materiału z kwestionariuszy.

Indeks niemieckich wyrazów i połączeń wyrazowych

Indeks wyrazów z innych języków

Indeks niemieckich nazw miejscowości

Indeks polskich nazw miejscowości

Indeks antroponimów

Tom 44 serii „Język na Pograniczach”

Gwary Mazur wschodnich w XIX wieku
(na podstawie ankiet Georga Wenkera do *Niemieckiego atlasu językowego*)

Autorka:

Dr hab. Dorota Krystyna Rembiszewska, prof. inst.,
Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, Polska
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0339-0879
E-mail: dorota.rembiszewska@ispan.waw.pl

Autorka deklaruje brak konfliktu interesów.

Abstrakt: Przedmiotem omówienia są ankiety do Niemieckiego atlasu językowego, opracowane przez bibliotekarza pracującego w Marburgu – Georga Wenkera (1852–1911). Publikacja zawiera analizę językową tych ankiet (z 80 miejscowości) z terenu Mazur wschodnich – powiatów ełckiego, gołdapskiego, oleckiego. Choć ankiety służyły do eksploracji gwar niemieckich, to jednak udało się wskazać polskie cechy gwarowe, dzięki czemu było możliwe częściowe odtworzenie stanu gwar mazurskich w XIX wieku na terenie wysuniętym najdalej na wschód ówczesnych Prus Wschodnich. Ankiety to jedyny zbiór danych z tego czasu, dający szeroki ogląd gwar Mazur wschodnich, położonych na obszarze peryferycznym, przez długie lata znacznie oderwanym od polszczyzny ogólnej, mającym nikłe związki z polskim życiem kulturalnym i politycznym, na co dzień naznaczonym infiltracją języka niemieckiego.

Słowa kluczowe: dialektologia historyczna; geografia lingwistyczna; gwary mazurskie; atlasy gwarowe

Volume 44 of the series *Język na Pograniczach*
[Borderland Languages]

Local Dialects of Eastern Mazuria in the Nineteenth Century (on the Basis of Georg Wenker's Questionnaire for the German Linguistic Atlas)

Author of the volume:

Dr hab. Dorota Krystyna Rembiszewska, Associate Professor,
Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, Polska
[Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland]
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0339-0879
Correspondence: dorota.rembiszewska@ispan.waw.pl

Competing interests: The author declares that she has no competing interests.

Summary

This study presents a linguistic analysis of replies to the questionnaire for the German Linguistic Atlas (*Deutscher Sprachatlas*) which were collected in eastern Mazuria – the Ełk, Gołdap and Olecko districts. Designed by Georg Wenker (1852–1911), a librarian working in Marburg, the questionnaire consists of two parts. The first one is a set of forty sentences in German, which were formulated in such a way that their translation into German dialects by the respondents would display phonetic, grammatical and lexical features of these dialects. The second part includes questions concerning the pronunciation of vowels and the case forms of nouns – the names of villages and towns where the survey was conducted and their dwellers.

Eastern Mazuria is a peripheral area which had a limited contact with the general Polish language for a long time, did not have much connection with Polish cultural and political life, and was characterised by the penetration of the German language.

The reconstruction of the state of local dialects in eastern Mazuria in the nineteenth century on the basis of Wenker's questionnaire has been a difficult task as it involved the risk of overinterpretation or insufficient analysis. However, the present investigation of this set of data – collected in a large network of precisely identified locations and probably the oldest one of its kind – shows that it can be considered an important source for the study of linguistic geography of today's Mazuria, where the local dialect has practically vanished. Wenker's survey material is a unique collection which provides such a broad perspective on Mazurian local dialects in the nineteenth century.

Although the questionnaire was designed to explore German dialects, it is possible to identify Polish dialectal features characteristic of the area in focus and to reconstruct, at least to some extent, the state of Mazurian dialects of Polish in the easternmost part of the region. Quite obviously, such a reconstruction can only be partial – on the basis of forty sentences it is rather difficult to capture all elements of the phonetic and morphological structure of a local dialect, not to mention its syntactic structure. Still, even selected features which are representative provide an image of the type of

speech used by people of the Ełk, Gołdap and Olecko districts at the time. Considering that at least some local teachers certainly had a command of literary Polish, this image may be somewhat distorted.

Taking into account these assumptions and limitations, Wenker's survey data makes it largely possible to reconstruct the dialectal system of eastern Mazuria in the nineteenth century.

Considering oral vowels, the findings indicate typical features of many northern dialects of Polish. Old Polish long *ā* is realised as the front *a*, e.g. *czarno*, *dwanaście*, *gospodarze*, *jajka*, *kołacze*, *młócenia*, *ptaszki*.

The area under discussion experienced the change from *ja-* to *je* and *ra-* to *re-*, e.g. *jebkami*, *reno*. However, presumably under the influence of the literary Polish language, the study material mainly includes a record of forms with *a*, e.g. *iabłonki*, *jabłuszka*, *jakby*, *jak*, *rano*.

Old Polish long *ē* changed to the front *e*, e.g. *mleko*, *prendzey*, *śnieg*, *więcej*. At least a dozen cases of spelling with a diacritic over the letter *e* can indicate the occurrence of a raised vowel (confirmed by Kazimierz Nitsch in the material collected in the area in the nineteenth century), e.g. *domém*, *dziécię*, *głośniéj*, *inaczéj*, *jestém*.

Some replies to the questionnaire include a verb with a non-apophonic vowel: *powiedał* (i.e. *powiadał*). This is further evidence of connections between northern and Mazurian dialects of Polish.

Based on the analysed material, it can be concluded that Old Polish long *ō* was realised in two ways: in the overwhelming majority of cases as *o*, which seems to indicate the raising of the vowel (e.g. *corce*, *funtow*, *mow* (i.e. gen. Pol. *mów*), *wieczor*), and as *ó*, i.e. the same as in the literary language (e.g. *córce*, *funtów*, *góry*, *mów*, *do młócenia*).

In line with a tendency observed in northern dialects of Polish, the Mazurian dialects under scrutiny tend to identify *y* with *i*, e.g. *czteri*, *domi*, *gnadi*, *kiełbasi*, *midła*, *stari*, *u kobjeti*, *u niewiasti*. However, the study material also includes examples consistent with the general Polish pronunciation: *był*, *gdybyś*, *góry*, *niewiasty*.

Some questionnaires contain a record of assimilation whereby the front vowel *y* becomes *u* in the tautosyllabic *-ył*, e.g. *buł odparʒuł* (i.e. gen. Pol. *odparzył*), *uczuł*.

One characteristic common to eastern Mazurian speech and the Mazovian dialect is the feature known as mazuration (*mazurzenie*). However, there is no uniform pattern in this regard in the area under consideration: the questionnaires indicate a considerable degree of instability when it comes to the realisation of the alveolar series *š*, *ž*, *č*, *ǯ* as dental consonants *s*, *z*, *c*, *ʒ*. The observed predominance of non-mazurised forms can be attributed to the influence of literary language and to the use of words from the general Polish lexicon as equivalents provided in translations, e.g. *czasy*, *czekać*, *człowiek*, *czynić*, *inaczej*, *kosz*, *uszach*, *uszyć*, *wczoraj*. The absence of mazuration was also recorded in dialectal words, e.g. *draszowania*, *flaszkę*, *pragniączkie* (i.e. acc. sing. *pragniączkę*, gen. Pol. *pragnienie*). Apart from this, replies to the questionnaire include a number of mazurised forms, e.g. *drazby*, *duzy*, *iabłuskami*, *idʒies*, *iesce*, *iuz*, *kosą* (i.e. gen. Pol. *koszą*), *lezeli*, *mozes*. The occurrence of hyper-correct forms suggests that the extent of mazuration might have been greater in the past, e.g. *mięszem*, *misʒko*, *moczno*, *najwięczej*, *nicz*, *noczy*, *piesz*, *szobie*, *szoli*, *szuche* (gen. Pol. *mięsem*, *nisko*, *mocno*, *najwięcej*, *nic*, *nocy*, *pies*, *sobie*, *soli*, *suche*).

Wenker's data does not make it possible to determine compact geographical areas characterised by mazuration and, conversely, non-mazuration in eastern Mazuria; this has also been the case of material from more recent field studies.

Like many areas of northern dialects of Polish, the area in focus experienced the palatalisation of back consonants before the continuants *y* and *e* (e.g. *butelkie*, *gięsi*, *chwilkie*), although there are also examples of hard *g* recorded in the questionnaires (e.g. *gęśi*). A few of them include forms with *g* in the word *ogień* 'fire' (e.g. *Ogen*).

Local dialects of eastern Mazuria preserved a large number of archaic, uncontracted forms of the verbs *stać* 'to stand' and *rozumieć* 'to understand' (e.g. *stoić*, *stajał*; *rozumieie*, *rozunegje*), which survived until the second half of the twentieth century.

The study material includes relatively few examples of the fricative *r* as a continuation of the historical soft *r'* e.g. *Pcheprsch*, *pogetrsche*. This peculiarity was recorded only sporadically, most likely due to the difficulties of rendering it in writing. However, records from field studies conducted in the twentieth century indicate that this type of pronunciation characterised the entire area of eastern Mazuria.

Considering morphology, the material provides a record of several important features typical of the area under study. One of them is the variety of verbal forms in the first person singular: (1) the first person pronoun with an unsuffixed verb (*ja pojechał*); (2) the first person pronoun with a verb with a personal suffix (*ja iechałem*); (3) a personal verb in the form consistent with general Polish (*pojechałem*). There are also examples showing the influence of the German language, e.g. *ja byłem poiechał*, *ia jestem gechałem* (cf. *Ich bin/*[*war*]... *gefahren*).

What can also be noticed is a considerable variety of morphological exponents of the first person plural in the past tense. Likewise, they include forms composed of the second person pronoun with a verb in an unsuffixed (*my przyśli*) or suffixed form (*my przyślim*), and verbs with a suffix (*przyślym*). Another type, with a suffixed conjunction, is relatively the least frequent to appear in the material (e.g. *gdyšmi/gdyśmy/gdysmy...przyśli/przysli*).

In the case of the second person plural, it is also worth noting the preservation of the old dual form with the ending -*ta* (e.g. *znaleślista*), which was recorded along with a newer form with the ending -*cie* (e.g. *znaleźliście*).

These examples provide an important argument in favour of the native origin of non-suffixed verbal forms in some Polish dialects.

The analysed questionnaires include examples of archaic endings in nominal forms. One case in point is the old ending -*ą* in the accusative of the noun *historia* 'history' (*historią*). It should be noted that the nineteenth century was the period of increasing spread of the ending -*ę* in feminine nouns in literary Polish. There is also a record of the instrumental dual ending -*oma* in the neuter noun *jabłka* 'apples' (*iabłkoma*, *jebkoma*). Another example of archaic forms is the ending -*ów*, historically used in the genitive plural of all genders (e.g. *kielbasow*, *węglów*, *usów*).

The analysis of the lexis recorded in the questionnaires brings interesting findings, including a number of words which testify to the archaic nature of local dialects in this part of Mazuria. Suffice it to mention such examples as *cale*, gen. Pol. *w całości*, *całkiem*, *zupełnie* 'wholly, fully, completely'; *dłabić*, gen. Pol. *gnieść, odciskać* 'to squash, to press'; *łoże*, gen. Pol. *łóżko* 'bed'; *ochędożyć*, gen. Pol. *oczyścić* 'to clean'; *zdechł*, gen. Pol. *umarł* 'he died'.

The observed lexical diversity clearly indicates a considerable influence of other local dialects and general Polish on local dialects of eastern Mazuria (cf. e.g. equivalents of Ger. *der Frau* 'woman, wife' – *białka*, *kobieta*, *niewiasta*, *pani*, *żona*; Ger. *Wiese* 'meadow'– *biel*, *łąke*; Ger. *Wetter* 'weather' – *czas*, *powietrze*).

It is rather surprising to note the variety and number of ad hoc translations of the German *Augenblickchen* ‘a little moment’: *chilke*, *chwiłke*, *iedno chwilke*, *ogamgnienia*, *okamgnienie*, *okamgnienieczku*, *iedne okamgniene*, *trochę*, *troske*, *troszeczkie*. This indicates the difficulty in finding a suitable equivalent of a particular word, which was perhaps rarely used, and, on the other hand, suggests a fairly effective use of productive word-formation elements.

Information recorded by local teachers for the German Linguistic Atlas includes perfect examples of language contact between Polish and German. The questionnaires provide at least a dozen words borrowed from German which display various degrees of adaptation, such as *do draszby*, gen. Pol. *do młócenia* ‘for threshing’, Ger. *zum dreschen*; *gbur*, gen. Pol. *chłop, gospodarz* ‘peasant, farmer’, Middle High German *gebūr*, *gebūre*; *kleid*, *Kleity*, *kleydy*, gen. Pol. *ubrania* ‘clothes’, Ger. *die Kleider*; *kuchy*, *kuchi*, gen. Pol. *ciasta* ‘cakes’, Ger. *die Kuchen*; *worsti*, *worstow*, *worsty*, gen. Pol. *kiełbasy* ‘sausages’, Ger. *die Wurst*. A register of words that appear in replies to the questionnaire shows the state of the Polish language in eastern Mazuria, which at this stage of development of the dialect was not largely influenced by the German lexis. At the same time, however, this may indicate that residents of this part of the region had a rather limited command of German.

The questionnaires are an important source of knowledge about language facts and make it possible to identify features common to neighbouring areas. As observed a number of times in this study, the area under consideration belongs to a broadly understood group of northern dialects of Polish. It is also possible to distinguish smaller areas which share some particular features.

The local dialects of eastern Mazuria display certain affinities with those of the Suwałki region (considering the state of the language in the second half of the twentieth century), along the former border of East Prussia. Tadeusz Zdaniewicz refers to this area – stretching between the village of Przerośl in the north, through Filipów and Raczki (Suwałki district), as far as the town of Augustów in the south – as the Dowspuda-Przerośl region. The two dialectal areas share such features as partial preservation of the change from *ja*- to *je* (e.g. *i̯ebłoni̯i*, *i̯eḱi i̯epko*) and -*ar*- to -*er*- (e.g. *nazerła*, *umer*); the change of word-final -*ył* to -*uł* (e.g. *buł*, *kośuł*, *ucuł*); uncontracted verbal forms like *stojeć* (cf. *boi̯ać śe*, *stoi̯ać*, Zdancewicz 1966: 86); the preservation of the raised *ȯ* (e.g. *córka*, *móv́o*, *tfói̯*, Zdancewicz 1980: 33); mazuration. Considering dialectal lexis, in the light of the analysed questionnaires these areas do not have many common elements; two of them are *biel* ‘meadow’ most often ‘wet meadow’, also known in the Kurpie region, and *cale*, gen. Pol. *zupełnie*, *całkowicie* ‘fully, completely’.

It is also possible to identify several features common to local dialects of eastern Mazuria and the Kurpie region, including (1) the instability of the change from *ja*- to *je*- and *ra*- to *re*- (cf. the village of Wach, Kadzidło commune: *i̯epko*, *i̯ebu̯onka*, *i̯armark* || *i̯ermark*, *rano* || *reno*; the Kadzidło commune: *jak*, *jaki*; *jekoś*, *jeḱe*; *umer*, *terĺi* || *tarli*); (2) the identification of *y* with *i*: *beci*, *bistro*, *dim* (gen. Pol. *beczy*, *bystro* ‘fast’, *dym*); (3) the instability of distribution of *o* and *ȯ*: *brȯzda*, *drȯty̍*, *krutse*, *puźńi*; *nȯf* (i.e. gen. Pol. *nów*), *pobȯr*, *ruk* (i.e. gen. Pol. *róg*), *ruf* (i.e. gen. Pol. *rów*); (4) the denasalisation of word-final *ǫ*, e.g. eastern Kurpie: *kazdo jedno*, *źimowo poro*; mazuration: *nozyćḱi*, *pšyjezʒajo*, *soruje*; (5) the asynchronous pronunciation of palatal labial consonants: *bźelńik*, *ńebźesko*, *mroźisko*, *źadro* (i.e. gen. Pol. *wiadro*); (6) the occurrence of several lexemes, e.g. *drasować*, gen. Pol. *młócić* ‘to thresh’; *furać*, gen. Pol. *fruwać* ‘to fly’; *kuchy*, gen. Pol. ciasta ‘cakes’; *poźastkå*, gen. Pol. *powiastka*; *krótka opowieść*, *historyjka* ‘story’, *siła*, gen. Pol. *ile*, *wiele* ‘so many, many’.

The Polish material for the German Linguistic Atlas is, as it were, a retrospective supplement to Polish dialectal atlases published in the twentieth century: *Mały atlas gwar polskich* [A Concise Atlas of Polish Dialects] and *Atlas gwar polskich* [An Atlas of Polish Dialects], edited by Karol Dejna. Thanks to information available in the questionnaires, it is possible to trace the use of a number of dialectal lexemes in the nineteenth century in geographical terms (e.g. *białka*, *gbur*, *klejt*).

It should be reiterated that although the questionnaires, which were completed by local teachers, include all types of imperfections stemming from a lack of professional preparation on the part of those who translated Wenker's sentences, they provide reliable dialectal material. This view is confirmed by their confrontation with the data collected by Kazimierz Nitsch and with works published in the series entitled *Studia Warmińsko-Mazurskie* [Warmia and Mazuria Studies], which bring evidence of the phonetic and morphological features of Mazurian dialects of Polish that can be observed in the questionnaires.

The material from the questionnaires provides a record of the historical state of the language and thus complements the material collected and analysed several decades later. This nineteenth-century source indicates the presence of several language features, including the absence of the raised *a* (in Mazuria it is only to be found in the Ełk and Olecko districts); frequent realisations of the historical long *ē* as the front *e*; the instability of the repartition of *o* and *ó*; the emergence of identification of *y* with *i*; frequent denasalisation of the word-final back vowel; inconsistent mazuration; various degrees of asynchrony in the articulation of palatal labial consonants; a tendency to palatalisation of back consonants.

Importantly, more recent studies also note general Polish forms, whose presence in the questionnaires raises suspicions about their authenticity in a given local dialect.

It would be impossible to overlook the survey material as an important source of knowledge about the everyday life of the people of Mazuria at the time. Replies to questions on the second page of the questionnaire bring a unique, albeit brief, set of information about the customs of the period, both secular (e.g. *plon*, the end of harvest celebration) and religious (e.g. the singing of religious songs by young people on Advent Sundays), and about traditional folk costumes (which were being replaced with urban-style clothing at the time). These comments also confirm that at the end of the nineteenth century most residents of the area under study used Mazurian local dialect. Although German was slowly coming into use, if they had a command of the language at all, they knew it from school.

The issues discussed in this study do not exhaust the wealth of linguistic material contained in 81 analysed questionnaires. What could provide a broader perspective in the future is an analysis of questionnaires from the entire region of Mazuria. The analysis of topics considered in this study clearly shows Wenker's questionnaires as an invaluable source, and at the same time indicates the multitude of issues that a researcher undertaking work on such special data needs to deal with.

Translated by Piotr Styk

Keywords: historical dialectology; linguistic geography; Mazurian dialects; dialectal atlases.

Band 44 der Buchreihe „Sprache in den Grenzgebieten”

Die Mundarten Ostmasurens im 19. Jahrhundert
(auf der Grundlage von Georg Wenkers Fragebögen zum Deutschen Sprachatlas)

Autor:

Dr. Habil. Dorota Krystyna Rembiszewska, assoz. Prof.
Institut für Slawistik der Polnischen Akademie der Wissenschaften, Warschau, Polen,
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0339-0879
E-mail: dorota.rembiszewska@ispan.waw.pl

Der Autor erklärt, dass es keinen Interessenkonflikt gibt.

Zusammenfassung

Zum Gegenstand dieser Studie sind Fragebögen zum Deutschen Sprachatlas, die von einem in Marburg tätigen Bibliothekar Georg Wenker (1852–1911) zusammengestellt wurden. Diese Fragebögen bestehen aus zwei Teilen. Den ersten von ihnen bildet eine Sammlung von 40 deutschsprachigen Sätzen, so konstruiert, dass sie die phonetische, grammatikalische und lexikalische Vielfalt der deutschen Mundarten zeigen können. Der zweite Teil enthält Fragen zur Aussprache von Vokalen, deklinierten Formen von Ortsnamen und Namen von Bewohnern derjenigen Dörfer, in denen jener Fragebogen ausgefüllt wurde.

Die Bearbeitung enthält die Sprachanalyse von den Fragebögen Wenkers aus dem Ostmasuren – und genau aus dem Bezirk Lyck (Ełk), Goldap (Gołdap) und Marggrabowa (Olecko).

Ostmasuren ist ein Randgebiet, durch viele Jahre deutlich von der allgemeinen polnischen Sprache getrennt, in der Vergangenheit wenig mit dem kulturellen und politischen Leben Polens verbunden, dagegen von der täglichen Infiltration der deutschen Sprache geprägt.

Die Wiedergabe des Standes der Mundarten im 19. Jahrhundert im Ostteil Masurens aufgrund der Fragebögen zum Deutschen Sprachatlas war eine schwierige Aufgabe, verbunden mit der Gefahr einer zu weit gehenden Interpretation oder aber nicht ausreichenden Analyse. Die Untersuchung dieser wahrscheinlich ältesten Sammlung dialektologischer Urkunden in einem breiten Netz genau lokalisierter Punkte zeigt jedoch, dass Atlasfragebögen als eine wichtige Quelle der Sprachgeographie aus dem Gebiet des heutigen Masurens betrachtet werden können, wo die eigentliche Mundart inzwischen verschwunden ist. Die Fragebögen sind die einzige Datensammlung dieser Art, die einen so umfassenden Überblick über masurische Mundarten im 19. Jahrhundert anbietet.

Der Fragebogen selbst diente zwar der Erforschung von deutschen Mundarten, doch es ist auch gelungen, die polnische Mundartmerkmale, die für das besprochene Gebiet charakteristisch waren, zu identifizieren, so dass der Zustand der masurischen Mundarten im meist östlichsten Teil der Region rekonstruiert werden konnte, wenn auch nur teilweise. Die Schlussfolgerung bedarf wohl keiner zusätzlichen Argumentation, dass wir hier nur von einem teilweisen Wiederaufbau sprechen können. Es ist schwierig, alle Elemente der phonetischen und morphologischen Struktur der Mundart aufgrund von

40 Sätzen zu erfassen, ganz zu schweigen von der Syntax. Doch selbst ausgewählte, aber dafür repräsentative Merkmale schaffen ein gewisses Bild von der lokalen Sprache, die von den Einwohnern der Bezirke Lyck, Goldap und Marggrabowa gesprochen wurde. Dieses Bild mag durch den Einfluss der polnischen Literatursprache (Schriftsprache), die zweifellos zumindest einige Lehrer kannten, leicht verzerrt sein.

Ausgehend von den oben genannten Annahmen und Einschränkungen lässt sich das System von Mundarten in Ostmasuren in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts anhand der Datengrundlage aus den Fragebögen in erheblichem Maße rekonstruieren.

Was die mündlichen Vokale betrifft, so ist ein Zustand offensichtlich, der für viele Mundarten aus Nordpolen charakteristisch ist. So wird das altpolnische, lange *ā* als helles *a* realisiert. z.B. *czarno*, *dwanaście*, *gospodarze*, *jajka*, *kołacze*, *młócenia*, *ptaszki*.

Auf dem besprochenen Gebiet kam es zu einem Übergang von *ja*- zu *je*, *ra*- zu *re*-, z.B. *jebkami*, *reno*. Jedoch, höchstwahrscheinlich unter dem Einfluss der polnischen Literatursprache wurden größtenteils im Sprachmaterial folgende Formen mit *a* aufgeschrieben, z.B. *iabłonki*, *jabłuszka*, *jakby*, *jak* sowie *rano*.

Den Reflex vom früheren, langen *ē* bildet das helle *e*, z.B. *mleko*, *prendzey*, *śnieg*, *więcej*. Die etwa ein Dutzend Beispiele mit einem diakritischen Zeichen über *e* können auch auf das Vorhandensein eines engen Vokals hinweisen (was durch die von K. Nitsch im 19. Jahrhundert auf diesem Gebiet gesammelten Materialien bestätigt wurde), z.B. *domém*, *dziécię*, *głośniéj*, *inaczéj*, *jestém*.

In einigen Fragebögen wurde ein Verb mit einem Vokal ohne Umlaut nur in der Form der dritten Person, in der Vergangenheit des Verbs *powiadać* in der-Form *powiedał* verzeichnet, was ein weiterer Beweis für die Verbindung zwischen den nordpolnischen und masurischen Mundarten bildet.

Das frühere, lange *ō*, wie aus den erhobenen Fragebögen hervorgeht, wurde auf zwei Arten umgesetzt – vorwiegend als *o*, das wahrscheinlich auf die Verengung des Vokals hinweist, z.B. *corce*, *funtow*, *mow* 'mów', *wieczor*, sowie *ó*, gleich der literarischen Norm, z.B. *córce*, *funtów*, *góry*, *mów*, *do młócenia*.

Im Einklang mit der Tendenz in den nordpolnischen Mundarten kam es in den besprochenen Mundarten zur Identifizierung *y* mit *i*, z.B. *czteri*, *domi*, *gnadi*, *kiełbasi*, *midła*, *stari*, *u kobjeti*, *u niewiasti*. Man registrierte auch einige mit der allgemeinen polnischen Aussprache einstimmenden Beispiele, z.B. *był*, *gdybyś*, *góry*, *niewiasty.*

In einigen Fragebögen wurden Beispiele der Assimilation des vorderen Vokals *y* zu *u* im tautosylabischen *ył* aufgezeichnet, z.B. *buł*, *odparʒuł* 'odparzył', *uczuł*.

Eines der Merkmale, das Ostmasuren mit dem masowischen Dialekt identifizieren läßt, ist-das sog. „Masurieren" (Realisierung der alveolaren Laute als Vorderzungenlaute), die auf diesem Gebiet keine einheitliche Form annimmt. Die Fragebögen zeigen eine ziemlich große Unausgewogenheit, wenn es um die Realisierung der Reihen der alveolaren Konsonanten *š, ž, č, ǯ* und der Vorderzungenkonsonanten *s, z, c, ʒ* geht. Die Überlegenheit der Formen ohne „Masurieren" ist sichtbar, was durch den Einfluss der Literatursprache und das Vorkommen von allgemeinen polnischen, in den Übersetzungen als Äquivalente aufgezeichneten Wörtern, erklärt wird, z.B. *czasy*, *czekać*, *człowiek*, *czynić*, *inaczej*, *kosz*, *uszach*, *uszyć*, *wczoraj*. Den Mangel an „Masurieren" wurde auch in weiteren mundartlichen Wörtern notiert, z.B. *draszowania*, *flaszkę*, *pragniaczkie* 'der Durst '. Außerdem giebt es viele Formen mit „Masurieren" z.B. *drazby*, *duzy*, *iabłuskami*, *idʒies*, *iesce*., *iuz*, *kosą* 'koszą – mähen', *lezeli*, *mozes*. Den vielleicht in der Vergangenheit größeren Bereich des „Massurierens" bezeugen die hyperkorrekte Formen, z.B. *z mięszem* 'z mięsem – mit dem Fleisch', *misʒko* 'nisko – nieder', *moczno* 'mocn – stark', *najwięczej* 'najwięcej – am

meisten', *nicz* 'nic – nichts', *noczy* 'nocy – der Nacht', *piesz* 'pies – der Hund', *szobie* 'sobie', *szoli* 'soli – Dativ Singular sól – das Salz', *szuche* 'suche – die trockenen'.

Aufgrund der Wenkers Daten ist es unmöglich, abgeschlossene Regionen mit „Masurieren" und ohne „Masurieren" auf dem Gebiet Ostmasurens festzustellen, was wohl auch die späteren Forschungen bestätigten.

Auf dem besprochenen Gebiet (so wie in vielen nordpolnischen Mundarten) kam es zur Palatalisierung der Hinterzungenkonsonanten vor den Reflexen: *y* und *e*, z.B. *butelkie*, *gięsi*, *chwilkie*, obwohl gleichzeitig Beispiele der Aufzeichnung mit hartem *g: gęśi* zu finden sind. In einigen Fragebögen verzeichnete man die Form mit *g* im Wort *ogień*: *ogen*.

In den ostmasurischen Mundarten im 19. Jahrhundert sind archaische, nicht kontrahierte Verbformen *stać* und *rozumieć*, z.B.: *stoić*, *stajał*; *rozumieie*, *rozunegje*, erhalten geblieben, die hier bis zur zweiten Hälfte des 20. Jahrhundert existierten.

Die geringe Beteiligung haben die Beispiele, die die Existenz des frikativen Lautes *ř* als Reflexen des früheren, weichen *ŕ* veranschaulichen, z.B. *Pcheprsch*, *pogetrsche*. Wahrscheinlich wegen der Schwierigkeit der Erfassung wurde diese Besonderheit nur sporadisch berücksichtigt. Aus Forschungsergebnissen aus dem 20. Jahrhundert geht jedoch hervor, dass diese Art der Aussprache das gesamte ostmasurische Gebiet charakterisierte.

Hinsichtlich der Morphologie gibt es einige für dieses Gebiet relevante Merkmale. Die Vielfalt der Verbformen zieht die Aufmerksamkeit auf sich. In der ersten Person Singular erscheinen einige Typen von verbalen Formen: 1. das Pronomen und das Verb ohne einer Endungslosform (*ja pojechał*), 2. das Pronomen der ersten Person und das Verb mit einer persönlichen Endung (*ja iechałem*), 3. bestimmte Verbalform, die der allgemeinen polnischen Sprache entspricht (*pojechałem*). Es gibt auch Beispiele, die den Einfluss der deutschen Sprache zeigen, z.B. *ja byłem poiechał*, *ia jestem gechałem* (vgl. Ich *bin/*[*war*] … gefahren).

Ähnlich kann man große Vielfalt von morphologischen Exponenten für erste Person Plural in der Vergangenheit beobachten – hier erscheinen auch die Formen mit Personalpronomen und endungslosem Verb (z.B. *my przyśli*, *my przyślij*) sowie Verben mit Endung (*przyślym*). Geringere Beteiligung bildet der Typ mit Endung nur bei Konjunktion (z.B. *gdyšmi/gdyśmy/gdysmy…przyśli/przysli*).

Für zweite Person Plural soll unterstrichen werden, dass die Form vom früherem Dualis mit der Endung *-ta* (z.B. *znaleślista*) erhalten geblieben ist, die neben der neueren Form mit der Endung *-cie* (z.B. *znaleźliście*) notiert wurde.

Diese Beispiele bilden ein wichtiges Argument, das für die Heimlichkeit der Formen von endungslosen Verben in einigen polnischen Dialekten spricht.

In den Fragebögen befinden sich Zeugnisse für die archaischen Endungen in den Formen von Substantiven. Und so verzeichnete man die frühere Endung *-ą* im Akkusativ Singular des Substatives *historia* (*historią*). Es soll hervorgehoben werden, dass gerade im 19. Jahrhundert sich in der polnischen Standartsprache die Endung *-ę* von weiblichen Substantiven verbreitete. Außerdem taucht die Form im Instrumentalis in der Dualform *-oma* von neutralen Substantiven *jabłka* (*iabłkoma*, *jebkoma*) auf. Die Endung *-ów*, früher charakteristisch für die Form vom Genetiv Plural aller Genus der Substantive, wurde in den Fragebögen (z.B. *kielbasow*, *węglów*, *usów*) bestätigt.

Die Analyse der in den Fragebögen aufgezeichneten Lexik bringt mit sich u.a. eine interessante Wortsammlung, die die Altertümlichkeit der Mundarten in diesem Teil Masurens bezeugt. Es reicht folgende Beispiele zu geben wie: *cale* 'ganz', 'in

Gänze', *dłabić* 'drücken', *łoże* 'das Bett', *ochędożyć* 'rein machen', 'reinigen', *zdechł* 'er ist gestorben'.

Sichtbar wird auch die lexikale Vielfalt, die deutlich zahlreiche Einwirkung anderer Mundarten und der allgemeinen polnischen Sprache auf die ostmasurischen Mundarten veranschaulicht (vgl. z.B. deutsche Äquivalente für das Wort *die Frau – białka*, *kobieta*, *niewiasta*, *pani*, *żona*; dt. *die Wiese – biel*, *łąke*; dt. *das Wetter – czas*, *powietrze*). Die Wortvielfalt wiederspiegeln die in der Bearbeitung enthaltenen Landkarten.

Die Zahl der jeweilig angefertigten Übersetzungen des deutschen Wortes *Augenblickchen* 'chwileczka' ist überraschend hoch: *chilke*, *chwiłke*, *iedno chwilke*, *ogamgnienia*, *okamgnienie*, *okamgnienieczku*, *iedne okamgniene*, *trochę*, *troske*, *troszecz-kie.* Dies zeigt zum einen die Schwierigkeit, das richtige Äquivalent für ein bestimmtes, vielleicht selten gebrauchtes Wort zu finden, und zum anderen zeugt es von einer recht guten Verwendung produktiver Wortbildungselemente.

Die Bestätigungen aus den von den Lehrern zum Deutschen Sprachatlas gesammelten Materialien bringen mit sich hervorragende Beispiele der polnisch-deutschen Sprachkontakte. In den Fragebögen wurden einige zehn aus der deutschen Sprache abgelehnten Wörter, zu unterschiedlichen Graden der Anpassung, angegeben. Darunter befinden sich: *do draszby* 'młócenia', dt. *zum Dreschen*; *gbur* 'chłop, gospodarz' mittelhochdeutsch *gebūr*, *gebūre*; *kleid*, *Kleity*, *kleydy* 'ubrania', dt. *die Kleider*; *kuchy*, *kuchi* 'ciasta', dt. *die Kuchen*; *worsti*, *worstow*, *worsty* 'kiełbasy', dt. *die Wurst*. Der Register der Wörter, die die Aufzeichnungen aus den Fragebögen bilden, zeigen gleichzeitig den Stand der polnischen Sprache in Ostmasuren, die auf diesem Niveau der Mundartenentwicklung nicht all zu starkem Einfluss der deutschsprachigen Lexik unterlag. Gleichzeitig kann dieser Stand von knappen Kenntnissen der deutschen Sprache unter den Bewohnern Ostmasuren zeugen.

Die Fragebögen sind von nicht geringer Bedeutung als Quelle sprachlicher Tatsachen, die es ermöglichen, die gemeinsame, auf den einander benachbarten Gebieten verbreiteten Merkmale herauszusondern. Das besprochene Gebiet gehört zum allgemeinverstandenem Komplex der nordpolnischen Mundarten, was in der Arbeit mehrmals signalisiert wurde. Es können jedoch auch kleinere Areale mit dem gemeinsamen Teil unterschieden werden.

Die ostmasurischen Mundarten zeigen Affinitäten mit den Mundarten in der Region Suwałki (in Bezug auf den Stand aus der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts), die direkt an der ehemaligen Grenze Ostpreußens liegt, an. Es geht hier um das Gebiet, das sich im Norden entlang der Ortschaften Przerośl, Filipów, Raczki (Bezirk Suwałki) bis an Augustów erstreckt und das von Tadeusz Zdancewicz als Region Dowspuda–Przerośl bezeichnet wurde. Den gemeinsamen Teil beider Dialektbereiche ist das Vorkommen von solchen Mundartmerkmalen, wie: teilweise erhaltener Übergang von *ja-* zu *je-* (z.B. *i̯ebłoni̯i*, *i̯eḱi i̯epko*), *-ar-* zu *-er-* (z.B. *nazerła*, *umer*), Übergang der im Auslaut vorkommender Gruppe von *-ył* zu *-ił* (z.B. *buł*, *kośuł*, *ucuł*), nicht kontrahierte Verbformen vom Typ *stojeć* (vgl. *boi̯ać śe*, *stoi̯ać* Zdancewicz 1966: 86), erhaltenes geschlossenes (hohes) *ȯ* (z.B. *córka*, *mówo*, *tfói* – Zdancewicz 1980: 33) sowie die Realisierung von bestimmten Konsonanten sog „Masurierens". Im Bereich der Mundartenlexik beide Gebiete haben im Lichte der Fragebögen nicht viele gemeinsame Elemente. In diesem Areal befinden sich solche Wörter, wie: *biel* '(podmokła) łąka – die (sumpfige) Wiese' – bekannt auch in der Region Kurpie, *cale* 'ganz', 'in Gänze'.

Man kann auch einige gemeinsame Elemente mit den kurpischen Mundarten zeigen, also Unausgewogenheit im Übergang von *ja-* zu *je-*, *ra-* zu *re-*, vgl. im Dorf Wach,

Bezirk Kadzidło: *i̯epko*, *i̯ebu̯onka*, *i̯armark* || *i̯ermark*, *rano* || *reno*, im Bezirk Kadzidło: *jak*, *jaki*; *jekoś*, *jeḱe*; *umer*, *terĺi* || *tarĺi*, Identifizierung *y* mit *i*: *beci* 'beczy – sie blökt', *bistro* 'bystro – schnell', *dim* 'dym – der Rauch'. Unausgewogenheit in der Distribution *o* und *ȯ*: *brȯzda*, *drȯty̑*, *krutse*, *puźńi*; *nȯf* 'nów – der Neumond', *pobȯr*, *ruk* 'róg – das Horn', *ruf* 'rów – der Graben. Denasalierung des *ǫ* im Auslaut: östliche Region Kurpie; *kazdo jedno*, *źimowo poro*, sog. „Masurieren": *nozyćki*, *pšyjezʒajo*, *soruje*, asynchronische Aussprache der weichen labialen Konsonanten: *bźelńik*, *ńebźesko*, *mroźisko*, *źadro* 'der Eimer', Vollkommen von ausgewählten Lexemen: *drasować* 'dreschen', *furać* 'fliegen', *kuchy* 'die Kuchen', *poźastkå* 'die (kurze) Geschichte, die Erzählung', *siła* 'wieviel, viel'.

Die polnischen Materialien zum Deutschen Sprachatlas sind eine Art retrospektive Ergänzung zu den im 20. Jahrhundert veröffentlichten polnischen Dialektatlanten: *Mały atlas gwar polskich* und *Atlas gwar polskich* herausgegeben von Karol Dejna. Dank der Einträge in den Fragebögen ist es möglich, den vorherigen Stand der Lokalisierung von über ein Dutzend Lexeme im 19. Jahrhundert zu zeigen, wie z.B. *białka*, *gbur*, *klejt*.

Abschließend sei noch einmal zu betonen, dass die von den Lehrern aufgezeichneten Fragebögen mit allen Unvollkommenheiten, die aus der unprofessionellen Vorbereitung der Übersetzer resultieren, ein zuverlässiges Material zu den Mundarten liefern. Die Richtigkeit dieser Feststellung wird durch die Konfrontation mit den von K. Nitsch gesammelten Daten und Monographien aus der Buchreihe „Studia Warmińsko-Mazurskie" bestätigt, die das Vorkommen der angegebenen phonetischen und morphologischen Merkmale in den polnischen, masurischen Mundarten dokumentieren.

Die Materialien aus den Fragebögen, die den früheren Stand erfassen, sind eine rückständige Ergänzung zu dem, was einige Jahrzehnte später gesammelt und bearbeitet wurde. Sie zeigen das Vorhandensein bestimmter sprachlicher Merkmale, wie z.B. Mangel an dem sog. geschlossenem (hohem) *a* (auf dem Gebiet Masurens beschränkt auf die Bezirke Lyck und Maggrabowa), häufige Realisierungen vom früheren, langen *ē* als helleres *e*, die Unausgewogenheit der Repartition von *o* und *ó*, die Entstehung der Identifikation *y* mit *i*, die häufige Denasalierung des hinteren Vokals im Auslaut, inkonsequente Realisierung der bestimmten Konsonanten (sog. „Masurieren"), verschiedene Grade der Asynchronisierung in der Artikulation der weichen, labialen Konsonanten, die Tendenz zur Palatalisierung der Hinterzungenkonsonanten.

Was wesentlich ist, neuere Studien beachten auch allgemeine polnische Formen, deren Dasein in den Fragebögen eine Verdacht erregen muss, ob sie in einer angegeben Mundart authentisch sind.

Es ist auch unmöglich, die Materialien aus den Fragebögen als wichtige Informationsquelle über den Alltag von Masuren zu jener Zeit zu ignorieren. Die Antworten auf die Fragen auf der zweiten Seite des Fragebogens enthalten zwar eine kurze, aber einzigartige Sammlung von Informationen über die weltlichen Bräuche derjenigen Zeit (z.B. *plon* – Feier der Ernte) und die religiösen Sitten (religiöse Lieder gesungen von jungen Menschen an Adventssonntagen) sowie die volkstümlichen Kleider (schon damals durch städtische Kleidung bereits ersetzt). Die Kommentare bestätigen auch, dass zum Ausgang des 19. Jahrhunderts auf dem besprochenen Gebiet die meisten Bewohner sich der masurischen Mundart bedienten. Die deutsche Sprache dagegen, die sich langsam aber immer mehr durchsetzt, kannten die einheimischen Bewohner, wenn schon, dann kannten sie aus der Schule.

Die in der Studie besprochenen Fragen nutzen nicht das ganze materielle Reichtum, das in 81 Fragebögen enthalten ist, aus. Eine bessere Perspektive kann die künftige Bearbeitung der Fragebögen aus der gesamten Region Masuren bieten. Sicher jedoch

zeigt die Analyse der untersuchten Probleme deutlich den unschätzbaren Quellenwert der Fragebögen von G. Wenker und bestimmt gleichzeitig die Vielzahl von Problemen, mit denen sich der Forscher, der an solchen spezifischen Daten arbeitet, auseinandersetzen muss.

Übersetzt von Barbara Grunwald-Hajdasz

Schlüsselwörter: historische Dialektologie; Sprachgeographie; masurische Mundarten; Sprachatlanten.